

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

№ 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Засновник
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Адреса редакції:
03057, Україна, м. Київ, просп. Берестейський, 54/1
адреси електронної пошти: documents@kneu.edu.ua, office@kneu.edu.ua,
тел.: (044) 371-6112
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1525 від 09.05.2024 року
(ідентифікатор медіа - R30-04590)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана (просп. Берестейський, буд. 54/1, м. Київ, 03057,
documents@kneu.edu.ua, office@kneu.edu.ua, тел. +380 (66) 650-89-80).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1017 від 27 вересня 2021 року (додаток 3) журнал внесений
до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (D8 – Право)

Рекомендовано до друку Вченою Радою
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Протокол № 8 від 30 квітня 2026 р.

Головний редактор – О. В. Кузьменко, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права,
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Редакційна колегія:

Т. О. Гуржій, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Київський національний торговельно-економічний університет; Е. С. Дмитренко, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; Л. О. Кожура, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права, «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; Н. В. Ортинська, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; О. Г. Стрельченко, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ; В. Г. Фатхутдінов, доктор юридичних наук, професор, начальник, Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області; В. Г. Чорна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; Д-р Войцех Войтила, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технолого-гуманітарний університет ім. Казимира Пуласького в Радомі, Польща.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний сайт видання: kyivchasprava.kneu.in.ua

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, італійська, польська, литовська.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Макаров І. М. ЩОДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	7
--	---

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Бевза Д. О. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВА ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ІНТЕРЕСІВ ВИГОДОНАБУВАЧА: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ.....	13
Вовчок Р. В. ЗАЛЕЖНІСТЬ КОНСТРУКЦІЇ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ІТ ВІД ПРИРОДИ ЦИФРОВОГО ОБ'ЄКТА.....	20
Галянтич М. К. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСАДНИЧИХ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ ЖИТЛОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	28
Князева А. С. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПІДСТАВ ПРИМУСОВОГО ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.....	35
Литвиненко Є. В. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	43
Полякова І. В. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	49
Товста С. П. ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ І ПРАКТИКИ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ.....	57

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Назарчук О. М. ЖИТЛОВІ ПРАВА ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	66
---	----

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Липницька Є. О. ПРОЦЕДУРА ВИДАЧІ ІНТЕГРОВАНОГО ДОВКІЛЛЕВОГО ДОЗВОЛУ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ.....	72
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Биков І. О., Мудрицька К. О. АДМІНІСТРАТИВНА ДИСКРЕЦІЯ У РЕГУЛЮВАННІ РИНКУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ.....	81
Боровик А. В., Фака Є. Л. ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР.....	87
Вихристюк А. М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАД.....	93
Гаруст Ю. В., Бугіль В. П. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	99
Гришина Н. В. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	105
Дмитренко Е. С. ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ.....	111
Квасюк С. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ.....	118
Константий О. В. «ПЕРВИННІ» (ЮРИДИЧНІ) ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	129

Некрасова Н. І. КОМПЕТЕНЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ МЕДИЧНИХ ВИРОБІВ.....	136
Сидорук А. В. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	143
Сівков С. В., Задерейко С. Ю. САНКЦІЇ ЯК ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ОБМЕЖЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ.....	152
Український А. В. РОЗБІЖНОСТІ У ПІДХОДАХ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОСТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НЕРЕЗИДЕНТА: МІЖ РОЗВИНЕНИМИ ДЕРЖАВАМИ ТА ДЕРЖАВАМИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ.....	158
Shevchenko L. V. DIGITAL TRANSFORMATION IN THE CIVIL SERVICE SPHERE.....	168

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Йовенко І. І. ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ, ВЧИНЕНІ У СПІВУЧАСТІ.....	174
Карапиш Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМОЧУТЛИВОГО ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ І СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	180
Лекарь А. С. ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ.....	189
Олішевський І. В. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕМІЩЕННЮ ЗБРОЇ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	194
Резніченко Г. С. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ОСОБАМИ, ЗВІЛЬНЕНИМИ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	201

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Аленін Ю. П., Дабіжа О. А. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	206
Бондар В. С., Лук'яненко С. М. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОКАЗУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	211
Висоцький Б. М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	226
Кузнецова Л. В. ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ.....	232
Тимошенко В. А., Іванов С. І. АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	238

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Заставна О. П. ЗАХИСТ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: СИНЕРГІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	244
Каптан М. В. 23 ВІДСОТКИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ЗАГРОЗОЮ ЯК ІНДИКАТОР КРИЗИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	249
Лісний І. А., Коваленко В. Ф. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	259
Цвіркун Ю. І. АНАЛІЗ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ПРОТИ УКРАЇНИ ЩОДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ	265

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Makarov I. M. ON THE METHODOLOGY OF STUDYING THE MODERNIZATION OF THE STATE IN THE PROCESS OF DIGITAL TRANSFORMATION.....	7
---	---

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Bevza D. O. FEATURES OF THE PROTECTION OF TRUST PROPERTY RIGHTS AND BENEFICIARY INTERESTS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE UNITED KINGDOM	13
Vovchok R. V. DEPENDENCE OF CONTRACTUAL STRUCTURES IN THE FIELD OF IT ON THE NATURE OF THE DIGITAL OBJECT.....	20
Haliantych M. K. CHALLENGES IN DEFINING THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF STATE HOUSING POLICY.....	28
Kniazieva A. S. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF SELECTED GROUNDS FOR THE COMPULSORY TERMINATION OF PROPERTY RIGHTS.....	35
Lytvynenko Ye. V. NATIONAL LEGISLATION ON THE PROTECTION OF COPYRIGHT IN SOFTWARE INVOLVING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: ISSUES AND WAYS TO IMPROVE THE FRAMEWORK.....	43
Poliakova I. V. TRANSFORMATION OF THE LEGAL REGULATION OF COLLECTIVE INVESTMENT INSTITUTIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....	49
Tovsta S. P. TRANSFORMATION OF CIVIL LAW INSTITUTIONS OF UKRAINE UNDER THE INFLUENCE OF CONSTITUTIONAL PRINCIPLES AND THE PRACTICE OF FOREIGN STATES.....	57

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

Nazarchuk O. M. HOUSING RIGHTS OF VULNERABLE POPULATION CATEGORIES: PROBLEMS OF LEGAL PROTECTION AND COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....	66
--	----

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

Lypnytska Ye. O. PROCEDURE FOR ISSUING AN INTEGRATED ENVIRONMENTAL PERMIT AS PART OF THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION.....	72
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Bykov I. O., Mudrytska K. O. ADMINISTRATIVE DISCRETION IN VIRTUAL ASSET MARKET REGULATION.....	81
Borovyk A. V., Faka Ye. L. LEGAL INSTRUMENTS OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF ECONOMIC SECURITY: ADMINISTRATIVE-LEGAL DIMENSION.....	87
Vykhrystiuk A. M. PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR COMMUNITY DEVELOPMENT.....	93
Garust Yu. V., Bugil V. P. LEGAL REGULATION OF THE OPERATION OF MOTOR VEHICLES BY THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	99
Hryshyna N. V. THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	105
Dmytrenko E. S. PROBLEMS OF IMPROVING THE FINANCIAL LEGISLATION OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION CHALLENGES.....	111
Kwasiuk S. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL CONSEQUENCES OF INSTITUTIONAL REFORM IN UKRAINE'S AGRICULTURAL SECTOR.....	118
Konstantyi O. V. "PRIMARY" (LEGAL) SOURCES OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	129
Nekrasova N. I. COMPETENCE OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE FOR MEDICINAL PRODUCTS AND DRUG CONTROL IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURANCE OF THE CIRCULATION OF MEDICAL PRODUCTS.....	136

Sydoruk A. V. STATE POLICY OF HEALTHCARE DIGITALIZATION ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF MEDICAL INFORMATION TECHNOLOGIES AND THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	143
Sivkov S. V., Zadereiko S. Yu. SANCTIONS AS A PUBLIC-LEGAL INSTRUMENT OF RESTRICTION OF PROPERTY RIGHTS.....	152
Ukrainskyi A. V. DIFFERENCES IN APPROACHES TO DETERMINING A NON-RESIDENT'S PERMANENT ESTABLISHMENT: BETWEEN DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES.....	158
Shevchenko L. V. DIGITAL TRANSFORMATION IN THE CIVIL SERVICE SPHERE.....	168

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Yovenko I. I. INTRESSIONS AT THE SPHERE OF DOVKILLYA, COMMITMENTS AT THE SPIVOUS PARTICIPATION.....	174
Karapysh T. V. FEATURES OF TRAUMA-INFORMED INTERVIEWING OF VICTIMS AND WITNESSES IN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATING TO WAR CRIMES.....	180
Lekar A. S. DETERMINANTS THAT INFLUENCE THE COMMISSION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ACTIVITY OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS.....	189
Olishevskiy I. V. TRANSFORMATION OF THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL FRAMEWORK IN THE CONTEXT OF PREVENTING THE ILLEGAL MOVEMENT OF WEAPONS ACROSS THE STATE BORDER OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	194
Reznichenko H. S. CRIMINAL-EXECUTIVE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION OVER PERSONS RELEASED FROM PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY.....	201

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Alenin Yu. P., Dabizha O. A. PECULIARITIES OF DETERMINING THE SUBJECTIVITY OF MILITARY CRIMINAL OFFENSES.....	206
Bondar V. S., Lukyanenko S. M. IDENTIFICATION AS A TOOL FOR PROVING WAR CRIMES.....	211
Vysotskyi B. M. FOREIGN EXPERIENCE IN REGULATING PROCEDURAL ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING INTERNATIONAL COOPERATION.....	226
Kuznetsona L. V. GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF A PERSON'S ECONOMIC INTERESTS DURING A SEARCH.....	232
Tymoshenko V. A., Ivanov S. I. ANALYSIS OF NORMATIVE LEGAL ACTS REGULATING OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY UNDER MARTIAL LAW.....	238

INTERNATIONAL LAW

Zastavna O. P. PROTECTION OF THE RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS (IDPS) IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT: SYNERGY BETWEEN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND NATIONAL LEGISLATION.....	244
Kaptan M. V. 23 PERCENT OF UKRAINE'S TERRITORY UNDER THREAT AS AN INDICATOR OF THE CRISIS OF LEGAL REGULATION OF MINE ACTION ACTIVITIES.....	249
Lisnyi I. A., Kovalenko V. F. RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST HUMANITY: MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW.....	259
Tsvirkun Yu. I. ANALYSIS OF THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CASES AGAINST UKRAINE REGARDING THE INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY.....	265

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:004.9:35

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.1>

Макаров І. М.,

аспірант кафедри державно-правових дисциплін

Міжнародного університету

ORCID: 0009-0008-5997-8931

ЩОДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ
В ПРОЦЕСІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена комплексному осмисленню методологічних засад дослідження модернізації держави в умовах цифрової трансформації як багатовимірного соціально-правового процесу. У центрі уваги перебуває формування цілісної методологічної рамки, здатної забезпечити адекватний аналіз змін, що відбуваються у структурі, функціях та ціннісних орієнтирах держави під впливом інформаційно-комунікаційних технологій.

У статті досліджуються методологічні засади аналізу модернізації держави в умовах цифрової трансформації як комплексного соціально-правового явища. Обґрунтовано, що цифровізація виходить за межі суто технологічних змін і зумовлює трансформацію інституційних, функціональних та ціннісних характеристик держави. У зв'язку з цим актуалізується необхідність формування цілісної методології, здатної забезпечити адекватне наукове осмислення цих процесів.

Розкрито зміст методології юридичної науки у вузькому та широкому аспектах, а також обґрунтовано доцільність їх поєднання в межах інтегративного праворозуміння. Визначено систему класичних і неklasичних принципів дослідження, що забезпечують об'єктивність, логічну узгодженість і багатовимірність аналізу цифрових трансформацій. Окреслено основні методологічні підходи: системно-структурний, діяльнісний, аксіологічний, комунікативний і технологічний, як концептуальні орієнтири пізнання модернізації держави.

Особливу увагу приділено класифікації методів юридичної науки, які згруповано на загальні, загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціально-юридичні, що дозволяє забезпечити комплексний характер дослідження. Зроблено висновок про необхідність формування інтегративної методологічної моделі, яка поєднує різні рівні та інструменти наукового пізнання і відповідає сучасним викликам інформаційно-го суспільства.

Ключові слова: цифрова трансформація, модернізація держави, методологія юридичної науки, методологічні підходи, принципи наукового дослідження, методи юридичного пізнання, цифрове врядування, публічне управління, інформаційно-комунікаційні технології, інтегративне праворозуміння.

Makarov I. M. On the methodology of studying the modernization of the state in the process of digital transformation

Abstract. The article is devoted to a comprehensive understanding of the methodological foundations for studying the modernization of the state in the context of digital transformation as a multidimensional socio-legal process. The focus is on the formation of a coherent methodological framework capable of ensuring an adequate analysis of the changes occurring in the structure, functions, and value orientations of the state under the influence of information and communication technologies.

The article examines the methodological foundations for analyzing the modernization of the state in the context of digital transformation as a complex socio-legal phenomenon. It is substantiated that digitalization goes beyond purely technological changes and leads to the transformation of the institutional, functional, and value-based characteristics of the state. In this regard, the need to develop a comprehensive methodology capable of ensuring an adequate scientific understanding of these processes is emphasized.

The content of the methodology of legal science is revealed in both its narrow and broad aspects, and the expediency of their combination within the framework of an integrative understanding of law is justified. A system of classical and non-classical research principles is identified, ensuring objectivity, logical consistency, and the multidimensional nature of the analysis of digital transformations. The main methodological approaches system-structural, activity-based, axiological, communicative, and technological are outlined as conceptual guidelines for understanding the modernization of the state.

Particular attention is paid to the classification of methods of legal science, grouped into general, general scientific, interdisciplinary, and special legal methods, which ensures the comprehensive nature of the research. It is concluded that there is a need to develop an integrative methodological model that combines different levels and tools of scientific cognition and corresponds to the contemporary challenges of the information society.

Key words: *digital transformation, modernization of the state, methodology of legal science, methodological approaches, principles of scientific research, methods of legal cognition, digital governance, public administration, information and communication technologies, integrative understanding of law.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах держава дедалі більше інтегрується у цифрове середовище, де ключового значення набувають системи електронного урядування та інфраструктури цифрової ідентифікації. Така трансформація актуалізує необхідність переосмислення класичних теоретико-правових категорій державної сфери, зокрема її суверенітету, функцій, форм здійснення влади та механізмів взаємодії з громадянським суспільством. Особливої ваги набуває питання забезпечення стійкості держави в умовах цифрових ризиків, від кібератак на її інфраструктуру, до інформаційних маніпуляцій. У зв'язку з цим постає об'єктивна потреба у формуванні належних методологічних засад дослідження модернізації держави, здатних адекватно відобразити складність і багатовимірність цифрових трансформаційних процесів. Зазначені положення підкреслюють актуальність обраної теми досліджень.

Метою статті є визначення та наукове обґрунтування методологічних засад дослідження модернізації держави в умовах цифрової трансформації, з урахуванням її інституційного, функціонального та ціннісного вимірів, а також формування концептуального підходу до аналізу трансформацій державної влади під впливом інформаційно-комунікаційних технологій як ключового компоненту сучасного публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Методологія є основою побудови якісного наукового дослідження, оскільки саме вона визначає концептуальні орієнтири, логіку та інструментарій наукового пізнання. Вона формує цілісну систему принципів, підходів і методів,

які забезпечують обґрунтованість постановки проблеми, коректність визначення об'єкта і предмета дослідження, а також адекватність вибору дослідницьких процедур. Через методологію забезпечується узгодженість між теоретичними положеннями та емпіричними даними, що дозволяє досягти достовірності, відтворюваності та наукової новизни результатів.

Методологію юридичної науки доцільно розглядати у вузькому та широкому аспектах як співвідношення інструментального та світоглядно-концептуального рівнів наукового пізнання, що перебувають у відносинах ієрархічної підпорядкованості та функціональної взаємодоповнюваності.

Аналізуючи методологію у широкому значенні науковці зазначають, що «Методологія наукового дослідження – це загальна система знань про теорію науки, її методи, принципи побудови та способи організації пізнавальної наукової діяльності, на яких ґрунтується вибір та сукупність методів, способів і прийомів проведення наукового дослідження. Оскільки методологія є вченням про структуру, логічну організацію, методи і засоби наукової діяльності, тому вона використовується в усіх галузях науки та видах наукових досліджень» [9, с. 25].

В контексті нашого дослідження, методологія юридичної науки розглядається саме у її вузькому, інструментальному значенні, із урахуванням інтегративного праворозуміння в якості основоположного.

В. В. Дудченко слушно зазначає, що «Сучасною домінуючою тенденцією у світовій юриспруденції є інтегративне праворозу-

міння, коли у праві поєднанні ідеї (метафізика), факти (позитивізм), і оцінки (аксіологія)» [3, с. 233].

Саме таке поєднання надає можливість всебічного пізнання особливостей модернізації сучасної держави у правовій площині в умовах впливу цифрових трансформації.

На думку О. М. Балинської «...методологія юридичної науки схожа на методологію будь-якої іншої соціально-гуманітарної галузі знань, але водночас має свої особливості, що відображають специфіку предмета (держави і права) та сферу застосування юриспруденції. Методи, принципи, прийоми і техніки сучасного правознавства демонструють плюралізм у підході їх добору, а також комплексність, що забезпечує охоплення науковою увагою широкого масштабу правової дійсності у поєднанні зі взаємодоповнюваністю всього методологічного інструментарію» [1, с. 30].

Відповідно, у теоретико-правових дослідженнях методологія виконує не лише інструментальну, але й світоглядну функцію, оскільки задає рамки інтерпретації правових явищ, визначає спосіб розуміння права, держави та юридичної діяльності.

Цілком виправданим є розуміння методології юриспруденції як наряду з тим, що «...визначає принципи та підходи до розробки нових теоретичних концепцій у правознавстві. Вона дозволяє науковцям критично оцінювати існуючі теорії та пропонувати власні моделі для розуміння і пояснення правових явищ. Це сприяє постійному розвитку юридичної науки та адаптації її до сучасних викликів та реалій суспільства» [8, с. 460].

Цікавою, з наукової точки зору, є позиція, що запропонована М. Костицьким: «Методологія пізнання в юриспруденції є систематизованою сукупністю філософських і наукових теорій, концептуальних ідей (моделей), методологічних принципів, парадигм і методів» [4, с. 14].

В умовах цифрової трансформації значення методології істотно зростає, адже дослідження складних, динамічних і технологічно опосередкованих процесів вимагає міждисциплінарних підходів, поєднання класичних юридичних методів із інструментами

аналізу даних, системного та інформаційно-технологічного підходів.

З цього приводу О. С. Мельничук вказує: «...сучасна методологія юриспруденції повинна робити акцент на міждисциплінарному підході, об'єднуючи, до прикладу, правознавчу роботу з іншими галузями, такими як економіка, соціологія, політика» [6, с. 43].

У сучасних умовах цифрової трансформації взаємодія онтологічних і епістемологічних орієнтирів набуває нової якості розширення інструментального арсеналу, що вбачається необхідною умовою для аналізу великих даних, алгоритмічних моделей, цифрових цінностей, кібербезпеки та інших факторів зумовлених потребами інформаційного суспільства.

Слід погодитися із твердженням, що «Сучасний розвиток країн залежать від того, наскільки вони можуть розробляти й впроваджувати сучасні технології» [2, с. 288].

М. С. Міхровська підкреслює, що «...на сьогодні, навряд чи можна знайти хоча б одну сферу діяльності держави чи життя суспільства, якої б не торкнулася глобальна діджиталізація чи, за українським зразком, цифровізація» [7, с. 110].

З наведеним твердженням модно погодитися частково, бо говорячи про глобальні перетворення у всіх сферах діяльності держави, слід використовувати більш широкий, за логічним обсягом термін – цифрова трансформація.

Вітчизняні науковці щодо співвідношення зазначених понять вказують наступне: «...цифрові трансформації – спричинені використанням цифрових технологій зміни в природі людини, її мисленні, життєдіяльності та управлінні; цифровізація – процес впровадження цифрових технологій для вдосконалення життєдіяльності людини, суспільства і держави» [5, с. 9].

В зарубіжній літературі зазначають, що «Цифрова трансформація – це культурна, організаційна та операційна зміна організації, галузі чи екосистеми шляхом розумної інтеграції цифрових технологій, процесів і компетенцій на всіх рівнях і функціях поетапно та стратегічно» [14].

Певною мірою розвиваючи зазначені положення, в сучасних наукових публікаціях

слушно резюмують, що «Формування цифрової інфраструктури – шлях до виконання намічених цілей держави та реалізації ефективних управлінських процесів» [10, с. 93].

Як слушно зазначає О. В. Карпенко, «В процесі розбудови цифрового суспільства та інтеграції України до європейської спільноти відбувається цифрова трансформація публічного управління» [13, с. 5].

Враховуючи зазначені положення, всебічне дослідження особливостей модернізації держави під впливом цифрової трансформації вимагає використання відповідного методологічного арсеналу, який має включати як класичні так і некласичні (модерні та постмодерністські) методологічні підходи, принципи й методи.

До переліку принципів, на яких ґрунтується дослідження зазначеної проблематики відносяться: класичні (об'єктивності, детермінізму, раціональності, історизму) та некласичні (плюралізму, міждисциплінарності, додатковості), які забезпечують адекватне відображення складності та динамічності відповідних процесів.

До класичних принципів належить передусім принцип об'єктивності, який вимагає неупередженого аналізу трансформацій держави з урахуванням фактичних даних, нормативних джерел і практики функціонування публічної влади. У контексті цифровізації це означає відмову від як технооптимістичних, так і технопесимістичних крайнощів, орієнтацію на верифіковані результати та емпіричну підтвердженість висновків.

Пов'язаний із об'єктивністю принцип детермінізму передбачає виявлення причинно-наслідкових зв'язків між цифровими інноваціями та змінами у функціонуванні держави.

В свою чергу принцип раціональності орієнтує дослідження на логічну послідовність, аргументованість і концептуальну узгодженість наукових висновків. Він передбачає використання чітких категоріальних конструкцій, уникнення внутрішніх суперечностей та побудову теоретичних моделей, здатних пояснювати цифрові трансформації держави.

Необхідність дослідження особливостей виникнення, формування та розвитку держави, її шлях від архаїчної до сучасної, зумов-

лює доцільність використання принципу історизму, що забезпечує розгляд модернізації держави як процесу, що має еволюційний характер і розгортається у часі. Цифрова трансформація при цьому аналізується не ізольовано, а як етап розвитку державності, що продовжує попередні адміністративні, правові та технологічні зміни.

Поряд із цим, дослідження означеної проблематики неможливі без застосування некласичних принципів, які відображають сучасний характер наукового знання.

Зокрема, принцип плюралізму передбачає використання різних теоретичних підходів до розуміння держави: інституційного, соціологічного, інформаційно-технологічного тощо. Це дозволяє уникнути редукціонізму та забезпечити багатовимірний аналіз цифрової трансформації.

Принцип міждисциплінарності полягає у залученні знань із суміжних галузей: інформаційних технологій, публічного управління, економіки, соціології, для комплексного дослідження процесів цифровізації держави.

Важливе значення має також принцип додатковості, відповідно до якого різні підходи та методи не виключають, а доповнюють один одного, дозволяючи сформувати більш повне уявлення про об'єкт дослідження. У контексті цифрової трансформації це означає необхідність поєднання кількісних і якісних методів, нормативного та емпіричного аналізу, теоретичних і прикладних підходів.

Основними методологічними підходами дослідження особливостей модернізації держави під впливом цифрової трансформації виступають: системно-структурний, діяльнісний, аксіологічний, комунікативний, технологічний.

З цього приводу, А. О. Фальковський обґрунтовує, що «Підходом у методології юриспруденції можна вважати загальну спрямованість дослідження, обумовлену певною фундаментальною ідеєю, крізь яку проходить процес осягнення права. Вибір підходу визначає відбір методів дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної концептуальної ідеї [12, с. 41].

Така позиція дозволяє розглядати методологічні підходи не лише як допоміжний інстру-

ментарій, а як концептуальні орієнтири, що визначають логіку, структуру та інтерпретаційні межі наукового аналізу.

У цьому контексті системно-структурний підхід забезпечує розгляд держави як цілісної, багаторівневої системи, елементи якої перебувають у стані взаємозв'язку та взаємозалежності. Цифрова трансформація при цьому постає як фактор, що змінює як внутрішню структуру державного механізму, так і характер взаємодії між його складовими.

Діяльнісний підхід акцентує увагу на державі як сукупності різноманітних видів діяльності: управлінської, нормотворчої, правозастосовної, сервісної. У межах цього підходу цифровізація аналізується як чинник трансформації способів здійснення державної діяльності, її процедур, форм і результатів.

Застосування аксіологічного підходу дозволяє оцінити модернізацію держави крізь призму цінностей, зокрема верховенства права, свободи, справедливості, безпеки та довіри. Це особливо важливо в умовах цифровізації, де виникають нові виклики для балансу між ефективністю управління та захистом прав людини.

Комунікативний підхід орієнтує дослідження на аналіз держави як системи правової та соціальної комунікації, що в умовах цифрової трансформації набуває нових форм, зокрема: електронного урядування, цифрових платформ, інтерактивних сервісів. Він дозволяє виявити зміни у взаємодії між державою та суспільством, зокрема у площині доступу до інформації та участі громадян у публічному управлінні.

Нарешті, технологічний підхід передбачає розгляд цифрових технологій як ключового чинника модернізації держави, що визначає

нові моделі організації влади, управління даними та прийняття рішень. У цьому аспекті держава постає як технологічно опосередкована система, функціонування якої дедалі більше залежить від цифрової інфраструктури та алгоритмічних механізмів.

Засновуючись на запропонованій Н. М. Крестовською класифікації, методи юридичної науки, на підставі яких має здійснюватися безпосередній процес пізнання особливостей модернізації держави під впливом цифрової трансформації, умовно можна поділити на чотири групи: «загальні; загальнонаукові; міждисциплінарні; спеціально-юридичні» [11, с. 25].

Така класифікація дозволяє вибудувати багаторівневу методологічну модель дослідження, у межах якої кожна група методів виконує власну пізнавальну функцію та доповнює інші. Поєднання зазначених груп методів забезпечує комплексний і багаторівневий характер дослідження модернізації держави в умовах цифрової трансформації.

Висновки. Ефективне дослідження трансформацій держави можливе лише за умови поєднання різних рівнів методологічного аналізу, що охоплюють як інструментальні засоби пізнання, так і світоглядні орієнтири. Такий підхід забезпечує не лише глибину теоретичного осмислення, а й належну інтерпретацію сучасних трансформаційних процесів у правовій площині.

Застосування системи взаємодоповнюючих принципів, підходів і методів дозволяє сформувати цілісне бачення модернізації держави, у межах якого поєднуються різні аспекти її функціонування: структурні, діяльнісні, ціннісні, комунікативні та технологічні. Саме така багатовекторність забезпечує адекватність наукового аналізу сучасним викликам цифрової епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балинська О. М., Яценко В. А. Методологія сучасного правознавства: посібник / О. М. Балинська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
2. Беззубко Л., Точонов І., Беззубко Б. Цифровізація: проблеми і виклики для управління. *Електронний науковий періодичний журнал "Успіхи і досягнення у науці". СЕРІЯ «Управління та адміністрування»*. № 6 (6). 2024. С. 286-297. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6\(6\)-286-297](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6(6)-286-297)
3. Дудченко В. В. Тенденції антиформалізму та цінностей у сучасній юриспруденції. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 225-234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2012_11_25 (дата звернення – 18.04.2026)

4. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (25). 2023. С. 9–17. DOI: 10.33270/01232502.9.
5. Куйбіда В. С. [та ін.]. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2018. № 1. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3 (дата звернення: 10.04.2026).
6. Мельничук О. С. Доктрина прав людини та методологія юриспруденції: сучасні виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 41-44. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/6>
7. Міхровська М. С. Цифровізація – нова ера. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 6 (47). 2022. С. 110-114. DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2022.22>
8. Оборотов Ю. М., Горобець К. В. Методологія правового пізнання. Велика українська юридична енциклопедія. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 460–463.
9. Основи наукових досліджень [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студ. спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Г. Г. Стрелкова, М. М. Федосенко, А. І. Замулко, О. С. Іщенко. Електронні текстові дані (1 файл: 500 Кбайт). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 120 с.
10. Пігарев Ю. Діджиталізація публічного управління як чинник цифрової трансформації України / Ю. Пігарев, Н. Костенюк. *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 2. 2021. С. 92-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2021_2_17
11. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. К. : Юрінком Інтер. 2015. 584 с.
12. Фальковський А. О. Поняття та функції методологічних підходів у сучасних правових дослідженнях. *Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць*. Вип. 45. Одеса : Юридична література, 2009. С. 40-44.
13. Цифрове врядування : монографія / О. В. Карпенко, Ж. З. Денисюк, В. В. Наместнік [та ін.] ; за ред. О. В. Карпенка. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. 336 с.
14. Digital transformation: online guide to digital business transformation. URL: <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/> (дата звернення: 10.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.2:347.4:340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.2>

Бевза Д. О.,

аспірант кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-4723-2496

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВА ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ІНТЕРЕСІВ ВИГОДОНАБУВАЧА: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Анотація. У статті досліджуються способи захисту права довірчої власності та інтересів вигодонабувача з урахуванням специфіки правової природи цього інституту. Проаналізовано подвійний характер української довірчої власності, що поєднує елементи речових і зобов'язальних правовідносин, та визначено його вплив на формування системи способів правового захисту.

Досліджено систему цивільно-правових способів захисту, серед яких виділено речово-правові та зобов'язально-правові механізми захисту права довірчої власності та інтересів вигодонабувача в Україні та Великій Британії. Обґрунтовано, що довірчий власник несе відповідальність не лише за порушення договірних умов, а й за недотримання фідучіарних обов'язків, що передбачає підвищені стандарти оцінки його поведінки.

У дослідженні проаналізовано нормативно-правові засади та судову практику Великої Британії, що регулюють питання захисту довірчої власності, із фокусом на поєднанні законодавчого регулювання та прецедентного права. Розкрито підходи до визначення відповідальності довірчого власника за порушення фідучіарних обов'язків, а також охарактеризовано систему судових і превентивних засобів захисту інтересів вигодонабувача, сформовану в межах доктрини справедливості.

Додатково встановлено, що у праві країн англо-американської правової сім'ї вигодонабувач трасту наділений значно ширшим спектром способів захисту. Натомість у національному праві України відсутня чітко сформована система спеціальних способів захисту, що зумовлює необхідність застосування загальних положень цивільного законодавства, які не завжди враховують фідучіарну природу відповідних правовідносин.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення законодавчого регулювання у сфері довірчої власності шляхом імплементації окремих елементів фідучіарного захисту, характерних для трастових правовідносин, зокрема щодо розширення переліку способів захисту та конкретизації стандартів відповідальності довірчого власника.

Ключові слова: траст, фідучіарні обов'язки, вигодонабувач, довірчий власник, речові права, способи захисту права власності.

Bevza D. O. Features of the protection of trust property rights and beneficiary interests: the experience of Ukraine and the United Kingdom

Abstract. The article examines the remedies for the protection of trust ownership rights and the interests of the beneficiary, taking into account the specific legal nature of this institution. It analyses the dual nature of Ukrainian trust ownership, which combines elements of proprietary and obligatory legal relationships, and determines its impact on the formation of a system of legal remedies.

The study explores the system of civil law remedies, distinguishing between proprietary and obligatory mechanisms for the protection of trust ownership rights and beneficiary interests in Ukraine and the United Kingdom. It is substantiated that a trustee bears liability not only for breach of contractual terms but also for violation of fiduciary duties, which entails higher standards for assessing the trustee's conduct.

The research further analyses the statutory framework and case law of the United Kingdom governing the protection of trust ownership, with a focus on the interaction between legislation and precedent. Approaches to determining trustee liability for breach of fiduciary duties are examined, and the system of judicial and preventive remedies for the protection of beneficiary interests developed within the doctrine of equity is characterised.

Additionally, it is established that in the legal systems of the Anglo-American legal family, trust beneficiaries are endowed with a significantly broader range of remedies. In contrast, Ukrainian national law lacks a clearly defined system of specific remedies, which necessitates reliance on general provisions of civil law that do not always reflect the fiduciary nature of the relevant legal relationships.

The article concludes that there is a need to improve legislative regulation in the field of trust ownership through the implementation of certain elements of fiduciary protection characteristic of trust relationships, particularly by expanding the range of remedies and clarifying the standards of trustee liability.

Key words: *trust, fiduciary duties, beneficiary, trustee, property rights, remedies for the protection of property rights.*

Постановка проблеми. Довірча власність як відносно нова на практиці економічна категорія та відповідний юридичний інструмент у вигляді права довірчої власності завдячують своїй появі в українському законодавстві інституту trust англо-американської правової сім'ї та його модифікаціям в країнах материкової Європи. Водночас, попри нормативне закріплення, її практичне застосування та усвідомлення функціонального призначення залишаються обмеженими, що зумовлює наявність низки прикладних проблем, передусім у сфері захисту прав учасників відповідних правовідносин.

Ключовою особливістю довірчої власності є поєднання речово-правових і зобов'язально-правових елементів, що проявляється, зокрема, у покладенні на довірчого власника не лише договірної відповідальності, але й фідучіарних обов'язків. Однак саме специфіка таких обов'язків і відсутність чітких критеріїв їх оцінки в українському праві створюють проблему належного визначення меж відповідальності довірчого власника та, відповідно, ефективності захисту інтересів вигодонабувача.

Водночас в англо-американському праві спостерігається кардинально інша ситуація, оскільки інститут trust супроводжується розвинутою системою фідучіарних обов'язків і спеціалізованих способів захисту, що забезпечують ефективний, у тому числі превентивний, контроль за діяльністю довірчого власника та належний захист інтересів вигодонабувача. Порівняльний аналіз з англо-американською системою права демонструє можливість існування більш гнучкого та комплексного захисту прав вигодонабувача в Україні.

Проте у цьому контексті все ж необхідно зазначити, що відсутня потреба у кардинальній перебудові цивільно-правових способів захисту майнових прав учасників правовідносин, а їх ефективність значною мірою буде залежати від чіткого визначення прав, обов'язків та інтересів довірчого власника і вигодонабувача. Тому розвиток цивільно-правових способів захисту довірчої власності в Україні потребує не просто законодавчого уточнення та формалізації норм, а створення практичних інструментів, що дозволяють вигодонабувачу своєчасно реагувати на порушення, а довірчому власнику – ефективно виконувати свої обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукового опрацювання сталих позицій щодо цивільно-правових способів захисту права довірчої власності та інтересів вигодонабувача перебуває на стадії формування. Окремі аспекти цього інституту стали предметом активних наукових дискусій у працях провідних науковців, зокрема А. Албу, В. Борисової, Г. Буяджи, І. Венедіктової, О. Гнатів, Н. Голубевої, О. Дзери, Н. Кузнецової, Р. Майданика, К. Некіт, А. Рябчинської, І. Спасибо-Фатєєвої та Г. Уразової. Водночас більшість досліджень зосереджені або на аналізі довірчої власності як окремого правового явища, або на загальних способах захисту права власності, що ускладнює формування цілісної концепції цивільно-правових механізмів захисту права довірчої власності та інтересів вигодонабувача.

Метою статті є розкриття особливостей захисту права довірчої власності та інтересів вигодонабувача на основі досвіду України та Великої Британії.

Виклад основного матеріалу. У класичному розумінні англо-американського права довірча власність передбачає передачу майна однією особою (засновником) іншій особі (довірчому власнику) для здійснення управління цим майном в інтересах третьої особи – вигодонабувача [1]. В той же час, впровадження довірчої власності в Україні, так як і інших країнах романо-германської правової сім'ї, відбулося шляхом адаптації іноземної для внутрішнього правопорядку моделі, що спричинило певні концептуальні суперечності, зокрема щодо місця довірчої власності в системі права та інструментів її захисту.

Довірча власність як особливий правовий інститут поєднує елементи речових і зобов'язальних правовідносин, що зумовлює необхідність комплексного та ефективного захисту як прав довірчого власника, так і інтересів вигодонабувача.

В цілому система захисту цивільних прав та інтересів в Україні базується на загальних положеннях цивільного законодавства, передусім статті 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка закріплює універсальні способи захисту. До них належать:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [2].

В той же час, суд не обмежений виключно цим переліком і може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках [2].

Тут важливо розуміти, що довірча власність перебуває на етапі формування, тому

механізми її захисту ще не є повністю усталеними і значною мірою залежать від розвитку судової практики. Довірча власність не має автономної системи захисту, а інтегрується у загальну модель цивільно-правових способів захисту, однак із врахуванням своєї специфіки, що обумовлено її подвійною правовою природою.

В першу чергу, довірча власність як особливий різновид права власності передбачає розподіл правомочностей між різними суб'єктами, що безпосередньо впливає на механізми її захисту.

Речово-правові способи захисту є ключовими у контексті довірчої власності, оскільки довірчий власник виступає формальним носієм права власності. Зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2019 (справа № 755/12638/15) зазначено, що довірчий власник здійснює право власності лише для досягнення визначеної мети, але стає носієм речового права [3], а отже має право на його захист.

До основних речово-правових механізмів належать:

1. Віндикаційний позов як спосіб, що застосовується для витребування майна з чужого незаконного володіння (стаття 387 ЦК України) [2].

Верховний Суд у постанові від 17.04.2018 (справа № 924/872/16) вказує, що законодавство надає право звертатися з вимогами про витребування майна з чужого незаконного володіння не лише власникам, а й іншим особам, у яких майно власника перебувало у законному володінні за відповідною правовою підставою («титолом») [4].

Крім того, як зазначає Н. Голубєва у своїй праці, під незаконним володінням варто розуміти усяке фактичне володіння річчю, якщо воно не має правової підстави (наприклад, володіння украденою річчю); або правова підстава якого відпала (минув термін дії договору); або правова підстава якого недійсна (володіння, установлене в результаті недійсного правочину) [5, с. 95].

Правова природа довірчої власності визнає, що за умови її встановлення формується ситуація «формального власника», який реалізує право власності не у власних інтер-

есах, а в інтересах вигодонабувача. Саме ця обставина зумовлює специфіку віндикаційного позову:

- позов заявляється довірчим власником, який доводить приналежність йому титулу;
- захист здійснюється в інтересах вигодонабувача. Більш того, такий інтерес обумовлений статусом довірчого власника як особи, що має можливість звернутися з відповідним позовом і це додатково підтверджує особливу роль останнього та необхідність високого ступеня довіри засновника та вигодонабувача до особи довірчого власника. Але також інтерес довірчого власника має значення у такій ситуації – сталість відносин є гарантією прав самого довірчого власника;
- факт звернення за захистом не змінює направленість цільового використання майна.

Закінчення строку дії договору довірчої власності не означає автоматичного збереження правомірності володіння майном довірчим власником. У разі неповернення майна останній набуває статусу незаконного володільця, що відкриває можливість для пред'явлення віндикаційного позову особою, яка набула право власності на відповідне майно після припинення довірчої власності (засновником або вигодонабувачем).

2. Негаторний позов як спосіб, призначений для усунення перешкод у здійсненні права (стаття 391 ЦК України) [2]. У контексті власності він використовується, коли порушення не пов'язане з вибуттям майна.

Як зазначається у наукових дослідженнях, такими перешкодами можуть бути незаконне користування майном, створення обмежень доступу до нього, або інші дії, що перешкоджають реалізації правомочностей власника [6, с. 64-65].

Верховний Суд у постанові від 25.05.2021 (справа № 910/91/20) вказує, що позивач, реалізуючи право на судовий захист і звертаючись до суду з негаторним позовом, зобов'язаний довести (підтвердити) в установленому законом порядку, що він є власником або особою, яка володіє майном (має речове право) з підстави, передбаченої законом або договором, і що діями відповідача, не пов'язаними з позбавленням володіння,

порушується його право власності чи законного володіння [7].

У довірчій власності негаторний позов має більш складний зміст порівняно з класичною моделлю. Зокрема, він може бути спрямований не лише на усунення фізичних перешкод, але й на припинення неправомірного впливу на управління майном, що є характерним для фідучіарних правовідносин. Тому саме такий спосіб захисту може бути ефективним від надмірного втручання вигодонабувачів у діяльність довірчого власника.

В свою чергу, з огляду на правову природу статусу вигодонабувача та характер відносин довірчої власності, останній не є носієм речового права на майно, а його інтерес має відносний (зобов'язальний) характер, спрямований на належне виконання довірчим власником своїх обов'язків. Зміст правовідносин довірчої власності визначається передусім договором та фідучіарними обов'язками довірчого власника, що обумовлює застосування саме зобов'язально-правових інструментів, таких як відшкодування збитків, вимога про виконання зобов'язання в натурі, зміна чи розірвання договору, стягнення неустойки тощо.

У науковій літературі наголошується, що відповідальність довірчого власника має фідучіарний характер, тобто передбачає підвищені стандарти поведінки (обов'язок лояльності, обачності, добросовісності) [8, р. 203-204]. Зазначений підхід означає, що для притягнення до відповідальності достатньо встановлення порушення фідучіарного обов'язку, навіть без наявності прямого умислу.

Тому в контексті зобов'язально-правових способів захисту варто розуміти, що:

- довірчий власник несе відповідальність не лише за порушення умов договору, а й за порушення фідучіарних обов'язків;
- оцінка його поведінки здійснюється з урахуванням принципів добросовісності та лояльності;
- можливе застосування більш суворих санкцій порівняно із звичайними зобов'язаннями [9, рр. 270, 276].

Однак все ж недосконалість сучасного українського законодавчого регулювання створює ризики для учасників правовідно-

син, зокрема щодо визначення обсягу відповідальності довірчого власника.

В той же час, нормативно-правове регулювання Великої Британії є класичним і найбільш репрезентативним в системі англо-американської правової сім'ї, у межах якої сформувалися базові інститути та доктринальні засади інституту довірчої власності (trust). Так, відповідно до статті 1 Trustee Act 2000 визначено, що довірчий власник (trustee) повинен дотримуватися такої обережності та застосовувати такі професійні навички, які є обґрунтованими за відповідних обставин, з урахуванням, зокрема:

- будь-яких спеціальних знань або досвіду, якими він володіє або про які він заявляє, та
- якщо він діє як довірчий власник в рамках професійної діяльності, будь-яких спеціальних знань або досвіду, яких розумно очікувати від особи, що діє в рамках такої професійної діяльності [10].

У разі нездатності довірчого власника діяти у певній сфері, а також якщо неможливо, недоцільно чи ускладнено зробити це без допомоги суду (в межах договірних правовідношення), суд може призначити нового довірчого власника. Призначений довірчий власник може в усіх правовідношеннях діяти так, ніби він був спочатку призначений згідно з документом про створення трасту (статті 41 та 43 Trustee Act 1925) [11].

Окрему увагу приділяється також захисту прав вигодонабувачів. Згідно із статтями 11 та 14 Trusts of Land and Appointment of Trustees Act 1996 визначено важливі гарантії правового статусу вигодонабувача, а саме довірчий власник, що управляє земельними ділянками, під час виконання будь-яких функцій, пов'язаних із земельними ділянками, що перебувають у довірчій власності, повинні наскільки це можливо, консультуватися з повнолітніми вигодонабувачами, які мають право на володіння земельною ділянкою, та наскільки це відповідає загальним інтересам довірчої власності, виконувати побажання таких вигодонабувачів або (у разі спору) більшості з них (відповідно до сукупної вартості їхніх часток) [12].

Більш того, одним із видів можливих трастів є благодійний траст і у Великій Британії

існує окремий орган – Комісія з питань благодійності (Charity Commission), ціль якої полягає у сприянні ефективному використанню благодійних ресурсів, що знаходяться у довірчій власності. Для цього вона в межах своєї компетенції:

- може час від часу проводити розслідування стосовно благодійних організацій;
- відсторонити від виконання обов'язків будь-яку особу, яка є довірчим власником благодійної організації, призначити тимчасового керуючого майном;
- обмежувати довірчого власника у розпорядженні майном (обмежувати операції, які можуть бути укладені, або характер чи суму платежів, які можуть бути здійснені);
- звільнити довірчого власника;
- зобов'язати відповідну особу або осіб використовувати майно належним чином для цілей благодійної організації (статті 15, 46, 76, 79 та 85 Charities Act 2011) [13].

Однак у країнах англо-американської правової системи інститут trust є самостійною та розвиненою правовою конструкцією, що ґрунтується на поділі права власності на титул в силу закону та титул в силу справедливості (legal та equitable title). Це обумовлює існування способів захисту, сформованих судами справедливості, до яких можна віднести, зокрема:

1. Відстеження майна (tracing) як процесуального механізму, що дозволяє встановити долю майна та його видозміни, а також пред'явити вимоги до нових активів.

Значення цього способу полягає в тому, що:

- вигодонабувач може «слідувати» за майном навіть після його відчуження;
- можливе витребування видозміненого майна;
- захист не обмежується первісним об'єктом.

Як підкреслюється у сучасних дослідженнях, відстеження майна є не самостійним способом захисту, а механізмом, що забезпечує застосування інших способів, таких як, наприклад, constructive trust [14, p. 5].

2. Конструктивний траст (constructive trust) як один із ключових інструментів права справедливості (equity), що застосовується

судами для усунення наслідків неправомірного набуття або утримання майна. На відміну від класичних трастів, він не виникає внаслідок волевиявлення сторін, а встановлюється судом як спосіб захисту.

Загальновизнаним є підхід, відповідно до якого конструктивний траст – це судово створений правовий механізм, спрямований на запобігання безпідставному збагаченню (наприклад, у разі порушення фідучіарного обов'язку або при шахрайстві). Суд визнає, що особа, яка формально володіє майном, утримує його в інтересах іншої особи як довірчий власник, і зобов'язує передати його визначеному судом вигодонабувачу [14, рр. 2, 3].

Конструктивний траст не є аналогом українського віндикаційного позову, проте між ними є функціональна схожість, заснована на спрямованості щодо повернення майна належному володільцю. Проте віндикаційний позов захищає законне право власності, а конструктивний траст забезпечує створення судом справедливого права у вигодонабувача, де в першому позивачем може бути власник, довірчий власник або інша особа, що володіє майном згідно з певним титулом, а в другому – будь-яка особа, яка доведе несправедливість утримання майна.

Тому ключовою особливістю таких способів захисту є те, що вигодонабувач визнається носієм права, заснованого на справедливості, що дозволяє йому безпосередньо звертатися до суду із вимогами про захист, у тому числі проти третіх осіб.

Проте захист довірчої власності у різних правових системах все ж базується на спільній меті – забезпеченні збереження майна та реалізації інтересів вигодонабувача, однак способи досягнення цієї мети істотно відрізняються. Для правовідносин довірчої власності є необхідною розвинена система гнучких способів захисту.

Висновки. Право довірчої власності як складна правова конструкція, що поєднує елементи речових і зобов'язальних правовідносин, зумовлює специфіку способів його захисту. Така подвійна правова природа потребує застосування як класичних речово-правових способів захисту для захисту прав

довірчого власника, так і зобов'язально-правових механізмів, спрямованих на забезпечення інтересів вигодонабувача.

Українське законодавство формально визнає довірчу власність, однак її правове регулювання є фрагментарним. Проте українське право не визнає поділу на *legal* та *equitable title*, що обмежує права вигодонабувача та звужує можливості захисту, а чинне законодавче регулювання у сфері довірчої власності не забезпечує належного рівня правової визначеності, зокрема щодо обсягу відповідальності довірчого власника.

Покладаючись лише на деталізований опис можливих ситуацій у договорі, яким встановлюється право довірчої власності, неможливо уникнути спірних моментів, що потребуватимуть втручання у їх вирішення третьої сторони, а саме суду, який розглядаючи це питання повинен виходити, в тому числі з положень справедливості рівноцінно по відношенню до довірчого власника та вигодонабувача.

Правові системи країн англо-американської правової сім'ї, попри їх інституційну та доктринальну специфіку, передбачають використання низки способів захисту, функціонально співставних із тими, що застосовуються в українському праві. Зокрема, йдеться про такі інструменти, як припинення правовідношення, примусове виконання обов'язку в натурі та інші заходи впливу на правопорушника. Водночас зазначені способи в англо-американському праві набувають більш гнучкого та диференційованого характеру завдяки розвитку доктрини справедливості, що дозволяє застосовувати не лише відновлювальні, але й превентивні механізми захисту.

Потенційна поява в Україні органу, подібного до *Charity Commission* у Великій Британії, може розглядатися як один із напрямів інституційного розвитку довірчої власності, насамперед у сфері її спеціалізованих форм (зокрема, благодійних чи соціально орієнтованих трастів). Постійний нагляд за діяльністю довірчих власників щодо суспільно чутливого майна став би адміністративним механізмом захисту інтересів вигодонабувачів.

Таким чином, перспективним напрямом розвитку є вдосконалення нормативного регулювання шляхом закріплення чітких стандартів фідучіарної поведінки, розширення переліку спеціальних способів захисту

права довірчої власності та інтересів вигодонабувача, а також формування узгодженої судової практики, що сприятиме подальшому розвитку інституту довірчої власності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Recognition of Trusts Act 1987 : UK Public General Acts. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1987/14> (дата звернення: 07.04.2026)
2. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 06.04.2026)
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2019 року (справа № 755/12638/15). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82308714> (дата звернення: 10.04.2026)
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 квітня 2018 року (справа № 924/872/16). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73700058> (дата звернення: 10.04.2026)
5. Голубева Н. Ю. Захист права власності при позбавленні власника володіння (віндикаційний позов). *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 42. С. 94-98. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdp_2008_42_18.pdf (дата звернення: 08.04.2026)
6. Гнатів О. Б. Захист права власності в цивільному праві : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. ЛНУ ім. І. Франка. Львів. 2014. 202 с. URL : <https://dspace.wunu.edu.ua/items/255c8e11-f3e7-4a7e-a776-1441d3322c1a> (дата звернення: 06.04.2026)
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 травня 2021 року (справа № 910/91/20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97418236> (дата звернення: 10.04.2026)
8. Sitkoff, Robert H., An Economic Theory of Fiduciary Law (July 18, 2014). *Philosophical Foundations of Fiduciary Law*, Andrew Gold & Paul Miller eds., Oxford University Press, 2014, Forthcoming. pp. 197-208. URL : <https://ssrn.com/abstract=2367006> (дата звернення: 09.04.2026)
9. Smith, Lionel, Prescriptive fiduciary duties. *University of Queensland Law Journal*. 2018. Vol. 37(2). pp. 261-287. URL : https://law.uq.edu.au/files/48724/Prescriptive_Fid_Duties.pdf (дата звернення: 09.04.2026)
10. TrusteeAct2000:UKPublicGeneralActs.URL:<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/29/2021-04-29> (дата звернення: 13.04.2026)
11. Trustee Act 1925 : UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/19> (дата звернення: 13.04.2026)
12. Trusts of Land and Appointment of Trustees Act 1996 : UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/47> (дата звернення: 13.04.2026)
13. Charities Act 2011 : UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/25> (дата звернення: 13.04.2026)
14. Principles of Tracing. Presented at Trial Lawyers Association of B.C. – Making Equity Work in Your Practice. June 10, 2021. 19 p. URL : <https://kornfeldllp.com/wp-content/uploads/2021/06/Principles-of-Tracing-Dan-Parlow.pdf> (дата звернення: 09.04.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Вовчок Р. В.,аспірант кафедри приватного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0005-1505-7848

ЗАЛЕЖНІСТЬ КОНСТРУКЦІЇ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ІТ ВІД ПРИРОДИ ЦИФРОВОГО ОБ'ЄКТА

Анотація. У статті досліджується залежність конструкції договорів у сфері інформаційних технологій від природи цифрового об'єкта, що становить їх предмет. Особлива увага приділяється аналізу правової природи таких об'єктів, як програмне забезпечення, бази даних, цифровий контент та системи штучного інтелекту, які поєднують ознаки об'єктів права інтелектуальної власності, інформаційних ресурсів та результатів надання послуг. Обґрунтовується, що специфіка цифрового об'єкта зумовлює трансформацію класичних договірних конструкцій та формування гібридних моделей, що поєднують елементи договорів підряду, надання послуг, ліцензійних договорів і договорів про обробку даних. У статті аналізуються особливості визначення істотних умов ІТ-договорів, зокрема умов щодо обсягу прав інтелектуальної власності, режиму доступу до цифрового об'єкта, способів його використання, обмежень і гарантій безпеки.

У дослідженні використано системний метод, який дозволив розглянути договірні конструкції у сфері ІТ як цілісну систему, зумовлену взаємозв'язком між природою цифрового об'єкта та правовими формами його використання. Застосовано формально-юридичний метод для аналізу положень цивільного законодавства, а також норм міжнародного та європейського права у сфері права інтелектуальної власності та цифрових технологій. Метод порівняльно-правового аналізу дав змогу дослідити підходи до правової кваліфікації ІТ-договорів у різних правових системах, а узагальнення судової практики дозволило виявити проблеми визначення їх правової природи та застосування відповідних правових режимів.

Теоретичне значення дослідження полягає у розвитку наукових підходів про вплив природи цифрового об'єкта на формування договірних конструкцій у сфері ІТ та уточненні ролі об'єкта правовідносин у визначенні змісту зобов'язання. Практичне значення полягає у формуванні підходів до належної правової кваліфікації ІТ-договорів, визначення їх істотних умов та забезпечення балансу прав і обов'язків сторін, що сприятиме підвищенню правової визначеності та ефективності договірного регулювання у цифровій економіці.

Ключові слова: ІТ-договори, цифровий об'єкт, цифровий контент, програмне забезпечення, бази даних, штучний інтелект, договір підряду, договір про надання послуг, ліцензійний договір, право інтелектуальної власності.

Vovchok R. V. Dependence of contractual structures in the field of IT on the nature of the digital object

Abstract. The article examines the dependence of the construction of contracts in the field of information technology on the nature of the digital object that constitutes their subject matter. Particular attention is paid to the analysis of the legal nature of such objects as software, databases, digital content, and artificial intelligence systems, which combine features of intellectual property objects, information resources, and results of service provision. It is substantiated that the specific nature of a digital object leads to the transformation of classical contractual structures and the formation of hybrid models that combine elements of works contracts, service agreements, license agreements, and data processing agreements. The article analyzes the peculiarities of determining the essential terms of IT contracts, in particular provisions concerning the scope of intellectual property rights, access regimes to digital objects, methods of their use, restrictions, and data security guarantees.

The study employs a systemic method, which made it possible to consider contractual structures in the IT sphere as an integrated system determined by the interconnection between the nature of the digital object and

the legal forms of its use. A formal legal method is applied to analyze the provisions of civil legislation, as well as norms of international and European law in the field of intellectual property and digital technologies. The comparative legal method enabled the study of approaches to the legal qualification of IT contracts in different legal systems, while the generalization of judicial practice made it possible to identify problems related to determining their legal nature and the application of appropriate legal regimes.

The theoretical significance of the study lies in the development of scholarly approaches to the influence of the nature of a digital object on the formation of contractual structures in the IT sphere, as well as in clarifying the role of the object of legal relations in determining the content of obligations. The practical significance lies in formulating approaches to the proper legal qualification of IT contracts, determining their essential terms, and ensuring a balance of rights and obligations of the parties, which will contribute to increasing legal certainty and the effectiveness of contractual regulation in the digital economy.

Key words: *IT contracts, digital object, digital content, software, databases, artificial intelligence, works contract, service agreement, license agreement, intellectual property law.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цифрової економіки супроводжується якісною трансформацією об'єктів цивільних прав, що обумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до побудови договірних конструкцій. Програмне забезпечення, цифровий контент, бази даних та інші нематеріальні цифрові об'єкти не вписуються у класичну дихотомію «річ – результат робіт – послуга», яка тривалий час визначала логіку цивільно-правового регулювання. Їх нематеріальна природа, функціональна багатовимірність, здатність до необмеженого відтворення та модифікації, а також залежність від технічної інфраструктури формують нову якість об'єкта, яка не може бути повністю охоплена традиційними договірними моделями. Відтак виникає фундаментальна проблема: класичні цивільно-правові договори не відображають повною мірою специфіку тих правовідносин, що виникають у сфері інформаційних технологій, що призводить до їх змішування та втрати чітких кваліфікаційних критеріїв.

Поглиблення цієї проблематики пов'язане з тим, що саме правова природа цифрового об'єкта дедалі більше визначає не лише зміст зобов'язання, але й саму конструкцію договору. Якщо у традиційній цивілістичній парадигмі визначальним елементом виступала воля сторін, то у сфері ІТ спостерігається зсув акценту на об'єкт як системоутворюючий фактор договірної регулювання. Це проявляється у широкому поширенні змішаних договорів, у яких поєднуються елементи підряду, надання послуг, ліцензійних угод та договорів про створення об'єктів права інтелектуальної власності на

замовлення. Водночас відсутність єдиних підходів до правової кваліфікації таких договорів ускладнює визначення істотних умов, розподіл прав та обов'язків сторін, а також застосування належних способів захисту порушених прав.

Таким чином, дослідження залежності договірної конструкції від природи цифрового об'єкта є не лише теоретично значущим, але й має безпосереднє практичне значення для забезпечення ефективності цивільно-правового регулювання у цифрову епоху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади об'єктного складу цивільних правовідносин і розвитку договірної права сформульовані у працях Р. Майданика, Р. Стефанчука, І. Спасибо-Фатєєвої, Є. Харитонова, у яких обґрунтовується еволюція цивільно-правових конструкцій під впливом ускладнення об'єктів правового регулювання.

Проблематика правового режиму об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема програмного забезпечення, баз даних і цифрового контенту, такі науковці, як С. Булеца, К. Зеров, О. Орлюк, С. Петренко, Л. Тарасенко, О. Харитонова, які розкривають специфіку складової прав інтелектуальної власності цифрових об'єктів і її вплив на договірні відносини. Водночас, незважаючи на наявність значного наукового доробку, недостатньо дослідженими залишаються питання визначення цифрового об'єкта як системоутворюючого елемента договірної конструкції та встановлення чітких критеріїв правової кваліфікації змішаних ІТ-договорів.

Метою статті є встановлення теоретико-правової залежності договірних конструкцій

у сфері інформаційних технологій від правової природи цифрових об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Правова природа цифрового об'єкта у сфері інформаційних технологій дедалі виразніше проявляє себе як ключовий фактор, що визначає не лише зміст, а й саму конструкцію цивільно-правового договору, відходячи від класичного уявлення про домінування волі сторін у формуванні зобов'язання. У традиційній цивілістичній доктрині, закріпленій, зокрема, у положеннях Цивільний кодекс України, об'єкт цивільних прав розглядався переважно як пасивний елемент правовідносин, тоді як визначальним виступав юридичний факт – договір як прояв свободи волевиявлення особи. Однак у сфері ІТ така модель виявляється недостатньою, оскільки цифрові об'єкти – програмне забезпечення, бази даних, цифровий контент – мають комплексну правову природу, що одночасно поєднує ознаки результату інтелектуальної, творчої діяльності, інформаційного ресурсу та функціонального інструменту, що реалізується через динамічні процеси. Саме ця багатомірність об'єкта обумовлює необхідність переосмислення його ролі у структурі договірних зобов'язань.

Сучасна еволюція цивільного права демонструє поступовий перехід від об'єктно-нейтральних до об'єктно-орієнтованих моделей регулювання, у яких характеристики об'єкта визначають зміст прав і обов'язків сторін. У сфері ІТ цей підхід набуває особливої актуальності, оскільки, наприклад, програмне забезпечення як об'єкт не може бути в повній мірі врегульоване виключно в межах договору підряду чи послуг, адже результат розробки одночасно має ознаки об'єкта права інтелектуальної власності, що потребує спеціального правового режиму, включаючи регулювання прав на використання, зміну та розповсюдження.

Це зумовлює складну взаємодію різних типів договорів, зокрема договору підряду, договору про надання послуг, ліцензійного договору та договору про створення об'єкта права інтелектуальної власності на замовлення, що прямо передбачено у главах 61–63 та 75 Цивільний кодекс України. У науковій

літературі неодноразово підкреслюється, що жоден із цих договорів у «чистому» вигляді не здатен охопити всю сукупність правовідносин, які виникають у процесі створення та використання цифрових об'єктів. Науковці звертають увагу на те, що змішані договори є закономірним результатом розвитку приватного права в умовах ускладнення об'єктного складу правовідносин. У сфері ІТ ця тенденція проявляється особливо виразно: договір розробки програмного забезпечення майже завжди поєднує елементи підряду (створення результату), послуг (супровід, підтримка), а також ліцензії (надання прав використання) [1, с. 171].

Водночас проблема полягає не лише у змішаному характері таких договорів, а й у відсутності чітких критеріїв їх правової кваліфікації. У цьому контексті принципового значення набуває питання: чи визначає правова природа об'єкта договірну конструкцію, чи, навпаки, сторони через договір формують правовий режим об'єкта. Традиційна цивілістична доктрина виходить із пріоритету свободи договору, однак у сфері цифрових технологій ця свобода об'єктивно обмежується властивостями самого об'єкта. Наприклад, неможливість відокремлення програмного коду від прав на його використання фактично виключає можливість укладення договору, який не містить положень про інтелектуальні права, навіть якщо сторони формально цього не передбачили [2].

Значущим є також вплив правової природи цифрового об'єкта на визначення істотних умов договору. Якщо у класичних договорах предмет визначається через матеріальний результат або дію, то у сфері ІТ він набуває багаторівневого характеру, включаючи функціональні характеристики програмного забезпечення, технічні параметри, умови доступу до даних, способи використання та обмеження прав. Це, у свою чергу, призводить до включення до договору технічних специфікацій, SLA, умов щодо API та інших елементів, які виходять за межі традиційного юридичного опису предмета. У сфері ІТ, технічні умови фактично інтегруються у правову конструкцію договору, формуючи його зміст на рівні, який не

характерний для класичних цивільно-правових зобов'язань.

Не можна оминати й той факт, що цифрові об'єкти мають здатність до постійної еволюції, що особливо проявляється у використанні гнучких методологій розробки, де результат не є фіксованим на момент укладення договору. Це ставить під сумнів традиційне розуміння договору підряду як такого, що спрямований на досягнення конкретного визначеного результату. У таких умовах договір дедалі більше набуває рис процесуальної конструкції, орієнтованої на досягнення функціонального результату, який уточнюється в процесі виконання зобов'язання. Подібні підходи відображені і в європейських актах, зокрема у Директиві (EU) 2019/770, яка визнає специфіку цифрового контенту та цифрових послуг як об'єктів договірних відносин [3].

Таким чином, у сфері інформаційних технологій відбувається суттєве зміщення акцентів у розумінні договірних зобов'язань: від волі сторін як визначального чинника – до об'єкта як елемента, що формує рамки цієї волі. Цифровий об'єкт перестає бути лише предметом договору і перетворюється на структуроутворюючий елемент договірної конструкції, що визначає її тип, зміст, істотні умови та навіть межі свободи договору. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшого розвитку цивілістичної доктрини у напрямі формування об'єктно-орієнтованого підходу до регулювання договірних відносин у цифрову епоху, який би дозволив адекватно відобразити складність і динамічність сучасних ІТ-правовідносин.

Особливості договірних конструкцій у сфері інформаційних технологій безпосередньо зумовлюються правовою природою конкретного цифрового об'єкта, що зумовлює диференціацію підходів до формування змісту зобов'язань та їх правової кваліфікації. У випадку програмного забезпечення ця залежність проявляється найбільш рельєфно, оскільки відповідний об'єкт одночасно функціонує як результат інтелектуальної, творчої діяльності, технічний продукт та інструмент здійснення діяльності. Саме тому у правовідносинах, пов'язаних із його створенням, використанням та супроводом, фор-

мується складна договірна модель, яка поєднує елементи договору підряду (у частині розробки програмного продукту як результату робіт) та ліцензійного договору (у частині надання прав на використання), що узгоджується з положеннями глав 61 та 75 Цивільний кодекс України. При цьому розмежування між стадіями створення та використання програмного забезпечення має не лише технічне, а й принципове юридичне значення, оскільки впливає на визначення моменту виникнення прав інтелектуальної власності, обсягу переданих прав та характеру відповідальності сторін [4, с. 3].

Щодо баз даних і даних як таких, то їх правовий режим характеризується ще більшою складністю, зумовленою поєднанням ознак інформаційного ресурсу, об'єкта права інтелектуальної власності та, в окремих випадках, об'єкта правового регулювання у сфері захисту персональних даних. База даних може існувати як в електронній формі, так і в іншій об'єктивно вираженій формі. Однак електронна форма бази даних є переважаючою станом на сьогодні, оскільки більшість інформації в умовах сьогодення зберігається в електронному форматі [5, с. 371]. Відповідно, договірні конструкції, що виникають у зв'язку з доступом до баз даних, їх обробкою чи передачею, тяжіють до моделей договорів про надання послуг, однак із суттєвими відхиленнями від класичних підходів. Так, у таких правовідносинах ключового значення набувають умови щодо режиму доступу, способів обробки, обмежень використання та гарантій безпеки даних, що фактично формують ядро договірних зобов'язань. В даному випадку важливим є положення Директиви 96/9/ЕС [6], які підкреслюють специфіку баз даних як об'єкта, що може підпадати від авторсько-правової охорони. Відповідно, це зумовлює формування специфічних договірних конструкцій у сфері ІТ, у яких поєднуються елементи договорів про надання послуг, ліцензійних договорів та договорів про обробку даних, із домінуванням умов щодо доступу, використання, обмежень і безпеки даних як визначальних для змісту зобов'язання.

Цифровий контент як об'єкт цивільних прав характеризується відносною визначе-

ністю правового режиму, оскільки у більшості випадків він підпадає під регулювання авторського права [7, с. 585]. Відповідно, договірні конструкції у цій сфері здебільшого ґрунтуються на ліцензійних умовах, які передбачають надання прав на використання контенту. Водночас навіть у цьому випадку спостерігається відхід від класичних ліцензійних договорів у бік більш гнучких форм, що враховують специфіку цифрового середовища, зокрема можливість багаторазового відтворення, розповсюдження через мережу Інтернет та інтеграції у різні цифрові платформи. Цифровий контент у сучасних умовах функціонує не лише як об'єкт прав, а як елемент цифрової екосистеми, що впливає на зміст договірних відносин. Це обумовлює необхідність включення до договорів умов щодо території використання, строків доступу, технічних обмежень (DRM) та інших специфічних параметрів.

Питання правового статусу систем штучного інтелекту як об'єкта права інтелектуальної власності на сьогодні є одним із найбільш дискусійних у доктрині, що зумовлено відсутністю єдиного підходу до їх кваліфікації: з одного боку, ШІ розглядається як програмне забезпечення, яке охороняється нормами авторського права, а з іншого – як складний комплексний об'єкт, що включає алгоритми, моделі машинного навчання, набори даних та результати їх функціонування, правовий режим яких є неоднорідним. У праві ЄС, зокрема у Директиві 2009/24/ЄС та Директиві (EU) 2019/790, закріплено підхід до охорони програмного забезпечення і тексто- та дата-майнінгу, що опосередковано впливає на визначення правового режиму ШІ, однак не вирішує питання його автономної правосуб'єктності чи статусу як самостійного об'єкта права інтелектуальної власності. Це, своєю чергою, ускладнює включення систем ШІ до договірних конструкцій, оскільки об'єктом договору фактично виступає не сам «штучний інтелект» як такий, а відповідні компоненти (код, модель, дані, результати функціонування), що зумовлює використання змішаних (гібридних) договорів у сфері ІТ. До таких договорів належать, зокрема, договори на розробку та впровадження ШІ-рішень (із

елементами підряду та створення об'єкта права інтелектуальної власності на замовлення), ліцензійні договори на використання програмного забезпечення або моделей машинного навчання, договори SaaS (Software as a Service), а також договори про обробку даних (data processing agreements), що враховують вимоги General Data Protection Regulation. Таким чином, сучасна договірна практика у сфері ШІ відображає не стільки визнання його як самостійного об'єкта права інтелектуальної власності, скільки прагматичну адаптацію класичних договірних моделей до складної, багаторівневої природи відповідних технологій.

Таким чином, різні види цифрових об'єктів формують відмінні за своєю структурою договірні моделі, що свідчить про відсутність універсальної договірної конструкції у сфері ІТ. Натомість спостерігається формування диференційованих підходів, у яких саме правова природа об'єкта визначає допустимі межі договірного регулювання, зміст істотних умов та характер правових наслідків. Це ще раз підтверджує тенденцію до об'єктно-орієнтованого розвитку цивільного права, у межах якого цифровий об'єкт виступає не лише предметом, а й структуроутворюючим елементом договірного зобов'язання.

У сфері інформаційних технологій питання істотних умов договору набуває принципово нового змістовного наповнення, що зумовлено особливостями цифрового об'єкта як предмета правовідносин. Якщо у класичній цивілістичній традиції, відображеній у положеннях Цивільний кодекс України, предмет договору визначається через матеріальний результат або дію [8, с. 6], то в ІТ-договорах він трансформується у складну багаторівневу категорію, що охоплює не лише кінцевий цифровий продукт, а й його функціональні характеристики, архітектуру, взаємодію з іншими системами та можливості подальшого використання. У зв'язку з цим предмет договору перестає бути статичним елементом і набуває динамічного характеру, що безпосередньо залежить від природи цифрового об'єкта. У сучасних умовах предмет зобов'язання дедалі частіше визначається не лише юридично, а й технічно, що свідчить про інтегра-

цію правових і технологічних параметрів.

Особливої складності набуває питання визначення результату виконання зобов'язання, оскільки у сфері ІТ відбувається розмивання межі між процесом і продуктом. Традиційне розуміння договору підряду передбачає досягнення конкретного, заздалегідь визначеного результату, однак у випадку розробки програмного забезпечення, особливо із застосуванням гнучких методологій, результат є еволюційним і може уточнюватися в процесі виконання договору. Це зумовлює необхідність закріплення у договорі не лише кінцевого результату, а й процедур його формування, критеріїв приймання, етапності виконання та механізмів внесення змін [9, с. 61].

Умови використання, модифікації та доступу до цифрового об'єкта також формують окремий пласт істотних умов, що безпосередньо впливає з його функціональної природи. На відміну від матеріальних об'єктів, цифрові продукти можуть одночасно використовуватися необмеженою кількістю осіб, що потребує чіткого визначення режиму доступу, технічних обмежень, рівнів прав користувачів та способів інтеграції з іншими системами. Відтак договір фактично виконує функцію регулятора цифрового середовища, встановлюючи правила взаємодії з об'єктом. У сучасних ІТ-договорах юридичні та технічні умови настільки тісно переплітаються, що їх розмежування втрачає практичне значення.

В даному випадку особливого значення набувають технічні умови як складова частина юридичної конструкції договору. Специфікації, технічні завдання, SLA, вимоги до безпеки, продуктивності та сумісності фактично визначають зміст зобов'язання і впливають на його виконання не меншою мірою, ніж власне юридичні положення. Це свідчить про формування нової моделі договірного регулювання, у якій технічний компонент інтегрується у правову конструкцію і стає її невід'ємним елементом.

Проблеми правової кваліфікації ІТ-договорів є логічним наслідком складної природи цифрових об'єктів та відповідних договірних конструкцій. Помилки у визначенні виду договору можуть призводити до істотних

правових наслідків, зокрема неправильного визначення обсягу відповідальності сторін, порядку виконання зобов'язань та способів захисту прав. Правова кваліфікація договору має визначальне значення для застосування відповідних норм матеріального права, і її помилковість може призвести до спотворення правового результату.

Додатковим аспектом є ризики для замовника як потенційно слабкої сторони у правовідносинах. Незважаючи на формальну рівність сторін, фактична асиметрія знань та доступу до інформації призводить до того, що замовник часто не здатен повною мірою оцінити зміст технічних та правових умов договору. Це підвищує ризик укладення договорів із невигідними умовами, зокрема щодо обсягу прав на результат, порядку його використання та відповідальності розробника.

В сучасних умовах спостерігається поступовий відхід від класичних договірних моделей до більш гнучких конструкцій, які здатні враховувати динамічний характер цифрових об'єктів. Значний вплив на цей процес має поширення гнучких методологій розробки, що передбачають ітеративний підхід до створення продукту та постійне уточнення вимог. Це, у свою чергу, трансформує саму природу договірного зобов'язання, яке дедалі більше орієнтується на процес, а не на фіксований результат.

Паралельно відбувається процес стандартизації ІТ-договорів, що проявляється у використанні типових умов, ліцензійних угод та загальних правил користування. Це сприяє уніфікації підходів до регулювання відповідних правовідносин, однак водночас може обмежувати свободу договору та створювати ризики для слабшої сторони. У цьому контексті зростає роль публічно-правового регулювання, яке встановлює мінімальні стандарти захисту прав сторін, зокрема у сфері цифрового контенту та послуг.

Таким чином, розвиток договірних конструкцій у сфері ІТ відображає загальну тенденцію трансформації цивільного права під впливом цифровізації, у межах якої правова природа об'єкта відіграє визначальну роль у формуванні змісту та структури договірних зобов'язань.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що у сфері інформаційних технологій відбувається якісна трансформація класичних цивільно-правових підходів до розуміння договірних зобов'язань, у межах якої визначальним чинником дедалі більше виступає правова природа цифрового об'єкта. Програмне забезпечення, бази даних, цифровий контент та штучний інтелект не лише формують предмет договору, але й обумовлюють його конструкцію, зміст істотних умов, а також межі реалізації принципу свободи договору. Це свідчить про поступове зміщення акценту з волевиявлення сторін як єдиного системоутворюючого елементу на об'єкт правовідносин як фактор, що структурно визначає модель договірної регулювання.

Цифрові об'єкти, з огляду на їх нематеріальну та динамічну природу, не можуть бути всебічно охоплені жодною з класичних договірних конструкцій у їх «чистому» вигляді, що зумовлює домінування змішаних договорів у сфері ІТ. Така специфіка, у свою чергу, ускладнює процес правової кваліфікації та підвищує ризик правової невизначеності. Особливої значущості набуває належне визначення предмета договору, який у цифровому середовищі виходить за межі тра-

диційного юридичного розуміння і включає технічні параметри, функціональні характеристики та умови взаємодії з цифровою інфраструктурою.

Водночас обґрунтовано, що у сучасних ІТ-договорах технічні умови фактично інтегруються у юридичну конструкцію зобов'язання, що свідчить про формування нової моделі договірної регулювання, у якій відбувається зближення правових і технологічних елементів. Це зумовлює необхідність перегляду підходів до визначення істотних умов договору, з урахуванням специфіки цифрового об'єкта, його здатності до модифікації, тиражування та функціональної адаптації.

У цілому розвиток договірних конструкцій у сфері інформаційних технологій відображає загальну тенденцію еволюції цивільного права в умовах цифровізації, яка полягає у переході до більш гнучких, функціонально орієнтованих моделей регулювання. Такий підхід передбачає визнання визначальної ролі цифрового об'єкта у формуванні змісту договірних відносин та потребує подальшого доктринального осмислення і нормативного закріплення з метою забезпечення правової визначеності, ефективності регулювання та балансу приватних і публічних інтересів у цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мельничук М.О., Мельничук О.Ф., Пипяк М.І. Особливості договору про надання послуг (виконання робіт) у сфері інформатизації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2019. С. 168-171. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/38>
2. Barbashyn S. Typical mistakes in the transfer of intellectual property rights in IT. URL: <https://barbashyn.law/en/statiti/typovi-pomyly-pty-peredachi-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-v-it>
3. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services (Text with EEA relevance.). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng>
4. Махновський, Д. С. (2024). Укладання договорів на розробку та використання програмного забезпечення. *Український політико-правовий дискурс*, (3-4) С. 1-12. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14011590>
5. Лопатнюк В.А. Правова охорона баз даних за законодавством України та правом ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 1. С. 368-374. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.51>
6. Директива 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про правовий захист баз даних від 11 березня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241#Text
7. Галупова Л. І. Захист авторських прав на контент, розміщений у соціальних мережах. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 584-587. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/830d8097-b153-4e0d-9c0a-270666bf60a9/content>

8. Договір як універсальна правова конструкція : монографія /А. П. Гетьман, В. І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Х. : Право, 2012. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2013/dogovor_2012.pdf

9. Берназ-Лукавецька О.М, Наумоа А.С. До питання загальних засад договору підряду за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2024. С. 60-63. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/13>

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Галянтич М. К.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук,
головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-0346-5308

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСАДНИЧИХ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ ЖИТЛОВОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Розглядаються питання формування та застосування принципів, їх вплив на розвиток системи права. Досліджуються засадничі принципи державної житлової політики, система принципів житлового права, значення їх та застосування, перспективне законодавство на основі правових принципів та напрями державної житлової політики. Визначається, що проблема застосування принципів у житловому законодавстві багатоаспектна, розширюється від відносин у зв'язку із проживанням у жилих приміщеннях, виникають від права власності на житло до виселення мешканців без надання іншого житла. Констатується, що в умовах збільшення кількості нормативних актів актуальною є проблема класифікації правових принципів з метою ефективного їх застосування. Зокрема, Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» побудований на соціальній системі принципів у житловій сфері, які не поширюються на приватно-правову сферу. Виявлено проблеми взаємодії приватних та публічних принципів впливає на здійснення прав фізичною особою прав на житло. Підтверджується, що розвиток нормативної бази України має спиратися на стандарти та принципи основних документів Європейського Союзу, що дасть змогу комплексно врегулювати весь комплекс відносин у житловій сфері. Доводиться, що формування сучасного житлового законодавства потребує визначення нової концепції з урахуванням особливостей поєднання приватно і публічно правових засобів правового впливу на житлові відносини. Намагання держави виробити нову державну житлову політику має спиратися на нову систему засадничих принципів у житловій сфері. Державна житлова політика має усунути нечіткість визначення принципів, що містяться у житловому законодавстві, подвійних тлумачень, колізій, або взагалі відсутності принципів, які б забезпечували гарантії здійснення житлових прав особи, пропонується визначення поняття «засадничий принцип» з метою збільшення засобів реалізації міжнародно визнаних житлових прав.

Ключові слова: принципи, засади, житлові права, житлова сфера, державна житлова політика, житло, право на житло, житлова політика, житлове законодавство.

Haliantych M. K. Challenges in defining the fundamental principles of state housing policy

Abstract. The article examines issues concerning the formation and application of principles and their impact on the development of the legal system. It explores the fundamental principles of state housing policy, the system of principles of housing law, their significance and application, prospective legislation based on legal principles, and the main directions of state housing policy. It is established that the application of principles in housing legislation is a multifaceted issue, extending to relations connected with residence in residential premises, relations arising from housing ownership, and cases involving the eviction of residents without the provision of alternative housing. It is noted that, amid the growing number of regulatory acts, the classification of legal principles for the purpose of their effective application has become particularly relevant. In particular, the Law of Ukraine "On the Housing Fund for Social Purposes" is based on a social system of principles in the housing sphere, which does not extend to the private-law sphere. The article identifies problems in the interaction between private law and public-law principles, which affect the exercise of housing rights by individuals. It is affirmed that the development of Ukraine's regulatory framework should be based on

the standards and principles set out in the fundamental documents of the European Union, which would make it possible to comprehensively regulate the full range of relations in the housing sphere. It is argued that the formation of modern housing legislation requires the development of a new concept, taking into account the specific features of combining private law and public law means of legal influence on housing relations. The state's efforts to formulate a new state housing policy should be grounded in a new system of fundamental principles in the housing sphere. State housing policy should eliminate the lack of clarity in the definition of principles contained in housing legislation, double interpretations, conflicts, or the complete absence of principles capable of ensuring guarantees for the exercise of individuals' housing rights. The article proposes a definition of the concept of a "fundamental principle" with a view to expanding the means of implementing internationally recognized housing rights.

Key words: *principles, foundations, housing rights, housing sphere, state housing policy, housing, right to housing, housing policy, housing legislation.*

Вступ. В доктрині приватного права відсутні комплексні, ґрунтовні дослідження щодо систематизації принципів регулювання відносин у житловій сфері. Сучасні дослідження розглядають житлове законодавство у різних аспектах, зокрема правові засади реформування житлового законодавства в сучасних умовах [1], теоретичні засади приватноправового регулювання житлових відносин [2], а також житлову політику в умовах післявоєнної відбудови країни та правові гарантії житлових прав громадян [3, С. 857–865].

Право не механічна сукупність норм, а й правові принципи, притаманні житловому праву і зумовлюють зміст та розвиток суспільних відносин. Правові принципи мають визначати межі здійснення права, поза якими воно носить неправовий характер, тому вони повинні закріплюватися в законі, становити його складову частину, а не бути тільки надбанням правової науки. Як зазначає С. Погребняк, «під принципом права слід розуміти систему найбільш загальних та імперативних вимог, закріплених в праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер та напрямки подальшого розвитку» [4, с. 22-23].

В процесі тлумачення та застосування конкретних правових норм використовують такі поняття як моральність, суспільне життя, справедливість, добросовісність, розумність, публічний порядок тощо, яким законодавство не може дати точного пояснення в силу своєї суті. Невизначеність правових принципів може привести до розширеного розуміння правової норми, або звуження змісту прав особи. Правові принципи застосовують з умовою, що вони направлені на досягнення мети,

поставленої законом. Правозастосування може здійснюватися тільки у поєднанні конкретної правової норми із правовими принципами, які мають бути закріплені в самому законі.

Нагальність виконання постаного перед державою Україна завдання з відбудови зруйнованих об'єктів містобудування найрізноманітнішого, передусім житлового, призначення, зумовлює необхідність визначення фундаментальних засад побудови відповідного механізму [5, с. 28]. В умовах війни та євроінтеграції значення публічно-правової складової окресленого взаємозв'язку невпинно зростає – у тому числі з огляду на об'єктивну пріоритетність побудови компенсаційних механізмів відновлення територіально-містобудівних об'єктів на основі державних грошових фондів, а так само враховуючи сподівання на результативність міжнародно-правових зусиль з реалізації майнової відповідальності держави-агресора.

Під принципами права юридичній літературі розуміють основні ідеї права як віддзеркалення сутності історичного типу права, що безпосередньо відображають його зміст. Вони можуть належати до сфери правосвідомості, правової ідеології і науки. Як зазначає С. Шевчук: «принципи права можуть бути: 1) створені або відкриті судами у процесі здійснення правосуддя; 2) шляхом судової правотворчості розкривається їх додатковий зміст, якщо вони попередньо закріплені в текстах Конституції та законах; 3) являють собою стандарти прийняття судових рішень та визначають параметри судової правотворчості» [6, с. 70].

У цивілістичній науці ще не вироблено єдиного визначення принципу цивільного

права. А. С. Довгерт характеризує принципи цивільного права як загальнообов'язкові положення природного права, які визначають побудову й дію позитивного приватного права та здатні самостійно регулювати цивільні відносини у разі прогалин або не правових норм у законодавстві чи в інших джерелах права [7, с. 850].

О.В. Дзера запропонував повне визначення поняття принципів цивільного права, за яким вони становлять основоположні (корінні, відправні, визначальні) ідеї (засади, риси), втілені чи закладені в законі, відповідно до яких здійснюється правове регулювання цивільно-правових відносин та забезпечується реалізація покладених на цивільне право функцій [8, с. 27].

Необхідно зазначити, що у правовій доктрині широко вживаються як поняття «принцип права», так і «засади законодавства» і «ідеї права» [9, с. 412]. О. В. Басай вважає, що співвідношення цих понять зводиться до наступного: кожен принцип права є конкретизованою ідеєю, проте, не кожна правова ідея конкретизується у правовому принципі, так само і засади цивільного законодавства є відображенням принципів цивільного права, проте, не кожен принцип цивільного права фіксується законодавцем серед засад цивільного законодавства; при цьому цілком допустима взаємозаміна понять «принципи цивільного права» та «засади цивільного права», оскільки у даному випадку йдеться про використання синонімічних понять для позначення однієї правової категорії [10, с. 7].

Постановка проблеми. Питання формування та застосування принципів, їх впливу в системі права лишаються однією з центральних проблем. Дослідження засадничих принципів в житловій сфері в результаті сприяє захисту прав людини, а з'ясування їх сутності – чіткому розумінню та застосуванню норм чинного законодавства, усуненню колізій у застосуванні нормативних актів. В умовах збільшення кількості нормативних актів актуальною є проблема класифікації правових принципів з метою ефективного їх застосування.

Реалізація суб'єктивних житлових прав неможлива через прогалини у законодавчій

сфері, зокрема через нечіткість визначення понять, що містяться у житловому законодавстві, подвійних тлумачень, що призводить до колізій, або взагалі відсутності принципів, які б забезпечували гарантії здійснення житлових прав особи. Однією з таких прогалин є недостатнє та нечітке визначення «принцип», яке різниться в залежності від галузі права, наслідком чого є звуження можливостей реалізації міжнародно визнаних житлових прав.

Мета і завдання статті. Метою статті є визначити розвиток житлового законодавства через застосування принципів житлового права. Аналіз підходів до визначення державної житлової політики має здійснюватися через органічне поєднання принципів і норм житлового законодавства, завданням якої розвиток державної політики у сфері регулювання житлових відносин, розробці нових концептуальних положень. Розвиток законодавчої бази має відбуватися на засадах конвергенції принципів правового регулювання з метою забезпечення належного рівня захисту прав та законних інтересів кожної людини.

Виклад основного матеріалу.

1. *Принципи державної житлової політики.* Законом України «Про основні засади житлової політики» визначено нові принципи державної житлової політики, скасовуючи Житловий кодекс України із системою застарілих правових принципів. За п. 7 ст. 9 Закону України «Про основні засади житлової політики» житлова політика реалізується через спеціальне житлове законодавство або шляхом включення положень, що стосуються житла, до законодавства в інших сферах. Тобто зазначений Закон визнає потребу у розробці спеціального житлового законодавства та законодавства в інших сферах, не уточнюючи цих положень.

Однією законодавчих прогалин є недостатнє та нечітке визначення принципів та понять наведених в Законі України «Про основні засади житлової політики». Так відповідно до ст. 6 житлова політика ґрунтується на таких принципах, які мають відповідний розвиток: 1) доступність та безбар'єрність житла; 2) непорушність права на житло та недотор-

канність житла; 3) прозорість та громадська участь; 4) свобода вибору; 5) справедливість та рівний доступ кожного до житла; 6) стратегічне планування; 7) соціальна інтеграція.

Ці принципи ґрунтуються на конституційних та міжнародних актах. Так, ст. 47, 48 Конституції України гарантує, що кожен має право на житло, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Права і обов'язки держави закріплено у Загальній декларації з прав людини, у якій поняття «гідний рівень життя» пов'язано з наявністю у людини житла. Статтею 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права встановлено, що держави, які беруть участь у ньому, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає і неухильне поліпшення умов проживання.

У зв'язку з цим постає питання щодо тлумачення та розуміння «житлових прав» відповідно до міжнародних стандартів. Міжнародні зобов'язання не тільки декларують «право на житло», а й гарантують доступ до нього через законодавче втілення державної житлової політики. На жаль, чинне житлове законодавство не встигає за сучасними потребам суспільства.

О.Х. Юлдашев доводить, що основними проблемами щодо державної політики, які мали місце у минулому і простежуються сьогодні є, головним чином, недостатність теоретичних, ідеологічних принципів, теоретико-філософських засад, стратегічних орієнтирів формування державної політики [11, с. 9]. Нині має бути проведена реформа житлового законодавства з метою створення рівних умов здійснення прав, формування цивілізованих ринкових відносин, від чого залежить стабільність українського суспільства, особливо в умовах післявоєнного відбудови.

Значення законодавства полягає у створенні можливості практичної реалізації права на житло шляхом створення сучасної нормативної бази. Конституційні приписи, пов'язані з реалізацією права особи на житло, дотепер не знаходять належного розвитку і закріплення в законодавстві України. Порівнявши кодифікацію з іншими формами систематизації, слід зробити висновки, що саме кодифікація дає можливість вирішити нагальні

проблеми вдосконалення та підвищення ефективності чинного законодавства.

2. *Сучасна система принципів житлового права.* Система представляє певну ієрархію, основу якої становить взаємозв'язана між собою система правових принципів. Разом з тим, не дивлячись на очевидність, виникає потреба у їх структуруванні, які можуть включати: 1) норми принципи ст. ст. 19, 30, 55 Конституції України, які визначають напрямки розвитку житлового законодавства, а як закон прямої дії забезпечує правові можливості для правового захисту порушених чи оспорюваних прав та законних інтересів громадян на житло; 2) публічно-правові принципи, що визначають порядок утримання житлового фонду, його експлуатацію, взаємні права і обов'язки суб'єктів житлового права щодо утриманням та управлінням житловим фондом; 3) приватноправові принципи, що закріплюють право власності та інші речові права на житло, підстави виникнення, здійснення та припинення права власності та пов'язаними з ними речові права тощо; 4) принципи, що забезпечують захист житлових прав та законних інтересів суб'єктів житлового права, відповідальність правопорушників за порушення житлового законодавства та особливості вирішення спорів.

3. *Значення та застосування принципів.* Принцип це твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане. Є.О. Мічурін твердить, що система принципів ґрунтується на тому, що кожен із них доповнює інший; системне застосування принципів здатне сприяти охороні прав фізичних осіб, забезпечувати їх належне здійснення й дотримання у правовій державі [12, с. 171].

Держава, в особі спеціально створених органів, приймає нормативні акти на основі вироблених в суспільстві принципів. Стаття 1 Конституції України, закріплено, що Україна є соціальна, правова держава. Як вказував В.Я. Тацій: «через конституційну невизначеність змісту соціальної держави посилення на цей принцип як на норму, що має пряму дію, в судовій практиці використовується надзвичайно рідко. Соціальна держава, проявляється через принципи людської гідності, соціальної справедливості, соціальних

зобов'язань, які виступають як форма суспільної свідомості, що обумовлює міру поведінки людей, виступає мірою усвідомлення своїх прав та обов'язків» [13, с. 13].

Аналіз Закону України «Про основні засади житлової політики» дозволяє зробити висновок, що він за своїм змістом не може замінити ЖК України, в якому системно та комплексно регулювалися житлові відносини, а є документом в якому визначаються кроки держави у подальшому формуванні засад правового середовища, які мають ще деталізуватися як у різних законах, у відповідних підзаконних нормативно-правових актах. За таких умов наслідком втрати чинності ЖК є поява прогалин у матеріальному правовому регулюванні житлових відносин. Вважаємо дискусійним питання втрати чинності ЖК одночасно з прийняттям Закону «Про державну житлову політику», допущено звуження змісту та обсягу існуючих прав.

4. *Перспективне законодавство на основі правових принципів.* Нормативні акти прийняті останнім часом прямо втручаються у житлову сферу, без урахування сучасного правового регулювання, особливо в умовах війни з російською федерацією. Скасування ЖК України призводить до виникнення правової лакуни щодо реалізації прав на житло; правових наслідків незаконного припинення житлових відносин і виселення без надання іншого житла.

Вирішення житлової потреби є однією з найгостріших соціально-економічних проблем в Україні, особливо в умовах війни, знищення житла загарбником, окупація територій. Держава гарантує отримання житла окремим категоріям громадян, які потребують соціального захисту, житло може надаватися безоплатно або за доступну для них плату. Але ж до цього часу не прийнято комплексу нормативних актів, які б визначали порядок забезпечення житлом громадян різних категорій, платно, безоплатно або за доступну плату. При цьому не розмежовано відповідальність держави, органів місцевого самоврядування, органів місцевої військової адміністрації щодо стану забезпечення, ремонту, відновлення житла, та стандартів, яким має відповідати житло тощо.

Розвиток законодавства у житловій сфері передбачає необхідність системного комплексного підходу для визначення сфери державного регулювання державним, комунальним та приватним житловим фондом, врахування його органічного поєднання з ринковими механізмами. Здійсненню права користування соціальним житлом регулюється спеціальним Законом України «Про житловий фонд соціального призначення». В ч. 3 ст. 3 цього Закону наголошується, що соціальне житло використовується лише для проживання в ньому осіб, зазначених в договорі найму соціального житла. Внесення осіб як членів сім'ї наймача житлового приміщення до договору соціального найму впливає на обсяг прав при користуванні соціальним житлом. Окремі положення, що стосуються здійснення житлових прав громадян, містяться і у Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

Спеціальні умови щодо здійснення житлових прав містяться і у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», де встановлено спеціальні пільги щодо забезпечення житлом учасникам бойових дій і особам, прирівняних до них. Особливої актуальності викликає соціального питання черговості надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна, визначені Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України».

Окремий важливий пласт відносин по забезпеченню житлом дітей становлять норми чинного законодавства щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що регулюються рядом нормативно-правових актів, зокрема, це Закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових

умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Надзвичайно важливе значення має договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї, передбачений ч. 2 ст. 256 СК України. Основною метою даного договору є забезпечити дітей, які не досягли повноліття і не мають сім'ї чи позбавлені батьківського піклування, житлом. Держава охороняє і захищає права та інтереси дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна. Стаття 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» не допускає зменшення або обмеження прав та інтересів дітей під час вчинення будь-яких правочинів щодо жилих приміщень.

Основними та першочерговими кроками на шляху створення нормативно-правової основи мали б стати: 1) неухильне дотримання органами державної влади принципів нормотворчості, зокрема принципу диференціації нормотворчої компетенції, принципів науковості, системності, своєчасності та об'єктивності. Тож проблема закріплення основних засад житлової політики в Україні є доволі актуальною та, поряд із цим, очевидно потребує подальшого ґрунтовного наукового розроблення [14].

5. *Напрями державної житлової політики.* Спрямованість державної житлової політики повинна виявлятися у: створенні реальних механізмів, що передбачають можливість отримання житла малозабезпеченими громадянами України, які не мають житла чи мають недостатню кількість житла; законодавчому гарантуванні житлових прав громадянам України; забезпеченні та доступності житла; створенні умов для житлового будівництва особам, що можуть задовольнити свою житлову потребу самостійно, і в подальшому обов'язковим формуванням фондів соціального призначення. В багатьох розвинутих країнах з ринковою економікою житловий фонд є муніципальним та приватним.

Хоча в державі прийнято значну кількість концепцій державної житлової політики, але не одна не була в повній мірі втілена в життя. Міжнародні зобов'язання вимагають забезпечити кожній особі ефективну правову охорону. В багатьох державних житлових програмах та

концепцій висловлювалися слушні пропозиції удосконалення житлового законодавства, але жодна не була доведена до завершення.

Висновки.

1. Складна економічна ситуація в Україні, відсутність чіткої житлової політики в умовах війни, скасування ЖК України, проблеми забезпечення житлом ВПО, спричиняє правові проблеми реалізації житлових прав. Розвиток житлового законодавства полягає у встановленні єдиних принципів у житловій сфері. Потребує закріплення єдиний термінологічний інструментарій шляхом конкретизації об'єктів житлового фонду, не визначених правових понять (публічний порядок, принципи тощо), розмежування дефініцій при застосуванні їх у різних законодавчих актах, встановлення однакових критеріїв. Розвиток законодавства слід проводити на основі принципу гармонізації законодавства України із правом ЄС та застосовуючи порівняння із регулюванням у розвинутих європейських державах.

2. До засадничих принципів житлового права слід віднести: законність здійснення права на житло, недоторканість житла, свобода вибору місця проживання, пріоритетність прав людини, гарантованість правового захисту від свавільного позбавлення житла, свобода реалізації права на житло, цільове використання житла.

3. Розвиток житлового законодавства полягає у встановленні єдиних принципів. Потребує закріплення єдиний термінологічний інструментарій шляхом конкретизації принципів житлового права, застосування дефініцій у законодавчих актах. Класифікацію засад здійснення житлових прав слід проводити за такими критеріями: 1) в залежності від способів їх фіксації в праві на рівні: заборон, обов'язків чи дозволів; 2) залежно від ступеня визначеності в праві: абсолютні і відносні; 3) залежно від сфери правового регулювання: визначені нормами приватного і нормами публічного права; 4) залежно від волі їх встановлення: законодавством, узгоджені сторонами в договорі, судовим рішенням та рішенням загальних зборів об'єднання співвласників квартир багатоквартирного будинку тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Правові принципи вноормування житлових відносин в сучасних умовах. За заг. ред. М. К. Галянтича. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. 100 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/782> (дата звернення: 29.04.2026).
2. Правові засади реформування житлового законодавства України в сучасних умовах. Монографія. За заг. ред. М. К. Галянтича. Київ. Юрінком Інтер. 2023. 298 с.
3. Галянтич М. К., Заїка Ю. О. Житлова політика в умовах післявоєнної відбудови країни та правові гарантії житлових прав громадян. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія*. За ред.: Журавель В. А., Кузнєцова Н. С., Бандурка О. М. Харків: Право, 2023. С. 857–865.
4. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах. *Вісник академії правових наук України*. 2006. № 2 (45). С. 21–32.
5. Галянтич М. К. Проблеми реалізації громадянами України права на житло. *Методологічні питання приватного права: монографія* / за ред. О. Д. Крупчана та З. В. Ромовської. У 2-х ч. Ч. 1. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. С. 28–37.
6. Шевчук С. Судова правотворчість у контексті застосування принципів права. *Вісник академії правових наук України*. 2007. № 4 (51). С. 54–70.
7. Довгерт А.С. Принципи цивільного права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н.С. Кузнєцова (голова), О. В. Кохановська (заст. Голови), А.Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; НДІ правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 850.
8. Цивільне право України: Підручник у 2 кн. Кн.1. О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін. / За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. К.: Юрінком Інтер, 2002. 864.
9. Харитонов Є.О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і рекодифікації цивільного законодавства в Україні: рефлексія фронтиру: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 752 с.
10. Басай О. В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Одеса, 2014. 36 с.
11. Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: Монографія. К.: МАУП, 2005. 336 с.
12. Мічурін Є. О. Система принципів обмежень майнових прав фізичних осіб. *Форум права*. 2007. № 3. С. 171–184. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2007_3_28.pdf (дата звернення: 29.04.2026).
13. Конституція України: Науково-практичний коментар. В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. Харків: Вид.-во «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре» 2003. 808 с.
14. Мирошніченко А.В. Інституційно-правове забезпечення основних засад державної житлової політики в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Механізми публічного управління*. 2021. № 6. Том 32 (71) URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/7.pdf (дата звернення: 29.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Князева А. С.,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0002-0739-4893

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПІДСТАВ ПРИМУСОВОГО ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті проведено комплексний порівняльно-правовий аналіз окремих підстав примусового припинення права власності, зокрема, конфіскації, реквізиції та інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави. Проведено правовий аналіз конфіскації в межах кримінального та цивільного права, узагальнено їх спільні базові ознаки та встановлено, що конфіскація поєднує елементи приватноправового та публічно-правового регулювання.

Досліджено інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави як різновид цивільної конфіскації, що застосовується у порядку цивільного судочинства та спрямований на протидію необґрунтованому збагаченню осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Визначено його правову природу, особливості застосування та місце у системі примусового припинення права власності.

Проаналізовано реквізицію як форму примусового відчуження майна публічно-правового характеру, що застосовується в умовах надзвичайних обставин, воєнного або надзвичайного стану у позасудовому порядку з обов'язковим відшкодуванням його вартості. Визначено характерні ознаки реквізиції, підстав її застосування та встановлено необхідність додаткового нормативного врегулювання переліку майна, яке може бути примусово відчужене. Підкреслено необхідність удосконалення правового регулювання процедури отримання компенсації вартості майна у разі застосування реквізиції, а також забезпечення належних гарантій захисту права власності.

Доведено, що конфіскація та визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави мають санкційний характер, застосовуються, як правило, на підставі судового рішення та передбачають безоплатне вилучення майна у власність держави. Натомість реквізиція не має каральної природи, не пов'язана з вчиненням правопорушення і виступає адміністративним інструментом держави, який застосовується в умовах надзвичайних обставин, воєнного або надзвичайного стану з метою задоволення публічних потреб із обов'язковим відшкодуванням вартості майна.

Ключові слова: підстави припинення права власності, примусове припинення права власності, санкція, конфіскація, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, цивільна конфіскація, реквізиція.

Kniazieva A. S. Comparative legal analysis of selected grounds for the compulsory termination of property rights

Abstract. The article provides a comprehensive comparative legal analysis of selected grounds for the compulsory termination of property rights, in particular confiscation, requisition, and the institution of the recognition of assets as unjustified and their subsequent recovery in favour of the state. A legal analysis of confiscation within both criminal and civil law is carried out, its common fundamental features are summarized, and it is established that confiscation combines elements of both private and public law regulation.

The institution of the recognition of assets as unjustified and their recovery in favour of the state is examined as a form of civil confiscation applied in civil proceedings and aimed at counteracting unjustified enrichment of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government. Its legal nature, specific features of application, and its place within the system of compulsory termination of property rights are determined.

Requisition is analyzed as a form of compulsory expropriation of property of a public-law nature, applied under extraordinary circumstances, martial law, or a state of emergency through an out-of-court (administrative) procedure with mandatory compensation for its value. The characteristic features of requisition and the grounds for its application are identified, and the need for further legal regulation of the list of property subject to compulsory expropriation is established. The necessity of improving the legal regulation of the procedure for compensation for the value of property in cases of requisition, as well as ensuring adequate guarantees for the protection of property rights, is emphasized.

It is established that confiscation and the recognition of assets as unjustified have a sanctioning nature, are generally applied on the basis of a court decision, and involve the gratuitous transfer of property into state ownership. In contrast, requisition does not have a punitive nature, is not related to the commission of an offence, and serves as an administrative instrument of the state used under extraordinary circumstances, martial law, or a state of emergency to meet public needs with mandatory compensation for the value of the property.

Key words: *grounds for termination of property rights, compulsory termination of property rights, sanction, confiscation, recognition of assets as unjustified and their recovery in favour of the state, civil confiscation, requisition.*

Сучасний розвиток правової системи України характеризується посиленням ролі держави у регулюванні майнових відносин, зокрема, у сфері примусового припинення права власності. В умовах збройної агресії російської федерації та активізації антикорупційної політики особливого значення набуває належне нормативне врегулювання підстав і порядку втручання у право приватної власності. До таких підстав належать, зокрема конфіскація, реквізиція, а також відносно новий для національної правової системи інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Зазначені правові механізми, попри спільну спрямованість на задоволення публічних інтересів, істотно відрізняються за своєю правовою природою, підставами застосування, процедурою реалізації та правовими наслідками. Водночас усі вони пов'язані з втручанням у право власності, що обумовлює необхідність їх чіткого нормативного розмежування та узгодження із принципами правової визначеності, пропорційності та справедливості.

У науковій літературі окремі аспекти конфіскації, реквізиції та визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави досліджувалися такими вченими як Н.М. Навальнєва, В.І. Крат, О. О. Колотило, В.М. Коссаєв, У.Б. Андрусів, Я.В. Вороніжський, В. І. Бобрик, О.І. Антонюк, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.Д. Чаплик, І. Ю. Татулич, А. М. Худик та іншими.

Проте питання їх співвідношення та комплексного порівняльно-правового аналізу

залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Так, стаття 346 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) містить перелік підстав припинення права власності на майно, частина з яких передбачає примусове припинення права власності на майно, що застосовується внаслідок протиправної поведінки власника майна. До таких підстав можна віднести, зокрема, конфіскацію та визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [1].

У юридичній літературі зазначається, що термін «конфіскація майна» має латинське походження від слова «confiscatio», яке буквально означає передачу майна до державної скарбниці. Під цим поняттям розуміється примусове та безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, що належить особі на праві приватної власності [2, с. 199].

Статтею 354 ЦК України визначено конфіскацію як санкцію за вчинення правопорушення, яка полягає у позбавленні права власності на майно за рішенням суду у випадках, встановлених законом [1].

М.О. Михайлів зазначає, що конфіскація характеризується низкою специфічних ознак. Насамперед, вона передбачає примусове позбавлення власника належного йому майна. При цьому таке вилучення здійснюється без будь-якого відшкодування його вартості. Конфіскація застосовується виключно як санкція за вчинене правопорушення у випадках, прямо передбачених законодавством. Її реалізація допускається лише

у межах, за умов і в порядку, визначених законом. Крім того, позбавлення права власності в такий спосіб можливе виключно на підставі судового рішення [3, с. 167]

Також, у статті 59 Кримінального кодексу України визначено конфіскацію як покарання у виді примусового безоплатного вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого [4].

Конфіскація майна як різновид додаткового кримінального покарання характеризується низкою специфічних ознак, що відрізняють її від інших правових механізмів впливу. Насамперед, вона має примусовий характер, оскільки застосовується незалежно від волі власника, без можливості заміни майна грошовим еквівалентом чи іншим майном. Її реалізація ґрунтується на імперативному методі правового регулювання, притаманному кримінальному праву, що передбачає встановлення обов'язків, заборон і відповідальності за їх порушення. Водночас конфіскація є безоплатним вилученням майна, що підкреслює її каральну природу, на відміну від реквізиції, яка передбачає обов'язкове відшкодування вартості майна. Об'єктом конфіскації може бути виключно майно, яке належить засудженому, у тому числі його частка у спільній власності, при цьому вилучене майно переходить у власність держави. Обсяг конфіскації може бути як повним, так і частковим, із визначенням конкретного переліку майна, що підлягає вилученню, за винятком об'єктів, на які не може бути звернено стягнення. Крім того, застосування цього виду покарання обмежується, як правило, випадками вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів [5, с. 13-14].

Разом з тим, треба зауважити, що у правовій доктрині питання галузевої належності конфіскації залишається предметом наукових дискусій.

Н.М. Навальнєва в залежності від підстав застосування конфіскації виділяє її різновиди за галузевою належністю, зокрема кримінально-правову, адміністративно-правову, цивільно-правову та господарсько-правову. Незважаючи на відмінності у правовій природі, зазначені види конфіскації зумовлюють однакові цивільно-правові наслідки, а саме одночасне припинення права приватної влас-

ності на відповідне майно та перехід права власності до держави [6, с. 42].

І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що конфіскацію можна розглядати як одну з форм майнової відповідальності, що застосовується до особи. Цим вона принципово відрізняється від реквізиції, яка не має характеру санкції щодо правопорушника та здійснюється поза межами притягнення особи до юридичної відповідальності, без необхідності ухвалення судового рішення. Водночас спільною рисою цих інститутів є їх примусовий характер застосування [7, с. 452].

В.І. Крат констатує, що аналіз положень ЦК України, зокрема статті 328, пунктів 10, 12 частини першої статті 346 та статті 354, дає підстави стверджувати, що норма статті 354 ЦК України закріплює приватноправове регулювання конфіскації, спрямованої проти особи (in personam). Також науковець зазначає, що конфіскація має складну правову природу та характеризується міжгалузевістю, поєднуючи елементи різних правових сфер, із переважанням публічно-правової складової. На його думку, оскільки конфіскація застосовується як реакція держави на правопорушення, її нормативне регулювання здебільшого здійснюється у межах публічного права. В свою чергу реалізація цього інституту зумовлює і певні наслідки у сфері приватноправових відносин, зокрема, пов'язані зі зміною майнового статусу особи [8, с. 3].

Незважаючи на відмінності у правовій природі конфіскації в межах кримінального та цивільного права, зазначені інститути мають спільні базові ознаки. В обох випадках йдеться про примусове вилучення майна, що здійснюється незалежно від волі власника, має безоплатний характер і призводить до припинення права приватної власності з одночасним переходом майна у власність держави. Крім того, застосування конфіскації як у кримінальному, так і у цивільному праві відбувається виключно на підставі закону та у визначеному процесуальному порядку – за рішенням суду.

Таким чином, конфіскація як у кримінальному, так і у цивільному праві застосовується щодо особи та зумовлює примусове припинення права власності з одночасним пере-

ходом майна у власність держави. Зазначені ознаки свідчать про її комплексну правову природу, оскільки вона поєднує елементи приватноправового та публічно-правового регулювання.

Іншим різновидом конфіскації у цивільному праві виступає інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Це одна із найновіших підстав припинення права власності на нерухоме майно, яка з кожним роком все частіше застосовується як інструмент боротьби з необґрунтованим збагаченням осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Зазначений механізм був запроваджений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 № 198-VIII та спочатку був закріплений тільки у ст. ст. 290–292 Цивільного процесуального кодексу України [9] і значно пізніше, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 № 263-IX, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави було визначено як окрему підставу припинення права власності на нерухоме майно у ЦК України.

В.І. Крат зазначає, що у світовій практиці сформувалося дві різновиди конфіскації: проти особи (особиста конфіскація «*in personam*») та проти речі (речова конфіскація «*in rem*»).

Науковець зазначає, що залежно від процесуальної форми вилучення майна виділяють конфіскацію «*in personam*», що реалізується в рамках кримінального судочинства або проваджень, прирівняних до нього, та конфіскацію «*in rem*», яка здійснюється у порядку цивільного судочинства. Українська модель конфіскації «*in rem*» знайшла своє відображення в інституті визнання необґрунтованими активів, який характеризується своєрідною правовою природою. Така спе-

цифіка, передусім, проявляється у суттєвих особливостях правового регулювання цього механізму [8, с. 2].

Я.В. Вороніжський зауважує, що дослівне тлумачення положень частини першої статті 354 та пункту 12 частини першої статті 346 Цивільного кодексу України надає підставі зазначити, що інститут визнання необґрунтованими активів слід розглядати як особливий вид санкції, застосування якої не пов'язується з традиційним підходом до правопорушення як підстави юридичної відповідальності.

Для застосування такого заходу, який за своїми ознаками наближений до інституту відповідальності, суду необхідно встановити факт необґрунтованості активів, а також їх належність чи зв'язок із уповноваженою особою [10, с. 44].

Як відзначає Н.М. Навальнєва, інститут стягнення у дохід держави необґрунтованих активів слід розглядати як самостійний інструмент примусового припинення права власності, який функціонує поряд із конфіскацією та спеціальною конфіскацією у кримінальному праві. Водночас, на відміну від спеціальної конфіскації, об'єктом якої є майно, безпосередньо пов'язане із вчиненням злочину, об'єктом стягнення в порядку цивільного судочинства виступають грошові кошти, інше майно, а також доходи від них, незалежно від встановлення їх прямого зв'язку з кримінальним правопорушенням. Відповідно до пункту 1 частини 3 статті 290 Цивільного процесуального кодексу України, підставою для такого стягнення є недоведеність уповноваженою особою правомірності набуття відповідних активів [11, с. 186].

В.І. Бобрик також наголошує, що зазначена категорія справ є фактично новим різновидом позовного провадження, який сформувався внаслідок поєднання норм цивільного процесуального та антикорупційного законодавства. Такий підхід передбачає особливий механізм впливу на майнову сферу відповідача, що полягає у примусовому вилученні майна з приватної власності та його переході у власність держави [12, с. 19].

Згідно з позицією О. О. Колотило, інститут визнання необґрунтованими активів та

їх подальшого стягнення в дохід держави слід розглядати як складову цивільного процесуального права, яка об'єднує норми охоронного характеру з імперативним змістом. При цьому сам механізм, на думку автора, є формою цивільної конфіскації, що закріплена у національному законодавстві України [13, с. 83].

І. Ю. Татулич та А. М. Худик підкреслюють, що питання застосування різних форм конфіскації неодноразово ставало предметом оцінки Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) з точки зору їх відповідності стандартам Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Практика ЄСПЛ підтверджує, що такі заходи можуть визнаватися правомірними за умови їх законності, дотримання належної процедури та забезпечення принципу пропорційності. Також вчені зазначають, що питання відповідності процедури визнання необґрунтованими активів (цивільної конфіскації) стандартам ЄКПЛ було вирішено практикою ЄСПЛ. Суд виходить із того, що цивільна конфіскація, яка здійснюється поза межами кримінального провадження, сама по собі не суперечить принципу презумпції невинуватості, не порушує право власності та не становить порушення заборони покарання без закону [14, с. 150].

Вчені узагальнили низку характерних ознак інституту визнання необґрунтованими активів (цивільної конфіскації). Вони зазначають, що інститут визнання необґрунтованими активів та їх подальшого стягнення в дохід держави виступає формою державного примусу, його застосування можливе виключно на підставі судового рішення та у випадках, визначених законом. Крім того, наслідком визнання необґрунтованими активів є безоплатне припинення права власності на відповідне майно і зумовлює виникнення у держави права власності на активи як первісної підстави їх набуття [14, с. 153].

Аналіз судової практики у справах зазначеної категорії свідчить про тенденцію до щорічного зростання кількості проваджень щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Збільшення

кількості таких справ актуалізує питання забезпечення балансу між публічними інтересами та гарантіями захисту права власності, що потребує подальшого теоретичного осмислення та узагальнення правозастосовної практики.

Також, пунктом 9 частини 1 статті 346 ЦК України передбачено, що право власності може припинятися внаслідок застосування реквізиції [1].

В результаті збройної агресії російської федерації та введення правового режиму воєнного стану в Україні практика застосування зазначеної процедури примусового припинення права власності, зокрема, стосовно об'єктів нерухомості, суттєво розширилася.

Статтею 353 ЦК України визначено, що у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості.

Реквізиція є формою примусового відчуження майна, що застосовується в умовах воєнного або надзвичайного стану в інтересах суспільства. Вона передбачає обов'язкове відшкодування вартості майна його власнику, можливість оскарження оцінки такого відшкодування, а також право вимагати надання іншого майна взамін, якщо це можливо. При цьому реквізоване майно переходить у власність держави або підлягає знищенню, а у разі збереження майна після усунення надзвичайних обставин попередній власник має право вимагати його повернення у судовому порядку [1].

Верховний суд у постанові № 707/1298/22 від 13.09.2023 зазначив, що реквізиція застосовується в умовах надзвичайних обставин, що потребують оперативного реагування, у зв'язку з чим вона здійснюється у позасудовому (адміністративному) порядку на підставі рішень уповноважених органів державної влади. Такий порядок зумовлений необхідністю забезпечення швидкого та ефективного втручання держави для подолання наслідків надзвичайних ситуацій [15].

Москалюк Н.Б. акцентує увагу, що необхідною передумовою застосування реквізиції є ухвалення відповідного адміністративного акта, що істотно відрізняє її від інших підстав припинення права власності, для яких визначальним є судові рішення [16, с. 131].

Чаплик І.Д. зазначає, що реквізицію доцільно розуміти як родове поняття щодо примусового «відчуження» та «вилучення» майна в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також за інших надзвичайних обставин (зокрема під час епідемій, пандемій, епізоотій тощо). Водночас «примусове відчуження» та «примусове вилучення» слід розглядати як окремі форми (способи) реалізації реквізиції [17, с. 66].

Коссак В.М., Андрусів У.Б. виокремлюють основні ознаки реквізиції. Науковці зазначають, що реквізиція спрямована на задоволення суспільних потреб і застосовується за наявності або загрози виникнення надзвичайних обставин. Її здійснення відбувається у позасудовому, адміністративному порядку за рішенням спеціально уповноваженого суб'єкта. Реквізиція зумовлює припинення права приватної власності та виникнення права державної власності на відповідне майно, має оплатний характер, що передбачає попереднє або наступне відшкодування його вартості. Крім того, після усунення надзвичайних обставин колишній власник має право вимагати повернення майна, якщо воно зберіглось.

В той же час науковці звертають увагу на необхідність належного документального оформлення реквізиції, в рамках якої факт примусового відчуження майна фіксується актом, до якого додається документ із визначенням його вартості. Саме з моментом підписання такого акта пов'язується припинення права власності у попереднього власника та виникнення права власності у держави [18, с. 169].

Також, Верховний суд у постанові № 707/1298/22 від 13.09.2023 виокремив два різновиди реквізиції: реквізицію, що здійснюється за надзвичайних обставин (частина перша статті 353 ЦК України) та реквізицію, яка застосовується в умовах воєнного або надзвичайного стану (частина друга

статті 353 ЦК України). Ключова відмінність між ними полягає у моменті відшкодування вартості майна: у першому випадку компенсація має бути здійснена до його примусового відчуження, тоді як у другому – обов'язок держави щодо відшкодування виникає вже після вилучення майна [15].

Отже, реквізиція як підстава примусового припинення права власності має чітко виражений публічно-правовий характер і застосовується виключно за наявності надзвичайних обставин в інтересах суспільства. Її правова природа проявляється у поєднанні адміністративного порядку застосування, обов'язковості компенсації вартості майна та спрямованості на оперативне реагування держави на наслідки, які настали в результаті запровадження надзвичайного або воєнного стану. Сучасна правозастосовна практика, зокрема в умовах воєнного стану, засвідчує розширення сфери використання реквізиції, що, у свою чергу, виявляє низку проблем як нормативного, так і практичного характеру, пов'язаних із визначенням вичерпного переліку майна, яке може бути примусово відчужене, процедурою отримання компенсації вартості майна та гарантіями захисту права власності.

А. З. Баранюк пропонує класифікувати підстави позбавлення права приватної власності на три основні групи. До першої належать ті, що зумовлені суспільною необхідністю, зокрема націоналізація, реквізиція, викуп нерухомого майна для суспільних потреб, а також припинення права власності на об'єкти, які не можуть перебувати у приватній власності. Друга група охоплює випадки, пов'язані з вчиненням правопорушення власником, серед яких конфіскація, звернення стягнення на майно, викуп земельної ділянки у разі її використання з порушенням законодавства, а також оплатне вилучення предметів адміністративного правопорушення. Третю групу становлять ситуації, коли припинення права власності зумовлене доцільністю передання майна іншій особі, наприклад, у разі неможливості або недоцільності виділу частки у спільному майні. [19, с. 26-34]

З огляду на зазначену класифікацію, застосування реквізиції та позбавлення права

власності в межах механізму визнання необґрунтованими активів варто віднести до підстав, обумовлених суспільною необхідністю, оскільки вони спрямовані на захист публічних інтересів. Водночас конфіскацію варто віднести до випадків, пов'язаних з вчиненням правопорушення власником.

Таким чином, конфіскація, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави і реквізиція виступають самостійними підставами примусового припинення права власності, внаслідок застосування яких право власності на майно переходить до держави.

Водночас, конфіскацію, так само як і механізм визнання необґрунтованими активів, доцільно розглядати як різновид санкцій у системі цивільного права, що застосовується на підставі рішення суду, а реквізицію – як адміністративний інструмент держави, який використовується за надзвичайних обставин, в умовах воєнного або надзвичайного стану з метою оперативного забезпечення публічних потреб та інтересів суспільства

із обов'язковим відшкодуванням вартості майна.

Підсумовуючи вищевказане, можна констатувати, що застосування конфіскації, інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави і реквізиції зумовлюють припинення права приватної власності, а відтак становлять суттєве втручання у приватну власність особи. Примусове припинення права власності на майно в такий спосіб призводить до обмеження конституційно закріпленого принципу непорушності права власності, що обумовлює необхідність його здійснення виключно на підставі закону, з дотриманням принципів правової визначеності, пропорційності та належної правової процедури. У зв'язку з цим особливого значення набуває чітке та системно узгоджене правове регулювання зазначених інститутів, яке має забезпечувати передбачуваність їх правозастосування, унеможливити зловживання з боку суб'єктів владних повноважень та не допускати надмірне втручання у право приватної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n1872> (дата звернення 18.04.2026)
2. Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 3 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. 792 с.
3. Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.04.2026)
5. Конфіскація майна як вид кримінального покарання : монографія /М. Г. Корабель, Ю. В. Шинкарьов. Харків : Право, 2018. 176 с.
6. Навальнева, Н. М. Конфіскаційні санкції у цивільному праві : дис. ... д-ра філос.: 081, 08/ Наталія Миколаївна Навальнева. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 264 с.
7. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького, Харків: Право, 2011. Том 1. 656 с.
8. Крат В. І. Значення конструкції конфіскації в приватному праві. Збірка публікацій «Трохи про приватне право в судовій практиці», 2023. 12 с. URL: <https://t.me/glossema/100>.
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 18.04.2026)
10. Воронежський Я.В. Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави: дис. ... д-ра філос.: 081, 08/ Ярослав Володимирович Воронежський. Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2024. 313 с.
11. Навальнева Н. М. Конфіскація майна: цивільно-правовий аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2018. Том 29 (68) № 6. С. 39–46.
12. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Науковий вісник публічного та приватного права. 2015. Вип. 2. С. 15-19. URL: <https://nvppp.in.ua/vip/2/5.pdf> (дата звернення 20.04.2026);

13. Колотило О. О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 3. С. 81-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_3_10
14. Татулич І. Ю., Худик А. М. Правове регулювання інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави // Правова держава. 2025. № 58. С. 145–158. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331003>
15. Постанова Верховного Суду від 13.09.2023 у справі № 707/1298/22. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113560656>
16. Москалюк Н. Б. Теоретичні та практичні проблеми права державної власності та його реалізації : дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль, 2021. 480 с.
17. Чаплик І. Д. Цивільно-правове регулювання реєвизиції в Україні: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Чаплик Ірина Дмитрівна. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 187 с.
18. Коссаk В.М., Андрусів У.Б. Реєвизиція як підстава припинення права власності в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2023, № 76 (Серія «Право»). С. 169-175. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/28.pdf>.
19. Баранюк А. З. Позбавлення права приватної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2007. 220 с.

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Литвиненко Є. В.,

асистент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства

Навчально-наукового інституту права

Сумського державного університету

ORCID: 0000-0002-4735-3722

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ¹

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів чинного законодавства України у сфері захисту авторських прав на програмне забезпечення зі штучним інтелектом та формулюванню конкретних пропозицій щодо його вдосконалення. Актуальність теми зумовлена стрімким зростанням масштабів використання генеративного штучного інтелекту: за оцінками Gartner, вже у 2022 році ШІ створював близько 10% усього цифрового контенту у світі, що свідчить про нагальну потребу в правовому регулюванні. Встановлено, що традиційна модель охорони комп'ютерних програм як літературних творів, закріплена у Цивільному кодексі України та Законі України «Про авторське право і суміжні права», попри відповідність міжнародним стандартам, є недостатньою для регулювання об'єктів, що автономно генеруються системами штучного інтелекту без безпосередньої творчої участі людини. Запровадження статтею 33 зазначеного Закону права *sui generis* на такі об'єкти є першим у світі прикладом спеціального законодавчого режиму їх охорони, однак чинна редакція містить низку суттєвих недоліків. Окремо досліджено конфлікт між правами, наданими українським законодавством, та умовами договорів із глобальними ШІ-платформами, які фактично знецінюють ці права через широкі безвідкличні ліцензії. Проаналізовано досвід Євросоюзу – Регламент 2024/1689 (EU AI Act) та Директиву 2019/790/ЄС (DSM), як орієнтир для реформування національного законодавства, а також розглянуто двоетапний план гармонізації з *acquis* ЄС, що передбачає спочатку запровадження м'яких регуляторних інструментів, а згодом ухвалення національного закону про штучний інтелект. За результатами дослідження запропоновано сім шляхів удосконалення: заміна критерію охороноздатності на «індивідуальний характер» за аналогією з правом ЄС; запровадження добровільної державної реєстрації; обмеження обсягу охорони до захисту від дослівного копіювання; обов'язкове маркування ШІ-об'єктів спеціальним символом; законодавче визначення переліку виключених об'єктів; врегулювання конфлікту з платформними угодами; поетапна гармонізація з *acquis* ЄС.

Ключові слова: штучний інтелект; програмне забезпечення; авторське право; право *sui generis*; охороноздатність; гармонізація законодавства; EU AI Act; цифрові платформи; право інтелектуальної власності; законодавче вдосконалення.

Lytvynenko Ye. V. National legislation on the protection of copyright in software involving artificial intelligence: issues and ways to improve the framework

Abstract. The article examines the problematic aspects of current Ukrainian legislation in the field of copyright protection for artificial intelligence software and formulates concrete proposals for its improvement. The relevance of the topic is driven by the rapid growth in the use of generative artificial intelligence: according to Gartner estimates, as early as 2022 AI was generating approximately 10% of all digital content worldwide, underscoring the urgent need for adequate legal regulation. It is established that the traditional model of protecting computer programs as literary works, enshrined in the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine

¹ Робота виконана в рамках гранту Президента України для молодих вчених та кандидатів наук (відповідно до Наказу Президента України «Про присудження грантів Президента України на підтримку наукових досліджень та розробок молодих вчених на 2026 рік» від 27 листопада 2025 року № 130/2025-рп).

«On Copyright and Related Rights», despite its compliance with international standards, is insufficient to regulate objects autonomously generated by artificial intelligence systems without direct human creative participation. The introduction of the *sui generis* right for such objects under Article 33 of the said Law represents the world's first example of a special legislative protection regime; however, the current version contains a number of significant shortcomings. A separate focus is placed on the conflict between rights granted under Ukrainian law and the terms of agreements with global AI platforms, which effectively devalue those rights through broad irrevocable licences. The European Union's experience – Regulation 2024/1689 (EU AI Act) and Directive 2019/790/EU (DSM), is analysed as a benchmark for reforming national legislation, and a two-stage harmonisation roadmap with EU *acquis* is considered, envisaging first the introduction of soft regulatory instruments and subsequently the adoption of a national law on artificial intelligence. Based on the findings, seven avenues for legislative improvement are proposed: replacing the protectability criterion with «individual character» by analogy with EU law; introducing voluntary state registration; limiting the scope of protection to literal copying only; mandatory labelling of AI-generated objects with a special symbol; legislative definition of a list of excluded objects; resolution of the conflict with platform agreements; and phased harmonisation with EU *acquis*.

Key words: *artificial intelligence; software; copyright; sui generis right; protectability; legislative harmonisation; EU AI Act; digital platforms; intellectual property law; legislative improvement.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту та їх масове впровадження у процеси створення цифрового контенту поставили перед національними правовими системами виклик, на який традиційне авторське право не має готової відповіді. Класична авторсько-правова доктрина, що ґрунтується на концепції людської творчості як необхідної умови виникнення права, виявляється непридатною для регулювання об'єктів, автономно згенерованих комп'ютерними системами без безпосередньої участі людини. Україна, ухваливши у 2022 році Закон «Про авторське право і суміжні права» та запровадивши статтю 33 право *sui generis* на результати діяльності штучного інтелекту, стала першою державою у світі, яка законодавчо врегулювала це питання. Попри безперечну новаторськість такого рішення, чинна редакція закону містить суттєві прогалини: розмитість критеріїв охороноздатності, відсутність переліку виключених об'єктів, невизначеність обсягу та строків охорони, а також неврегульованість конфлікту між правами українських користувачів і умовами договорів із глобальними ШІ-платформами. Зазначені недоліки не лише знижують ефективність правового захисту, а й гальмують гармонізацію національного законодавства із регуляторними стандартами Євросоюзу, що є стратегічним пріоритетом в умовах євроінтеграційного курсу України. Це зумовлює актуальність комплексного дослідження проблемних питань чинного законодавства та

розроблення конкретних пропозицій щодо його вдосконалення.

Метою дослідження є виявлення проблемних аспектів національного законодавства України у сфері захисту авторських прав на програмне забезпечення зі штучним інтелектом, зокрема в частині права *sui generis*, встановленого статтею 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права», а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та вимог гармонізації з *acquis* Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблематика правової охорони програмного забезпечення зі штучним інтелектом перебуває на перетині кількох наукових напрямів і залишається активно дискусійною у науці.

Питання загальної охорони комп'ютерних програм як об'єктів авторського права в Україні досліджували О. Пікурець, С. Литвин, І. Мирошников, В. Миколаєць та О. Карашчук, які встановили, що чинна модель захисту програмного забезпечення як літературного твору закріплена у Цивільному кодексі України та Законі України «Про авторське право і суміжні права» і узгоджена з вимогами Угоди ТРІПС, Бернської конвенції та Договору ВОІВ про авторське право, але є недостатньою в умовах сучасного технологічного розвитку та потребує суттєвого перегляду.

Першою у світі спробою спеціального законодавчого врегулювання охорони результатів

діяльності штучного інтелекту стало запровадження в Україні права *sui generis* на підставі статті 33 Закону «Про авторське право і суміжні права». Детальний аналіз цього режиму здійснила А. Штефан, яка виявила ключові проблеми чинної редакції. Д. Шматов досліджував теоретичне підґрунтя запровадженого режиму крізь призму восьми концепцій права інтелектуальної власності та дійшов висновку, що лише економічна, прагматична теорії та теорія інтелектуального капіталу здатні його обґрунтувати, тоді як особистісна та природно-правова концепції є принципово несумісними з наданням прав на об'єкти, створені не людиною. Він також проаналізував умови використання провідних ШІ-платформ, зокрема Midjourney, ChatGPT, DeepSeek, Runway ML та Adobe Firefly, і встановив, що широкі безвідкличні ліцензії цих сервісів фактично знецінюють права, гарантовані українським законодавством.

І. Бочкова дослідила взаємодію двох ключових регуляторних інструментів ЄС – Регламенту 2024/1689 (EU AI Act) та Директиви 2019/790/ЄС (DSM) і запропонувала для України двоетапний план гармонізації з *acquis* ЄС, що передбачає поступовий перехід від м'яких регуляторних інструментів до ухвалення національного закону про штучний інтелект.

Таким чином, незважаючи на наявність окремих досліджень з окреслених питань, комплексний аналіз шляхів удосконалення національного законодавства у сфері захисту авторських прав на програмне забезпечення зі штучним інтелектом із урахуванням як доктринальних, так і практичних аспектів залишається недостатньо розробленим, що й зумовлює необхідність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Програмне забезпечення зі штучним інтелектом як об'єкт правової охорони перебуває на стику традиційного авторського права та нових технологічних реалій, що зумовлює необхідність перегляду підходів до його законодавчого регулювання. Чинна модель охорони комп'ютерних програм як літературних творів, закріплена у статтях 433 і 437 Цивільного кодексу України [1] та статті 8 Закону «Про авторське право і суміжні права» [2], відповідає вимогам статті 10 Угоди ТРІПС

[3], статті 2 Бернської конвенції [4] та статті 4 Договору ВОІВ про авторське право [5], однак не враховує специфіки об'єктів, що генеруються автономно без безпосередньої творчої участі людини [6]. За оцінками Gartner, вже у 2022 році штучний інтелект створював близько 10% усього цифрового контенту у світі, що свідчить про масштаб явища, яке потребує адекватного правового відгуку [7]. Наведене зумовлює необхідність визначення конкретних шляхів удосконалення національного законодавства у відповідній сфері.

Першим і найбільш нагальним шляхом вдосконалення є уточнення критеріїв охороноздатності об'єктів, що генеруються штучним інтелектом, у статті 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Чинна редакція встановлює умову, що такий об'єкт має «відрізнятися від подібних існуючих», однак цей критерій є надмірно розмитим і не забезпечує правової визначеності ані для правоволодільців, ані для судів [8, с. 89-90]. Для порівняння: у праві ЄС охорона промислових зразків ґрунтується на критерії «індивідуального характеру», що передбачає оцінку загального враження, яке справляє об'єкт на обізнаного користувача порівняно з уже відомими об'єктами. Запозичення цього підходу до статті 33 дозволило б встановити вимірювані, передбачувані та узгоджені зі стандартами ЄС критерії, що є особливо важливим в умовах євроінтеграційного курсу України [8, с. 91-92]. Такий крок забезпечив би єдність судової практики та знизив би ризик зловживань при набутті прав на масово генерований контент.

Другим шляхом є запровадження добровільної державної реєстрації об'єктів *sui generis* як альтернативи автоматичному виникненню права. Стаття 33 у чинній редакції надає права автоматично, без будь-яких формальностей, що породжує ситуацію, коли розробники або власники ШІ-систем можуть отримати права на контент, за який вони не бажають нести відповідальність [8, с. 94-95]. Доцільним вирішенням цієї проблеми є введення системи добровільної реєстрації зі строком дії свідоцтва п'ять років та можливістю поновлення за аналогією до реєстрації торговельних марок. Такий механізм,

по-перше, надасть правову визначеність тим суб'єктам, які справді зацікавлені в захисті, по-друге, убезпечить від примусового наділення правами тих, хто від них відмовляється, і по-третє, сформує публічний реєстр ШІ-об'єктів, що перебувають під охороною, що є важливим і для споживачів, і для правозастосовних органів [8, с. 95, 98].

Третім шляхом є законодавче обмеження обсягу охорони об'єктів *sui generis* до захисту від дослівного копіювання із залишенням вільним права на переробку та творче переосмислення. Наразі стаття 33 не встановлює чітких меж охорони, що теоретично дозволяє блокувати будь-яке використання захищеного об'єкта як основи для нового творчого результату [8, с. 96]. Звужений обсяг охорони відповідав би природі об'єктів *sui generis*: оскільки вони не є продуктом людської творчості, надання їм того самого рівня захисту, що й авторським творам, суперечить фундаментальній меті авторського права – заохоченню людської творчості [9, с. 80]. Крім того, вільна переробка ШІ-генерованих об'єктів стимулювала б подальший інноваційний розвиток, оскільки унеможлиблювала б монополізацію базових елементів цифрового контенту.

Четвертим шляхом є запровадження обов'язкового маркування об'єктів, згенерованих штучним інтелектом, із введенням спеціального позначення на кшталт символу «А». Аналогічно до того, як символ © сигналізує про наявність авторсько-правової охорони, відповідне маркування дозволить учасникам цивільного обороту ідентифікувати об'єкти, що перебувають під режимом *sui generis* [8, с. 97]. Це має особливе значення в контексті поширення дипфейків та іншого синтетичного контенту, здатного вводити в оману. Паралельно необхідно законодавчо виключити з-під охорони статті 33 окремі категорії об'єктів: дипфейки, оперативні новинні матеріали та контент, що може заподіяти шкоду, адже чинна редакція такого переліку не містить, що відкриває можливість набуття прав на потенційно небезпечний або маніпулятивний контент [8, с. 93-94].

П'ятим шляхом є перегляд та теоретичне обґрунтування строку охорони об'єктів *sui generis*. Чинний 25-річний строк перенесено

з режиму охорони баз даних без урахування специфіки ШІ-технологій [9, с. 80]. З одного боку, темпи розвитку штучного інтелекту є настільки стрімкими, що об'єкти, згенеровані сьогодні, можуть втратити будь-яку економічну цінність задовго до спливу строку охорони. З іншого боку, з огляду на той факт, що глобальні інвестиції в генеративний ШІ зросли у 2023 році у дев'ять разів, до 25,2 млрд доларів, незалежно від наявності спеціального правового захисту [8, с. 97], аргумент про необхідність тривалої охорони для стимулювання інвестицій значною мірою втрачає силу. Д. Шматков [9, с. 83] пропонує переглянути строк відповідно до реальних технологічних циклів та встановити чіткі умови щодо мінімального внеску людини як підставу для диференціації строків охорони залежно від ступеня участі людини у створенні об'єкта.

Шостим шляхом є врегулювання конфлікту між правами за статтею 33 та умовами договорів із глобальними ШІ-платформами. Аналіз угод про використання ChatGPT, Midjourney, DeepSeek, Runway ML та Adobe Firefly засвідчує, що платформи, формально передаючи майнові права користувачам, водночас залишають за собою широкі ліцензії, зокрема, Midjourney надає собі всесвітню безвідкличну ліцензію на використання будь-якого згенерованого контенту [10]. Це фактично знецінює права, гарантовані українським законом. Для вирішення цієї проблеми необхідно або встановити мінімальні обов'язкові стандарти для угод між платформами та українськими користувачами, за аналогією до споживчого законодавства ЄС про несправедливі договірні умови, або запровадити механізм обов'язкової ліцензії, що забезпечував би користувачу невідчужуване мінімальне право на об'єкт незалежно від умов платформного договору [9, с. 82-83].

Сьомим шляхом є гармонізація національного законодавства з регуляторною архітектурою Євросоюзу у сфері ШІ та авторського права. І. Бочкова [11, с. 31-32] пропонує для України двоетапну модель: на першому, дорегуляторному, етапі – запровадження регуляторних «пісочниць» для тестування ШІ-систем, розробка методологій оцінювання впливу на права людини, впровадження

добровільних галузевих кодексів поведінки та секторальних настанов; на другому етапі – ухвалення національного закону про штучний інтелект за моделлю Регламенту ЄС 2024/1689 (EU AI Act) [12]. Ключовими елементами гармонізації у сфері авторського права мають стати: запровадження аналога механізму резервування прав (rights reservation) за Директивою ЄС 2019/790/ЄС [13], що дозволить правоволодільцям у машиночитаній формі забороняти використання свого контенту для навчання ШІ, а також встановлення обов'язку розробників ШІ-систем розкривати інформацію про склад тренувальних даних – аналогічно до статті 53 EU AI Act [11, с. 32-33]. Індекс готовності уряду України до впровадження ШІ вже зріс із 52,80 у 2022 році до 60,57 балів у 2024 році [11, с. 33], що свідчить про наявність інституційного підґрунтя для реалізації цих заходів.

Вдосконалення національного законодавства у сфері захисту авторських прав на програмне забезпечення зі штучним інтелектом потребує системного підходу, що охоплює сім взаємопов'язаних напрямів: уточнення критеріїв охороноздатності; запровадження добровільної реєстрації; обмеження обсягу охорони; обов'язкове маркування та виключення окремих категорій об'єктів; перегляд строків охорони; врегулювання конфлікту з платформними угодами; та поетапна гармонізація з *acquis* ЄС.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що чинне правове регулювання авторських прав на програмне забезпечення зі штучним інтелектом в Україні потребує системного вдосконалення. За результатами дослідження пропонуємо такі авторські рекомендації.

Першочерговим заходом має стати розроблення та затвердження Кабінетом Міністрів України окремої Концепції державної політики у сфері правової охорони об'єктів штучного інтелекту. На відміну від фрагментарних змін до чинного законодавства, концептуальний документ дозволив би визначити стратегічні пріоритети, встановити послідовність реформ і забезпечити міжвідомчу координацію між Міністерством цифрової трансформації України, Міністерством юстиції України та Українським національним офісом інте-

лектуальної власності та інновацій (IP офіс). Відсутність такого документа є однією з причин того, що стаття 33 Закону з'явилася без достатнього теоретичного обґрунтування та без узгодженої системи підзаконних актів.

Доцільним є також запровадження інституту обов'язкової «декларації про ШІ-генерацію» при реєстрації об'єктів авторського права. Зокрема, пропонується доповнити порядок реєстрації авторських прав вимогою зазначати, чи був об'єкт створений із суттєвим використанням ШІ-інструментів, і якою мірою. Це не лише забезпечило б прозорість реєстру, а й дозволило б формувати статистичну базу для подальшого коригування законодавства на основі реальних даних, чого наразі бракує для доказової правової політики у цій сфері.

Окремої уваги заслуговує питання запуску та належного функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності (IP-суду). Незважаючи на те, що цей суд був формально утворений іще у 2017 році Указом Президента України, станом на 2025 рік його склад так і не сформовано, а сам суд не розпочав процесуальної діяльності, передусім через тривалу бездіяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка заблокувала конкурсні процедури добору суддів. Відтак спори у сфері права інтелектуальної власності продовжують розглядатися загальними господарськими судами, які не мають відповідної спеціалізації, що призводить до неоднаковості судових рішень і знижує рівень правового захисту. В умовах появи принципово нових об'єктів, програмного забезпечення зі штучним інтелектом та об'єктів *sui generis*, ця проблема набуває особливої гостроти. У зв'язку з цим пропонується не лише нарешті забезпечити реальний запуск IP-суду шляхом завершення конкурсних процедур добору суддів, а й законодавчо передбачити у його складі спеціалізовану колегію з питань ШІ та цифрового контенту, до якої входили б судді з технічною підготовкою у сфері комп'ютерних наук та інженерії даних. Це забезпечило б фаховий розгляд спорів щодо об'єктів *sui generis* та сприяло б формуванню єдиної та передбачуваної судової практики у відповідній сфері.

Нарешті, з огляду на те, що конфлікт між правами користувачів за статтею 33 та умовами договорів із глобальними платформами є системним і не може бути вирішений індивідуально кожним користувачем, пропонується надати ІР офісу повноваження здійснювати моніторинг умов угод іноземних ШІ-платформ, що діють на території України, та видавати обов'язкові рекомендації щодо їх відповідності національному законодавству. У перспективі це могло б стати підставою для переговорів між Урядом України та відповід-

ними платформами щодо приведення їхніх умов у відповідність до стандартів, аналогічних тим, що застосовуються у рамках Акту ЄС про цифрові ринки (DMA).

Реалізація запропонованих заходів у поєднанні з поетапною гармонізацією із Регламентом ЄС 2024/1689 та Директивою 2019/790/ЄС дозволить Україні сформувати комплексну, внутрішньо узгоджену та міжнародно сумісну систему правової охорони об'єктів штучного інтелекту, що відповідатиме стратегічним завданням цифрової трансформації держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. (дата звернення: 24.04.2026).
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX (у редакції від 15.11.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 7. Ст. 51. (дата звернення: 24.04.2026).
3. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). *Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization*. Annex 1C. 15 April 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm (дата звернення: 24.04.2026).
4. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09.09.1886 (зі змінами). URL: <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/> (дата звернення: 24.04.2026).
5. Договір BOIB про авторське право від 20.12.1996. URL: <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/> (дата звернення: 24.04.2026).
6. Pikhurets O., Lytvyn S., Miroshnykov I., Mykolaiets V., Karashchuk O. Copyright Regulation of Relations with regard to Software: Current State and Perspectives. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*. 2021. Vol. 11, Issue 11. P. 161–168. DOI: https://doi.org/10.46338/ijetae1121_18
7. Gartner identifies the top strategic technology trends for 2022. 2022. URL: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2021-10-18-gartner-identifies-the-top-strategic-technology-trends-for-2022> (дата звернення: 24.04.2026).
8. Shtefan A. Sui Generis Protection of AI-Generated Outputs in Ukraine. *Intereulaweast*. 2025. Vol. XII (2). P. 79–104. DOI: <https://doi.org/10.22598/iele.2025.12.2.3>
9. Шматков Д. І. Теоретичні підстави і наслідки впровадження права sui generis на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. *Інформація і право*. 2025. № 3(54). С. 79–85. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.3\(54\).340467](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.3(54).340467)
10. Midjourney. Terms of Service. 23.06.2025. URL: <https://docs.midjourney.com/hc/enus/articles/32083055291277-Terms-of-Service> (дата звернення: 24.04.2026).
11. Bochkova I. Artificial Intelligence Regulation and Intellectual Property Governance: The EU AI Act, the DSM Copyright Directive, and Ukraine's Two-Stage Harmonisation Path. *Public Administration and Law Review*. 2025. Issue 4(24). P. 29–36. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2025-4-29-36>
12. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. 2024. L 2024/1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_2024_1689 (дата звернення: 24.04.2026).
13. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. Official Journal of the European Union. 2019. L 130. P. 92–125. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0790> (дата звернення: 24.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Полякова І. В.,
аспірант кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0009-0007-4921-5909

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті проведено всебічний науковий аналіз правової природи, класифікаційних ознак та тенденцій розвитку інститутів спільного інвестування (ІСІ) в Україні. У змісті розкрито чинну законодавчу базу, зокрема Закон України «Про інститути спільного інвестування», та здійснено порівняння розуміння даної категорії з доктринальними підходами провідних правників. Обґрунтовано доцільність розмежування ІСІ інституційного типу (корпоративні інвестиційні фонди – КІФ) та договірного типу (пайові інвестиційні фонди – ПІФ), що не мають статусу юридичної особи.

Окрему увагу приділено практичному аспекту функціонування ринку капіталу в Україні. Досліджено роль ІСІ як надійних фінансових посередників та інструментів диверсифікації ризиків для роздрібних інвесторів. На основі аналітичних даних Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за IV квартал 2025 року виявлено стійку тенденцію до домінування КІФ на вітчизняному ринку, що пояснюється вищим рівнем корпоративного контролю. Додатково підкреслено роль ІСІ як ключових фінансових посередників, що забезпечують диверсифікацію ризиків для дрібних (роздрібних) інвесторів через об'єднання капіталів для реалізації масштабних проектів.

Значну частину роботи присвячено аналізу досвіду Європейського Союзу. Розглянуто специфіку національного регулювання таких інститутів, як UCITS (інститути спільного інвестування в цінні папери) та AIFM (менеджери альтернативних інвестиційних фондів). Окремо виділено європейські механізми захисту прав роздрібних інвесторів, зокрема через впровадження «ключових інформаційних документів» (KID) згідно з Регламентом № 1286/2014.

У контексті майбутньої реформи проаналізовано положення законопроекту № 13246 «Про інвестиційні фонди», який пропонує концептуально нову модель: поділ на публічні та альтернативні фонди, впровадження інституту кастодіальних установ та адаптацію термінології до Директив ЄС. Автор доводить, що інтеграція цих норм є критично важливою для залучення довгострокового фінансування в інфраструктурні проекти та забезпечення фінансової стабільності України в період повоєнного відновлення.

Ключові слова: *Інститути спільного інвестування (ІСІ), інвестиційний фонд, корпоративний інвестиційний фонд (КІФ), пайовий інвестиційний фонд (ПІФ), активи.*

Poliakova I. V. Transformation of the legal regulation of collective investment institutions in Ukraine in the context of European Integration

Abstract. The article provides a comprehensive scientific analysis of the legal nature, classification features, and development trends of collective investment institutions (CII) in Ukraine. The research examines the current legislative framework, specifically the Law of Ukraine «On Collective Investment Institutions», and compares the understanding of this category with the doctrinal approaches of leading legal scholars. The author substantiates the expediency of distinguishing between institutional-type CII (corporate investment funds – CIFs) and contractual-type CII (unit investment funds – UIFs), which do not possess the status of a legal entity.

Special attention is paid to the practical aspects of the capital market's functioning in Ukraine. The role of CII as reliable financial intermediaries and risk diversification tools for retail investors is investigated. Based

on analytical data from the National Securities and Stock Market Commission (NSSMC) for the fourth quarter of 2025, a steady trend toward the dominance of CIFs in the domestic market has been identified, which is attributed to a higher level of corporate control. Furthermore, the study emphasizes the role of CIIs as key financial intermediaries that ensure risk diversification for small (retail) investors by pooling capital for the implementation of large-scale projects.

A significant portion of the work is devoted to analyzing the experience of the European Union. The specificities of supranational regulation of institutions such as UCITS (Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities) and AIFMs (Alternative Investment Fund Managers) are examined. Particular emphasis is placed on European mechanisms for protecting retail investors' rights, specifically through the implementation of «Key Information Documents» (KIDs) in accordance with Regulation (EU) No. 1286/2014.

In the context of upcoming reforms, the article analyzes the provisions of Draft Law No. 13246 «On Investment Funds,» which proposes a conceptually new model: a division into public and alternative funds, the introduction of the institute of depositary (custodial) institutions, and the adaptation of terminology to EU Directives. The author argues that the integration of these norms is critically important for attracting long-term financing for infrastructure projects and ensuring the financial stability of Ukraine during the period of post-war recovery.

Key words: *Collective Investment Institutions (CII), investment fund, Corporate Investment Fund (CIF), Unit Investment Fund (UIF), funds.*

Постановка проблеми. Трансформація економічної системи України в умовах повоєнного відновлення та набуття статусу кандидата у члени ЄС потребує ефективних механізмів акумуляції внутрішніх інвестиційних ресурсів. Інститути спільного інвестування (ICI) виступають ключовим інструментом трансформації заощаджень дрібних інвесторів у реальні інвестиції. Однак чинна вітчизняна модель ICI, заснована на Законі України «Про інститути спільного інвестування», демонструє певний консерватизм та розбіжність із наднаціональними стандартами ЄС (зокрема Директивами UCITS та AIFM).

Проблема полягає у необхідності перегляду класифікації ICI, посиленні захисту прав роздрібних інвесторів та впровадженні нових інституційних одиниць (кастодіальних установ), що передбачено законопроектом № 13246. Невизначеність правової природи «спільності» в інвестуванні та домінування корпоративних фондів над пайовими потребують ґрунтового теоретико-прикладного переосмислення для забезпечення фінансової стабільності ринку капіталів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання та функціонування ICI перебувають у центрі уваги багатьох українських та зарубіжних науковців. Теоретичні засади корпоративного інвестування та правову природу «спільності» детально досліджував Ю. М. Жорнокуй, який запропонував концепцію «корпоративного інвестування» як альтернативу традицій-

ному розумінню спільної діяльності. Питання цивільно-правового статусу КІФ та ПІФ висвітлено у працях О. П. Суц, М. Б. Данилюка та Д. Й. Клапатога, які акцентують увагу на розмежуванні інституційного та договірних типів фондів.

Проблематику залучення капіталу в умовах глобалізації та роль ICI у забезпеченні економічного зростання вивчали В. А. Вергун, О. І. Ступницький та А. Лебідь. Сучасні тренди розвитку альтернативних інвестиційних фондів у 2025 році проаналізовано у роботах Л. Васютинської, а потенціал використання ICI у відбудові інфраструктури – у працях А. Величка.

Водночас, попри наявність ґрунтовних напрацювань, залишаються малодослідженими питання імплементації Регламенту ЄС № 1286/2014 щодо ключових інформаційних документів (KID) в українське правове поле та адаптація діяльності ICI до вимог законопроекту № 13246, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є комплексне дослідження теоретико-правових засад функціонування інститутів спільного інвестування в Україні, проведення порівняльного аналізу вітчизняного законодавства з наднаціональними стандартами Європейського Союзу (UCITS, AIFM) та обґрунтування необхідності реформування системи ICI відповідно до положень законопроекту № 13246 для забезпечення інвестиційної привабливості України.

Виклад основного матеріалу. У процесі здійснення інвестиційної діяльності особливе місце займають інститути спільного інвестування (ІСІ). Основним законом, що регулює дану сферу є Закон України «Про інститути спільного інвестування»

Загалом, ІСІ в Україні представлені у двох основних формах – корпоративний інвестиційний фонд (КІФ) та пайовий інвестиційний фонд (ПІФ)[1].

У цілому, закон України «Про інститути спільного інвестування» дозволяє встановити таку класифікацію ІСІ:

- залежно від порядку провадження діяльності може бути відкритого, інтервального та закритого типу;
- залежно від строку може бути строковим і безстроковим;
- залежно від ступеня ризику та структури активів може бути диверсифікованого, недиверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного виду;
- залежно від порядку провадження діяльності може бути відкритим, інтервальним та закритим;

Крім того, слід виокремити 2 види ІСІ з особливим статусом: біржовий ІСІ та венчурний фонд [1].

Виходячи зі змісту вищезгаданого Закону, слід відзначити, що корпоративний фонд – юридична особа, яка утворюється у формі акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування.

У свою чергу, пайовий фонд – сукупність активів, що належать учасникам такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються нею окремо від результатів її господарської діяльності.

Пайовий фонд не є юридичною особою і не може мати посадових осіб[1].

Однак слід зазначити, що доктринальний підхід до поняття ІСІ досить відрізняється від законодавчого підходу.

Насамперед спільне інвестування має своєю ознакою «спільність». Досить детально правову природу цієї спільності розглядав Ю. М. Жорнокуй, який наводив три можливі варіанти розуміння поняття «спільне» в кон-

тексті інвестування, а саме: 1) «спільна» власність (майно, майнові права); 2) «спільна» діяльність (як різновид підприємницької діяльності); 3) «спільна» участь (акції, паї) в статутному капіталі суб'єкта господарювання. Тому Ю. М. Жорнокуй пропонує такий вид інвестування замість «спільного» називати «корпоративним» [2, с. 108].

Питання корпоративного інвестування на монографічному рівні досліджувала також О. П. Суц. Під корпоративним інвестуванням автор визначає практичні дії інвесторів (фізичних, юридичних осіб) щодо розміщення в обмін на права, посвідчені акціями, інвестицій (матеріальних та нематеріальних активів) у статутний фонд корпоративного фонду, що провадить діяльність із залучення коштів інвесторів із метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів у вигляді дивідендів або різниці між купівлею / продажем акцій, корпоративні права та нерухомість. Авторка вважає, що саме КІФ є ІСІ, у той час, як ПІФ варто вивести за межі цього поняття [3, с. 176].

Як слушно зауважують В. А. Вергун, О. І. Ступницький, В. М. Коверда та Т. В. Волковинська, суттєвим внутрішнім джерелом інвестицій у будь-якій країні є заощадження дрібних потенційних інвесторів, а найбільш поширеним та привабливим механізмом їх залучення до різних ланок економіки (державного сектору, корпоративного або банківського) є спільне інвестування як об'єднання коштів багатьох суб'єктів з метою їх розміщення у цінні папери, що є предметом діяльності спеціальних підприємницьких структур – ІСІ [4, с. 14].

Окрім того, спільне інвестування дає змогу диверсифікувати наявні в інвесторів активи. Так, об'єднання капіталів багатьох осіб дозволяє залучати кошти в різні проекти, що зменшує ризики неефективного інвестування. При цьому окремо взятий інвестор не мав би можливості залучати наявні в нього кошти на декілька напрямків через їхню обмеженість [5].

До того ж, ІСІ є надійними фінансовими посередниками між особами-інвесторами та фінансовими інструментами. Ця обставина впливає зі змісту статті 4 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV «Про ринки

капіталу та організовані товарні ринки», відповідно до якої ІСІ є інституційними інвесторами – інвесторами у фінансові інструменти, що здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок таких осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів [6].

М. Б. Данилюк більш детально розкриває наведене законодавче визначення КІФ та зауважує, що він є особливим видом акціонерного товариства, для якого характерною є наявність двох рівнів легалізації як суб'єкта правовідносин: 1) набуття статусу юридичної особи приватного права; 2) набуття статусу ІСІ – професійного учасника ринку фінансових послуг [7, с. 22].

Пайовим фондом, на відміну від першого, є не юридична особа, а сукупність активів, що належать учасникам такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні КУА та обліковуються нею окремо від результатів її господарської діяльності [1]. Аналогічне визначення зустрічається й в наукових роботах із зазначеного питання. Зокрема, Д. Й. Клапатий надає власне визначення пайового фонду як передбаченої законодавством форми спільного інвестування, яка полягає у залученні та об'єднанні коштів колективних інвесторів у єдиний фонд без створення юридичної особи для подальшого вкладення цих коштів в об'єкти інвестування з метою отримання прибутку та/або досягнення соціального ефекту [8, с. 4].

Наведений поділ ІСІ здійснюється за правовою формою, в якій вони створюються, про що зазначають, зокрема, у своїй колективній монографії О. В. Гарагонич, Ю. М. Бисага, О. Ю. Кампі, Д. М. Бєлов. За названим критерієм поділу автори виділяють ІСІ:

- інституційного типу, при якому ІСІ є самостійною юридичною особою, створеною зі спеціальною метою, з господарською правоздатністю і дієздатністю (до цієї групи належать КІФ);

- договірною (контрактною) типу, при якому ІСІ існує у формі грошово-майнового комплексу – спільної власності інвесторів, який управляється стороннім суб'єктом гос-

подарювання (до цієї групи належить ПІФ) [9, с. 70-71].

На договірну природу ПІФ звертає увагу також Т. Я. Рим. Науковець зазначає, що у результаті створення ПІФ право приватної власності інвестора трансформується у право на частку в пайовому фонді (право спільної часткової власності). Водночас відповідно до положень законодавства інвестор пайового фонду не має повноважень впливати на діяльність КУА пайового фонду. Отже, можна констатувати, що між КУА пайового фонду та колективними інвесторами існують зобов'язальні за своєю правовою природою відносини, зміст яких полягає у взаємних правах та обов'язках сторін [10, с. 181].

Щодо суті діяльності ІСІ слід зазначити, що акції приватних компаній пропонуються спеціалізованим інвестиційним фондам, які беруть активну участь в управлінні та структуруванні цих компаній. Фонди приватних інвестицій часто беруть активну участь в управлінні компаніями, в які здійснюється інвестування, що може включати стратегічне планування, операційні удосконалення, зміни в керівництві та фінансову реструктуризацію. Метою такого управління є підвищення вартості компанії протягом певного періоду часу. Інвестиції в приватний капітал, зазвичай, мають довгостроковий характер, часто від 5 до 10 років або більше. Це пов'язано з часом, необхідним для реструктуризації та зростання вартості компанії. Інвестиційна привабливість прямих приватних інвестицій полягає у можливості безпосередньо впливати на операційну діяльність, фінансову структуру та стратегічний розвиток компанії. Це дозволяє реалізувати потенціал зростання, який може бути недоступний на публічних ринках, де окремий інвестор має обмежений вплив. Активне управління може призвести до значного збільшення вартості компанії [11, с. 529].

Доцільно погодитись з думкою А. Лебідя, що формування та розвиток інститутів спільного інвестування може сприяти мобілізації фінансових ресурсів, стимулюванню економічного зростання, підвищенню ефективності використання капіталу та зміцненню фінансової стабільності [12].

За умов відбудови України та її інтеграції у європейський простір значення ICI не лише зберігається, але й зростає, оскільки вони можуть стати ключовим механізмом відновлення економіки [13, с. 165].

Згідно з аналітичною довідкою НКЦПФР за IV квартал 2025 року, можна виділити кілька ключових висновків щодо діяльності інститутів спільного інвестування (ICI):

Щодо масштабів ринку та структури емісій статистика свідчить про активне використання саме корпоративних фондів як інструменту залучення капіталу. У структурі загального обсягу випусків емісійних цінних паперів за IV квартал 2025 року (загальний обсяг 47,76 млрд грн) частка інвестиційних сертифікатів пайових інвестиційних фондів склала 4% (1,84 млрд грн). Обсяг випуску акцій корпоративних інвестиційних фондів склав 25% (12,12 млрд грн).

Протягом кварталу було зареєстровано 108 змін до регламентів ICI, що вказує на високу інтенсивність операційної діяльності та адаптацію існуючих фондів до нових умов.

НКЦПФР погоджено 48 проектів статутів КІФ з реєстрацією випуску акцій для формування початкового статутного капіталу [14].

Аналіз даних за IV квартал 2025 року свідчить про сталу інституційну структуру ринку спільного інвестування в Україні. Згідно з даними НКЦПФР, за кількістю зареєстрованих суб'єктів домінують корпоративні інвестиційні фонди (КІФ). Це підтверджує те, що вітчизняні інвестори надають перевагу моделі юридичної особи, яка забезпечує вищий рівень корпоративного контролю та відокремленість активів. Водночас пайові інвестиційні фонди залишаються менш поширеною формою, що відображається у незначній частці інвестиційних сертифікатів у загальній структурі обсягу випусків цінних паперів.

У ЄС основна особливість правового регулювання відносин за участю ICI полягає в тому, що воно здійснюється на двох рівнях: наддержавному (наднаціональному), тобто на рівні нормативно-правових актів ЄС, зокрема директив, та національному.

Насамперед необхідно відзначити, що окрім поняття CIS – схеми колективного інвестування, яке активно використовується

в правовій літературі, на законодавчому рівні також використовується й інша специфічна термінологія, що потребує пояснення. Така термінологія зумовлена специфікою правового регулювання на наднаціональному рівні.

Так, в країнах ЄС використовується поняття «інститути спільного інвестування в цінні папери, які підлягають обігу» (Undertakings for collective investment in transferable securities – UCITS), що позначає окрему групу CIS, яка існує саме на території ЄС. На названу категорію ICI припадає 75 % усіх колективних інвестицій дрібних інвесторів у Європі [15]. Наднаціональне правове регулювання UCITS здійснюється Директивою 2009/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. про узгодження законів, підзаконних та адміністративних положень, що стосуються ICI в цінні папери, що підлягають обігу [16]. UCITS становлять собою інвестиційні механізми, які об'єднують капітал інвесторів та інвестують цей капітал разом через портфель фінансових інструментів, як-от акції, облігації та інші цінні папери [17].

Іншою значною групою колективних інвестиційних схем у країнах ЄС є керуючі фондами альтернативних інвестицій (Alternative investment fund 66 managers – AIFM). Наднаціональне правове регулювання діяльності AIFM здійснюється Директивою 2011/61/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 8 червня 2011 р. «Про керуючих фондами альтернативних інвестицій та внесення змін до директив 2003/41/ЄС та 2009/65/ЄС та Регламенту (ЄС) № 1060/2009 та (ЄС) № 1095/2010» [18]. Зазначена директива поширюється на керуючих альтернативних інвестиційних схем, розроблених для професійних інвесторів, які включають фонди прямих інвестицій, фонди нерухомості та широкий спектр інших типів інституційних фондів [15].

Серед різновидів керуючих фондами альтернативних інвестицій в країнах ЄС можна окремо виділити такі види CIS, відносини за участі яких також регулюються спеціальними наднаціональними нормативно-правовими актами.

Так, одним із різновидів AIFM є європейські фонди венчурного капіталу (European

venture capital funds). Їх діяльність на наднаціональному рівні регулюється Регламентом № 345/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 квітня 2013 р. «Про європейські фонди венчурного капіталу», відповідно до змісту якого можна зробити висновок, що діяльність європейських фондів венчурного капіталу зосереджена на стартапах і компаніях на початковій стадії розвитку, вони є важливим джерелом довгострокового фінансування молодих та інноваційних компаній [19].

Одним із різновидів AIFM також є європейські довгострокові інвестиційні фонди (European long-term investment funds), їх діяльність на наднаціональному рівні регулюється відповідним Регламентом № 2015/760 Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2015 р. Відповідно до змісту Регламенту ці фонди надають довгострокове фінансування різноманітним інфраструктурним проектам компаній, які не котируються на біржі, або малих та середніх підприємств, які котируються на біржі, що випускають акції або боргові інструменти, для яких немає легкого ідентифікованого покупця [20].

У системі керуючих фондами альтернативних інвестицій функціонують фонди грошового ринку (money market funds), які надають короткострокове фінансування фінансовим установам, корпораціям та урядам.

Регламентом № 1286/2014 визначається поняття «ключовий інформаційний документ» (key information document), під яким необхідно розуміти інформаційний документ про інвестиційний продукт, який містить в собі всі ключові характеристики цього продукту, складений відповідно до вимог зазначеного Регламенту та оприлюднений на відповідному веб-сайті виробника інвестиційного продукту. Зі змісту Регламенту можна зробити висновок, що ключовий інформаційний документ є документом, що передуює укладенню інвестиційного договору. Він має бути точним, справедливим, чітким, не вводити в оману; надавати ключову інформацію та відповідати положенням й умовам пакетних роздрібних та страхових інвестиційних продуктів, відображати суть оферти та договірних зобов'язань, що виникають у межах пакетних роздрібних та страхових інвестиційних продуктів [21].

Як йшлося вище, переважна більшість роздрібних інвесторів беруть участь саме в ICI в цінні папери, які підлягають обігу (Undertakings for collective investment in transferable securities – UCITS). За законодавством ЄС ICI в цінні папери, які підлягають обігу, можуть бути створені відповідно до договірного права (як загальні фонди, якими управляють керуючі компанії – common funds managed by management companies), трастового права (як пайові фонди – unit trusts) та статуту (як інвестиційні компанії – investment companies). Управління ICI в цінні папери у вигляді загальних фондів або інвестиційних компаній може здійснюватися керуючими компаніями (management companies). При цьому ICI в цінні папери і керуючі компанії підлягають авторизації для можливості розпочати свою діяльність [18].

Водночас, слід зазначити, що на розгляді Верховної Ради України перебуває законопроект № 13246 «Про інвестиційні фонди». Даний законопроект фактично пропонує нову концептуальну модель інвестування в Україні та своїм змістом наближає структуру ICI до європейської. Зокрема змістом законопроекту передбачено відхід від актуальної класифікації ICI та пропонується поділ, характерний для права ЄС:

– Залежно від порядку провадження діяльності існують такі види фондів: публічні інвестиційні фонди та альтернативні інвестиційні фонди.

– В залежності від способу пропозиції інвестиційних сертифікатів інвестиційні фонди можуть бути з публічною пропозицією або без публічної пропозиції інвестиційних сертифікатів. Особливим інвестиційним фондом з публічною пропозицією інвестиційних сертифікатів є біржовий фонд («Exchange-Traded Fund») – ETF.

– Залежно від порядку викупу інвестиційних сертифікатів, інвестиційний фонд може бути відкритого та закритого типу.

– Залежно від строку діяльності інвестиційні фонди можуть бути строковими або безстроковими.

– Окрім того, інвестиційні фонди можуть перебувати між собою в відносинах основного та донорського інвестиційних фондів.

Також законопроект вводить поняття «кастодіальної установи», що означає банк, який провадить депозитарну діяльність депозитарної установи відповідно до положень Закону України «Про депозитарну систему України», та отримав ліцензію на провадження кастодіальної діяльності відповідно до законодавства. Кастодіальна установа провадить свою діяльність відповідно до Регламенту ЄС 2016/438. Термін «кастодіальна установа» означає «depository» відповідно до Директиви № 2009/65/ЄС від 13 липня 2009 року (UCITS) та Директиви № 2011/61/ЄС від 08 червня 2011 року (AIFM).

Окрім того, зміст законопроекту конкретизує поняття інвестиційної декларації як документу, що є невід'ємною складовою частиною регламенту інвестиційного фонду, який визначає інвестиційну політику такого інвестиційного фонду, зокрема основні напрями та обмеження інвестиційної діяльності інвестиційного фонду, а також схильність до ризиків та прийнятний рівень ризику такого інвестиційного фонду[22].

Висновки. Встановлено, що чинний законодавчий підхід до визначення ІСІ в Україні не повною мірою корелює з науковою доктриною, зокрема в частині розуміння «спіль-

ності» інвестування. Доцільно підтримати перехід до класифікації ІСІ на інституційні (КІФ) та договірні (ПІФ) форми, що дозволить чіткіше визначити суб'єктний склад та режим власності активів.

Аналіз статистичних даних НКЦПФР підтверджує домінування корпоративних інвестиційних фондів, що свідчить про запит інвесторів на вищий рівень корпоративного контролю та прозорості, які надає форма юридичної особи (акціонерного товариства).

Досвід ЄС у регулюванні UCITS та AIFM є визначальним для України. Ключовим елементом захисту прав роздрібних інвесторів має стати впровадження «Ключового інформаційного документа» (KID), який мінімізує інформаційну асиметрію та підвищує довіру до фінансових інструментів.

Прийняття законопроекту № 13246 «Про інвестиційні фонди» стане значним кроком до гармонізації українського права із правом ЄС. Запровадження інституту кастодіальних установ та поділ на публічні й альтернативні фонди створить надійне правове підґрунтя для залучення довгострокових інвестицій, необхідних для повоєнної відбудови та інтеграції України у внутрішній ринок ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про інститути спільного інвестування : Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#top> (дата звернення: 15.04.2026).
2. Інвестиційне право : підручник / Ю. М. Жорнокуй, О. М. Шуміло, О. П. Суц та ін. ; за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя. Харків : Право, 2015. 512 с.
3. Суц О. П. Цивільні правовідносини з корпоративного інвестування : монографія. Х. : Право, 2017. 200 с.
4. Вергун В. А., Ступницький О. І., Коверда В. М., Волковинська Т. В. Інститути спільного інвестування в умовах глобалізації світових фінансових ринків. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 510 с.
5. Криштак І. В. Цінні папери інститутів спільного інвестування: господарсько-правовий аспект : дис. ... д-ра філос. Київ, 2025. 257 с.
6. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 15.04.2026).
7. Данилюк М. Б. Корпоративні інвестиційні фонди як учасники цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 259 с.
8. Клапаций Д. Й. Пайовий інвестиційний фонд як форма спільного інвестування в Україні (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2019. 20 с.
9. Інститути спільного інвестування. Правове регулювання господарської діяльності зі спільного інвестування : монографія / О. В. Гарагонич, Ю. М. Бисага, О. Ю. Кампі, Д. М. Белов. К : Видавничий дім «Гельветика», 2014. 216 с.
10. Рим Т. Я. Правове регулювання інвестиційних відносин у сфері будівництва: цивільно-правовий аспект : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2021. 422 с.

11. Васютинська Л. Альтернативні інвестиційні фонди: сутність, драйвери інвестиційної привабливості та сучасні тренди. *Модерні фінанси: глобальні виклики і національна безпека* : монографія. Т. 1 / за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль : Економічна думка, 2025. С. 523–545.
12. Лебідь А. Формування та розвиток інститутів спільного інвестування як передумова побудови стійкої економічної системи. *Економіка та суспільство*. 2025. № 71. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-5>
13. Величко А. Потенціал і бар'єри розвитку використання інститутів спільного інвестування у будівництві. *Маркетингові стратегії, підприємництво і торгівля: сучасний стан, напрямки розвитку* : тези доповідей VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 10 квіт. 2025 р.) / відп. ред. П. В. Захарченко. Київ : КНУБА, 2025. С. 165-169.
14. Аналітична довідка про стан розвитку фондового ринку України за IV квартал 2025 року URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2026/02/%D0%86V-%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB.pdf> (дата звернення: 15.04.2026).
15. Investment Funds. EU laws and initiatives relating to collective investment funds. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/growth-and-investment/investment-funds_en (дата звернення: 15.04.2026).
16. Directive 2009/65/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0065&from=EN> (дата звернення: 15.04.2026).
17. Strengthening the global competitiveness of EU investment funds. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/LSU/?uri=CELEX:32009L0065> (дата звернення: 15.04.2026).
18. Directive 2011/61/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers and amending Directives 2003/41/EC and 2009/65/EC and Regulations (EC) № 1060/2009 and (EU) NN№ 1095/2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0061&from=EN> (дата звернення: 15.04.2026).
19. Regulation № 345/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on European venture capital funds. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0345&from=EN> (дата звернення: 15.04.2026).
20. Regulation № 2015/760 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2015 on European long-term investment funds. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015R0760&from=EN> (дата звернення: 15.04.2026).
21. Regulation № 1286/2014 of the European Parliament and of the Council of 26 November 2014 on key information documents for packaged retail and insurancebased investment products (PRIIPs). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R1286&from=EN> (дата звернення: 15.04.2026).
22. Про інвестиційні фонди : Проект Закону України № 13246. URL: <https://itd.rada.gov.ua/8c29fb0ce925-4055-aa22-4ba69b2b6ced> (дата звернення: 15.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Товста С. П.,

старший викладач кафедри правознавства та фінансів

Полтавського інституту економіки і права

ORCID: 0000-0003-2510-9259

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ І ПРАКТИКИ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження трансформації основних інститутів цивільного права України під впливом конституційних принципів, а також із урахуванням досвіду провідних зарубіжних правових систем. Розкрито зміст і значення конституціоналізації приватноправового регулювання, що виявляється у посиленні ролі Конституції України як акта прямої дії у сфері цивільних правовідносин. Проаналізовано взаємозв'язок між конституційними гарантіями прав і свобод людини та цивільно-правовим регулюванням відносин власності, зобов'язальних відносин, особистих немайнових прав, а також спадкового права. Обґрунтовано, що після набуття чинності Конституцією України 1996 року та в умовах євроінтеграційних процесів відбулося системне оновлення цивільного законодавства, спрямоване на його гармонізацію з правом Європейського Союзу, імплементацію положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також рецепцію окремих правових конструкцій держав романо-германської та англосаксонської правових сімей. Значну увагу приділено аналізу практики Конституційного Суду України та Верховного Суду, які відіграють ключову роль у формуванні конституційно-правового контексту застосування норм Цивільного кодексу України 2003 року. Досліджено зарубіжний досвід конституціоналізації цивільного права, зокрема у Німеччині, Франції, Нідерландах, Польщі, країнах Балтії та інших державах, що дозволило виявити спільні тенденції та національні особливості розвитку приватного права. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення цивільного законодавства України з урахуванням конституційних цінностей, принципу верховенства права, практики Європейського суду з прав людини та найкращих зарубіжних підходів до регулювання цивільних відносин, а також сучасних викликів правового розвитку.

Ключові слова: цивільне право; конституційні принципи; трансформація законодавства; права людини; порівняльне правознавство; Цивільний кодекс України; конституціоналізація приватного права; верховенство права; євроінтеграція; зарубіжний досвід.

Tovsta S. P. Transformation of civil law institutions of ukraine under the influence of constitutional principles and the practice of foreign states

Abstract. The chapter provides a comprehensive study of the transformation of the key institutions of civil law of Ukraine under the influence of constitutional principles, as well as taking into account the experience of leading foreign legal systems. The essence and significance of the constitutionalization of private law regulation are revealed, which is manifested in the increasing role of the Constitution of Ukraine as an act of direct effect in the sphere of civil legal relations. The relationship between constitutional guarantees of human rights and freedoms and civil law regulation of property relations, obligations, personal non-property rights, and inheritance law is thoroughly analyzed. It is substantiated that after the Constitution of Ukraine of 1996 entered into force and in the context of European integration processes, domestic civil legislation underwent systemic modernization aimed at harmonization with European Union law, implementation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and reception of certain legal constructs from the Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal families. Particular attention is paid to the case law of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court, which play a crucial role in shaping the constitutional and legal context for the application of the Civil Code of Ukraine of 2003. The foreign experience of constitutionalization of civil law is examined, in particular in Germany, France, the Netherlands, Poland, the Baltic States, and other jurisdictions, which made it possible to identify common

trends and national specificities in the development of private law. The study concludes that there is a need for further improvement of Ukrainian civil legislation, taking into account constitutional values, the principle of the rule of law, the case law of the European Court of Human Rights, best foreign practices, and contemporary legal challenges.

Key words: *civil law; constitutional principles; transformation of legislation; human rights; comparative jurisprudence; Civil Code of Ukraine; constitutionalization of private law; rule of law; European integration; foreign experience.*

Цивільне право як галузь правового регулювання приватних відносин перебуває у стані постійної динаміки. Особливого значення ця динаміка набуває в умовах конституційної держави, коли основоположні права людини, закріплені в Конституції, безпосередньо чи опосередковано визначають зміст, форму та механізми реалізації цивілістичних норм. В Україні цей процес набув якісно нового виміру після прийняття Конституції 1996 року, яка проголосила людину, її права та свободи найвищою соціальною цінністю, та після введення в дію Цивільного кодексу 2003 року – кодифікаційного акта, в якому вперше на рівні галузевого законодавства були втілені принципи цивільної свободи, рівності учасників, недоторканності власності та свободи договору.

Водночас трансформаційні процеси у вітчизняному цивільному праві не відбуваються у правовому вакуумі. Україна є частиною глобального конституційно-правового простору, де спостерігається загальна тенденція до «конституціоналізації» галузевого законодавства. Цей феномен отримав ґрунтовне осмислення в доктрині таких держав, як Німеччина, Нідерланди, Франція, Польща та інших, де суди конституційної юрисдикції активно формують обов'язкові для правозастосовника стандарти тлумачення приватноправових норм крізь призму конституційних прав.

Євроінтеграційний курс України, підтверджений підписанням Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році та набуттям нею статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році, ще більше актуалізує необхідність порівняльно-правового аналізу інститутів цивільного права з урахуванням конституційних стандартів держав-членів Союзу. Реформування договірної права, права власності, спадкування, особистих немайнових прав у контексті приведення у відповідність до *acquis communautaire* неможливе без урахування

конституційного підґрунтя зарубіжних правових систем.

Практичний вимір зазначеної проблеми пов'язаний із численними колізіями між нормами Цивільного кодексу України та конституційними положеннями, які виявляються в практиці Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини у справах проти України. Це свідчить про те, що трансформація цивільного права під впливом конституційних принципів є не завершеним, а триваючим процесом, що потребує системного наукового дослідження та вироблення конкретних рекомендацій для законодавця і правозастосовника.

Проблематика співвідношення конституційного та цивільного права не є новою для вітчизняної правової науки. Вагомий внесок у її розробку зробили такі вчені, як О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. О. Отрадна, В. В. Луць, Б. М. Єрмоленко та інші [1; 2; 5; 11]. Їхні праці присвячені аналізу окремих інститутів цивільного права – права власності, зобов'язального права, деліктів, спадкування – крізь призму загальних засад правопорядку та конституційних принципів. Однак у більшості цих досліджень конституційний вимір розглядається як периферійний по відношенню до цивілістичного аналізу, а не як системоутворювальний чинник трансформації.

Питанням конституціоналізації приватного права присвячені праці М. М. Сібільова, С. О. Погрібного, О. П. Печеного [3; 8; 14]. Автори досліджують механізми впливу конституційних норм на договірне право, право власності та деліктну відповідальність, акцентуючи увагу на практиці застосування Конституції України судами загальної юрисдикції. Проте комплексний порівняльно-правовий аспект цих досліджень залишається недостатньо розробленим.

У зарубіжній доктрині проблема конституціоналізації цивільного права знайшла широке наукове висвітлення. Класичними вважаються праці Г. Лютера і С. Барнеса, присвячені горизонтальній дії основних прав у приватноправових відносинах [18; 19]. Вагомий внесок у розробку концепції «Drittwirkung» (дії основних прав у відносинах між приватними особами) зробили Г.-Ю. Папір, В. Гьоц та інші німецькі дослідники [20; 21]. Реформування цивільного законодавства Польщі та країн Балтії у контексті євроінтеграції досліджувалося Т. Совінські, А. Вишнівські, К. Осаєцькою та ін. [22; 23].

Практика Європейського суду з прав людини щодо цивільно-правових відносин систематизована у роботах Г. Ван Дейка, Г. Ван Гуфа, А. Дрземчевські [24; 25]. Автори показують, яким чином ЄСПЛ, тлумачачи Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, формує обов'язкові стандарти для національного цивільного права держав-членів Ради Європи, включаючи Україну.

Незважаючи на значну кількість публікацій за суміжною тематикою, в українській доктрині відсутнє комплексне монографічне дослідження, яке б системно охоплювало трансформацію всіх основних інститутів цивільного права України під впливом конституційних принципів та зарубіжного досвіду. Заповнення цієї прогалини і є метою цього розділу.

Феномен конституціоналізації галузевого законодавства є одним із ключових правових явищ другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Він полягає у зростанні прямого та опосередкованого впливу конституційних норм на зміст, тлумачення та застосування норм галузевого права [6]. У сфері цивільного права цей вплив набуває особливого значення, оскільки конституційні засади правопорядку – гідність людини, автономія волі, рівність, соціальна справедливість – є водночас засадами приватноправового регулювання.

У доктрині розрізняють декілька моделей конституційного впливу на цивільне право. По-перше, це «пряма дія» конституційних норм у приватноправових відносинах (безпосередня горизонтальна дія), коли учасники

цивільного обороту можуть безпосередньо посилалися на конституційні права у відносинах між собою. По-друге, «опосередкована горизонтальна дія» (*mittelbare Drittwirkung* у термінології німецького права), за якої конституційні норми впливають на приватноправові відносини через інтерпретацію оціночних понять та загальних засад цивільного права судами [20].

Провідною теоретичною конструкцією, що пояснює конституційний вплив на цивільне право, є концепція «Drittwirkung» (дії основних прав щодо третіх осіб), розроблена в германській конституційній доктрині. Відправною точкою цієї концепції є рішення Федерального конституційного суду Німеччини у справі «Lüth» 1958 року, в якому суд сформулював, що основні права є «об'єктивним ціннісним порядком», що пронизує все правове поле, включаючи приватне право [20]. Норми Цивільного уложення Німеччини (BGB), зокрема загальні застереження про «добрі звичаї» (§ 138 BGB) та «добросовісність» (§ 242 BGB), стали інструментами, через які конституційні цінності проникають у приватноправові відносини.

В Україні конституціоналізація цивільного права відбувалась через кілька правових механізмів. Перший – це закріплення в Конституції України засад, які безпосередньо відтворені в Цивільному кодексі 2003 року. Так, ст. 3 ЦК України встановлює загальні засади цивільного законодавства: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини, неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом, свободу договору тощо. Ці засади є конкретизацією конституційних норм ст. 3, 21, 41, 55 та ін. Конституції України.

Другий механізм – це конституційний судовий контроль над цивільним законодавством. Конституційний Суд України неодноразово оцінював конституційність норм ЦК та іншого цивільного законодавства, формулюючи правові позиції, обов'язкові для правозастосовника [4; 7]. Третій механізм – це імплементація рішень ЄСПЛ, зобов'язальна для України як держави-члена Ради Європи. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»

2006 року поставив прецедентну практику ЄСПЛ на рівень джерела права, що безпосередньо впливає на тлумачення норм цивільного права.

Порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що Україна, обравши романо-германську правову традицію як основу для кодифікації цивільного права, водночас сприймає елементи англо-американської доктрини прав людини та практики ЄСПЛ, що утворює специфічний «гібридний» правовий контекст конституціоналізації. Це відповідає загальній тенденції в державах Центральної та Східної Європи, які після 1989–1991 рр. обрали шлях конституційної демократії та правової інтеграції до структур ЄС і Ради Європи [22].

Інститут права власності є одним із центральних в системі цивільного права та безпосередньо пов'язаний із конституційними гарантіями. Стаття 41 Конституції України гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Водночас Конституція допускає обмеження права власності законом в інтересах суспільства, а також примусове відчуження об'єктів права приватної власності виключно з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Конституційний Суд України сформулював низку важливих правових позицій щодо меж обмеження права власності. Зокрема, у рішенні у справі про право власності на новостворене майно КСУ підкреслив, що будь-яке обмеження права власності має бути: (а) встановлене законом; (б) переслідувати законну мету; (в) бути пропорційним такій меті [4]. Ці критерії відтворюють стандарти ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

ЄСПЛ у численних справах проти України констатував порушення права власності у зв'язку з неналежним виконанням судових рішень про стягнення коштів з державних підприємств [25], безпідставним знесенням майна [25], обмеженням права на отримання компенсації за майно, залишене в зонах відчуження [24]. Ці рішення справляли коригуючий вплив на практику застосування ЦК Укра-

їни та спеціального законодавства у сфері власності.

У зарубіжній практиці особливий інтерес становить досвід Федеративної Республіки Німеччина. Стаття 14 Основного Закону ФРН гарантує право власності та спадкування, встановлюючи водночас, що «власність зобов'язує» і «користування нею повинно водночас служити загальному благу». Федеральний конституційний суд ФРН виробив розгалужену доктрину конституційно-допустимих обмежень власності, розрізняючи «визначення змісту права власності» та «позбавлення власності» як різні конституційно-правові режими [21].

Досвід Польщі також заслуговує на увагу. Стаття 64 Конституції Польщі 1997 року гарантує право власності та інші майнові права, допускаючи їх обмеження лише законом і лише в тій мірі, в якій воно не порушує сутності цих прав. Трибунал Конституційний Польщі у своїй практиці послідовно застосовує принцип пропорційності до законодавчих обмежень власності, що стало зразком для формування аналогічної практики КСУ [23].

Одним із актуальних питань в Україні є конституційно-правовий статус права на земельну ділянку як різновиду права власності. Після скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення у 2021 році постало питання конституційності окремих обмежень, запроваджених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». КСУ не відмовив у відкритті провадження за відповідними конституційними поданнями, що свідчить про тривання дискусії щодо балансу між конституційним правом власності та публічним регулюванням земельного ринку [7].

Трансформація інституту права власності у цивільному праві України під конституційним впливом проявляється також у розвитку доктрини «права, пов'язаних з речами» (речових прав на чуже майно). Система обмежених речових прав (сервітут, емфітевзис, суперфіцій), закріплена у ЦК 2003 р., відповідає конституційному принципу свободи та рівності учасників цивільних відносин, водночас відо-

бражаючи необхідність обліку суспільного інтересу при користуванні чужою власністю.

Зобов'язальне право є найбільш динамічною частиною цивільного права та, відповідно, чутливою до конституційно-правових впливів. Принцип свободи договору, закріплений у ст. 627 ЦК України, є безпосереднім вираженням конституційних засад свободи підприємницької діяльності (ст. 42 Конституції) та загального принципу автономії волі. Проте цей принцип не є безмежним: він обмежується вимогами справедливості, добросовісності, розумності та неприпустимості зловживання правом (ст. 3, 13 ЦК).

Конституційний Суд України неодноразово звертався до питань конституційності договірних відносин. Зокрема, в рішеннях, що стосувалися споживчого кредитування, КСУ підкреслив, що держава зобов'язана забезпечити ефективний захист більш слабкої сторони договору – споживача, що є конкретизацією соціальної функції держави, закріпленої у ст. 1 Конституції [7]. Це корелює з підходами Суду ЄС та Директивою 93/13/ЄЕС про несправедливі умови в споживчих договорах.

ЄСПЛ у справі «Звежинський і Богуш проти Польщі» сформулював принцип, відповідно до якого держава має позитивний обов'язок забезпечувати ефективну систему виконання договірних зобов'язань, а надмірна тривалість судового провадження у договірних спорах може кваліфікуватись як порушення ст. 6 ЄКПЛ [24]. Цей стандарт безпосередньо впливає на вимоги до процесуального законодавства України.

Важливою тенденцією є конституціоналізація деліктної відповідальності. Право на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів державної влади (ст. 56 Конституції), знайшло розгорнуте відображення у ст. 1173–1176 ЦК України. Верховний Суд у своїй практиці послідовно розширює перелік підстав для відповідальності держави, спираючись на конституційний принцип верховенства права [9].

Порівняльний аналіз засвідчує, що в Нідерландах та Франції конституційний вплив на договірне право виявляється насамперед через застосування судами принципів «bonne foi» (доброї совісті) та «redelijkheid

en billijkheid» (розумності та справедливості) як конституційно-наповнених стандартів [18]. Зокрема, Касаційний суд Франції у ряді рішень застосував конституційно-підкріплений принцип заборони зловживання домінуючим становищем у договірних відносинах, що наближено до ст. 13 ЦК України.

Проблема «слабкої сторони» у договорі набуває конституційного виміру і в Литві, де Конституційний Суд у 2003 році визнав неконституційними положення банківського законодавства, що дозволяли банкам в односторонньому порядку змінювати умови кредитних договорів без належного механізму оскарження [22]. Ця позиція суду стала орієнтиром для реформування споживчого законодавства балтійських держав і може бути врахована в Україні при вирішенні аналогічних проблем.

Конституційний вимір у зобов'язальному праві України виявляється і в питаннях відповідальності за порушення договору. Стаття 624 ЦК передбачає повну відповідальність боржника. Однак судова практика, формуючись під впливом конституційного принципу справедливості та гуманізму, виробила механізми зменшення неустойки (ст. 551 ЦК), що кореспондує з конституційним принципом пропорційності відповідальності ступеню вини.

Книга друга ЦК України «Особисті немайнові права фізичної особи» є, без перебільшення, найбільш конституційно насиченою частиною кодексу. Розробники ЦК 2003 р. свідомо орієнтувались на конституційний каталог основних прав, перетворюючи їх на цивілістичні інститути, забезпечені механізмами цивільно-правового захисту [1]. Право на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканність, ім'я, честь, гідність, ділову репутацію, приватність – всі ці конституційні права знайшли відображення у ст. 270–315 ЦК.

Права на честь, гідність та ділову репутацію зазнали особливо значного розвитку під впливом практики ЄСПЛ. Стандарти ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) та ст. 10 (свобода вираження поглядів) ЄКПЛ, що конкурують між собою у справах про дифамацію, сформували обов'язкові для України критерії балансування між захистом репутації та свободою слова [25]. ЄСПЛ

вимагає від українських судів у кожному конкретному випадку перевіряти: чи є втручання у свободу вираження поглядів «необхідним у демократичному суспільстві», що змушує переглянути традиційний цивілістичний підхід, що ґрунтується виключно на факті поширення неправдивих відомостей.

Право на приватність – конституційно закріплене у ст. 32 Конституції – через ЦК та спеціальне законодавство отримало розвиток у сфері захисту персональних даних. Реформа 2021 року, спрямована на приведення Закону України «Про захист персональних даних» у відповідність до Регламенту ЄС 2016/679 (GDPR), є яскравим прикладом того, як конституційний принцип захисту приватності наповнюється конкретним змістом через зарубіжний досвід та наднаціональні акти.

Право на ім'я та його цивільно-правовий захист набуває нового значення в умовах цифровізації суспільних відносин. Практика судів у справах про неправомірне використання імені та зображення фізичної особи у цифровому середовищі формується з урахуванням рішень ЄСПЛ та практики судів ЄС, що, знову ж таки, демонструє конституційно-правовий вимір трансформації цивілістики [2].

Особливою є проблема конституційного захисту права на зміну статі та відображення гендерної ідентичності у цивільному праві. ЄСПЛ у справах проти низки держав сформулював правові позиції щодо обов'язку держав забезпечити правові механізми визнання гендерної ідентичності (справа «Goodwin проти Сполученого Королівства»). Хоча Конституція України не містить прямої норми з цього питання, ст. 3 та 21 Конституції утворюють конституційне підґрунтя для обговорення відповідних реформ цивільного законодавства.

Право на здоров'я у цивільному праві отримало новий конституційний вимір у контексті пандемії COVID-19 та збройного конфлікту. Питання про межі допустимих обмежень особистих немайнових прав (свободи пересування, права на приватність медичних даних) в умовах надзвичайних ситуацій набуло практичного значення і вимагає узгодження норм ЦК із конституційним режимом обмеження прав та з міжнародними стандартами [11].

Спадкове право, будучи одним із найстаріших правових інститутів, у сучасних умовах також зазнає суттєвого конституційного впливу. Конституція України гарантує право спадкування (ст. 41 ч. 4), закріплюючи водночас недопустимість позбавлення права власності без законних підстав. Ці конституційні засади безпосередньо впливають на тлумачення норм Книги шостої ЦК «Спадкове право».

ЄСПЛ у ряді справ досліджував питання відповідності спадкового законодавства держав-членів Ради Європи вимогам ст. 8 та ст. 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ. Зокрема, у справах, пов'язаних з дискримінаційними положеннями щодо спадкових прав позашлюбних дітей або дітей, народжених у нетипових сімейних структурах, ЄСПЛ констатував порушення ЄКПЛ та зобов'язав держави реформувати спадкове законодавство [24]. Ці рішення стали стимулом для відповідних реформ у Франції, Великобританії, Польщі та інших державах.

В Україні Конституційний Суд, розглядаючи справи, пов'язані зі спадковими відносинами, виходить із принципу рівності учасників спадкування, що є конкретизацією ст. 21 та 24 Конституції. Зокрема, це проявляється у визнанні неконституційними положень, що ставили позашлюбних дітей у нерівне становище порівняно із дітьми, народженими у шлюбі [4].

Конституційний принцип захисту сім'ї (ст. 51 Конституції) безпосередньо відбивається на обов'язкових частках у спадщині та на праві на обов'язкову частку утриманців і непрацездатних осіб (ст. 1241 ЦК). Порівняльне право засвідчує, що в Німеччині обов'язкова частка у спадщині («Pflichtteil» за § 2303 BGB) отримала конституційно-правове підкріплення через ст. 6 Основного Закону (захист шлюбу та сім'ї) та практику Федерального конституційного суду [21].

Інститут спадкового договору, запроваджений ЦК України (ст. 1302–1308), є прикладом рецепції зарубіжного досвіду (насамперед австрійського та швейцарського права) із одночасним урахуванням конституційних засад свободи договору та захисту права власності. Цей інститут дозволяє власнику

розпорядитися своїм майном на майбутнє, поєднуючи принципи автономії волі та захисту прав потенційних спадкоємців.

Сучасним викликом для спадкового права є питання спадкування цифрових активів та прав у цифровому середовищі (акаунти в соціальних мережах, криптовалюта, NFT тощо). Конституційна доктрина таємниці переписки та захисту приватного життя (ст. 31 Конституції) утворює правові рамки для вирішення колізії між правами спадкоємців та правом спадкодавця на конфіденційність переписки. Цей питання активно розробляється в доктрині Німеччини, Австрії та Нідерландів, де суди вже виносять рішення з цієї тематики, що може стати орієнтиром для реформування ЦК України [18].

Хоча сімейне право в Україні кодифіковане окремо від цивільного (Сімейний кодекс 2002 р.), воно традиційно розглядається як складова цивілістики, а ЦК застосовується субсидіарно до відносин, не врегульованих СК. Тому аналіз конституційного впливу на цивільне право не може бути повним без розгляду сімейно-правових питань.

Конституція України у ст. 51–52 встановлює принципи рівності прав подружжя, захисту материнства, батьківства, дитинства, а також рівних прав та обов'язків батьків щодо дітей. Ці конституційні норми безпосередньо відображені в інститутах шлюбно-майнових відносин, аліментних зобов'язань, усиновлення та ін.

Практика ЄСПЛ у сімейних справах проти України виявила ряд системних проблем: неефективність виконання рішень щодо побачень з дітьми, непропорційне втручання органів опіки у сімейні відносини, дискримінаційні положення щодо статусу окремих категорій батьків [25]. Ці рішення зобов'язали Україну реформувати процедури виконання судових рішень у сімейних справах та переглянути ряд норм СК.

Важливим порівняльно-правовим матеріалом є практика конституційних судів щодо визначення поняття «сім'я» та кола осіб, на яких поширюється конституційний захист. Конституційний Суд Польщі, Конституційний суд Чехії та ряд інших конституційних судів держав Центральної Європи розширено тлумачать

поняття сімейних відносин, поступово визнаючи певні правові наслідки для одностатевих пар, не надаючи їм статусу шлюбу [23]. Це є частиною ширшої тенденції гармонізації сімейного права з конституційними принципами рівності та захисту приватного і сімейного життя.

В Україні питання конституційності обмежень у сфері сімейного права неодноразово поставало у зв'язку з правами ЛГБТ-спільноти. Хоча КСУ не виніс рішення з цього питання, самі по собі конституційні принципи рівності (ст. 24) та захисту гідності людини (ст. 21, 28) формують правовий контекст для постановки питання про надання правового визнання одностатевим партнерствам.

Ефективний захист цивільних прав є не лише галузевою, але й конституційною вимогою. Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право на судовий захист прав і свобод, включаючи право оскарження рішень, дій або бездіяльності органів державної влади. Стаття 56 забезпечує право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями органів влади.

Конституційний принцип ефективного правового захисту безпосередньо впливає на розвиток інститутів цивільно-правового захисту. Верховний Суд у своїй практиці формулює правові висновки, що ґрунтуються на конституційних принципах верховенства права, справедливості та рівності, розширюючи перелік способів захисту цивільних прав порівняно з тим, що прямо передбачено ЦК [9].

Важливою рисою сучасного правозастосування є визнання права на самозахист як конституційно обґрунтованого способу захисту цивільних прав (ст. 19 ЦК). Конституційний принцип свободи (ст. 29 Конституції) та принцип допустимості будь-яких дій, прямо не заборонених законом (ч. 1 ст. 19 Конституції), утворюють підґрунтя для широкого тлумачення кола допустимих форм самозахисту.

Зарубіжний досвід також підтверджує значення конституційного принципу ефективного захисту прав. Директива ЄС 2019/1 (Директива ECN+) зобов'язала держави-члени забезпечити ефективні механізми відшко-

дування збитків у конкурентних спорах. Це є прикладом того, як наднаціональне право, що ґрунтується на конституційних принципах ефективного захисту, безпосередньо трансформує національне цивільне право [19].

Медіація як альтернативний спосіб захисту цивільних прав отримала законодавче закріплення в Україні у 2021 р. (Закон України «Про медіацію»). Конституційна основа медіації – принцип автономії волі та права вирішувати своє приватноправове питання самостійно – відповідає підходам Директиви ЄС 2008/52 та досвіду Австрії, Нідерландів, Польщі, де медіація розглядається як конституційно-підкріплений елемент системи доступу до правосуддя [23].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, трансформація інститутів цивільного права України під впливом конституційних принципів є об'єктивним і тривалим процесом, що охоплює всі основні підгалузі цивільного права – право власності, зобов'язальне право, особисті немайнові права, спадкове та сімейне право. Цей процес зумовлений як внутрішньою логікою конституційного правопорядку, так і зовнішніми чинниками – євроінтеграційними зобов'язаннями України та обов'язковою практикою ЄСПЛ.

По-друге, в Україні формується специфічна модель конституціоналізації цивільного права, що поєднує опосередкований вплив конституційних норм через загальні засади ЦК (принципи добросовісності, розумності, справедливості) з прямим конституційним контролем з боку КСУ та обов'язковими

стандартами, встановленими ЄСПЛ. Ця модель є близькою до підходів, реалізованих у Польщі, країнах Балтії та інших пострадянських державах Центральної та Східної Європи.

По-третє, зарубіжний досвід конституціоналізації цивільного права (насамперед Німеччини, Нідерландів, Франції) демонструє ефективність моделі «опосередкованої горизонтальної дії» конституційних прав, коли конституційні цінності проникають у приватноправові відносини через тлумачення оціночних понять та загальних засад цивільного законодавства. Українська судова практика рухається в цьому напрямку, що підтверджує правильність обраного вектора.

По-четверте, ряд інститутів цивільного права України потребує подальшого вдосконалення з урахуванням конституційних стандартів та зарубіжного досвіду. Зокрема, це стосується: захисту слабкої сторони у договорі; порядку виконання судових рішень у приватноправових спорах; правового регулювання цифрових активів у спадковому праві; механізмів відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів влади; захисту персональних даних та права на приватність у цифровому середовищі.

По-п'яте, перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз впливу права ЄС на конституціоналізацію окремих інститутів цивільного права України в контексті реалізації Угоди про асоціацію та підготовки до членства в ЄС, а також дослідження механізмів конституційного захисту цивільних прав в умовах збройного конфлікту та правового режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.
4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
5. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні. Київ : Вентурі, 1996. 272 с.
6. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Кн. 1. 736 с.
7. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.

8. Конституційний Суд України: рішення і висновки. 1997–2022. URL: <https://ccu.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2026).
9. Кузнєцова Н. С. Проблеми реформування цивільного законодавства України. Право України. 2015. № 8. С. 35–47.
10. Майданик Р. А. Цивільне право : загальна частина. Київ : Алерта, 2012. 472 с.
11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. Київ : Істина, 2004. 976 с.
12. Отраднава О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
13. Печений О. П. Право власності в Цивільному кодексі України. Харків : Право, 2011. 200 с.
14. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві. Київ : Правова єдність, 2009. 304 с.
15. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільне право України : підручник. Київ : Істина, 2003. 776 с.
16. Шевченко Я. М. Відповідальність у цивільному праві. Харків : Право, 1994. 216 с.
17. Верховний Суд України. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2026).
18. Barents R. The Autonomy of Community Law. The Hague : Kluwer Law International, 2004. 310 p.
19. Luther J., Barnes S. Constitutional Courts and the Crisis of Constitutionalism in Europe. London : Hart Publishing, 2021. 420 p.
20. Papier H.-J. Die Drittwirkung der Grundrechte im Zivilrecht. München : Beck, 2010. 250 S.
21. Staudinger J. Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Berlin : Sellier, 2020. 3000 S.
22. Sowiński T. Konstytucjonalizacja prawa prywatnego w Polsce. Warszawa : Wolters Kluwer, 2018. 350 s.
23. Osajda K. Prawo zobowiązań – przepisy ogólne. Warszawa : Beck, 2020. 520 s.
24. Van Dijk P., Van Hoof G. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Antwerp : Intersentia, 2018. 1100 p.
25. European Court of Human Rights. HUDOC Case-Law Database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (date of access: 20.03.2024)

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.254-058.34(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.9>**Назарчук О. М.,**

доктор філософії в галузі права (PhD), доцент,

доцент кафедри приватного права

Юридичного інституту

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

ORCID: 0000-0001-5849-3758

ЖИТЛОВІ ПРАВА ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті досліджуються особливості правового захисту житлових прав вразливих категорій населення, що є надзвичайно актуальним у сучасних умовах. Підкреслено, що право на житло є важливим елементом гарантування людської гідності та функціонує у взаємозв'язку з іншими особистими, соціальними та майновими правами. Зважаючи на відсутність у законодавстві єдиного визначення поняття «захист житлових прав», його практична реалізація здійснюється через конституційні гарантії, положення законодавства про житлову політику, фінансову підтримку та правові процедури для відновлення порушених прав.

Методологічною основою дослідження є поєднання формально-юридичного та порівняльно-правового аналізу з використанням доктринального підходу, що дозволяє оцінити особливості реалізації житлових прав та визначити напрями вдосконалення механізмів їх захисту для соціально вразливих категорій населення.

Висвітлено національне законодавство та інституційні механізми, спрямовані на забезпечення доступності житла, його придатності для проживання та інтеграції житлової політики з соціальними і технічними заходами. Проведено порівняльний аналіз української практики та європейського досвіду, зокрема Данії, Італії, рішень Суду Європейського Союзу, що демонструє принципи недопущення дискримінації та забезпечення справедливого доступу до соціального житла. Встановлено, що забезпечення житлових прав вразливих груп є не лише юридичним завданням, а й показником ціннісних орієнтирів держави, її соціальної відповідальності та здатності підтримувати гідність людини навіть у кризових обставинах.

Окреслено напрями вдосконалення захисту: імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство, розвиток механізмів соціального та доступного житла, системна підтримка спеціалізованих органів, інтеграція правових, соціальних та технічних засобів для комплексного забезпечення житлових потреб вразливих категорій населення.

Ключові слова: житлові права, соціальне житло, вразливі категорії осіб, право на житло, соціальний захист, правовий захист житлових прав, гарантії житлових прав, забезпечення житлом, внутрішньо переміщені особи.

Nazarchuk O. M. Housing rights of vulnerable population categories: problems of legal protection and comparative legal analysis

Abstract. The article examines the features of the legal protection of housing rights of vulnerable categories of the population, which is extremely relevant in modern conditions. It is emphasized that the right to housing is an important element of guaranteeing human dignity and functions in conjunction with other personal, social and property rights. Given the lack of a single definition of the concept of "protection of housing rights" in the

legislation, its practical implementation is carried out through constitutional guarantees, provisions of legislation on housing policy, financial support and legal procedures for the restoration of violated rights.

The methodological basis of the study is a combination of formal legal and comparative legal analysis using a doctrinal approach, which allows assessing the features of the implementation of housing rights and identifying areas for improving the mechanisms for their protection for socially vulnerable categories of the population.

The national legislation and institutional mechanisms aimed at ensuring the accessibility of housing, its suitability for habitation and the integration of housing policy with social and technical measures are highlighted. A comparative analysis of Ukrainian practice and European experience, in particular Denmark, Italy, decisions of the Court of Justice of the European Union, demonstrating the principles of non-discrimination and ensuring fair access to social housing, has been conducted. It has been established that ensuring the housing rights of vulnerable groups is not only a legal task, but also an indicator of the state's value orientations, its social responsibility and ability to maintain human dignity even in crisis circumstances.

Directions for improving protection are outlined: implementation of international standards into national legislation, development of mechanisms for social and affordable housing, systematic support of specialized bodies, integration of legal, social and technical means for comprehensive provision of the housing needs of vulnerable categories of the population.

Key words: *housing rights, social housing, vulnerable categories of persons, right to housing, social protection, legal protection of housing rights, guarantees of housing rights, provision of housing, internally displaced persons.*

Постановка проблеми. Право на житло належить до фундаментальних прав людини та громадянина, водночас у сучасних соціально-економічних умовах, воєнних дій на території України, питання забезпечення та захисту цього права набуває особливої актуальності.

Наслідки руйнування житлового фонду, вимушене переселення великої кількості осіб й ускладнений доступ до житла істотно позначилися на ефективності захисту житлових прав. Порівняльний аналіз механізмів захисту житлових прав дозволить виявити основні проблеми та бар'єри у реалізації прав вразливих категорій населення, визначити недоліки існуючих судових та позасудових процедур і окреслити напрями їх удосконалення для забезпечення реальної доступності та захисту житла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із захистом житлових прав, досліджуються у працях таких науковців, зокрема: В.В. Кочин [4], М.І. Максимов [5], Н.І. Олійник [7], Г.В. Самойленко [9], О.В. Сатановська [10], О.І. Чайковський [12], Н.Ю. Філатова-Білоус [11] та інші.

Метою дослідження є проведення комплексного дослідження та визначення особливостей реалізації та захисту житлових прав вразливих категорій осіб, а також проведення порівняльного аналізу ефективності національних та зарубіжних механізмів правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, як основний закон держави з найвищою юридичною силою, закладає фундаментальні принципи захисту прав людини [1]. Серед цих прав особливе місце займає право на житло, що гарантує кожному громадянину і не може бути обмежене примусово, окрім випадків, визначених законом або за рішенням суду.

Сучасні соціальні виклики, вимагають нового погляду на житлові потреби населення, а тому забезпечення громадян України житлом та ефективний захист їхніх житлових прав – стали надзвичайно актуальною проблемою [3, с. 32]. Важливо також підкреслити, що проблема посилюється через воєнний стан та руйнування житлової інфраструктури, що робить механізми державного захисту житла критично необхідними. Отож, важливо розробити науково обґрунтовані підходи до реалізації захисту житлових прав, які відповідали б сучасним реаліям сьогодення.

З точки зору тлумачення, то в українському законодавстві не існує прямого та єдиного визначення поняття «захист житлових прав», що ускладнює уніфіковану правову оцінку дій, спрямованих на забезпечення цього права. Тому на практиці захист житлових прав реалізується через низку інструментів: конституційні гарантії, положення Закону України «Про основні засади житлової політики» [2],

програми соціального та доступного житла, фінансову підтримку вразливих категорій, а також через судові та позасудові процедури, які дозволяють відновити порушені права або запобігти їх порушенню. Важливо, аби всі ці інструменти відбувались комплексно та взаємопов'язано, щоб забезпечити реальну ефективність захисту житлових прав вразливих категорій населення [12, с. 98]

Житлові права вразливих категорій населення – комплекс правових гарантій, спрямованих на забезпечення доступу до належного, безпечного та придатного для проживання житла для осіб і груп населення, які через соціальні, економічні, фізичні або інші обставини потребують особливої підтримки держави. До таких категорій належать, зокрема, внутрішньо переміщені особи (ВПО), люди з інвалідністю, багатодітні сім'ї, самотні матері, а також інші групи, що зазнають обмеженого доступу до житлових ресурсів. Крім того, ефективна реалізація їхніх прав передбачає як правові, так і соціально-технічні заходи: доступ до соціального житла, фінансової підтримки та адаптації житлових приміщень для людей з інвалідністю.

Як зазначає науковець М.І. Максимов, що характер житлових відносин визначає механізм правового захисту суб'єктивного права. Тобто, конкретні способи та засоби захисту права на житло будуть залежати від юридичної природи порушеного права і спрямовані на його охорону або безпосередньо, або опосередковано [5, с. 140].

Одним із важливих механізмів реалізації захисту житлових прав виступає система соціального житла, яка передбачає надання житлових приміщень або фінансової підтримки особам, що перебувають у складних соціально-економічних умовах. Такий підхід спрямований на забезпечення доступності житла для соціально вразливих груп населення та виступає важливим інструментом державної житлової політики [7]. При цьому, досвід європейських країн демонструє, що комплексні програми соціального житла включають не лише надання квартир, а й системний моніторинг потреб населення, адаптацію житла до фізичних можливостей осіб та інтеграцію з іншими соціальними послугами,

що підвищує ефективність реалізації права на житло.

Беручи до уваги європейську правову практику, то право на житло розглядається як важливий елемент системи соціальних прав людини. Інституції Європейського Союзу наголошують на необхідності забезпечення доступного та безпечного житла для населення, зокрема для соціально вразливих категорій осіб, оскільки житлова криза та зростання вартості житла становлять спільний виклик для більшості держав Європи [13].

Хоча в Україні діють програми «ЄОселя» та субсидії на житло, досвід зарубіжних країн демонструє, що ефективність забезпечення соціального житла значно підвищується завдяки системному моніторингу житлових потреб населення та адаптації житла до специфічних потреб мешканців. Цей підхід може бути використаний для вдосконалення національної політики у сфері доступного житла та більш цілеспрямованого забезпечення вразливих категорій населення [4].

Так само, європейський досвід свідчить і про підвищену увагу до недопущення дискримінації у сфері житлових відносин. Так, у 2025 році Суд Європейського Союзу розглядав питання щодо законодавчих змін у Данії, які передбачали скорочення соціального житла у районах із високою часткою мігрантів. Було зазначено, що такі заходи можуть створювати ризик непрямой дискримінації за етнічною ознакою та порушувати принципи рівності у доступі до житла [14].

Європейський Комітет соціальних прав (ECSR) виявив, що Італія порушує житлові права ромського меншини, зокрема через використання примусових виселень, сегрегованих і неналежних житлових умов та відсутність доступу до соціального житла [13]. Рішення було ухвалено після скарги правозахисної організації, і Комітет дійшов висновку, що Італія не забезпечила недискримінаційний доступ до житла, що є частиною соціальних прав, гарантованих Європейською соціальною хартією. Як бачимо, навіть у країнах Європи існують серйозні проблеми з реалізацією житлових прав вразливих груп (у цьому випадку ромів) і що міжнародні механізми можуть контролю-

вати та примушувати держави до вдосконалення політики захисту житла. Це добре ілюструє важливість порівняльного аналізу, який допомагає виявити як проблеми, так і підходи до їх вирішення в різних правових системах.

Практика Європейського суду з прав людини демонструє, що право на житло розглядається як складова права на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого статтею 8 Європейської конвенції з прав людини. Так, у справі *F.J.M. v. United Kingdom* Суд наголосив на необхідності дотримання принципу пропорційності при виселенні особи із житла та забезпеченні справедливого балансу між інтересами власника житла і правами мешканця [15].

Сучасні виклики, серед яких воєнний стан, масове переміщення населення (ВПО) та руйнування житлового фонду, висувають додаткові вимоги до державної житлової політики. Ситуація з доступом до житла особливо загострилася після 2022 року: за даними Housing Institute, соціальне житло є лише у 11,4 % територіальних громад України, причому з 924 одиниць соціального житла придатними для проживання залишаються лише 825 [6]. Це демонструє нагальну потребу в посиленні державного контролю, розвитку програм адаптації житла та оптимізації системи розподілу соціальних ресурсів.

Варто звернути увагу, що станом на лютий 2026 року, ринок житла в Україні перебуває у процесі адаптації до наслідків воєнного стану, руйнування інфраструктури та обмеженої доступності ресурсів, що створює додаткові виклики для реалізації житлових прав громадян. Забезпечення житла життєздатним у таких умовах потребує не лише законодавчих механізмів захисту, а й технічних рішень, здатних підтримувати базові життєві функції будинків навіть за обмеженого доступу до централізованих систем [8].

Безумовно, важливим етапом модернізації житлового законодавства, стало і прийняття Закону України «Про основні засади житлової політики», який заклав нові концептуальні підходи до формування державної житлової політики. Його положення спрямовані на створення сучасної системи забез-

печення громадян доступним житлом, розвиток механізмів соціального та доступного житла, а також удосконалення інструментів державної підтримки осіб, які потребують поліпшення житлових умов [2]. Особливого значення реалізація цих положень набуває в умовах воєнного стану, коли значна кількість громадян, зокрема ВПО та інші вразливі категорії населення, потребують ефективних правових механізмів реалізації та захисту права на житло. Порівняльний аналіз української практики з європейськими підходами дозволяє оцінити ефективність інструментів реалізації цих прав і виявити напрями їх вдосконалення.

Отже, захист житлових прав має ключове значення з огляду на такі підходи, зокрема: 1) гарантувати стабільність і безпеку, оскільки житло належить до базових потреб людини, і його відсутність або нестабільність може призвести до соціальних проблем; 2) захищати громадян від свавілля, забезпечуючи правову охорону від незаконного позбавлення житла, самовільного виселення та інших порушень прав; 3) розвивати ефективні механізми захисту житлових прав сприяють розвитку ринку нерухомості, створюючи стабільні умови для інвестицій та підвищення рівня життя населення, 4) підвищувати соціальну інтеграцію та рівність доступу до житлових ресурсів для всіх категорій населення, враховуючи специфічні потреби вразливих груп; 5) забезпечувати комплексний підхід до реалізації права на житло, що поєднує законодавчі, соціальні та технічні механізми, інтегруючи житлову політику з іншими соціальними програмами.

Висновки. В умовах сучасних соціально-правових викликів для України особливого значення набуває подальше вдосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту житлових прав вразливих категорій населення. Це передбачає імплементацію міжнародних стандартів у національне законодавство, системний перегляд чинних нормативних актів з метою виявлення бар'єрів у реалізації прав таких осіб, а також забезпечення ефективного функціонування спеціалізованих інституцій, уповноважених здійснювати їх правовий захист.

Так, забезпечення належного рівня правового захисту вразливих груп населення як у мирний час, так і в умовах воєнного стану виходить за межі суто юридичних механізмів, адже є векторним орієнтиром держави та рівня соціальної відповідальності перед людиною. Порівняльний аналіз підходів до правового захисту таких категорій осіб у різних суспільно-політичних умовах свідчить про існування відмінностей у механізмах реалізації соціальних гарантій, а також у визначенні потреб вразливих груп залежно від рівня суспільної безпеки та характеру існуючих викликів.

Ефективний захист житлових прав вимагає інтегрованого підходу, який буде поєдну-

вати законодавчі, соціальні та технічні механізми, забезпечуватиме доступність житла, його придатність для проживання та соціальну справедливість. Практичне застосування цих механізмів передбачатиме не лише підтримку на державному рівні, а й розвиток спеціалізованих програм, моніторинг житлових потреб громадян та забезпечення прозорості процедур розподілу житлових ресурсів. Таким чином, забезпечення житлових прав вразливих груп населення є не лише юридичним завданням, а й показником соціальної справедливості, рівня розвитку держави та її здатності захищати гідність кожної людини навіть у кризових обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text2> (дата звернення: 05.03.2026).
2. Закон України «Про основні засади житлової політики». Закон України від 21.06.2017 № 2118-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> (дата звернення: 05.03.2026).
3. Запотоцька, В., Паньків, А., & Шпак, Д. Соціальне житло в Україні: Виклики та перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія Географія, 2025. 3/4, 31-37. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.4> (дата звернення: 05.03.2026).
4. Кочин, В. В. Методологічні засади удосконалення правового регулювання житлових прав осіб в умовах європеїзації приватного права. 2025. С. 36-40. URL: https://www.researchgate.net/profile/Volodymyr-Kochyn/publication/393925606_Metodologiczni_zasadi_udoskonalenna_pravovogo_reguluvanna_zitlovih_prav_osib_v_umovah_evropeizacii_privatnogo_prava/links/688087b7f312d71d78c920bd/Metodologiczni-zasadi-udoskonalenna-pravovogo-reguluvanna-zitlovih-prav-osib-v-umovah-evropeizacii-privatnogo-prava.pdf (дата звернення: 05.03.2026).
5. Максимов, М. І. Проблеми визначення системи форм, способів та засобів цивільно-правового захисту житлових прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2024. 4, 138-145. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.23> (дата звернення: 05.03.2026).
6. Odessa Journal. (2025, 1 жовтня). Україна отримала 170 млн € від Ради Європи на житлові програми. Ukraine receives €170M from Council of Europe for housing programmes. URL: <https://odessa-journal.com/ukraine-has-received-170-million-for-housing-programmes-from-the-council-of-europe-development-bank> (дата звернення: 05.03.2026).
7. Олійник, Н., І. & Самолюк, О. Соціальне житло як механізм державної підтримки реалізації права на житло. *ResearchGate*. 2025. DOI:10.70651/3041-2498/2025.9.16 (дата звернення: 05.03.2026).
8. Ринок житла перебуває в активному пошуку оптимальних технологій альтернативного енергоживлення. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/1142256.html> (дата звернення: 04.03.2026).
9. Самойленко, Г. В., & Косирєв, Д. С. Захист житлових прав громадян України в умовах збройної агресії РФ проти України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*, 2024. 17, 204-214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2024_17_28 (дата звернення: 04.03.2026).
10. Сатановська, О. В. Альтернативні методи та інноваційні підходи вирішення конфліктів щодо житлових прав. *Академічні візії*, 2024. (35). URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1358> (дата звернення: 04.03.2026).
11. Філатова-Білоус Н.Ю. Компенсація шкоди, завданої порушенням житлових прав у зв'язку з військовою агресією : проблема визначення кола суб'єктів звернення. *Форум права*. 2022. № 1. С. 98-109.
12. Чайковський, О. І. Юридична природа конституційного права на житло. *Нове українське право*, 2025. (2), 98-103. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001613634> (дата звернення: 05.03.2026).

13. Reuters. Європейський наглядовий орган розкритикував Італію за ставлення до ромської меншини. Reuters, 13 травня 2024 р. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/european-watchdog-rebukes-italy-over-treatment-roma-minority-2024-05-13/> (дата звернення: 05.03.2026)

14. Reuters. (2025, December 18). EU court says Denmark's "ghetto law" may be discriminatory. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-court-says-denmarks-ethnic-based-ghetto-law-may-be-discriminatory-2025-12-18/> (дата звернення: 05.03.2026).

15. European Court of Human Rights. (2018, November 6). *F.J.M. v. the United Kingdom (Application № 76202/16)*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188124> (дата звернення: 05.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.924:502.13](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.10>**Липницька Є. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного праваНаціонального технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0003-4608-1734**ПРОЦЕДУРА ВИДАЧІ ІНТЕГРОВАНОГО ДОВКІЛЛЕВОГО ДОЗВОЛУ ЯК ЕЛЕМЕНТ
СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ**

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження процедури видачі інтегрованого довкіллевого дозволу як елемента системи адміністративних процедур у сфері охорони довкілля. Визначено правову природу цієї процедури як різновиду адміністративної процедури публічно-правового характеру, спрямованої на прийняття індивідуального адміністративного акта дозвільного характеру. Розкрито сутність інтегрованого підходу до запобігання та контролю промислового забруднення, що полягає у комплексному регулюванні впливу на довкілля з урахуванням найкращих доступних технологій. Охарактеризовано основні та специфічні ознаки процедури видачі інтегрованого довкіллевого дозволу, зокрема її багатостадійність, процесуальну структурованість, інтегрований характер, експертно-технічну зумовленість, превентивну спрямованість, участь громадськості та транскордонний вимір. Встановлено місце цієї процедури у системі адміністративних процедур як системоутворюючого елемента інтегрованої моделі екологічного управління. Проаналізовано взаємодію процедури видачі інтегрованого довкіллевого дозволу з іншими адміністративними процедурами, насамперед з процедурою оцінки впливу на довкілля, з якою вона перебуває у відносинах функціональної взаємозалежності. Обґрунтовано, що оцінка впливу на довкілля має превентивно-оціночний характер, тоді як інтегрований довкіллевий дозвіл виконує регулятивну функцію, встановлюючи обов'язкові умови здійснення діяльності та надаючи право на експлуатацію установок. Досліджено взаємодію інтегрованого дозволу з іншими дозвільними процедурами у сфері використання природних ресурсів та визначено його роль у поступовій уніфікації екологічних вимог. Класифіковано суб'єктів процедури видачі інтегрованого довкіллевого дозволу, включаючи дозвільний орган, заявника, заінтересованих осіб, громадськість, органи виконавчої влади, які надають експертні висновки, та іноземні держави.

Ключові слова: інтегрований довкіллевий дозвіл, адміністративна процедура, дозвільна процедура, суб'єкт господарювання – оператор установок, інтегрований підхід, Директива ЄС про промислові викиди, екологічні стандарти, євроінтеграція.

Lypnytska Ye. O. Procedure for issuing an integrated environmental permit as part of the system of administrative procedures in the field of environmental protection

Abstract. This article presents a comprehensive study of the integrated environmental permit issuance procedure as part of the system of administrative procedures in the field of environmental protection. The legal nature of this procedure is defined as a type of public-law administrative procedure aimed at adopting an individual administrative act of a permissive nature. This paper explores the essence of the integrated approach to the prevention and control of industrial pollution, which consists of comprehensive regulation of environmental impacts, taking into account the best available techniques. The main and specific features of the integrated environmental permit issuance procedure are characterized, in particular its multi-stage nature, procedural structure, integrated character, expert-technical basis, preventive orientation, public

participation, and transboundary dimension. The article establishes the place of this procedure within the system of administrative procedures as a system-forming element of the integrated model of environmental management. The interaction of the procedure for issuing an integrated environmental permit with other administrative procedures has been analyzed, primarily with the environmental impact assessment procedure, with which it has a relationship of functional interdependence. It is argued that the environmental impact assessment has a preventive and evaluative nature, whereas the integrated environmental permit performs a regulatory function by establishing mandatory conditions for carrying out activities and granting the right to operate facilities. The interaction of the integrated permit with other permitting procedures in the field of natural resource use has been studied, and its role in the gradual harmonization of environmental requirements has been identified. The parties involved in the procedure for issuing an integrated environmental permit have been classified to include the permit authority, the applicant, the public, the public concerned, public authorities providing expert opinions, and foreign states.

Key words: *integrated environmental permit, administrative procedure, permitting procedures, plant operator, concept of integrated environmental protection, Industrial Emissions Directive, European integration, environmental standards.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку екологічного права України характеризується активною трансформацією правових механізмів регулювання впливу господарської діяльності на довкілля, зумовленою необхідністю імплементації європейських екологічних стандартів. Особливого значення у цьому контексті набуває запровадження інституту інтегрованого довкілльового дозволу (далі- ІДД), який покликаний забезпечити комплексний підхід до запобігання та контролю промислового забруднення. На відміну від традиційної фрагментарної системи екологічних дозволів, нова модель передбачає консолідацію регулювання різних видів шкідливого впливу на довкілля в межах єдиного адміністративного рішення. Це зумовлює формування принципово нової адміністративної процедури, яка поєднує елементи різних дозвільних та оціночних механізмів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Разом із тим запровадження ІДД супроводжується низкою теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із визначенням його місця у системі адміністративних процедур екологічного управління, співвідношенням із процедурою оцінки впливу на довкілля та іншими дозвільними процедурами в сфері природокористування та охорони довкілля. Відсутність усталеної практики у цій сфері додатково актуалізують необхідність наукового осмислення зазначених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративних процедур у сфері охорони довкілля була пред-

метом дослідження вітчизняних науковців. Зокрема, окремі аспекти дозвільних процедур у сфері охорони довкілля та природокористування досліджували Апанасенко К.І. [1], Євстігнєєв А. [2], Кобецька Н.Р. [3], Лєгеза Ю.О. [4] та інші науковці. Комплексне дослідження адміністративних процедур в сфері захисту довкілля та природних ресурсів було проведено в дисертаційній роботі Манько Г.В. [5]. ІДД як окремий інститут дозвільного регулювання та інструмент імплементації екологічних стандартів ЄС був предметом наукових досліджень Н. Ільків [6], Кобецької Н.Р. [7], Владимирової О.Г., Сапко О.Ю. [8], Задорожного Ю.А. та Задорожного Б.Ю. [9].

У сучасних зарубіжних дослідженнях значна увага приділяється інтегрованому підходу до регулювання впливу на довкілля та імплементації положень Директиви 2010/75/ЄС та її оновленої версії (IED 2.0) у законодавство країн ЄС [10]. При цьому основний фокус робиться на умовах інтегрованого дозволу, впроваджені концепції найкращих доступних технологій (BAT), ролі довідкових документів BREF у встановленні граничних значень викидів, правових механізмах надання відступів від екологічних нормативів [11], транснаціональних адміністративних актах у сфері промислових викидів [12], викликах імплементації Директиви 2010/75/ЄС та особливостях дозвільної процедури у окремих країнах ЄС [13]. Про природу інтегрованого дозволу як індивідуального адміністративного акту та окремі питання процедури його видачі йде мова у дослідженнях Bojan Tigar, Héctor Rodríguez Molnar та інших [14, 15].

Водночас слід констатувати, що процедурні аспекти функціонування ІДД в Україні залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, у вітчизняній науці відсутній комплексний аналіз процедури його видачі як цілісного адміністративного провадження, не визначено чітко його місце у системі адміністративних процедур в сфері охорони довкілля, потребують подальшого дослідження також питання взаємодії з іншими адміністративними дозвільними процедурами в цій сфері.

Метою статті є комплексна характеристика процедури видачі ІДД як елемента системи адміністративних процедур в сфері охорони довкілля, що включає визначення її правової природи, місця у цій системі, аналіз взаємодії з іншими адміністративними процедурами та характеристику суб'єктного складу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку екологічного права пов'язані з переходом від фрагментарного регулювання впливу на окремі компоненти довкілля до інтегрованого підходу, що охоплює всі види негативного впливу господарської діяльності. Такий підхід був закріплений на рівні права Європейського Союзу, насамперед у Директиві 96/61/ЄС «Щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень» [16] та пізніше Директиві 2010/75/ЄС «Про промислові викиди» [17], які встановлюють систему інтегрованого запобігання та контролю промислового забруднення.

Згідно з Директивою 2010/75/ЄС інтегрований підхід до запобігання та контролю за викидами у повітря, води та ґрунт, а також поводження з відходами, енергоефективності та запобігання нещасним випадкам сприятиме забезпеченню рівних умов у Союзі шляхом узгодження екологічних вимог до промислових об'єктів (п. 3). З метою запобігання забрудненню та його контролю, будь-який об'єкт чи установку можна експлуатувати, тільки якщо вони мають дозвіл, який визначає умови здійснення діяльності, зокрема гранично допустимі викиди забруднюючих речовин, вимоги щодо застосування найкращих доступних технологій (БАТ), а також заходи щодо запобігання забрудненню елементів довкілля (п. 15) [17].

Сутність інтегрованого підходу полягає у комплексному регулюванні впливу промислової діяльності на довкілля з урахуванням взаємозв'язку між усіма його компонентами. На відміну від традиційної моделі, що передбачає окреме регулювання впливу на атмосферне повітря, водні ресурси чи землю, інтегрований підхід спрямований на комплексність екологічного управління з метою попередження (або зменшення) шкідливого впливу на довкілля чи його окремі елементи.

Кобецька Н.Р. характеризує цей підхід як концепцію інтегрованої охорони, яка сприймається як прагнення усунути недоліки диференційованого (секторального) підходу до охорони довкілля, заснованого на збереженні окремих компонентів довкілля [7, с. 156].

В зарубіжній науковій літературі описується, що цей підхід базується на цілісній концепції (holistic concept), яка вимагає врахування екологічних показників промислового об'єкта в цілому, а не окремих його частин. Впровадження цього підходу було відповіддю на усвідомлення того, що промислове забруднення не є ізолюваним явищем, а здатне мігрувати між різними екологічними середовищами [10, с. 175-176]. В інших наукових джерелах новий підхід у інтегрованому процесі характеризується як перехід від застосовуваної дотепер сегментованої системи оцінки та видачі дозволів на експлуатацію установок до інтегрованої системи видачі дозволів (концепція «integrated environmental protection») [11, с. 360].

Впровадження інтегрованого підходу до видачі дозволів у екологічній сфері відбулося із прийняттям Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» 16.07.2024 р. (набрав чинності 08.08.2025 р.) (далі – Закон № 3855) [18], який заклав правові та організаційні засади функціонування нової дозвільної процедури, спрямованої на запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення. Під ІДД розуміється документ дозвільного характеру у сфері охорони довкілля, який видається дозвільним органом та надає право провадити діяльність з експлуатації установок для ведення певних видів діяльності на умовах, визначених у такому дозволі, який оператори

установок повинні отримати до початку їх експлуатації (ст. 1 Закону № 3855) [18].

ІДД за своєю суттю є адміністративним актом, який визначає сукупність екологічних вимог до діяльності суб'єкта господарювання, який здійснює види діяльності, передбачені Законом № 3855. Його особливістю є те, що він замінює низку раніше існуючих дозволів, зокрема, на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, спеціальне водокористування (скидання забруднюючих речовин) та поводження з відходами. Це свідчить про трансформацію дозвільної системи у сфері охорони довкілля – від галузевого (секторального) до інтегрованого регулювання.

Отже, ІДД слід розглядати як ключовий інструмент сучасної системи екологічного управління, що забезпечує реалізацію інтегрованого підходу до регулювання промислового забруднення, поєднує превентивні та контрольні механізми, а також сприяє гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу.

Далі доцільно дослідити природу процедури видачі ІДД як адміністративної процедури, визначити її місце в системі адміністративних процедур. Стаття 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає, що відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання, припинення дії адміністративних актів у сфері охорони навколишнього природного середовища регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» [19]. Закон № 3855 не містить конкретної норми про регулювання відносин щодо видачі ІДД Законом України «Про адміністративні процедури». При цьому статті 24, 27 Закону № 3855 передбачають, що відкликання цього дозволу, а також оскарження, пов'язані з дозволом, здійснюється згідно із Законом України «Про адміністративні процедури». Також ч. 5 ст. 5 Закону № 3855 використовує термін адміністративне провадження, регулюючи попередній розгляд заяви про отримання ІДД (внесення змін до нього). Поряд з цим Закон України «Про адміністративну процедуру» не містить положень про те, що його дія не

поширюється на відносини, пов'язані з видачею, анулюванням ІДД (ст. 1). Отже, процедура видачі ІДД регулюється загальним Законом «Про адміністративну процедуру», однак з урахуванням особливостей, передбачених Законом № 3855.

Закон України «Про адміністративну процедуру» визначає адміністративну процедуру як визначений законом порядок розгляду та вирішення справи (ст. 2). В науці адміністративного права розроблено підходи до тлумачення цього поняття. Так, наприклад, адміністративна процедура розуміється як: 1) система окремих дій, які має виконати орган публічного управління для досягнення певного результату, тобто вирішення конкретної адміністративної справи [20, с. 30]; 2) структурований, нормативно закріплений порядок прийняття адміністративних актів, спрямований на вирішення конкретних справ у сфері публічного управління [21, с. 117].

Також в доктрині напрацьовано систему ознак адміністративної процедури (до прикладу в роботах таких науковців як Бойко І.В., Білої В.Р., Колпакова В., Ковбас І.). Беручи до уваги загальні ознаки цієї процедури, запропоновані науковцями-адміністративістами, можна назвати і охарактеризувати наступні ознаки процедури видачі ІДД як адміністративної процедури.

1. Правовий характер: процедура видачі ІДД регулюється нормами Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення», Закону України «Про адміністративні процедури», а також підзаконними нормативно-правовими актами. Саме ці акти визначають порядок подання заяви, її розгляду, участі громадськості та прийняття рішення.

2. Владний характер: процедура здійснюється уповноваженим адміністративним органом (центральною органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища), який наділений владними повноваженнями щодо прийняття обов'язкового для заявника рішення – видачі або відмови у видачі ІДД.

3. Спрямованість на прийняття адміністративного акта: кінцевою метою процедури

є прийняття індивідуального адміністративного акта – ІДД, який надається адміністративним органом та встановлює обов'язкові умови здійснення господарської діяльності.

4. Індивідуальний характер вирішення конкретної адміністративної справи: процедура застосовується для вирішення питання видачі або відмови у видачі ІДД щодо конкретного суб'єкта господарювання та конкретної установи (стаціонарної технічної одиниці (об'єкту), на якій провадиться один чи більше видів діяльності, передбачених Законом № 3855) та встановлює для нього персоніфіковані умови здійснення діяльності з урахуванням характеристик відповідної установи, виду діяльності та потенційного впливу на довкілля.

5. Зовнішній характер правових наслідків: результатом процедури є виникнення, зміна або припинення прав та обов'язків суб'єкта господарювання (оператора установи). Зокрема, ІДД надає право провадити діяльність з експлуатації установи на умовах, визначених у такому дозволі.

6. Безспірний (позитивний) характер: процедура видачі ІДД має безспірний характер, оскільки спрямована на вирішення позитивної управлінської справи – надання дозволу.

7. Стадійність: видача ІДД передбачає послідовне проходження низки стадій, визначених Законом № 3855, основними з них є: 1) подання суб'єктом господарювання (оператором установи) заяви про отримання ІДД та інших документів згідно ч. 3 ст. 4 Закону; 2) попередній розгляд заяви та документів на відповідність вимогам закону та надання оператору установи рішення (висновок) про прийнятність заяви; 3) громадське обговорення та підготовка дозвільним органом звіту про результати громадського обговорення; 4) змістовний розгляд заяви про отримання ІДД компетентними органами; 5) проведення перевірки установи та промислового майданчику Державною екологічною інспекцією України; 6) проведення узгоджувальної наради у випадках, визначених законом; 7) прийняття рішення про видачу або відмову у видачі ІДД дозвільним органом.

Отже, процедура видачі ІДД є процедурою, яка врегульована нормами права, здійснюється

суб'єктом владних повноважень у межах адміністративного провадження, спрямована на прийняття індивідуального адміністративного акта у конкретній справі та породжує юридично значущі наслідки для приватних осіб (операторів установок). Це дає підстави кваліфікувати її як самостійний різновид адміністративної процедури у сфері охорони довкілля.

Специфічними ознаками процедури видачі ІДД можна назвати:

1) інтегрований характер, що проявляється у поєднанні в межах одного адміністративного провадження елементів декількох дозвільних процедур у сфері охорони довкілля (щодо регулювання викидів у атмосферне повітря, води, землю, надра, поводження з відходами, енергоефективності та інших аспектів впливу на довкілля (вібрації, тепла, шуму, інших фізичних та біологічних факторів), а також може включати інші адміністративні процедури (наприклад, видачі висновку ОВД), що обумовлює її комплексність;

2) експертно-технічна зумовленість процедури: прийняття рішення про видачу ІДД ґрунтується на спеціальних знаннях у сфері екології, технологій виробництва, ОВД, а також на аналізі відповідності діяльності найкращим доступним технологіям. Закон № 3855 передбачає обов'язкове надання висновків компетентними органами вузької спеціалізації, наприклад, Держекоінспекцією, Держводагентством, Міністерством охорони здоров'я та іншими органами влади (п. 7 ст. 1);

3) превентивний характер, оскільки її метою є не лише регулювання вже існуючого впливу на довкілля, а насамперед попередження шкідливого впливу на довкілля ще на стадії планування та здійснення діяльності;

4) транскордонний вимір, що проявляється у можливості чи обов'язковості проведення транскордонних консультацій у разі ймовірного значного негативного впливу діяльності установи на довкілля інших держав (відповідно до ст. 8 Закону № 3855). Адміністративна процедура у даному випадку виходить за межі національної юрисдикції та інтегрує елементи міжнародного співробітництва, що є нетиповим для більшості адміністративних процедур. Така ознака обумовлює необхід-

ність врахування міжнародних зобов'язань України, зокрема у сфері оцінки транскордонного впливу на довкілля, та підкреслює складний, багаторівневий характер процедури видачі ІДД;

5) забезпечення участі громадськості та відкритості процедури. Процедура передбачає доступ громадськості до інформації, що стосується видачі ІДД (через Єдиний державний реєстр інтегрованих дозвілів), можливість подання зауважень і пропозицій, проведення громадських слухань, що сприяє підвищенню прозорості прийнятих рішень та узгоджується з міжнародними стандартами доступу до екологічної інформації.

Таким чином, процедура видачі ІДД поєднує загальні ознаки адміністративного процедури із специфічними рисами, зумовленими інтегрованим характером екологічного управління, технічною складністю та превентивною спрямованістю, що визначає її особливе місце у системі адміністративних процедур у сфері охорони довкілля.

Для комплексної характеристики процедури видачі ІДД також доцільно класифікувати цю процедуру за найбільш поширеними у науковій літературі критеріями класифікації адміністративних процедур.

1. За суб'єктом ініціативи виникнення правовідносин: процедура належить до таких, що ініціюються приватною особою, оскільки розпочинається за заявою оператора установки (суб'єкта господарювання).

2. За юридичним змістом (характером справи): процедура є дозвільною (правовстановлюючою), оскільки її результатом є надання суб'єкту господарювання права провадити діяльність з експлуатації установки на умовах, визначених у ІДД.

3. За функціональним призначенням: процедура належить до регулятивних адміністративних процедур, адже спрямована на впорядкування господарської діяльності та встановлення обов'язкових екологічних вимог до неї.

4. За ступенем складності: процедура є складною (багатостадійною), при чому вона може охоплювати інші адміністративні процедури, наприклад, надання висновку з ОВД, здійснення контрольних заходів органами

державного контролю.

5. За кількістю учасників: багатосуб'єктна процедура, оскільки, крім адміністративного органу, який видає дозвіл, та заявника, у ній беруть участь громадськість, компетентні органи, які надають свої висновки щодо можливості видачі дозволу, заінтересовані особи.

6. За спрямованістю правового впливу: процедура є змішаною, оскільки, з одного боку, надає право на здійснення певного виду діяльності, з іншого – встановлює обов'язкові екологічні вимоги, чим обмежує дії суб'єкта господарювання.

7. За платністю: процедура видачі дозволу є платною послугою.

Сучасна система екологічного управління характеризується наявністю значної кількості адміністративних процедур, спрямованих на запобігання, обмеження та контроль негативного впливу господарської та іншої діяльності на довкілля. До таких процедур належать, зокрема, видача дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, спеціальне водокористування, лісокористування, надрокористування, ліцензування діяльності, пов'язаної з поводженням з небезпечними відходами, процедура ОВД та стратегічна екологічна оцінка (СЕО), інші дозвільні механізми. Більшість з цих дозвільних процедур формувалися за галузевим принципом, що зумовлювало їх обмеженість певною сферою. Комплексний підхід застосовується у процедурах ОВД та СЕО. Запровадження інституту ІДД зумовлює трансформацію системи адміністративних процедур у сфері екологічного управління. На відміну від традиційних дозвільних процедур, ІДД не є ізольованим адміністративним інструментом, а функціонує у тісному взаємозв'язку з іншими процедурами, насамперед з процедурою ОВД, а також із процедурами державного екологічного контролю та моніторингу.

Особливого значення набуває співвідношення процедури видачі ІДД з процедурою ОВД, яка виступає самостійною адміністративною процедурою, спрямованою на виявлення та прогнозування можливих шкідливих наслідків планованої діяльності для довкілля, а також на забезпечення врахування екологічних факторів при прийнятті управлінських

рішень (превентивна функція). Водночас результати цієї процедури мають враховуватися при прийнятті рішення про видачу ІДД, що свідчить про їх функціональну взаємозалежність. Так, згідно із ст. 3 Закону № 3855 для установки, що вводиться в експлуатацію вперше, на якій буде провадитися діяльність або яка належить до об'єктів, що згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» підлягають ОВД, ІДД видається після отримання висновку з ОВД, в якому визначено допустимість провадження планованої діяльності. При цьому процедура видачі ІДД виконує не лише превентивну, а й регулятивну функцію, оскільки встановлює обов'язкові умови здійснення діяльності (наприклад, гранично допустимі викиди установки) та визначає екологічні параметри експлуатації установки згідно з висновками найкращих доступних технологій та методів управління. Відмінною рисою ІДД є те, що він надає право на здійснення діяльності з експлуатації установок. Натомість висновок з ОВД не передбачає права на здійснення суб'єктом господарювання планованої діяльності, а лише враховується при прийнятті рішення органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування.

Разом із тим процедура видачі ІДД перебуває у взаємодії з іншими адміністративними процедурами, що стосуються використання природних ресурсів та охорони довкілля. В першу чергу це стосується процедур видачі дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами (згідно ст. 11-1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» [22]), дозволу на спеціальне водокористування (згідно ст. 49 Водного кодексу України [23]) та дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів (згідно ст. 42 Закону України «Про управління відходами» [24]). Зокрема, у межах дії ІДД передбачається поступове заміщення цих дозволів інтегрованим дозволом, що забезпечує уніфікацію вимог та усунення дублювання адміністративних процедур, що відповідає практиці країн ЄС.

Водночас процедура видачі ІДД не охоплює всіх адміністративних процедур у сфері охорони довкілля, а функціонує у взаємо-

дії з ними. Зокрема, процедури стратегічної екологічної оцінки, державного екологічного контролю, а також екологічного моніторингу та інші зберігають свою самостійність і виконують окремі функції у системі забезпечення екологічної безпеки. У цьому контексті ІДД виступає елементом більш широкої системи адміністративних інструментів, спрямованих на досягнення цілей екологічної політики.

В науковій літературі є певні дискусії щодо функціонування різних видів дозвільних процедур паралельно з ІДД. Так, наприклад, зазначається, про доцільність об'єднання процедур ОВД та ІДД в одну з метою зменшення регуляторного тиску на суб'єктів господарювання [6]. Ще одна думка, висловлена Кобецькою Н.Р. щодо того, що обов'язок отримувати ІДД має бути покладений лише на об'єкти значного негативного впливу на довкілля, а підприємства, діяльність з низьким ступенем екологічного ризику, повинні підпадати під спрощене еколого-правове регулювання (реєстрація, видача дозволів за заявницьким принципом) [7, с. 161]. З такою пропозицією слід погодитися.

Продовжуючи характеристики процедури видачі ІДД доцільно зазначити, що у межах цієї процедури формується складна система суб'єктів, що зумовлено інтегрованим характером регулювання та необхідністю врахування різних аспектів впливу на довкілля. На основі законодавства можна виокремити наступні групи суб'єктів цієї процедури.

1. Дозвільний орган – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

2. Заявник (оператор установки) – суб'єкт господарювання, що здійснює або має намір здійснювати технічну експлуатацію установки.

3. Заінтересовані особи (у розумінні Закону України «Про адміністративну процедуру»), особи, чиї права, свободи чи законні інтереси безпосередньо зачіпаються рішенням дозвільного органу (наприклад, органи місцевого самоврядування територіальних громад, які можуть зазнати впливу внаслідок діяльності установки, юридичні та фізичні особи, на які може впливати діяльність установки).

4. Громадськість (в розумінні Закону України «Про ОВД» [25]) – фізичні або юридичні особи, їх об'єднання, організації або групи, які мають право на доступ до інформації щодо видачі ІДД, подавати зауваження і пропозиції щодо заяви про отримання ІДД, приймати участь у громадських слуханнях.

5. Компетентні органи – органи виконавчої влади, які відповідно до їх повноважень беруть участь у процесі видачі ІДД та надають дозвільному органу висновки щодо видачі дозволу та пропозиції щодо умов дозволу. До них відносяться: Державна екологічна інспекція України, Державне агентство водних ресурсів України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління відходами, охорони атмосферного повітря (зараз – Міністерство, економіки, довкілля та сільського господарства України) та інші органи виконавчої влади, передбачені ст. 1 Закону № 3855.

6. Іноземні держави – у разі проведення транскордонних консультацій щодо ймовірного значного негативного впливу на довкілля іноземних держав внаслідок експлуатації установок, розташованих в Україні. Іноземні держави отримують інформацію, що стосу-

ється видачі ІДД, беруть участь у консультаціях, подають зауваження та пропозиції.

Висновки. Отже, процедура видачі ІДД за своєю правовою природою є різновидом адміністративної процедури у сфері охорони довкілля, спрямованої на прийняття індивідуального адміністративного акта. Вона характеризується як загальними ознаками адміністративної процедури, так і специфічними рисами, зумовленими інтегрованим підходом до запобігання та контролю промислового забруднення. Встановлено, що така процедура є дозвільною, регулятивною, багатостадійною та багатосуб'єктною, ініційованою суб'єктом господарювання, а також характеризується тим, що має інтегрований характер, експертно-технічну зумовленість, превентивний характер, забезпечення участі громадськості, відкритість, транскордонний вимір. Класифіковано її суб'єктний склад та визначено місце у системі адміністративних процедур як системоутворюючого елемента інтегрованої моделі екологічного управління. Обґрунтовано її взаємодію з іншими адміністративними процедурами, насамперед з ОВД, а також з дозвільними процедурами у сфері природокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Апанасенко К.І. Про правову природу та правове регулювання дозвільних відносин у сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Економіка та право. 2018. № 2 (50). С. 20-33.
2. Євстігнєєв А.С. Правові проблеми реалізації принципу ВАТ при видачі дозвільних документів на право спеціального природокористування в Україні. Часопис Київського університету права. 2014. Вип. 1. С. 260-263.
3. Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.06. Київ, 2016. 424 с.
4. Легеза Ю.О. Дозвільно-ліцензійне провадження у сфері використання природних ресурсів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.: Серія: Юриспруденція. 2017. № 25. С. 35-39. URL: file:///C:/Users/PC/Downloads/Nvmgu_jur_2017_25_11.pdf
5. Манько Г.В. Адміністративні процедури у сфері захисту довкілля та природних ресурсів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Ун-т мит. справи та фінансів. Дніпро, 2021. 16 с.
6. Ільків Н. Правові засади застосування інтегрованого підходу до регулювання забруднення та впровадження найкращих доступних технологій та методів управління. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 12 грудня 2025 року) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 289-292.
7. Кобецька Н.Р. Інтегрований екологічний дозвіл: вимоги законодавства Європейського Союзу, практика реалізації в Польщі, перспективи для України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Серія ПРАВО. Випуск 51. Том 1. С. 155-163.

8. Владимірова О. Г., Сапко О.Ю. Виконання екологічної складової угоди про асоціацію Україна-ЄС: стан імплементації, проблеми та перспективи. Український гідрометеорологічний журнал. 2025. № 34-35. С. 83-90.
9. Задорожний Ю.А., Задорожний Б.Ю. Гармонізація українського законодавства з Європейською зеленою угодою: правові виклики та напрямки вдосконалення Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 92: Ч. 3. С. 157-163.
10. Dejan Vasović, Ana Stojanović, Natalija Petrović, Sandra Stanković, Žarko Vranjanac New challenges under the revised industrial emissions Directive: from IPPC to IED 2.0. 21st International Conference «Man and Working Environment» – SEMSIE 2025. URL: https://www.znrfak.ni.ac.rs/semsie/ARCHIVE/SEMSIE2025/Proceedings_2025/26-Dejan%20Vasovic_final.pdf
11. Kralikova R., Rusko M., Prochadzka D., Wessely, E. Integrated environmental permitting process in Slovakia. DAAAM International Scientific Book. 2015. Chapter 31. P. 359-368.
12. Hanna Tolsma. The Transnational Dimension of the Industrial Emissions Directive: Protecting Human Health and the Environment from Industrial Pollution across Borders. Journal for European Environmental & Planning Law. 2025. № 22. P. 93–109.
13. Aleksandar Chavleski. Industrial Pollution Regulation in the EU and in Macedonia, Serbia and Croatia. Journal of Economic Development, Environment and People. 2013. Volume 2. Issue 3. P. 35-54.
14. Bojan Ticar Environmental risk regulation in the environmental protection law of the Republic of Slovenia. Communications. 2011. 2. P. 104-108.
15. Héctor Rodríguez Molnar. Integrated Pollution Prevention and Control. Environmental policy and law. 2002. # 32/6. P. 265-269.
16. Щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень: Директива Ради ЄС 96/61/ЄС від 24.09.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_497#Text
17. Про промислові викиди: Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС 2010/75/ЄС від 24.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-10#Text
18. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16.07.2024 р. № 3855. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text>
19. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
20. Колпаков В., Ковбас І. Поняття, зміст та особливості адміністративної процедури. Ehrlich's Journal. 2025. Vol. 12. P. 27-33. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-12.04>
21. Бойко І. В. Адміністративна процедура: поняття, ознаки й види. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2017. № 33. С. 113-124.
22. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
23. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995. р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>
24. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>
25. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:004.738.5:336.74

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.11>

Биков І. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук, адвокат
ORCID: 0000-0001-8206-2202

Мудрицька К. О.,

доктор PhD D8 «Право»,
доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук
ORCID: 0000-0003-3759-8897

АДМІНІСТРАТИВНА ДИСКРЕЦІЯ У РЕГУЛЮВАННІ РИНКУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження адміністративної дискреції у сфері регулювання ринку віртуальних активів в Україні в умовах фрагментарного нормативно-правового регулювання та трансформації цифрової економіки. Обґрунтовано, що сучасний стан правового регулювання обігу віртуальних активів характеризується наявністю правового парадоксу, який полягає у визнанні державою відповідного ринку на політичному рівні за відсутності дієвого нормативного забезпечення. Це зумовлює підвищення ролі адміністративної дискреції як інструменту оперативного реагування на нові виклики, пов'язані з динамікою блокчейн-технологій та транснаціональним характером криптооперацій. Визначено, що адміністративна дискреція у зазначеній сфері набуває нових ознак, пов'язаних із використанням аналітичних алгоритмів, фінансового моніторингу та цифрових інструментів оцінки ризиків, що трансформують традиційний управлінський розсуд у складний симбіоз правових і технологічних рішень. Водночас доведено, що відсутність чітких критеріїв реалізації дискреційних повноважень призводить до правової невизначеності, непередбачуваності правозастосування та ризиків порушення прав учасників ринку, зокрема права власності та свободи господарської діяльності. Особливу увагу приділено аналізу європейського підходу до регулювання віртуальних активів, зокрема положень регламенту MiCA, який передбачає поєднання нормативної визначеності із збереженням певного рівня адміністративної дискреції. Обґрунтовано, що навіть у межах гармонізованого правового режиму зберігається простір для інтерпретаційного розсуду регуляторів, що підтверджується сучасними науковими дослідженнями. Доведено, що ефективна реалізація адміністративної дискреції можлива лише за умови її інституціоналізації, яка передбачає нормативне закріплення меж, критеріїв та процедур прийняття рішень, а також забезпечення належного рівня судового контролю. Запропоновано підхід до трансформації дискреції у структуровано унормований механізм, що забезпечує баланс між гнучкістю державного регулювання та принципами верховенства права. Зроблено висновок, що формування ефективної моделі адміністративної дискреції у сфері віртуальних активів є необхідною передумовою створення прозорого, передбачуваного та інвестиційно привабливого правового середовища, сумісного з правом Європейського Союзу.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративне законодавство, блокчейн-технології, віртуальні активи, економічна безпека, криптовалюта, ринок віртуальних активів, контроль, нагляд, взаємодія, інтелектуальна власність, регулювання криптовалют, криптовалютні біржі, MiCA, DORA, кібербезпека, змішані методи дослідження, емпіричні дослідження, постачальники послуг у сфері криптоактивів, цифрові активи, бенчмаркінг.

Bykov I. O., Mudrytska K. O. Administrative discretion in virtual asset market regulation

Abstract. The article provides a comprehensive study of administrative discretion in the regulation of the virtual asset market in Ukraine under conditions of fragmented legal regulation and the transformation of the digital economy. It is substantiated that the current state of legal regulation of virtual asset circulation is characterized by a legal paradox, which consists in the state's recognition of the existence of this market at the political level in the absence of an effective regulatory framework. This situation leads to an increased role of administrative discretion as a tool for the prompt response to emerging challenges related to the dynamic development of blockchain technologies and the transnational nature of crypto transactions. It is established that administrative discretion in this area acquires new features associated with the use of analytical algorithms, financial monitoring tools, and digital risk assessment instruments, which transforms traditional managerial discretion into a complex hybrid of legal and technological decision-making. At the same time, it is argued that the absence of clear criteria for the exercise of discretionary powers results in legal uncertainty, unpredictability of law enforcement, and risks of violation of the rights of market participants, particularly the right to property and freedom of economic activity. Special attention is paid to the analysis of the European approach to virtual asset regulation, particularly the provisions of the MiCA Regulation, which combines regulatory certainty with the preservation of a certain level of administrative discretion. It is demonstrated that even within a harmonized legal framework, there remains significant space for interpretative discretion of regulators, as confirmed by contemporary academic research. The study concludes that the effective implementation of administrative discretion is possible only through its institutionalization, which involves the legal definition of its limits, criteria, and decision-making procedures, as well as the establishment of effective judicial control. An approach is proposed for transforming discretion into a structured and regulated mechanism that ensures a balance between the flexibility of public administration and the principles of the rule of law. It is concluded that the development of an effective model of administrative discretion in the field of virtual assets is a necessary prerequisite for creating a transparent, predictable, and investment-attractive legal environment compatible with European Union law.

Key words: administrative and legal regulation, administrative legislation, blockchain technologies, virtual assets, economic security, cryptocurrency, virtual asset market, control, supervision, interaction, intellectual property, cryptocurrency regulation, cryptocurrency exchanges, MiCA, DORA, cybersecurity, mixed methods, empirical research, crypto-asset service providers (CASP), digital assets, benchmarking.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку обігу віртуальних в Україні характеризується унікальним правовим парадоксом: з одного боку держава визнала існування ринку віртуальних активів на політичному рівні, проте профільний Закон України «Про віртуальні активи» [1] залишається в стані юридичного анабіозу. Динамічність технологічних процесів, транснаціональний характер криптооперацій та відсутність усталених правових моделей обумовлюють зростання ролі адміністративної дискреції як інструменту оперативного реагування держави на нові виклики. У такій ситуації виникає актуальна наукова проблематика пов'язана із визначенням меж адміністративної дискреції, іншими словами, того обсягу управлінсько – владного розсуду, який дозволяє регуляторам приймати рішення в умовах фактичної відсутності спе-

ціальних норм. У центрі наукової проблематики, на нашу думку, є питання, як забезпечити баланс між стимулюванням цифрових інновацій та державним контролем. З одного боку, жорсткі правила швидко застарівають через динаміку блокчейн-технологій та тенденцій обігу віртуальних активів на ринку, що, в сучасних умовах правового регулювання, робить гнучкий адміністративний розсуд необхідним інструментом. З іншого боку, відсутність діючого закону перетворює таку дискрецію на джерело правової невизначеності: суб'єкти ринку не можуть спрогнозувати рішення НБУ, НКЦПФР чи податкових органів, оскільки критерії класифікації активів або оцінки ризиків залишаються суб'єктивними. Ситуація ускладнюється необхідністю негайної адаптації до європейського регламенту MiCA [2]. Відтак, зазначений правовий пара-

докс формує ситуацію, за якої адміністративна дискреція фактично підміняє собою нормативне регулювання, що обумовлює необхідність її наукового переосмислення та нормативного впорядкування; у цьому контексті ключовим завданням стає визначення чітких меж та критеріїв здійснення дискреційних повноважень суб'єктами владних повноважень, які б забезпечували передбачуваність їхніх рішень, узгодженість із принципами верховенства права та водночас дозволяли ефективно реагувати на виклики цифрової економіки, зокрема з урахуванням положень МіСА [2], що в сукупності й зумовлює актуальність та необхідність даного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання теорії повноважень в адміністративному праві України є предметом досліджень таких науковців, як: В.М. Бевзенка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, М.І. Смоковича, С.Г. Стеценка та ін. Водночас окремі аспекти адміністративної дискреції, а також регулювання ринку віртуальних активів у контексті сучасних трансформацій публічного адміністрування досліджуються й у працях іноземних учених, зокрема N. Divissenko, C.P. Buttigieg, I. Gauci, J. Arnal, M. Ordekian, T.V. Chougule, H. Zahid та ін.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративної дискреції у сфері регулювання ринку віртуальних активів в Україні, зокрема визначення її сутності, функціонального призначення та меж реалізації в умовах фрагментарного нормативно-правового регулювання, а також формування науково обґрунтованих підходів до встановлення критеріїв правомірного здійснення дискреційних повноважень суб'єктами владних повноважень із урахуванням необхідності забезпечення правової визначеності, передбачуваності правозастосування та використання європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна дискреція у сучасному адміністративному праві розглядається як надана суб'єктам владних повноважень можливість обирати один із кількох юридично допустимих варіантів управлінського рішення в межах,

визначених законом. Поруч із тим, дискреція не є необмеженою та не може бути свавільною, адже відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України орган державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3]. Разом із тим, реалізація дискреційних повноважень має відповідати принципам викладеним в Законі України «Про адміністративну процедуру» [4]. Водночас у сфері регулювання ринку віртуальних активів та питань обігу віртуальних активів така дискреція набуває якісно нових ознак, що зумовлено як відсутністю повноцінного нормативного регулювання, так і високою динамікою відповідних правовідносин. У класичному розумінні дискреційні повноваження не можуть розглядатися як необмежена свобода розсуду, оскільки їх реалізація підпорядковується фундаментальним принципам адміністративного права, зокрема законності, пропорційності, обґрунтованості, недискримінації та правової визначеності. Проте у сфері віртуальних активів ці принципи фактично функціонують в умовах нормативної невизначеності, що обумовлює зміщення акценту з формально-правових критеріїв на оціночні та аналітичні підходи до прийняття рішень. На нашу думку, особливість реалізації адміністративної дискреції у сфері віртуальних активів може полягати у тому, що значна частина управлінських рішень формується не лише на підставі правових норм, але й із використанням цифрових інструментів аналізу, оцінки ризиків та моніторингу транзакцій. Йдеться, зокрема, про застосування фінансового моніторингу, аналітичних алгоритмів та інших технологічних засобів, що фактично трансформують традиційний адміністративний розсуд у складний симбіоз правових та технологічних рішень. Така трансформація, на нашу думку, потребує окремого нормативного осмислення, оскільки постає питання прозорості, підконтрольності та перевірюваності таких рішень.

Разом з наведеним вище, доцільно зазначити, що відсутність чітких законодавчих критеріїв реалізації дискреційних повноважень у сфері віртуальних активів може призвести

до виникнення ряду системних проблем. Насамперед йдеться про правову невизначеність як для фізичних осіб, які є учасниками обігу віртуальних активів так і для інших учасників ринку, які позбавлені можливості прогнозувати поведінку регуляторів фінансового та фондового ринків та контролюючих органів у сфері оподаткування. У таких умовах рішення щодо кваліфікації віртуальних активів, визначення їх правового режиму або оцінки ризиковості операцій можуть мати ситуативний характер, що суперечить принципу правової визначеності.

Крім того, розширення дискреційних повноважень за відсутності належних процедурних гарантій створює ризики вибіркового або, що ще гірше, дискримінаційного правозастосування, що, у свою чергу, може призводити до порушення прав громадян України, зокрема права власності та свободи здійснення господарської діяльності. У цьому аспекті особливої уваги потребує забезпечення балансу між публічними інтересами держави, пов'язаними із фінансовою безпекою та протидією відмиванню доходів, та приватними інтересами учасників ринку.

Не менш важливим елементом обмеження адміністративної дискреції виступає судовий контроль, який у сучасних умовах повинен набувати більш змістовного характеру. Йдеться не лише про формальну перевірку відповідності рішень публічної адміністрації вимогам законодавства, але й про оцінку їх обґрунтованості, пропорційності та відповідності принципам справедливості. У цьому контексті адміністративні суди фактично виконують функцію інституційного стримування дискреційних повноважень, формуючи стандарти належного правозастосування. Резолюція (77) 31 Комітету Міністрів Ради Європи «Про захист особи стосовно актів адміністративних органів» є фундаментальним документом, що встановлює європейські стандарти адміністративної процедури [5]. Однак, як відомо, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, Венеційської комісії хоч формально і не мають обов'язкового характеру, однак вони є дуже важливими для національної практики, зокрема для надання змістовного тлумачення, а також розширення

принципів, втілених в ч. 2 ст. 2 КАС України [6], які встановлюють вимоги, зокрема й для реалізації дискреційних повноважень. Водночас необхідно враховувати, що ефективний судовий контроль можливий лише за умов наявності чітко визначених критеріїв оцінки дискреційних рішень. За їх відсутності судова практика ризикує бути фрагментарною та непослідовною, що додатково поглиблює правову невизначеність у сфері регулювання ринку віртуальних активів.

У зв'язку з цим, на нашу думку, ключовим напрямом удосконалення правового регулювання є інституціоналізація адміністративної дискреції, що передбачає нормативне закріплення її меж, критеріїв та процедур реалізації. Такий підхід дозволить забезпечити належний баланс між гнучкістю державного управління та дотриманням принципів верховенства права, а також створить передумови для формування стабільного та передбачуваного правового середовища функціонування ринку віртуальних активів в Україні. Це, на нашу думку, вимагає від національної правової доктрини перехід від дискреції, орган публічної адміністрації (або конкретний чиновник) діє на власний розсуд через прогалини (або колізії) в законодавстві, до структуровано унормованої дискреції, де кожен крок публічної адміністрації обмежений чіткими стандартами, алгоритмами та базується на принципі пропорційності.

Таким чином, у контексті дослідження очевидним вбачається, що має бути спрямований на розробку такої моделі адміністративного розсуду, яка б дозволила державним органам ефективно протидіяти ризикам пов'язаним з незаконним оборотом віртуальних активів, не створюючи при цьому непереборних бар'єрів для їх легального обігу. Розв'язання цієї проблеми є критично важливим для створення прозорого, інвестиційно привабливого та сумісного з правом ЄС регуляторного середовища в Україні.

Як справедливо зазначає Н. Divissenko, сучасне регулювання ринку віртуальних активів у Європейському Союзі спрямоване на формування так званої «future-proof» моделі, здатної адаптуватися до швидких технологічних змін. Водночас автор підкреслює, що

ключовою характеристикою такого підходу є розширення регуляторного периметру та запровадження нагляду за провайдерами криптоактивів і емітентами стейблкоїнів. У цьому контексті доцільно констатувати, що зазначена модель фактично передбачає поєднання нормативної визначеності із збереженням певного рівня адміністративної дискреції, що дозволяє регуляторам реагувати на інновації, які виходять за межі чинного правового поля [7]. Розвиваючи зазначений підхід, J. Arnal звертає увагу на те, що попри комплексний характер регулювання MiCA, практика його застосування вже демонструє наявність різних інституційних підходів до тлумачення окремих положень, зокрема щодо випуску стейблкоїнів. Така варіативність інтерпретацій з боку європейських інституцій свідчить про збереження значного простору для адміністративної дискреції навіть у межах формально гармонізованого правового режиму [8].

Водночас у наукових дослідженнях наголошується, що до запровадження MiCA та DORA ринок криптоактивів характеризувався фрагментарним наглядом і значною залежністю від саморегулювання, що призводило до системних ризиків та втрат користувачів. Як зазначають M. Ordekian та ін., навіть після впровадження нових регуляторних рамок зберігається розрив між встановленими стандартами та фактичною практикою криптосервісів, що свідчить про необхідність формування моделі контрольованої адміністративної дискреції як інструменту забезпечення ефективного нагляду [9].

У порівняльно-правовому вимірі встановлено, що модель регулювання криптоактивів у Європейському Союзі забезпечує вищий рівень правової визначеності та захисту споживачів, тоді як підхід США характеризується більшою гнучкістю та фрагментарністю регуляторної системи. Така відмінність зумовлює різний обсяг адміністративної дискреції: у США вона реалізується ширше через відсутність єдиного нормативного акту, тоді як у ЄС обмежується уніфікованими правилами MiCA [10].

У свою чергу, емпіричні дослідження підтверджують, що рівень нормативної визна-

ченості у сфері регулювання криптоактивів безпосередньо впливає на прозорість фінансової звітності: у юрисдикціях із більш деталізованим регулюванням спостерігається послідовніша оцінка активів і ширше розкриття ризиків, тоді як за умов фрагментарного регулювання має місце значна варіативність підходів. Це, у свою чергу, свідчить про те, що відсутність чітких правил об'єктивно розширює межі адміністративної дискреції, водночас знижуючи передбачуваність правозастосування [11].

Уваги потребує й проблематика фрагментації регуляторного впливу на ринок віртуальних активів, яка на практиці проявляється у розподілі повноважень між різними суб'єктами владних повноважень без належної координації їх діяльності. Така ситуація зумовлює ризик дублювання функцій, суперечливості рішень та виникнення регуляторних колізій, що безпосередньо впливає на ефективність реалізації державної політики у сфері віртуальних активів. На наше переконання, одним із ключових проявів надмірної дискреції у зазначеній сфері є саме відсутність уніфікованої адміністративної практики, яка могла б виконувати функцію регулювання в умовах законодавчої невизначеності. Формування такої практики потребує як інституційної координації між органами державної влади, так і активної ролі адміністративних судів у виробленні сталих правових позицій.

Водночас не можна ігнорувати той факт, що повна відмова від дискреційних повноважень у сфері віртуальних активів є неможливою, оскільки саме вони забезпечують гнучкість державного реагування на швидкі технологічні зміни. Відтак, ключове завдання полягає не у звуженні дискреції як такої, а у її належному нормативному структуруванні та процедурному забезпеченні. У цьому аспекті перспективним вбачається підхід, за якого дискреційні повноваження реалізуються в межах чітко визначених адміністративних процедур, що передбачають: обов'язкове обґрунтування прийнятих рішень; відкритість критеріїв оцінки ризиків; можливість ефективного оскарження та забезпечення участі заінтересованих осіб у процесі прийняття рішень. На нашу думку, саме процедурна деталізація

дискреції є тим інструментом, який дозволяє трансформувати її з потенційного джерела правової невизначеності у механізм забезпечення ефективного та справедливого державного регулювання.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що адміністративна дискреція у сфері регулювання ринку віртуальних активів є складним багаторівневим явищем, яке

поєднує у собі елементи правового, інституційного та технологічного характеру. Її ефективна реалізація можлива лише за умови чіткого визначення меж, встановлення прозорих процедур та забезпечення належного рівня судового контролю, що в сукупності формує підґрунтя для подальшого розвитку стабільного та передбачуваного правового середовища у сфері цифрових активів.

СПИСОК ЯВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про віртуальні активи. Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
2. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance). OJ L 150, 9.6.2023, p. 40-205. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng>
3. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
5. Resolution (77) 31 on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 28 September 1977. URL: <https://rm.coe.int/cmres-77-31-on-the-protection-of-the-individual/1680a43b6f>
6. Кодекс адміністративного судочинства України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9497>
7. Divissenko N. Regulation of Crypto-assets in the EU: Future-proofing the Regulation of Innovation in Digital Finance. European Papers. 2023. Vol. 8, No. 2. P. 665-687. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2023_2_SS1_6_Nikita_Divissenko_00681.pdf
8. Arnal J. Multi-issuance stablecoins and MiCA's first real credibility test. ECRI In-depth Analysis. CEPS, 2025. URL: https://cdn.ceps.eu/2025/09/ECRI-In-depth-analysis_Stablecoins-and-MiCA.pdf?utm_source=chatgpt.com
9. Ordekian M., Becker I., Moore T., Vasek M. Raising the bar: Assessing historical cryptocurrency exchange practices in light of the EU's MiCA and DORA regulation. Computer Law & Security Review. 2025. Vol. 59. Article 106227. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212473X25000999?utm_source=chatgpt.com
10. Chougule T.V. Cryptocurrency Regulation: MiCA vs USA Framework. American Journal of Student Research. 2025. Vol. 3, No. 6. URL: https://www.researchgate.net/publication/397131616_Cryptocurrency_Regulation_MiCA_vs_USA_Framework
11. Zahid H., Ali A., Audi M. Cryptocurrency Regulation and Financial Disclosure: Cross-Jurisdictional Evidence on Corporate Reporting Practices. MPRA Paper. 2025. No. 127482. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/127482/1/MPRA_paper_127482.pdf?utm_source=chatgpt.com

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.12>**Боровик А. В.,**доктор юридичних наук, професор,
відмінник освіти України,

віце-президент з наукової роботи

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID: 0000-0003-1834-404X

Фака Є. Л.,

кандидат юридичних наук

ORCID: 0009-0008-1478-4332

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правові інструменти забезпечення економічної безпеки держави та їх роль у впливі на економічні процеси. Обґрунтовано, що категорія «інструмент» має універсальний характер і використовується для позначення засобів досягнення визначених цілей, однак у чинному законодавстві України відсутнє її нормативне визначення. Встановлено, що у правничій науці ця категорія активно використовується, зокрема у межах теорії адміністративного права, де інструменти публічного адміністрування розглядаються як форми реалізації владних повноважень суб'єктів публічної адміністрації.

Проаналізовано співвідношення економічної та правової сфер суспільного життя та визначено, що економічні процеси базуються на об'єктивних закономірностях, тоді як право має нормативно-вольовий характер. У зв'язку з цим обґрунтовано, що адміністративно-правові інструменти не можуть повністю визначати розвиток економіки, однак здатні здійснювати суттєвий регулятивний вплив на неї.

Особливу увагу приділено історичному досвіду застосування державних управлінських інструментів, зокрема політиці воєнного комунізму та нової економічної політики, що дозволяє оцінити масштаби можливого впливу держави на економічні процеси. Доведено, що ефективність такого впливу залежить від узгодженості правових рішень із об'єктивними економічними закономірностями.

Зроблено висновок, що адміністративно-правові інструменти є важливим елементом забезпечення економічної безпеки, однак їх застосування потребує науково обґрунтованого підходу, чіткого нормативного закріплення та врахування специфіки економічних процесів. Удосконалення відповідних інструментів має бути спрямоване на підвищення ефективності державного управління та забезпечення економічної стійкості держави.

Ключові слова: економічна безпека, адміністративно-правові інструменти, публічне адміністрування, державна політика, правове регулювання, економічні процеси, національна безпека.

Borovyk A. V., Faka Ye. L. Legal instruments of state policy in the sphere of economic security: administrative-legal dimension

Abstract. The article examines administrative-legal instruments for ensuring the economic security of the state and their role in influencing economic processes. It is substantiated that the category of "instrument" is universal in nature and is used to denote means of achieving certain goals, however, in the current legislation of Ukraine there is no normative definition of it. It is established that in legal science this category is actively used, in particular within the framework of the theory of administrative law, where the instruments of public administration are considered as forms of exercising the powers of authority of subjects of public administration.

The correlation between the economic and legal spheres of social life is analyzed and it is determined that economic processes are based on objective laws, while law has a normative-volitional nature. In this regard, it

is substantiated that administrative-legal instruments cannot fully determine the development of the economy, but are capable of exerting a significant regulatory influence on it.

Particular attention is paid to the historical experience of applying state administrative instruments, in particular the policy of war communism and the new economic policy, which allows us to assess the scale of the state's possible influence on economic processes. It is proven that the effectiveness of such influence depends on the consistency of legal decisions with objective economic laws.

It is concluded that administrative and legal instruments are an important element of ensuring economic security, but their application requires a scientifically sound approach, clear regulatory consolidation and taking into account the specifics of economic processes. The improvement of relevant instruments should be aimed at increasing the efficiency of public administration and ensuring the economic stability of the state.

Key words: *economic security, administrative and legal instruments, public administration, state policy, legal regulation, economic processes, national security.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації державного управління, зростання безпекових викликів та необхідності забезпечення економічної стійкості держави особливого значення набуває питання ефективності адміністративно-правових інструментів впливу на економічну сферу. Економічна безпека є одним із ключових елементів національної безпеки, однак механізми її забезпечення значною мірою залежать від здатності держави застосовувати належні правові засоби впливу.

Водночас у чинному законодавстві України відсутнє нормативне визначення як поняття «економічна безпека», так і категорії «правові інструменти» або «інструменти публічного адміністрування». Це ускладнює формування цілісного теоретичного підходу до їх розуміння та практичного застосування. Додаткову складність створює міждисциплінарний характер відповідної проблематики, адже економічні процеси підпорядковуються об'єктивним закономірностям, тоді як право має нормативно-вольовий характер.

За таких умов постає необхідність з'ясування сутності адміністративно-правових інструментів, визначення їх ролі у впливі на економічні процеси, а також оцінки ефективності їх застосування у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічної безпеки та державної політики у відповідній сфері тривалий час досліджується українськими вченими у галузях економіки, права та державного управління. Теоретичні засади економічної безпеки, її структури та механізмів забезпечення розробляли В. Мунтіян, Я. Жаліло,

О. Скорук, Т. Цвігун, В. Гесць, М. Єрмошенко та інші.

Окремі аспекти співвідношення економічної та національної безпеки аналізували Д. Насипайко, Є. Кузьмін, А. Могилей, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Панов. У межах адміністративно-правового підходу питання реалізації державної політики у сфері економічної безпеки досліджував Д. Кошиков.

Важливе значення для розуміння категорії «інструмент» у праві мають праці Р. Мельника, В. Бевзенка, В. Галуцька, П. Діхтієвського, М. Козюбри, у яких розкрито зміст інструментів публічного адміністрування та їх роль у правовому регулюванні. Теоретичні аспекти використання інструментів у контексті соціально-економічного розвитку також порушувалися П. Онопенком.

Водночас, попри значний обсяг наукових досліджень, питання адміністративно-правових інструментів забезпечення економічної безпеки, їх сутності, класифікації, меж впливу на економічні процеси та ефективності застосування залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює актуальність подальших досліджень.

Метою статті є визначення сутності адміністративно-правових інструментів забезпечення економічної безпеки держави, з'ясування їх ролі у впливі на економічні процеси та обґрунтування меж і можливостей такого впливу в умовах сучасного державного управління.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід зазначити, що пошук значення терміна «інструмент» у національній нормативно-правовій базі на ресурсі «zakon.rada.gov.ua» не дає жодного релевантного результату [1]. Причому відсутнім є не лише нормативне

визначення самого поняття «інструмент», а й навіть згадування термінологічних конструкцій, у назві яких використовувалося б це слово.

Водночас лексикографічні джерела свідчать, що слово «інструмент» має іншомовне походження: воно запозичене з латинської мови через посередництво польської, а також німецької та французької мов. Латинське «instrumentum» означало знаряддя і пов'язувалося з дієсловом «instruo» – споруджую, будує, озброює [2]. Словник української мови визначає інструмент як знаряддя праці [3]. У свою чергу, Великий тлумачний словник сучасної української мови доповнює це розуміння вказівкою на переносне значення, в межах якого інструмент розглядається як засіб або спосіб досягнення певної мети [4].

Отже, категорія «інструмент» не належить до суто спеціальних наукових понять і тим більше не має безпосередньо вираженого правового походження. Натомість її використання є універсальним для найрізноманітніших видів діяльності та вказує на наявність певних засобів, застосування яких дає змогу досягати бажаного результату. При цьому такі засоби характеризуються як узагальнена категорія, що об'єднує різні форми впливу або діяльності.

Значення цієї категорії є очевидно суттєвим. Не випадково одну з ключових відмінностей людини від тварин традиційно пов'язують саме зі здатністю людини свідомо створювати знаряддя та застосовувати їх як інструменти. У цьому сенсі наявність відповідних засобів загалом свідчить про можливість здійснювати цілеспрямований і результативний вплив на вирішення конкретної проблеми. Відтак, якщо цивілізоване суспільство функціонує в умовах існування права, то й правнича діяльність, зокрема адміністративне право, безумовно, повинна володіти власним інструментарієм [5].

Попри те, що чинне законодавство не розкриває змісту категорії «правові інструменти», правнича наука досить активно нею оперує, у тому числі в межах викладання юридичних дисциплін. Так, у навчальному посібнику 2014 року «Загальне адміністра-

тивне право» за редакцією Р. Мельника та В. Бевзенка міститься окремий розділ під назвою «Інструменти діяльності публічної адміністрації» [6]. У підручнику М. Козюбри «Загальна теорія права» 2015 року прямо зазначено, що правове регулювання здійснюється з використанням різноманітних юридичних засобів – інструментів [7]. Своєю чергою, «Повний курс адміністративного права України», виданий у 2018 році за авторством В. Галуцького, П. Діхтієвського та інших учених, також містить спеціальний розділ «Інструменти публічного адміністрування» [8]. Згодом, у третьому виданні цього ж підручника 2020 року, зазначено, що категорію «інструмент публічного адміністрування» введено до вітчизняної теорії адміністративного права професором Р. Мельником у 2018 році [9]. Водночас у самому підручнику під інструментом публічного адміністрування запропоновано розуміти зовнішній вираз однорідних за характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізованих у межах визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату [10, с. 164].

Наведене переконливо засвідчує, що поняття «інструмент» не лише активно використовується у правничих науках, але й перебуває у процесі подальшого змістовного розвитку, конкретизації та вдосконалення, насамперед у межах адміністративного права, а також науки державного і публічного управління.

Водночас звертає на себе увагу та обставина, що тенденція до змістовного розвитку поняття «інструмент» у правовій сфері простежувалася ще раніше, ніж з'явилися наведені вище навчальні видання. Так, ще у 2005 році П. Онопенко, виконуючи дисертаційне дослідження зі спеціальності «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», підкреслював, що найвищою цінністю сучасного цивілізаційного прогресу є людина, її права та свободи. Саме це, на думку вченого, зумовлює об'єктивну необхідність істотного уточнення політики системних перетворень, передусім шляхом посилення соціальної спрямованості ринкових реформ і перетворення соціального чинника

на важливий інструмент прискорення економічного зростання [11].

У наведеній цитаті привертає увагу не тільки використання самої категорії «інструмент», а й те, що вона безпосередньо пов'язується з економічною сферою. Більше того, з цього прикладу випливає, що правові інструменти можуть мати різне походження, неоднакову структуру, складність і зміст. Продовжуючи логіку процитованого положення, можна дійти висновку, що певні соціальні інструменти здатні отримувати правове закріплення та правову форму, тобто ставати правовими інструментами, і вже в цій якості безпосередньо впливати на економічний вимір суспільного життя.

В інших наших працях уже зазначалося, що економіка функціонує відповідно до об'єктивних закономірностей, які є продовженням людської природи, тоді як сфера права характеризується свідомим і довільним виробленням суспільством законів, норм та правил, зміст яких залежить від рівня його розвитку та панівного державно-політичного устрою. У зв'язку з цим закономірно постає питання: якою мірою адміністративно-правові інструменти здатні впливати на економіку? Інакше кажучи, чи можливий справді відчутний вплив на економічну сферу державного життя за допомогою адміністративно-правових засобів? Адже якщо такий вплив є мінімальним, то й саме з'ясування змісту категорії правового або адміністративно-правового інструменту, призначеного для використання у сфері забезпечення економічної безпеки, втрачало б належний науковий сенс.

Відповідь на порушене питання значною мірою може бути знайдена в історичному досвіді. Ймовірно, найбільш виразні приклади такого впливу, що мали місце і на території, яка нині належить Україні, пов'язані з практикою так званого воєнного комунізму та нової економічної політики, яка прийшла йому на зміну. Хоча ці події віддалені від сучасності майже на століття, їхній зміст залишається показовим для цілей дослідження.

Так, воєнний комунізм розглядається як назва внутрішньої політики більшовиків у 1918–1921 роках у період громадянської війни. Основною метою цієї політики було

збереження більшовицької влади, а також забезпечення Червоної гвардії і Червоної армії продовольством та іншими необхідними ресурсами в умовах війни, відсутності легітимної політичної влади та фактичного паралічу звичайних механізмів управління економікою і народним господарством. Рішення про припинення цієї політики та перехід до нової економічної політики було ухвалене 21 березня 1921 року на X з'їзді РКП(б) [12].

У свою чергу, як зазначається в історичних джерелах, якщо воєнний комунізм був спробою керівництва РКП(б) реалізувати утопічні положення «Маніфесту комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса методом «червоногвардійської атаки», то епоха НЕПу стала фактичним запереченням політики експропріації та відмовою від негайного розгортання світової комуністичної революції. Цей період характеризувався відновленням ринкових відносин, а також пошуками шляхів прискореної модернізації СРСР. Сам термін «нова економічна політика» вперше був використаний на Всеросійській партійній конференції у травні 1921 року. Декретом РНК РСФРР від 24 травня 1921 року кооперативам та індивідуальним селянським господарствам було надано право вільного продажу продукції, що залишалася після сплати натурального податку. Починаючи з липня 1921 року кожен охочий міг отримати ліцензію на торгівлю. Одночасно розвивалися державна і кооперативна торгівля, з'явилися товарні біржі, синдикати та оптові ярмарки. Однак після проголошення XIV з'їздом ВКП(б) у грудні 1925 року курсу на індустріалізацію розпочався поступовий наступ на непманів. Згодом у серпні 1929 року знову було запроваджено продрозкладку, замасковану під контракційний договір держави з колективними або одноосібними селянськими господарствами. У грудні того ж року комісія ЦК ВКП(б) ухвалила рішення про перехід від політики обмеження та витіснення капіталістичних елементів села до політики ліквідації куркульства як класу. Після цього Й. Сталін у статті «До питань аграрної політики в СРСР», опублікованій у газеті «Правда» 29 грудня 1929 року, заявив: «Нам потрібен

не всякий зв'язок між містом і селом. Коли він перестане служити справі соціалізму, ми його відкинемо к чорту» [13].

У наведеному прикладі простежується інформація про докорінні політичні реформи, що супроводжувалися та легітимувалися заявами найвищих посадових осіб держави, а також про нормативно-правові рішення й масштабні інституційно-економічні перетворення, які здійснювалися одночасно з трансформацією тогочасної нормативної бази. Разом із тим, навіть спираючись на цей історичний досвід, не можна беззастережно стверджувати, що застосування правових інструментів завжди здатне забезпечити саме удосконалення економіки, адже НЕП був, радше, реакцією на майже повністю зруйновані господарські механізми. Водночас історичний матеріал переконливо доводить інше: суто управлінський, політико-правовий вплив держави на економічний бік суспільного життя може бути надзвичайно масштабним і цілком дієвим.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що категорія «інструмент» у правовій науці має універсальний характер і відображає сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований вплив на суспільні відносини. У сфері адміністративного права такі інструменти набувають форми правових механізмів діяль-

ності суб'єктів публічної адміністрації та виступають ключовим елементом реалізації державної політики.

Економічна сфера, будучи заснованою на об'єктивних закономірностях, не може повністю підпорядковуватися правовому регулюванню, однак адміністративно-правові інструменти здатні істотно впливати на її функціонування. Історичний досвід, зокрема приклади політики воєнного комунізму та нової економічної політики, переконливо свідчить про можливість масштабного державного впливу на економічні процеси за допомогою правових і управлінських засобів.

Водночас такий вплив не є однозначно позитивним і залежить від обґрунтованості застосованих інструментів, їх відповідності об'єктивним економічним закономірностям і реальним потребам суспільства. Саме тому ефективність державної політики у сфері економічної безпеки визначається не лише наявністю відповідних інструментів, а й рівнем їх наукового обґрунтування, узгодженістю та адаптованістю до конкретних умов.

У перспективі вдосконалення адміністративно-правових інструментів має бути спрямоване на забезпечення балансу між регулятивним впливом держави та об'єктивними процесами економічного розвитку, що є необхідною умовою досягнення належного рівня економічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Інструмент. *Термінологія законодавства*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=інструмент>.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.] ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2. Д–Копці / [укл.: Н. С. Родзевич та ін.]. 572 с.
3. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.] ; АН УРСР ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. І–М / ред. тому : А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 840 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
5. Легеза Ю. О. Удосконалення нормативно-правових механізмів здійснення регіональної еколого-енергетичної політики для повоєнного відновлення України. *Нове українське право*. 2025. № 3. С. 134–141.
6. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с.
7. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / [В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко та ін.]. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
9. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 308 с.

10. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / [В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.] ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. [3-тє вид.]. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

11. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 193 с.

12. Глібіщук М.В. ПОЛІТИКА “ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ”: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 33

13. Кульчицький С. В. Нова економічна політика. *Енциклопедія історії України* / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.] ; НАН України ; Ін-т історії України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7. Мі–О. 728 с.

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Вихристюк А. М.,

кандидат юридичних наук, старший дослідник, докторант

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID: 0009-0008-5734-8004

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАД

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що в адміністративно-правовому механізмі розвитку громад, в умовах цифрової трансформації, суб'єкти виступають ключовим функціональним елементом, який забезпечує приведення в дію всіх інших складових цього механізму. Саме через їхню діяльність відбувається практична реалізація норм адміністративного права, впровадження управлінських рішень та досягнення стратегічних цілей державної політики у сфері регіонального розвитку й цифровізації. Від ефективності функціонування суб'єктів безпосередньо залежить результативність цифрових перетворень на рівні територіальних громад, а також рівень доступності та якості публічних послуг. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, з'ясовано зміст та розкрито значення адміністративно-правового статусу, а також виділено елементи даної категорії. Надано характеристику адміністративно-правовому статусу суб'єктів владних повноважень, які забезпечують розвиток територіальних громад, у тому числі в рамках інформатизації. Розкрито компетенцію і повноваження Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства цифрової трансформації України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, як суб'єктів забезпечення розвитку громад. Зроблено висновок, що в умовах вітчизняних реалій систему суб'єктів адміністративно-правового розвитку територіальних громад складають Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство цифрової трансформації України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи). Аналіз їх правового статусу дає підстави констатувати наявність оптимальної та ефективної інституційної структури, яка забезпечує послідовність втілення національної політики розвитку регіонів на загальнодержавному та локальному рівнях. Всі представлені суб'єкти наділені необхідним набором повноважень для проведення повноцінних реформ та трансформацій життєдіяльності територіальних громад. Як недолік, варто вказати недостатність нормативної регульованості компетенції та повноважень органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій в аспекті цифровізації регіонів. В чинних законодавчих актах дані питання належним чином не освітлюються, що потребує виправлення, адже цифрова трансформація виступає однією з найважливіших та найактуальніших складових сучасного регіонального розвитку, яка перебуває у межах предмету відання саме цих суб'єктів публічної влади.

Ключові слова: територіальні громади, суб'єкт, адміністративно-правове забезпечення, компетенція, повноваження.

Vykhrystiuk A. M. Peculiarities of the legal status of subjects of administrative and legal support for community development

Abstract. The relevance of the article lies in the fact that in the administrative and legal mechanism of community development, in the conditions of digital transformation, subjects act as a key functional element that ensures the implementation of all other components of this mechanism. It is through their activities that the practical implementation of administrative law norms, the implementation of management decisions and the achievement of strategic goals of state policy in the field of regional development and digitalization takes place. The effectiveness of digital transformations at the level of territorial communities, as well as the level of accessibility and quality of public services, directly depend on the effectiveness of the functioning of subjects. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, clarifies the content and reveals the meaning

of administrative and legal status, and also highlights the elements of this category. The administrative and legal status of subjects of power that ensure the development of territorial communities, including within the framework of informatization, is characterized. The competence and powers of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, local state administrations and local self-government bodies as subjects of community development are disclosed. It is concluded that in the conditions of domestic realities, the system of subjects of administrative and legal development of territorial communities is made up of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, local state administrations and local self-government bodies (rural, settlement, city councils and their executive bodies). Analysis of their legal status gives grounds to state the presence of an optimal and effective institutional structure that ensures the consistency of the implementation of the national policy of regional development at the national and local levels. All the subjects presented are endowed with the necessary set of powers to carry out full-fledged reforms and transformations of the life of territorial communities. As a drawback, it is worth noting the lack of regulatory regulation of the competence and powers of local self-government bodies and local state administrations in terms of digitalization of regions. Current legislative acts do not adequately address these issues, which needs to be corrected, because digital transformation is one of the most important and relevant components of modern regional development, which is within the scope of responsibility of these public authorities.

Key words: territorial communities, subject, administrative and legal support, competence, powers.

Постановка проблеми. В адміністративно-правовому механізмі розвитку громад, в умовах цифрової трансформації, суб'єкти виступають ключовим функціональним елементом, який забезпечує приведення в дію всіх інших складових цього механізму. Саме через їхню діяльність відбувається практична реалізація норм адміністративного права, впровадження управлінських рішень та досягнення стратегічних цілей державної політики у сфері регіонального розвитку й цифровізації. Від ефективності функціонування суб'єктів безпосередньо залежить результативність цифрових перетворень на рівні територіальних громад, а також рівень доступності та якості публічних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку територіальних громад в сучасній Україні досліджувалась багатьма науковцями, серед яких можна виділити праці Д.В. Бібіка, Д.І. Голоснівенко, Н.А. Малиш, С.О. Москаленко, В.П. Олесюка, О.Ф. Присяжнюка, В.І. Трояна та багатьох інших. Зазначені, та інші науковці, розкривали в своїх роботах правові, організаційні, матеріально-технічні, економіко-фінансові, а також ряд інших особливостей еволюції територіальних громад, як специфічного учасника публічного управління. Водночас, у зазначеній сфері залишається низка неопрацьованих питань, зокрема це стосується особливостей правового статусу суб'єктів адміністративно-правового забезпечення розвитку громад.

Саме тому метою статті є: з'ясувати особливості правового статусу суб'єктів адміністративно-правового забезпечення розвитку громад.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до словникової літератури «статус» означає: становище, стан; певний стан чого-небудь; положення і таке інше [1, с. 671]. Згідно до філософських джерел, статус – це стан (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається по ряду ознак, специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [2, с. 342]. На даному етапі дослідження можемо дійти до висновку, що правовий статус – це юридично визначене положення суб'єкта (фізичної або юридичної особи) в системі права, а також її роль у суспільно-правових відносинах, що ґрунтується на наданих їй суб'єктивних правах та покладених обов'язках. Специфічним різновидом класичного правового статусу, є адміністративно-правовий статус з приводу якого виникає не менше коло дискусій.

Наприклад, С.Г. Стеценко визначає вказаний різновид статусу, як сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, закріплених у нормах адміністративного права. В основі адміністративно-правового статусу лежить адміністративна правосуб'єктність [3, с. 89-91]. «Адміністративно-правовий статус – це системна сукупність адміністративно-правових властивостей суб'єкта права. Такими властивостями є детермі-

новані нормами адміністративного права: 1) компетенція суб'єкта; 2) порядок його утворення і набрання юридичних ознак; 3) назва; 4) місце дислокації; 5) структура; 6) цілі функціонування; 7) відповідальність. Адміністративно-правовий статус є невід'ємною й обов'язковою складовою характеристики фізичних і юридичних осіб, інших колективних суб'єктів, у якому відображається їх правова природа і правове становище у конкретних правовідносинах», – вважає О.А. Гусар [4, с. 116]. За визначенням Н.В. Гудими та В.Б. Авер'янова адміністративно-правовий статус – це система обов'язків, прав і повноважень, як окремих органів державного управління, так і відповідних посадових осіб, щодо яких законами або нормативними правовими актами такі обов'язки, права і повноваження визначаються. Іншими словами, це певна система або комплекс законодавчо закріплених суб'єктивних прав і обов'язків притаманних конкретному суб'єкту адміністративного права [5, с. 82; 6, с. 194]. Отже, адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративно-правового забезпечення розвитку територіальних громад – це визначена законодавством України роль та положення суб'єктів владних повноважень у суспільно-правових відносинах, які виникають з приводу організації умов та проведення цифрової трансформації на рівні територіальних громад, що виражається у покладених на них компетенції та повноваженнях.

Компетенція та повноваження дають можливість розподілити визначених суб'єктів на декілька основних груп. Так, першими, варто виділити вищі, керівні державні органи, а саме: Верховну Раду України і Кабінет Міністрів України. Так, ВРУ – це парламент, головна задача якого – прийняття Законів – вищих після Конституції нормативно-правових актів за своєю юридичною силою. Саме ці документи в своїй сукупності формують більшу частину нормативно-правових засад цифровізації територіальних громад, адже відповідно до статті 92 Конституції виключно ними визначаються та встановлюються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; територіальний устрій України; засади місце-

вого самоврядування; статус столиці України; спеціальний статус інших міст; організація і порядок проведення виборів і референдумів; Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи тощо [7].

До інших повноважень ВРУ, крім видання законів належить: 1) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; 2) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 3) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; 4) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції та закону; 5) утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів; 6) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування [7].

Наступний орган, Кабінет Міністрів України або ж Уряд, згідно Конституції та спеціального Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII є вищим органом виконавчої влади. Як суб'єкт адміністративно-правового забезпечення розвитку громад, КМУ володіє декількома групами повноважень. Перш за все, як вищий орган виконавчої влади, Уряд організовує діяльність інших відомств цієї гілки, які відносяться до аналізованого суб'єктного складу [8]. Окремий набір повноважень покладається на Кабінет Міністрів України у відносинах із органами місцевого самоврядування. Їх вре-

гульовано статтею 39 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII, згідно до якої, Уряд спрямовує діяльність органів виконавчої влади на сприяння ефективному функціонуванню та розвитку місцевого самоврядування, додержання визначених законом прав органів місцевого самоврядування, забезпечує взаємодію центральних і місцевих органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення, зокрема економічного, соціального та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць [8].

Суб'єктами наступного рівня є спеціально уповноважені міністерства, діяльність яких спрямовано на формування та реалізацію державної регіональної політики. Одним з таких є Міністерство розвитку громад та територій України (далі – Мінрозвитку). Його правовий статус визначається окремою Постановою КМУ від 30.06.2015 № 460. Відповідно до представленого нормативного акту, Мінрозвитку є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах: а) державної регіональної політики, розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою, житлової політики; б) благоустрою населених пунктів, житлово-комунального господарства, управління побутовими відходами; в) контролю житлово-комунального господарства і таке інше [9].

Реалізація покладених на Міністерство завдань здійснюється Мінрозвитку за рахунок використання широкого кола повноважень. Перш за все, міністерство приймає участь у розробці законопроектів, які стосуються питань регіонального розвитку та безпосередньо територіальних громад, у тому числі, в сфері цифрової трансформації [9]. Друга група повноважень Мінрозвитку поширюється на питання державного регулювання та управління віднесеними до його компетенції сферами, що включає в себе: здійснення підзаконного нормативно-правове регулювання сектору місцевого самоврядування та життєдіяльності територіальних громад;

визначення пріоритетів та здійснення заходів забезпечення формування та реалізації державної політики із розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою, державної житлової політики тощо [9].

Наступним суб'єктом є Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри), що, згідно до Постанови КМУ «Питання Міністерства цифрової трансформації» від 18.09.2019 № 856 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, розвитку штучного інтелекту, розвитку напівпровідникових технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг; у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерейній сфері [10].

Останню групу суб'єктів представлено регіональними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Першими є місцеві державні адміністрації, які згідно Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV здійснюють виконавчу владу в областях, районах, містах Києві та Севастополі. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Відповідно до статті 35 Закону місцеві державні адміністрації на відповідній території взаємодіють з сільськими, селищними і міськими радами, їх виконавчими органами та сільськими, селищними і міськими головами, сприяють у здійсненні ними власних повноважень місцевого самоврядування, зокрема у вирішенні питань економічного, соціального та культурного розвитку відповідних територій, зміцнення матеріальної та фінансової бази місцевого самоврядування, контролюють виконання наданих їм законом повноважень органів виконавчої влади, розглядають та враховують у своїй діяльності пропозиції депутатів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб [11].

Поняття «органи місцевого самоврядування» є збірним та включає в себе відповідні сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи [12]. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР до виключної компетенції сільських, селищних, міських рад віднесено наступні питання: а) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм у сфері охорони психічного здоров'я відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм підтримки суб'єктів ветеранського підприємництва та з інших питань місцевого самоврядування; б) розгляд прогнозу місцевого бюджету, затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; затвердження звіту про виконання відповідного бюджету. В аспекті бюджетного процесу ради у тому числі планують порядок та особливості фінансування процесів місцевого розвитку [12]. В свою чергу, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать такі повноваження, як: 1) підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм підтримки суб'єктів ветеранського підприємництва та з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів

про хід і результати виконання цих програм; 2) забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; 3) подання до районних, обласних рад необхідних показників та внесення пропозицій до програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно районів і областей, а також до планів юридичних осіб незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із соціально-економічним та культурним розвитком території, задоволенням потреб населення тощо [12].

Висновки. Таким чином, в умовах вітчизняних реалій систему суб'єктів адміністративно-правового розвитку територіальних громад складають Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство цифрової трансформації України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи). Аналіз їх правового статусу дає підстави констатувати наявність оптимальної та ефективної інституційної структури, яка забезпечує послідовність втілення національної політики розвитку регіонів на загальнодержавному та локальному рівнях. Всі представлені суб'єкти наділені необхідним набором повноважень для проведення повноцінних реформ та трансформацій життєдіяльності територіальних громад. Як недолік, варто вказати недостатність нормативної урегульованості компетенції та повноважень органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій в аспекті цифровізації регіонів. В чинних законодавчих актах дані питання належним чином не освітлюються, що потребує виправлення, адже цифрова трансформація виступає однією з найважливіших та найактуальніших складових сучасного регіонального розвитку, яка перебуває у межах предмету відання саме цих суб'єктів публічної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Словник української мови: том 9. Білодід І.К. та ін. В 11 т. (1970-1980). 827 с.
2. Філософський словник. За ред. В.І. Шинкарука. К.: Головна редколегія УРЕ, 1973. 560 с.
3. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посібник. Семен Григорович Стеценко. К. : Атіка, 2007. 624с.
4. Гусар О.А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2(4). С. 116-123.
5. Гудима Н. В. Проблема статусу центральних органів виконавчої влади у реформуванні державного управління. *Європейські перспективи*. 2010. № 4. С. 80-84.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. за ред. В. Б. Авер'янова. К. : Юридична думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 2004. 584 с.
7. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. Ст.15.
8. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст.222.
9. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: Постанова Кабінету міністрів України від 30.06.2015 № 460. Офіційний вісник України. 2015. № 54. Ст.82.
10. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету міністрів України від 18.09.2019 № 856. Офіційний вісник України. 2019. № 80. Ст.2736.
11. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20. Ст.190.
12. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст.170.

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Гаруст Ю. В.,

полковник юстиції, доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри операційного права
Національного університету оборони України
ORCID: 0000-0001-5450-4368

Бугіль В. П.,

підполковник Збройних Сил України,
Національний університет оборони України
ORCID: 0009-0004-5170-9201

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз особливостей нормативно-правового регулювання експлуатації автомобільного транспорту у Збройних Силах України в умовах правового режиму воєнного стану. Досліджено трансформацію законодавства, спрямовану на забезпечення максимальної мобільності та боєздатності підрозділів. Проаналізовано механізми залучення техніки від підприємств та громадян. Розглянуто нормативні зміни щодо відомчої реєстрації транспортних засобів, що дозволяють оперативно вводити в експлуатацію волонтерську допомогу та трофейну техніку без зайвої бюрократизації. Особливу увагу приділено питанням правового забезпечення порядку експлуатації військового автотранспорту. Сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення правового регулювання експлуатації автомобільного транспорту в Збройних Силах України. Досліджуючи правове забезпечення порядку експлуатації військового автотранспорту. Метою статті є аналіз діючого нормативно-правового забезпечення сфери експлуатації автомобільного транспорту Збройних Сил України в умовах дії правового режиму воєнного стану та розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання цієї сфери. У ході аналізу правового регулювання експлуатації автомобільного транспорту Збройних Сил України в умовах воєнного стану встановлено, що чинне законодавство України містить загальні положення щодо використання військового транспорту, проте відсутня достатня деталізація щодо особливостей його експлуатації саме в умовах воєнного стану, виявлено, що регулювання здійснюється переважно через накази та директиви Міністерства оборони та Генерального штабу, які мають підзаконний характер і потребують узгодження з законами України, дослідження показало, що фінансування експлуатації військового автомобільного транспорту у воєнний час має особливий режим, зокрема спрощені процедури закупівель та використання бюджетних коштів, виявлено колізії між нормами цивільного транспортного права та військовими статутами, що ускладнює правозастосування, порівняння з практикою країн НАТО показало, що в Україні бракує комплексного закону про військовий транспорт, який би враховував як адміністративні, так і технічні стандарти.

Ключові слова: *військовослужбовці, воєнний стан, Збройні Сили України, автомобільний транспорт, військово-транспортний обов'язок, логістика, списання військового майна.*

Garust Yu. V., Bugil V. P. Legal regulation of the operation of motor vehicles by the armed forces of Ukraine under martial law

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the specific features of the legal regulation of motor vehicle operations within the Armed Forces of Ukraine under the legal regime of martial law. It examines legislative changes aimed at ensuring maximum mobility and combat readiness of military units. The mechanisms for mobilizing equipment from enterprises and citizens are analyzed. Regulatory changes regarding departmental registration of vehicles are examined, which allow for the rapid deployment of volunteer aid and captured equipment without unnecessary bureaucracy. Particular attention is paid to issues of legal support for the operation of military motor vehicles. Recommendations aimed at improving the legal regulation of the operation

of motor vehicles in the Armed Forces of Ukraine have been formulated. Examining the legal framework for the operation of military motor vehicles. An analysis of the legal framework governing the operation of the Armed Forces of Ukraine's motor transport under martial law has revealed that current Ukrainian legislation contains general provisions regarding the use of military transport, however, there is a lack of sufficient detail regarding the specifics of its operation specifically under martial law; it was found that regulation is carried out primarily through orders and directives of the Ministry of Defense and the General Staff, which are of a subordinate nature and require harmonization with the laws of Ukraine; the study showed that the financing of military motor transport operations during wartime is subject to a special regime, specifically simplified procurement procedures and the use of budget funds. Conflicts were identified between the norms of civil transport law and military statutes, which complicates law enforcement. A comparison with the practices of NATO countries revealed that Ukraine lacks a comprehensive law on military transport that would account for both administrative and technical standards.

Key words: *military personnel, martial law, Armed Forces of Ukraine, motor transport, military transport duty, logistics, write-off of military.*

Ефективність ведення бойових дій безпосередньо залежить від мобільності військових підрозділів. Саме тому, автомобільний транспорт є ключовим елементом системи логістичного забезпечення Збройних Сил України. Однак, з початком повномасштабного вторгнення виникла нагальна потреба в адаптації діючого законодавства в цій сфері до реалій високої інтенсивності бойових дій. Актуальність теми зумовлена необхідністю правової регламентації як процесу поповнення автопарку військових підрозділів, так і процедур його оперативного обліку та списання. У науковій літературі та практиці правового регулювання експлуатації автомобільного транспорту Збройних Сил України в умовах воєнного стану простежується кілька ключових напрямів: О. Бандурка, Ю. Битяк акцентують увагу на загальних питаннях адміністративно-правового регулювання діяльності органів державної влади та військових формувань, проте спеціальні аспекти експлуатації військового транспорту залишаються недостатньо розробленими; у працях І. Гриценка, О. Костюченка аналізуються проблеми правового регулювання автомобільного транспорту в цивільній сфері, але військовий транспорт розглядається лише побіжно. Сучасні дослідження А. Капінус, В. Ліпкана приділяють увагу правовому забезпеченню національної безпеки та функціонуванню Збройних Сил у період воєнних загроз, однак питання експлуатації автомобільного транспорту в умовах воєнного стану не є центральними. Досліджуючи чинне законодавство України у сфері експлуатації військового транспорту в умовах дії правового режиму воєнного стану, слід зазначити що базовими нормативно-правовими актами є Закон Укра-

їни «Про правовий режим воєнного стану» [1], Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [2] та Положення про військово-транспортний обов'язок введеного в дію Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1921. Так, військово-транспортний обов'язок (ВТО) визначається як специфічний захід мобілізаційної підготовки, що полягає у нормативно регламентованому залученні транспортних ресурсів суб'єктів приватного і публічного права для стратегічного забезпечення обороноздатності держави ВТО характеризується принципом екстериторіальності, що передбачає поширення обов'язку на об'єкти незалежно від місця їхньої реєстрації чи постійної дислокації, та охоплює центральні та місцеві органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, а також фізичних осіб – власників транспортних засобів (ТЗ). Важливо зауважити, що під час дії правового режиму воєнного стану особлива увага приділяється техніці високої прохідності (позашляховики, пікапи), вантажним автомобілям та спеціальній техніці (трактори, екскаватори).

Запровадження на певній території правового режиму воєнного стану визначає особливий порядок використання автомобільної техніки власниками транспортних засобів та обмежує їх право власності, дозволяючи певним суб'єктам таких правовідносин (територіальні центри комплектування та соціальної підтримки далі – ТЦК та СП), здійснювати тимчасове вилучення автотранспортної техніки у її законних власників. При цьому держава гарантує їм компенсацію збитків у разі пошкодження або знищення вилученого транспортного засобу. З метою відшкодування шкоди,

під час відчуження автомобіля у власника на користь сил оборони проводиться комісійна оцінка вартості на момент вилучення і така вартість фіксується в Акті приймання-передачі, який складається в присутності власника з обов'язковим наданням йому копії. Саме ця визначена законодавством процедура є ключовим запобіжником від порушення прав власників.

Слід зазначити, що діюче законодавство України встановлює певну систему контролю за використанням, вилученого у власників під час мобілізації автотранспорту. Така система контролю за автомобільним транспортом у Збройних Силах України в умовах правового режиму воєнного стану має дворівневу структуру: адміністративно-мобілізаційну (здійснюється ТЦК та СП) та оперативно-наглядову (здійснюється Військовою службою правопорядку далі – ВСП). Досліджуючи місце та роль ТЦК та СП в цій системі можемо зазначити, що ці підрозділи ЗС України виступають координатором між цивільним сектором та сектором оборони. Враховуючи це, при виконанні завдань оборони держави ТЦК та СП при забезпеченні ВТО здійснюють наступні функції: реєстраційна – підприємства, установи та організації зобов'язані подавати до ТЦК та СП двічі на рік (до 20 червня та 20 грудня) дані про наявність транспортних засобів і техніки, їх технічний стан, а також про осіб, які працюють на них. На підставі цих даних ТЦК та СП створюють актуальну базу даних автотранспортної техніки та водіїв, яка використовується для оперативного планування мобілізаційних ресурсів; обмежувальна – розпоряджатись автотранспортом, що перебуває на військовому обліку власник має право лише після письмового погодження з ТЦК та СП. Тобто, будь-яка суттєва юридична чи технічна дія з транспортом, (перереєстрація в сервісних центрах МВС, передача в оренду/лізинг, застава, виїзд за межі області або за кордон), можлива лише з дозволу ТЦК та СП; контрольна – ТЦК та СП не частіше одного разу на рік, але не рідше трьох разів на п'ять років в мирний час, перевіряють транспортні засоби і техніку підприємств, установ та організацій, призначені для задоволення потреб військових формувань на особливий період.

Порядок залучення під час мобілізації транспортних засобів і техніки, їх повернення власнику, а також компенсації шкоди, завданої транспортним засобам і техніці внаслідок їх залучення під час мобілізації, визначається відповідними нормативно-правовими актами. У разі, коли внаслідок залучення під час мобілізації транспортний засіб або техніка були знищені, через ТЦК та СП їх власнику відшкодовується майнова шкода. Вона визначається за результатами незалежної оцінки, проведеної відповідно до нормативно-правових актів про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність, на дату проведення такої оцінки [3]. Слід зазначити, що обсяги залучення техніки для потреб Збройних Сил України встановлюються Кабінетом Міністрів у відсотковому відношенні до загальної кількості транспортних засобів підприємства за типами (наприклад, вантажівки, спецтехніка) та мають ступінь доступу для службового користування [4].

Після вилучення під час мобілізації ТЦК та СП у власника техніки та її передачі до військової частини контроль за її експлуатацією переходить до Військової служби правопорядку у ЗСУ (далі – ВСП), зокрема до її підрозділу – Військової інспекції безпеки дорожнього руху (далі – ВІБДР). ВСП забезпечує ведення реєстру військових транспортних засобів, присвоєння номерних знаків спеціального зразка та видачу технічних талонів [5,6]. Також, Служба правопорядку здійснює нагляд за безпекою дорожнього руху. Військовослужбовці ВСП мають право перевіряти технічний стан військових транспортних засобів, правомірність їх використання, наявність шляхових листів у водіїв та наказів командирів військових на відрядження автомобільної техніки та водіїв. Також, ВСП забезпечує безпеку руху під час переміщення великих транспортних колон, що є критично важливим для збереження живучості логістичних шляхів Збройних Сил України [7].

Слід зазначити, що транспортні засоби, що надходять до ЗС України як гуманітарна допомога, також підлягають відомчій реєстрації у відповідному підрозділі Військової інспекції безпеки дорожнього руху. При цьому, вони як військові транспортні засоби не підлягають реєстрації в сервісних цен-

трах МВС, що дозволяє прискорити початок їх експлуатації у військовій частині та уникнути затримок у розгортанні логістичних маршрутів [8]. Констатуємо, що після початку повномасштабного вторгнення РФ, правове регулювання організації експлуатації автомобільного транспорту в ЗС України в умовах правового режиму воєнного стану, трансформувалося в бік децентралізації та спрощення відповідних процедур. На нашу думку, головними ефективними змінами стало запровадження дієвого механізму короткострокового прийняття волонтерської допомоги та спрощення процедури списання знищеного військового майна. При цьому, подальшого вдосконалення потребує питання цифровізації обліку зареєстрованої на підприємствах, установах та організаціях техніки, через систему «Оберіг» або інші військові комунікаційно-інформаційні системи. Слід зазначити, що з метою зменшення навантаження на бізнес та недопущення збитків для підприємств, установ та організацій у 2024 року запроваджено правову норму відповідно до якої вилучення автомобіля під час мобілізації можливо лише у разі наявності у власності двох і більше транспортних засобів [9].

Враховуючи зазначені зміни, можемо стверджувати, що не зважаючи на це, повномасштабна збройна агресія РФ, показала необхідність уніфікувати існуючі в Збройних Силах України, підходи до нагляду за безпекою дорожнього руху в умовах високої інтенсивності переміщення військ та запровадити чіткі критерії обліку та використання транспортних засобів, залучених до військових частин на виконання військово-транспортного обов'язку.

Досліджуючи правове забезпечення порядку експлуатації військового автотранспорту ми дійшли висновку, що його ефективність досягається завдяки постійній синергії власників автотранспорту, ТЦК та СП, Військової служби правопорядку та військових частин де зазначений транспорт експлуатується. При цьому, слід зазначити, що розподіл повноважень між ТЦК та СП і ВСП створює замкнутий цикл процедури обліку, вилучення, постановки цивільного авто на військовий облік, його списання або повернення власнику. Така модель дозволяє дер-

жаві своєчасно реагувати на дефіцит транспортних засобів на фронті, зберігаючи при цьому базові принципи законності та безпеки дорожнього руху. Законодавством України передбачено, що будь-яке порушення правил виконання військово-транспортного обов'язку (наприклад, неподання звітності підприємством) є підставою для притягнення власників транспортних засобів до адміністративної відповідальності за статтею 210-1 КУпАП [10].

Як ми зазначали вище, в умовах дії правового режиму воєнного стану правове регулювання експлуатації автомобільного транспорту Збройних Сил України зазнало значних змін. Також, суттєвих спрощень набув механізм списання військового майна. Фактично, було скасовано застарілу бюрократизовану процедуру, яка через свою розтягнутість у часі заважала оперативному оновленню парку бойових машин та автомобільного транспорту бойових бригад. Так, для військової техніки, яка була втрачена або пошкоджена безпосередньо під час відбиття збройної агресії та ведення бойових дій, в Збройних Силах України діє алгоритм «за актом пуску» або «за актом технічного стану», що складається безпосередньо в зоні бойових дій [11].

Списання «за актом пуску» (використання) застосовується переважно для витратних матеріалів та озброєння, яке припиняє своє фізичне існування внаслідок цільового використання. Це документальне підтвердження того, що військове майно було використане за прямим призначенням під час бойових дій або навчань. Після підписання акта комісією та затвердження командиром частини, виріб автоматично знімається з балансу як такий, що виконав свою функцію.

Списання «за актом технічного стану» (втрата/пошкодження) – це основний інструмент для списання автомобільної та бронетанкової техніки, яка була пошкоджена або знищена вогнем противника. Документ, який фіксує фактичний стан техніки на момент огляду та визначає неможливість або економічну недоцільність її відновлення. В акті детально описуються пошкодження (наприклад, «внаслідок влучання артилерійського снаряда знищено двигун, деформовано раму, відновленню не підлягає»). Такий механізм

застосовується переважно для автомобілів, тягачів, причепів, спеціальної техніки, що перебуває на озброєнні Збройних Сил України. В умовах воєнного стану дозволяється складати такі акти в один етап без тривалих службових розслідувань, якщо втрата сталася під час бойового завдання. Важливо зазначити, що зараз діє норма, за якою для техніки, втраченої в бою, достатньо акта, підписаного комісією частини, без обов'язкового погодження з вищими штабами (до певної вартості або типу техніки), що значно прискорює її логістичний обіг.

Основними етапами процедури списання військової техніки є:

1. Встановлення факту пошкодження/знищення військового майна командиром підрозділу, та доповідь рапортом старшому начальнику про обставини втрати військової техніки (обстріл, підриг на міні, пряме влучання). Важливою умовою цього етапу є наявність «Акту технічного стану», яким підтверджується, що пошкодження отримані саме під час виконання бойових завдань.

2. Підтвердження факту пошкодження/знищення військового майна здійснюється спеціально створеною комісією (зазвичай на рівні військової частини), в ході проведення службового розслідування. В умовах інтенсивних боїв, якщо доступ до техніки неможливий (вона залишилася на окупованій території або в «сірій зоні»), акт складається на основі свідчень екіпажу та фото/відеофіксації (за наявності). В «Акті службового розслідування» комісія зазначає та підтверджує факт, що техніка непридатна для подальшої експлуатації або її відновлення є економічно недоцільним [12].

3. Списання військової техніки здійснюється шляхом складання «Акту про списання військового майна». Це звільняє матеріально відповідальних осіб від відшкодування вартості майна.

При цьому, військова техніка може бути або остаточно списана, або списана на запасні частини. Так, остаточне списання (знищення) здійснюється коли військове майно не підлягає відновленню або залишене на полі бою, а його подальша евакуація загрожує життю особового складу. В цьому варіанті, при наявності, остов військової техніки може

бути переданий на переплавку. Списання на запчастини (розбирання) відбувається в тому разі коли військова техніка знищена, але окремі агрегати (двигун, трансмісія, елементи підвіски) вціліли. Тоді, вони передаються відповідним ремонтним підрозділам та оприбутковуються як складські запаси для ремонту інших машин. Такий механізм списання дозволяє створювати внутрішній фонд запчастин без додаткових бюджетних витрат.

Аналізуючи досвід українсько-російської війни щодо списання військової техніки, можемо зазначити, в Збройних Силах України все ще залишається проблемою процедура підтвердження втрати техніки при відступі або в умовах «оточення», коли комісії провести фізичний огляд пошкодженого військового майна неможливо. У таких випадках допускається його списання на підставі відповідних записів у журналі бойових дій та відповідних наказів по стройовій частині, але не завжди в ході проведення службового розслідування цей механізм застосовується.

Однак можемо стверджувати, що удосконалення процедури списання військового майна дозволило значно пришвидшити процес «очищення формулярів військових частин» від неіснуючої техніки, та дало змогу відповідному командуванню родів військ (сил) бачити реальний стан боєздатності підпорядкованих підрозділів і своєчасно подавати запити на отримання нових транспортних засобів.

Висновок. На основі проведеного наукового дослідження можемо сформулювати наступні рекомендації, спрямовані на вдосконалення правового регулювання експлуатації автомобільного транспорту в Збройних Силах України.

По перше, шляхом запровадження процедур цифровізації доцільно розробити та впровадити механізм обліку техніки через АС «Оберіг» або через додаток «Резерв+» (для юридичних осіб), що дозволить підприємствам, установам та організаціям спростити механізм подачі до ТЦК та СП звітності про зареєстровану та наявну техніку. Дасть можливість відійти від паперових документів та подавати її до ТЦК та СП в електронному вигляді з накладанням електронного цифрового підпису керівника. Синхронізація цих відомостей з реєстрами МВС значно

полегшить здійснення облікових та контрольних процедур військовослужбовцями ТЦК та СП.

По-друге, необхідно на законодавчому рівні розробити спрощений ефективний механізм постановки на балансів облік військової частини технічно-справної техніки противника, яка захоплена підрозділами ЗС України в ході ведення бойових дій як трофейна, для подальшої експлуатації. Це дозволить командирам військових частин використовувати отримані на базах постачання паливно-мастильні матеріали та запчастини на її обслуговування та експлуатацію та проводити подальше їх списання.

По-третє, внести зміни у відповідні нормативно-правові акти щодо проведення відеофіксації знищеної військової техніки за допомогою БПЛА або камер «GoPro» на окупованій або недосяжній території, та дозволити використання її результатів як доказу підтвердження факту знищення військової техніки в ході службових розслідувань.

Також на нашу думку, доцільним є запровадження процедури ведення електронних журналів експлуатації військового транспорту та механізму автоматичного списання запчастин і витратних матеріалів у військових частинах, на підставі кілометражу автомобіля за даними GPS-трекерів, які на них встановлені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII, URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>
3. Про затвердження Положення про військово-транспортний обов'язок : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1921 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1921-2000-%D0%BF>
4. Про затвердження лімітів та відсоткових норм вилучення техніки у підприємств, установ та організацій для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань під час мобілізації: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1998 р. № 1613-056 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1921-2000-п/ен/ед20230427#Text>
5. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 року № 3353-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>
6. Про затвердження Порядку відомчої реєстрації та ведення обліку транспортних засобів Збройних Сил України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2009 р. № 1032. URL. <https://www.kmu.gov.ua/nras/243093408>
7. Про затвердження Порядку проведення обов'язкового технічного контролю транспортних засобів Збройних Сил: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1225 URL. <https://www.kmu.gov.ua/nras/244748303>
8. Положення про органи безпеки дорожнього руху Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України № 330 від 01.11.1999 року. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0804-99#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20>
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
11. Про затвердження Порядку списання військового майна у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 12.01.2015 № 359 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-15>
12. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 21.11.201 № 608 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text>

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Гришина Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-6828-5338

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Право на справедливий суд є одним із фундаментальних принципів правової держави та невід'ємною складовою захисту прав і свобод людини. В адміністративному судочинстві воно набуває особливого значення, оскільки саме в цій сфері відбувається вирішення спорів між особою та суб'єктами владних повноважень. Забезпечення справедливого судового розгляду виступає ключовою гарантією ефективного контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування.

Зміст права на справедливий суд включає низку елементів, зокрема доступ до правосуддя, незалежність і безсторонність суду, розгляд справи у розумний строк, рівність сторін та змагальність процесу. В адміністративному процесі ці принципи реалізуються через норми національного законодавства, а також із урахуванням практики Європейського суду з прав людини, яка є важливим орієнтиром для українських судів.

Особливу роль у забезпеченні справедливого суду відіграє ефективність судового захисту, що передбачає реальну можливість особи відстояти свої права у спорі з державою. Водночас існують певні виклики, пов'язані з навантаженням на суди, тривалістю розгляду справ та необхідністю підвищення рівня довіри до судової системи.

Отже, право на справедливий суд в адміністративному судочинстві є важливою гарантією захисту прав людини та забезпечення верховенства права, що потребує постійного вдосконалення механізмів його реалізації.

Метою даної статті є аналіз змісту права на справедливий суд, оскільки воно втілено спочатку в міжнародних документах, учасником яких є Україна, а згодом у національному законодавстві про судочинство і статус суддів, а також у різноманітних процесуальних нормах.

Ключові слова: право на судовий захист, адміністративне судочинство, судовий захист, публічно-правові спори, доступ до правосуддя, принципи адміністративного судочинства.

Hryshyna N. V. The right to a fair trial in administrative proceedings

Abstract. The right to a fair trial is one of the fundamental principles of the rule of law and an integral part of the protection of human rights and freedoms. In administrative proceedings, it acquires special importance, since it is in this area that disputes between a person and subjects of public authority are resolved. Ensuring a fair trial is a key guarantee of effective control over the activities of state authorities and local self-government bodies.

The content of the right to a fair trial includes a number of elements, including access to justice, independence and impartiality of the court, consideration of the case within a reasonable time, equality of arms and adversarial proceedings. In the administrative process, these principles are implemented through the norms of national legislation, as well as taking into account the practice of the European Court of Human Rights, which is an important guideline for Ukrainian courts.

A special role in ensuring a fair trial is played by the effectiveness of judicial protection, which provides a real opportunity for an individual to defend his or her rights in a dispute with the state. At the same time, there are certain challenges related to the workload on the courts, the duration of case consideration, and the need to increase the level of trust in the judicial system.

Therefore, the right to a fair trial in administrative proceedings is an important guarantee of the protection of human rights and ensuring the rule of law, which requires constant improvement of the mechanisms for its implementation.

The purpose of this article is to analyze the content of the right to a fair trial, as it is embodied first in international documents to which Ukraine is a party, and later in national legislation on the judiciary and the status of judges, as well as in various procedural norms.

Key words: *right to judicial protection, administrative justice, judicial protection, public law disputes, access to justice, principles of administrative justice.*

Постановка проблеми. Право на справедливий суд є одним із фундаментальних елементів правової держави та ключовою гарантією захисту прав і свобод людини у публічно-правових відносинах. Особливого значення воно набуває в адміністративному судочинстві, де однією зі сторін виступає суб'єкт владних повноважень, що зумовлює потенційну нерівність процесуальних можливостей сторін.

Відповідно до положень статті 6 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку [1]. Зазначені стандарти отримали розвиток у практиці Європейський суд з прав людини, яка є важливим орієнтиром для національних судів, у тому числі адміністративних.

На національному рівні право на справедливий суд закріплено у Конституція України [2] та деталізовано у Кодекс адміністративного судочинства України [3], який визначає основні засади адміністративного процесу, зокрема принцип верховенства права, змагальності сторін та пропорційності.

Попри належне нормативне закріплення, реалізація права на справедливий суд в Україні супроводжується низкою проблем, серед яких – порушення розумних строків розгляду справ, складнощі з виконанням судових рішень, а також виклики, пов'язані з функціонуванням судової системи в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми права на справедливий суд в адміністративному судочинстві обумовлена необхідністю зміцнення довіри громадян до судової системи, забезпечення реального доступу до правосуддя та дотримання принципів рівності сторін, незалежності й неупередженості суду. В умовах євроінтеграційних процесів Україна орієнтується на стандарти Рада Європи та практику Європейський суд

з прав людини, що додатково підкреслює важливість дослідження цієї проблематики.

Крім того, сучасні виклики, зокрема воєнний стан, цифровізація судочинства та зростання кількості публічно-правових спорів, актуалізують питання забезпечення справедливого, своєчасного та ефективного розгляду адміністративних справ. Отже, дослідження права на справедливий суд в адміністративному судочинстві є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє вдосконаленню національного законодавства та правозастосовної практики.

Кожен різновид судочинства має специфічні ознаки, цілі, завдання, способи здійснення, особливі процесуальні форми та нормативне регулювання. Теорія права виробила критерії для розмежування різновидів провадження: власна юрисдикція у кожній гілці судової влади, особливості розглянутих справ, особливості застосовуваних заходів впливу, відмінність правових наслідків винесених рішень, особливості суб'єктного складу та скорочені строки розгляду справ.

Виділимо ознаки адміністративного судочинства:

1. У межах адміністративного судочинства розглядаються та вирішуються спори громадян, організацій з органами публічної влади.

2. Специфічний суб'єктний склад – приватна особа та особа публічного права. В адміністративному судочинстві це, з одного боку, громадянин, громадське об'єднання, права яких порушено, а з іншого – орган державної влади, орган місцевого самоврядування або посадова особа. Для таких правовідносин притаманна схема стосунків «влада – підлеглість». У таких правовідносинах слабкою стороною можна визнати громадянин, адже його інтереси зачіпаються саме органами державної влади чи їхніми службовими особами. Для рівноваги між такими суб'єктами встановлено процесуальні положення: покладання тягаря доказування на орган публічного управління, змога суду витребувати докази з власної ініці-

ативи задля об'єктивного вирішення справи. Тому ці норми є гарантіями, що надаються громадянину.

3. Функцією адміністративного судочинства є судовий контроль. У процесі здійснення адміністративного судочинства суди перевіряють на відповідність закону ухвали, акти, дії інших органів влади.

4. Визначений процесуальний порядок, що дозволяє поєднати приватні та публічні інтереси при дотриманні основних правил і принципів здійснення правосуддя.

5. І, на решті, що є основоположним для адміністративного судочинства, це визначення мети і основного призначення адміністративного судочинства, а саме захист прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб від незаконних дій, рішень з боку органів публічної адміністрації.

Кожна особа, для з'ясування її прав і обов'язків та для встановлення обґрунтованості висунутого їй звинувачення, має право на засадах повної рівності на те, щоб її справу було розглянуто публічно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом (стаття 10 Загальної декларації прав людини) [4]. Самостійність судової влади гарантує кожній особі право на справедливий розгляд і тому є не прерогативою суддів, а забезпеченням поваги до прав людини та фундаментальних свобод, що дає змогу кожній особі відчувати впевненість у судовій системі (Рекомендація СМ/Рес (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів) [5].

Згідно з положеннями Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6], будь-яке втручання у процес здійснення правосуддя, спроби впливу на суд чи суддів у будь-якій формі, прояви неповаги до суду або окремих суддів, а також збирання, зберігання, використання чи поширення інформації в усній, письмовій або іншій формі з метою дискредитації судової системи чи впливу на її неупередженість є забороненими. Такі дії тягнуть за собою юридичну відповідальність, передбачену законодавством.

Проблематика забезпечення права на справедливий суд у системі адміністративного судочинства України привертала

увагу багатьох вітчизняних дослідників, серед яких І.М. Балакарева, В.М. Бевзенко, М.М. Гімон, І.В. Завальнюк, О.О. Марченко, В.В. Рябченко, В.О. Скрипченко, М.І. Смокович, С.М. Шевчук та інші.

Основними складовими права на справедливий суд є принцип верховенства права та якісне здійснення правосуддя незалежним і неупередженим судом. Феміда, реалізуючи правосуддя на засадах верховенства права через ухвалення законного та обґрунтованого вироку у певній справі, втілює гарантію кожному на чесний суд. Таке розуміння спирається на концепцію справедливості як змістовної суті правосуддя, яка визначає його морально-правову природу. У цьому ракурсі справедливість виступає одночасно як сутність, ціль та мірило дієвого судочинства – способу здійснення правосуддя. Принцип верховенства права є базовою засадою функціонування адміністративного судочинства та безпосередньо пов'язаний із забезпеченням права на справедливий суд. Його сутність полягає в тому, що держава, її органи та посадові особи зобов'язані діяти виключно в межах закону, а права і свободи людини визнаються найвищою соціальною цінністю та підлягають ефективному судовому захисту.

У контексті адміністративного судочинства верховенство права означає, що суд не обмежується формальним застосуванням норм законодавства, а керується ідеями справедливості, розумності та пропорційності. Це особливо важливо у спорах між особою та суб'єктом владних повноважень, де існує потенційна нерівність сторін. Саме тому адміністративний суд виступає гарантом балансу між публічними інтересами та правами людини.

Зміст принципу верховенства права розкривається через низку елементів: юридичну визначеність, заборону свавілля, рівність усіх перед законом, доступ до правосуддя та обов'язковість виконання судових рішень. Ці елементи знайшли своє відображення як у національному законодавстві України, так і в практиці Європейський суд з прав людини, який розглядає право на справедливий суд як складову ширшого принципу верховенства права.

Особливого значення цей принцип набуває в умовах реформування судової системи та євроінтеграції України. Орієнтація на стандарти Рада Європи вимагає не лише формального закріплення принципу верховенства права, але й його реального втілення у судовій практиці. Це означає, що адміністративні суди повинні забезпечувати ефективний захист прав особи від незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів влади, діючи незалежно, неупереджено та справедливо.

Таким чином, принцип верховенства права є ключовим орієнтиром у забезпеченні права на справедливий суд в адміністративному судочинстві, адже саме він визначає зміст і спрямованість діяльності суду, підпорядковуючи її ідеї захисту прав людини.

Отже, головним завданням судочинства є досягнення справедливості, тобто звершення правосуддя, а справедливий розгляд справи – це не лише процесуальна форма, а й вияв справедливого судочинства як найвищої цінності правової держави [7, с. 5].

Отже, право на справедливий суд – це фундаментальне право людини, яке гарантує розгляд справи незалежним і безстороннім судом, публічність і відкритість процесу, розумні строки розгляду, рівність сторін і змагальність, обов'язковість виконання судового рішення.

Неупередженість та незалежність суду також є одними з головних складників права на справедливий суд. Вказаний стандарт має на меті забезпечення правового статусу та повноважень суддів та належного виконання покладених на них завдань.

Основним джерело є стаття 6 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод:

- 1) для судових розглядів щодо соціальних питань;
- 2) для спорів за участю державних службовців;
- 3) для конституційних спорів;
- 4) застосовано до екологічних справ;
- 5) застосовано до справ, пов'язаних із дітьми: а) виховання; б) освіта; с) право визначати батьківство;
- 6) у справах щодо права на свободу;

7) у справах, що стосуються відбування покарання чи інших подібних обмежень;

8) у справах щодо захисту репутації;

9) у таких справах, як: а) право на об'єднання тощо [8, с. 9-11].

Адміністративне судочинство, як окрема форма здійснення правосуддя у сфері публічно-правових спорів, спрямоване на забезпечення оптимального балансу між інтересами держави та правами громадян. Проте на практиці реалізація права на справедливий суд у цій галузі стикається з низкою викликів. Серед них – недостатня гарантія незалежності та неупередженості суддів, складність процедур контролю за діями органів державної влади, затяжний розгляд справ і проблеми, пов'язані з виконанням прийнятих судових рішень.

У контексті воєнного стану, реформування судової системи та прагнення України вступити до Європейського Союзу, забезпечення справедливого судочинства стає ще більш важливим. Це виступає не лише критерієм довіри громадян до державних інститутів, але й демонструє рівень правової спроможності країни. Вирішення цієї проблеми стає особливо актуальним через необхідність адаптації національної практики адміністративного судочинства до європейських стандартів незалежності, неупередженості та ефективності судової системи.

Європейський суд з прав людини сформував ключові стандарти справедливого суду, до яких відносяться «розумний строк», адже справи проти України часто пов'язані з неприпустимим та необґрунтованим затягуванням процесів; доступ до суду – не повинно бути надмірних бар'єрів; якість судових рішень, в яких передбачається належна мотивація.

Не треба наголошувати на тому, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом права для українських судів.

У національній системі адміністративного судочинства втілення права на справедливий суд набуває особливої актуальності, оскільки адміністративні суди виступають як спеціалізований механізм охорони прав та законних інтересів громадян і суб'єктів господарювання у взаєминах з органами публічної влади. Саме через адміністра-

тивне судочинство особа може ефективно здійснити своє право на справедливий суд, а держава – гарантувати баланс між публічними інтересами та правами громадян, дотримуючись при цьому стандартів міжнародного права.

Основними проблемами реалізації прав на справедливий суд в адміністративному судочинстві в Україні можна виділити наступні: порушення розумних строків, що виявляється через перевантаження судів, затягування процесів самими сторонами; обмежений доступ до суду, а саме через складні процедури, судові витрати та найактуальніше через проблеми в умовах війни; невиконання судових рішень як системна проблема, яку неодноразово фіксував Європейський суд з прав людини; вплив воєнного стану, найбільш виражається через обмеження деяких прав, складнощі з явкою сторін та дистанційне правосуддя.

Право на справедливий суд в адміністративному процесі є ключовим механізмом контролю за владою. В Україні воно формально добре закріплене, але на практиці стикається з проблемами строків, виконання рішень і впливу воєнного стану.

Зважаючи на євроінтеграційні процеси в Україні важливим є врахування досвіду держав-членів Європейського Союзу та прецедентної практики Європейського суду з прав людини у сфері судового захисту порушених прав та законних інтересів особи у взаєминах з органами публічної влади. Стандарти адміністративного судочинства становлять складений елемент міжнародних стандартів прав та свобод людини, завданням яких є підвищення та забезпечення дієвості судового захисту прав людини та основоположних свобод у процесі вирішення спорів, однією із сторін якого є суб'єкт владних повноважень. Гармонізація нормативних приписів у сфері визначення стандартів права наддоступу до суду та справедливого судового розгляду сприятиме створенню єдиного європейського правового простору [9].

Висновок. Адміністративне судочинство відіграє важливу роль при реалізації фізичними і юридичними особами права на судо-

вий захист. Адміністративне судочинство встановлює правові підстави для оскарження актів, рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади та місцевого самоврядування, визначає процедуру розгляду адміністративних справ, забезпечує реалізацію гарантованого Конституцією України права на судовий захист, а також забезпечує здійснення судового контролю виконавчо-розпорядчої діяльності.

Право на справедливий суд є базовою гарантією ефективного захисту прав особи у сфері публічно-правових відносин та важливим інструментом контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень.

Встановлено, що міжнародні стандарти, закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та сформовані у практиці Європейський суд з прав людини, істотно впливають на розвиток адміністративного судочинства в Україні та сприяють гармонізації національного законодавства із європейськими підходами.

Разом із тим, на практиці реалізація цього права залишається неповною. Основними проблемами є недотримання розумних строків розгляду справ, недостатня ефективність механізмів виконання судових рішень, а також складнощі доступу до правосуддя в окремих категоріях справ. Додаткові виклики виникають у зв'язку з умовами воєнного стану, що впливають на стабільність функціонування судової системи.

З метою підвищення ефективності забезпечення права на справедливий суд доцільно:

- удосконалити процесуальні механізми розгляду справ;
- забезпечити належне виконання судових рішень;
- розширити можливості цифровізації судочинства;
- посилити імплементацію практики Європейський суд з прав людини.

Таким чином, подальший розвиток адміністративного судочинства в Україні має бути спрямований на забезпечення реальної, а не лише формальної реалізації права на справедливий суд із урахуванням як національних потреб, так і європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. (із змінами) № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
3. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р. (із змінами). Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545
7. Chorna S. Z. Constitutional consolidation of the human rights function of the judiciary in Ukraine. National law journal: theory and practice. 2020. No. 5 (45). P. 4-8. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/5/5_2020.pdf
8. Посібник зі ст. 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина). Рада Європи; Європейський суд з прав людини. 2013. 77 с.
9. Бондаренко А.В. Стандарти права на доступ до суду та справедливого судового розгляду в адміністративному. URL: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.81-87>

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.16>**Дмитренко Е. С.,**

докторка юридичних наук, професорка,
 професорка кафедри публічного та міжнародного права
 Київського національного економічного університету
 імені Вадима Гетьмана
 ORCID: 0000-0002-1469-052X

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті проаналізовано проблеми гармонізації фінансового законодавства зі стандартами права Європейського Союзу. Наголошено, що з усіх складових фінансового асquis ЄС Україною наразі у найбільшій мірі імплементовано загальні засади правового регулювання ринку фінансових послуг.

У результаті аналізу визначено характерну ознаку фінансового законодавства у період правового режиму воєнного стану – регулювання особливого порядку функціонування фінансової системи України за таких умов, оперативність, спрощення бюджетних і податкових процедур, посилення контролю за використанням публічних фінансів.

Визначено деякі недосконалі норми бюджетного та податкового законодавства, зокрема щодо застосування фінансової відповідальності. Виокремлено з-поміж інших й такі проблеми: дублювання контрольних повноважень Рахункової палати, Державної аудиторської служби України та Національного агентства з питань запобігання корупції; недосконалі норми про механізми обміну фінансовою інформацією, адміністрування податків, фінансового контролю та нагляду, фінансового моніторингу. Запропоновано шляхи удосконалення, які враховують європейські стандарти у цих сферах.

Звернено увагу на потребу перегляду й удосконалення понятійно-категоріального апарату – оновлення усталених фінансово-правових категорій і понять та визначення тих, які нещодавно увійшли до наукового обігу. Зазначено необхідність розроблення проєкту та прийняття закону «Про публічні фінанси, що засвідчить приведення фінансового законодавства України і практики його застосування у відповідність до європейських стандартів.

Зроблено висновок про перспективи гармонізації фінансового законодавства України з європейським правом в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, які потребують подальшого опрацювання.

Ключові слова: *європейські стандарти, публічні фінанси, фінансове право, понятійно-категоріальний апарат, удосконалення фінансового законодавства, публічний фінансовий контроль, фінансова відповідальність.*

Dmytrenko E. S. Problems of improving the financial legislation of Ukraine in the conditions of European integration challenges

Abstract. The article analyzes the problems of harmonizing financial legislation with the standards of European Union law. It is emphasized that of all the components of the EU financial acquis, Ukraine has currently implemented the general principles of legal regulation of the financial services market to the greatest extent.

As a result of the analysis, a characteristic feature of financial legislation during the period of the legal regime of martial law was identified – regulation of the special procedure for the functioning of the financial system of Ukraine under such conditions, efficiency, simplification of budget and tax procedures, and strengthening control over the use of public finances.

Some imperfect norms of budget and tax legislation have been identified, in particular regarding the application of financial responsibility. Among others, the following problems are highlighted: duplication of control powers of the Accounting Chamber, the State Audit Service of Ukraine and the National Agency for the Prevention of Corruption; imperfect regulations on mechanisms for the exchange of financial information, tax

administration, financial control and supervision, and financial monitoring. Ways of improvement are proposed that take into account European standards in these areas.

Attention is drawn to the need to revise and improve the conceptual and categorical apparatus – updating established financial and legal categories and concepts and defining those that have recently entered scientific circulation. The need to develop a draft and adopt a law «On Public Finances», which will certify the alignment of Ukraine's financial legislation and the practice of its application with European standards, was noted.

A conclusion is made about the prospects for harmonizing the financial legislation of Ukraine with European law in the conditions of martial law and post-war reconstruction, which require further development.

Key words: *european standards, public finance, financial law, conceptual and categorical apparatus, improvement of financial legislation, public financial control, financial responsibility.*

Постановка проблеми. Питання оновлення змісту основних фінансово-правових інститутів і фінансового законодавства набувають особливої актуальності та важливості в умовах сьогодення. Це насамперед обумовлено підписанням у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] (далі – Угода). У цьому документі (зокрема у Додатку XVII) було визначено низку пріоритетних завдань щодо удосконалення правового регулювання сфери публічних фінансів на основі європейських стандартів з метою забезпечення її відповідності таким основоположним принципам права країн Європейського Союзу (далі – ЄС), як підзвітність, прозорість, економність, ефективність, результативність [1, статті 346-347].

У зв'язку із набуттям Україною у 2022 р. статусу кандидата на членство у ЄС було прийнято низку законодавчих актів та значно оновлено понятійно-категоріальний апарат в аналізованій сфері і таким чином адаптовано фінансове законодавство України до європейських стандартів. Разом із тим аналіз положень фінансового законодавства свідчить про те, що окремі з них не в повній мірі відповідають загальноєвропейським нормам і практикам, а тому потребують удосконалення з метою наближення до них. Оскільки ці та інші питання недостатньо висвітлені у науковій літературі, то їх розгляд є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оновлення фінансового законодавства з урахуванням європейських стандартів були предметом небагатьох наукових досліджень. Бондаренко І. висвітлює деякі проблеми гармонізації фінансового законодавства [3]. Гаврилюк Р., Кичинська А., Пацурківський П. розглянули особливості імплементації Україною фінансового *acquis* ЄС

[3; 4]. Чистоклетов Л. приділив увагу окремим аспектам гармонізації українського фінансового законодавства з європейськими стандартами в умовах війни та післявоєнної відбудови [5]. Однак недостатня розробленість цієї проблематики з урахуванням сучасних викликів, її актуальність зумовлюють потребу у проведенні подальших досліджень даної теми.

Метою статті є аналіз проблем удосконалення фінансового законодавства та визначення окремих шляхів їх вирішення з урахуванням європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Для України у сучасних реаліях відстоювання свободи та незалежності і протистояння збройній агресії РФ пріоритетним напрямом державної політики було і залишається набуття повноправного членства в ЄС. У зв'язку із цим перед Україною постало багато нових завдань для виконання положень Угоди щодо імплементації у національне законодавство *acquis* ЄС [6]. Україні на виконання вимог Угоди та з метою впровадження реформ, спрямованих на набуття членства в ЄС, необхідно провести системні реформи у фінансовій системі та удосконалити правове регулювання фінансових відносин.

Варто зазначити, що останнім часом з метою подальшого наближення національного фінансового законодавства до законодавства ЄС було внесено зміни до Законів України «Про Національний банк України» та «Про банки і банківську діяльність», а також прийнято низку законодавчих актів (йдеться, зокрема, про Закони України «Про валюту та валютні операції», «Про платіжні послуги», «Про фінансові послуги та фінансові компанії», в які також згодом вносили зміни з тією ж метою. Взагалі, як слушно зауважили Гаврилюк Р., Пацурківський П., з усіх складових

фінансового асquis ЄС Україною наразі у найбільшій мірі імplementовано загальні засади правового регулювання ринку фінансових послуг, а також асquis ЄС у сфері банківських послуг [3, с. 107].

Характерною ознакою фінансового законодавства у період правового режиму воєнного стану є регулювання особливого порядку функціонування її фінансової системи за таких умов та забезпечення її стабільності. Із цією метою законодавцем було внесено зміни до Бюджетного кодексу України (далі – БК України), Податкового кодексу України (далі – ПК України), іншого законодавства та передбачено спрощення процедур фінансування оборонних потреб, оподаткування та подання звітності під час дії воєнного стану. Законодавством про публічний фінансовий контроль передбачено особливий механізм аудиту оборонних замовлень та прозорості витрат бюджетних коштів. Порядок функціонування банківської системи визначено в ухвалених Радою Національного банку України «Основних засадах грошово-кредитної політики на період воєнного стану». Взагалі, у результаті аналізу фінансового законодавства можна виокремити такі його особливості у цей період: оперативність, спрощення бюджетних і податкових процедур, посилення контролю за використанням публічних фінансів, особливо у сфері оборони та гуманітарної допомоги.

Незважаючи на воєнний стан, Україна продовжує виконувати вимоги Угоди та здійснювати реформи для набуття членства в ЄС. Так з метою реформування митної й податкової політики та адміністрування у 2022 р. було прийнято Закон України «Про митний тариф України», а у 2023 р. – схвалено Національну стратегію доходів до 2030 року. Реформи, викладені в Національній стратегії доходів, враховують процес зближення України з ЄС на рівні законодавства [7, п. 4]. А на її виконання задля відповідності податкового законодавства положенням Директив Ради 2003/96/ЄС від 18.07.2024 р. № 3878 та 2011/64/ЄС від 21.06.2011 р., у 2024 р. було його оновлено. Приміром, прийнято такі Закони України, як «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імplementації положень актів

права Європейського Союзу щодо акцизного податку» від 18.07.2024 р. № 3878 та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо перегляду ставок акцизного податку на тютюнові вироби від 04.12.2024 р. № 4115.

Тому ще раз варто підкреслити важливість зазначених кроків для гармонізації фінансового законодавства України з європейськими стандартами. Це, в свою чергу (відповідно до Звітів про виконання Угоди Асоціацію з ЄС) сприяє виконанню зобов'язань за Угодою і наближає Україну до інтеграції в єдиний європейський економічний простір [8].

Не можу обійти увагою й такі, визначені в Угоді, важливі складові сфери публічних фінансів, як обмін фінансовою інформацією, механізм фінансового контролю (нагляду) та фінансового моніторингу, запобігання ухиленню від сплати податків, застосування заходів впливу за порушення фінансового законодавства [1, статті 350-351], що потребують оновлення. Задля удосконалення їх фінансово-правового регулювання було упродовж 2024-2026 рр. внесено суттєві зміни (окрім зазначених вище законів) також до БК України, ПК України, Митного кодексу України, Законів України «Про Рахункову палату», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», «Про відкритість використання публічних коштів», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та до іншого фінансового законодавства. Аналіз їх змісту про те, що на сьогодні в Україні відповідно до положень Угоди його оновлено у напрямку удосконалення механізмів обміну фінансовою інформацією, адміністрування податків з метою його спрощення і запобігання ухиленню від їх сплати, фінансового контролю (нагляду), фінансового моніторингу, застосування заходів впливу за порушення фінансового законодавства.

Підтвердженням зазначеного вище слугує прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Рахункову палату» та деяких інших законодавчих актів України» від 30.10. 2024 р. № 4042-IX, що відповідає європейським практикам функціону-

вання такого органу в державах-членах ЄС. Відповідно до цього Закону Рахункова палата здійснює заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) також щодо: використання коштів державного бюджету, наданих місцевим бюджетам та фондам загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування; надання кредитів з державного бюджету та повернення таких коштів до державного бюджету; операцій щодо державних внутрішніх та зовнішніх запозичень, державних гарантій, обслуговування і погашення державного та гарантованого державою боргу; використання коштів, отриманих до державного та (або) місцевих бюджетів від іноземних держав, ЄС, іноземних фінансових установ, міжнародних організацій, донорських установ у вигляді кредитів (позик), грантів, допомоги; здійснення публічних закупівель; виконання державних цільових програм, інвестиційних проектів, державного замовлення, надання державної допомоги суб'єктам господарювання за рахунок коштів державного бюджету; законного та цільового використання коштів, виділених з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій та інші [9, пункт 6, Прикінцеві положення].

Разом з тим зазначені та інші повноваження Рахункової палати певним чином дублюються із контрольними функціями Державної аудиторської служби України [10, статті 8,10], а щодо контролю за законним та цільовим використанням коштів, виділених з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, – із повноваженнями Національного агентства з питань запобігання корупції [11, стаття 11]. Таке дублювання не відповідає вимогам права ЄС щодо ефективного використання публічних коштів на діяльність органів з публічними повноваженнями. Тому з метою уникнення цього та відповідності загальноєвропейським нормам і стандартам доцільно у законодавстві доцільно розмежувати повноваження зазначених органів.

Окрім того, за слушною думкою Чистоклетова Л., подальше удосконалення фінансового законодавства в умовах воєнного стану обумовлене викликами, пов'язаними з час-

тими випадками його порушеннями. А тому державна фінансова система має не лише забезпечувати контроль за надходженнями і витратами коштів, але й вчасно виявляти та нейтралізувати загрози, що виникають через незаконні дії у фінансовій сфері.,що стає ключовим елементом у забезпеченні фінансової стабільності та національної безпеки [5, с. 218]. Саме через це та через існування низки проблем потребують оновлення насамперед норми БК України та ПК України. Так, проведений детальний аналіз норм БК України та наукових джерел [2, с. 5]. засвідчив, що окремі його положення (незважаючи на чисельні зміни та доповнення) потребують удосконалення. Наприклад, у зв'язку із внесенням у 2019 р. змін до статті 19 БК України щодо нової стадії бюджетного процесу – складання й розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них – в інших статтях ці зміни не було враховано (наприклад у статтях 1, 2 та 116 БК України). Щодо статті 116 БК України, то пропоную у ній доповнити перелік порушень бюджетного законодавства такими: порушення порядку складання Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету); порушення порядку розгляду Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету); порушення порядку прийняття рішення щодо Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету). Зазначена стаття також не містить переліку суб'єктів порушень бюджетного законодавства та їх складів [12, стаття 116], що інколи унеможливує притягнення винних до фінансової відповідальності. А тому доцільно у статті 116 БК України чітко визначити перелік суб'єктів та склад порушень бюджетного законодавства, що відповідатиме європейським практикам та вимогам права ЄС.

Щодо удосконалення норм ПК України, то оновлення потребують ті з них, що визначають механізм адміністрування податків в цілому та окремо – місцевих податків. Причому, для коректного нарахування і сплати податку на майно необхідно передбачити у відповідному законодавстві України норму про обов'язкову належну реєстрацію всіх об'єктів такого податку у реєстрах прав власності і відповідальність за її відсутність.

Варто зазначити, що останнім часом все частіше піднімається питання наділення органів місцевого самоврядування статусом контролюючих органів з виконанням функцій контролю, притаманних податковим органам. Із цього приводу було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі» від 12.12.2025 р. № 1748, якою передбачено можливу передачу окремих повноважень і функцій з адміністрування місцевих податків і зборів місцевим громадам за рішенням відповідної ради громади [13]. В цілому підтримуючи процес реформування місцевого самоврядування, в тому числі й щодо повноважень у сфері оподаткування, що відповідає Європейській хартії місцевого самоврядування, європейським стандартам і рекомендаціям Ради Європи та ЄС, хочу зауважити, що, на мій погляд, в умовах правового режиму воєнного стану, недостатніх фінансових ресурсів, кадрів, належного технічного забезпечення такі зміни є передчасними, адже не всі місцеві громади є готовими реалізовувати ці контрольні повноваження (а деякі з них може виконувати лише Державна податкова служба України). Зазначені повноваження необхідно впроваджувати поступово, при цьому бажано уникнути їх можливого дублювання з контрольними функціями Державної податкової служби України.

Не є досконалими і норми ПК України, які визначають механізм фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства [14, глави 11,12]. Це обумовлено існуванням такої проблеми, як подвійна фінансова відповідальність, – притягнення до фінансової відповідальності із застосуванням двох санкцій (штрафу та пені) за одне й те саме податкове правопорушення. Зазначене суперечить фундаментальному для правової системи ЄС принципу «non bis in idem» та вимогам правової визначеності.

Іншою проблемою є наявність у фінансовому законодавстві чисельних відсильних норм до інших законів та підзаконних актів без детального визначення меж та критеріїв

такого регулювання (наприклад, у статті 12 ПК України, статті 2 БК України та інших). І навпаки – має місце дублювання норм інших законів без достатнього обґрунтування, які часто залишаються формальними й неефективними. Зазначене через нечіткий юридичний зміст створює ризик правових колізій і неоднозначної правозастосовної практики. Ці та інші проблеми потребують вирішення з огляду на адаптацію національного законодавства до європейських стандартів для набуття Україною членства у ЄС [15, с. 140]. А тому під час внесення змін до БК України, ПК України, іншого фінансового законодавства важливо зменшити у ньому дублювання норм інших законів, використання відсильних та необґрунтованих норм, що засвідчить приведення його у відповідність до стандартів ЄС та сприятиме ефективному правозастосуванню.

Особливої уваги заслуговують питання фінансового моніторингу, адже у межах руху до ЄС Україна має запроваджувати правила та стандарти прозорих фінансових операцій, забезпечувати моніторинг транзакцій для виявлення підозрілих операцій. Саме в цьому напрямку має здійснюватися удосконалення діяльності платіжних систем в Україні, контролю у цій сфері з метою забезпечення відповідності законодавства України актам права ЄС та критеріям Європейської платіжної ради. Для повноцінної фінансової інтеграції з ЄС Україна має приєднатися до Єдиної зони безготівкових платежів у євро (SEPA), що дозволить швидко й просто здійснювати перекази у євро та сприятиме підвищенню довіри з боку європейських фінансових інституцій.

Реалізуючи важливе завдання – приведення системи фінансового моніторингу у відповідність до європейських вимог, зокрема, варто удосконалити окремі положення Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Так, доцільно передбачити норми про створення е-кабінету для суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Це необхідно для забезпечення обміну інформа-

цією між ними і Державною службою фінансового моніторингу та контролю останньою фінансових операцій для запобігання відмиванню коштів і фінансуванню тероризму.

Практика свідчить, що під час подання звітності з фінансового моніторингу окремими суб'єктами первинного фінансового моніторингу (суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та (або) азартні ігри, суб'єкти аудиторської діяльності, бухгалтери, адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, нотаріуси, постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів тощо) проблемними питаннями з-поміж інших є підрахунок (облік) клієнтів та операцій, визначення ступеню ризику клієнта тощо. Саме тому потребує детального врегулювання у аналізованому Законі процес подання звітності з фінансового моніторингу цими та іншими суб'єктами первинного фінансового моніторингу, додавши до нього окремий розділ «Особливості подання звітності з фінансового моніторингу».

Окремо зупинюся на потребі перегляду та удосконалення понятійно-категоріального апарату, що є надзвичайно складним і водночас важливим завданням для вітчизняної науки фінансового права. Мною ці питання неодноразово піднімалися у публікаціях, зокрема у статті «Понятійно-категоріальний апарат фінансового права: проблеми визначення» (2015 р.) було акцентовано увагу на потребі удосконалити зміст уже усталених фінансово-правових категорій і понять та визначити ті з них, які нещодавно увійшли до наукового обігу [16, с. 19]. Однак і на сьогодні це завдання не втратило своєї актуальності, а навпаки (з огляду на євроінтеграційні прагнення України) є нагальним, як і потреба розроблення та прийняття законодавчого акту з цього питання, наприклад закону «Про публічні фінанси» (такі закони прийнято у багатьох державах-членах ЄС).

Під час підготовки такого законопроєкту доцільно при визначенні основної фінансово-правової термінології враховувати вимоги до правового регулювання фінансових правовідносин Директиви Ради 2011/85/ЄС від 08.11.2011 р. про вимоги до бюджетних рамок

держав-членів [17]. Його прийняття засвідчать приведення фінансового законодавства України і практики його застосування у відповідність до європейських стандартів та вимог права ЄС.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків. В Україні, незважаючи на воєнний стан, на виконання вимог Угоди та з метою набуття членства в ЄС проводяться системні реформи у фінансовій системі та удосконалюється фінансове законодавство. Відповідно до положень Угоди фінансове законодавство оновлюється у напрямку удосконалення механізмів обміну фінансовою інформацією, адміністрування податків з метою його спрощення і запобігання ухиленню від сплати податків, фінансового контролю (нагляду), фінансового моніторингу, застосування заходів впливу за порушення фінансового законодавства. Однак через існування низки проблем потребують і надалі змін: норми БК України, ПК України, Законів України «Про Рахункову палату», «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», іншого фінансового законодавства; понятійно-категоріальний апарат шляхом розроблення та прийняття законодавчого акту з цього питання, наприклад закону «Про публічні фінанси».

Перспективи гармонізації фінансового законодавства України з європейськими стандартами в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови обумовлюються необхідністю оновлення фінансово-правового регулювання таких важливих питань: ефективний розподіл та використання коштів публічних фондів та міжнародної допомоги із забезпеченням максимальної прозорості і підзвітності; досконалий бюджетно-правовий механізм децентралізації та розвитку територіальних громад; зниження та спрощення податкового навантаження для платників податків, які беруть участь у післявоєнній відбудові; забезпечення прозорості фінансових операцій; ефективний механізм фінансового контролю та фінансового моніторингу, запобігання порушенням фінан-

сового законодавства. Зазначені напрями удосконалення фінансового законодавства можуть стати предметом подальших науко-

вих досліджень. Їх реалізація може слугувати основою для успішної післявоєнної відбудови України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 27.01.2025).
2. Бондаренко І.М. Кодифікація фінансового законодавства в умовах гармонізації законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 40 с.
3. Пацурківський П.С., Гаврилюк Р.О. Імплементация Україною фінансового *acquis* ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 3. С. 102-111.
4. Кичинська А.О. Акти права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) в сфері публічних фінансів та їх імплементация у законодавство України. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 87-91.
5. Чистоклетов Л. Г. Порухення фінансового законодавства в умовах війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2024. Вип. 42. С. 215-222.
6. European Commission. *Acquis*. Official web-site. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EU_RLEX&text=acquis&lang=en&type=quick&qid=1737048076918 (дата звернення: 28.01.2026).
7. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 р. № 1218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.01.2026).
8. Виконання Угоди про Асоціацію з ЄС. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vikonannja-ugodi-pro-asociaciju> (дата звернення: 28.01.2026).
9. Про внесення змін до Закону України «Про Рахункову палату» та деяких інших законодавчих актів України»: Закон України від 30.10. 2024 р. № 4042-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4042-20#Text> (дата звернення: 02.02.2026).
10. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 03.02.2026).
11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 03.02.2026).
12. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 05.02.2026).
13. Деякі питання реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.2025 р. № 1748. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1748-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.02.2026).
14. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
15. Дмитренко Е.С. Удосконалення механізму фінансової відповідальності у безпековому контексті та в умовах цифровізації фінансової системи України. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 136-141.
16. Дмитренко Е.С. Понятійно-категоріальний апарат фінансового права: проблеми визначення. *Право та державне управління*. 2015. № 2(19). С. 19-22.
17. Директива Ради 2011/85/ЄС від 08.11.2011 р. про вимоги до бюджетних рамок держав-членів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_026-11 (дата звернення: 06.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 14.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Квасюк С. В.,

кандидат юридичних наук

ORCID: 0009-0002-4330-1320

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено комплексному адміністративно-правовому аналізу інституційної реформи 2025 року у сфері публічного адміністрування сільського господарства України, що передбачала укрупнення центральних органів виконавчої влади економічного, аграрного та природоохоронного спрямування та створення Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України як єдиного інтегрованого суб'єкта формування і реалізації державної політики у відповідних сферах. Дослідження ґрунтується на тезі про наявність в Україні явища хронічної інституційної турбулентності в аграрному управлінні, зумовленої багаторічними реорганізаційними процесами, що здійснювалися без належної концептуальної наступності та довгострокової стратегії розвитку сільських територій.

У роботі обґрунтовано, що попередні спроби укрупнення органів виконавчої влади не забезпечили підвищення ефективності галузевого управління та стали передумовами формування критичної оцінки нової інституційної моделі.

Проаналізовано адміністративно-правовий статус і компетенційний обсяг Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, визначено особливості трансформації розподілу повноважень у сфері аграрної політики, продовольчої безпеки, контрольно-наглядової діяльності, міжнародного представництва та євроінтеграційної координації. Особливу увагу приділено зміні моделі координації – переходу від міжвідомчих узгоджувальних процедур до внутрішньовідомчої координації в межах інтегрованого міністерства.

У статті виявлено потенційні позитивні наслідки реформи, зокрема можливості інтегрованого стратегічного планування, синхронізації економічних, аграрних та екологічних політик, оптимізації управлінських процедур і впровадження проєктно-орієнтованих підходів. Водночас обґрунтовано комплекс ризиків, пов'язаних із втратою галузевої спеціалізації, ерозією інституційної пам'яті, ускладненням внутрішньої координації, дефіцитом інституційної довіри та потенційними труднощами імплементації *acquis communautaire* Європейського Союзу.

Зроблено висновок, що інституційна реформа 2025 року має характер масштабного адміністративного експерименту з невідомими наслідками, ефективність якого залежить від нормативного уточнення компетенції інтегрованого міністерства, формалізації внутрішніх координаційних механізмів, збереження галузевої автономності аграрного напрямку та забезпечення дієвих форм публічної участі у формуванні державної аграрної політики.

Ключові слова: *інституційна реформа; аграрний сектор; органи виконавчої влади; компетенція; координація; публічне адміністрування; продовольча безпека; євроінтеграція.*

Kwasiuk S. V. Administrative and legal consequences of institutional reform in Ukraine's agricultural sector

Abstract. The article provides a comprehensive administrative-legal analysis of the 2025 institutional reform in the sphere of public administration of agriculture in Ukraine, which introduced the consolidation of central executive bodies responsible for economic, agricultural and environmental policy and established the Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine as a single integrated authority for the formulation and implementation of state policy in these domains. The study is based on the thesis that Ukraine's agricultural governance is characterized by a phenomenon of chronic institutional turbulence caused by long-term reorganization processes conducted without conceptual continuity and without a coherent long-term strategy for rural development.

It is substantiated that previous attempts to consolidate executive bodies failed to enhance the effectiveness of sectoral governance and created the preconditions for a critical reassessment of the new institutional model.

The administrative-legal status and the scope of competences of the Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine are analysed, with particular emphasis on the transformation of the distribution of powers in the fields of agricultural policy, food security, supervisory and control activities, international representation and European integration coordination. Special attention is paid to the transformation of the coordination model, namely the shift from inter-agency conciliation procedures to intra-ministerial coordination within the integrated ministry.

The article identifies potential positive outcomes of the reform, including opportunities for integrated strategic planning, synchronization of economic, agricultural and environmental policies, optimization of administrative procedures and the introduction of project-oriented governance approaches. At the same time, a complex of risks is substantiated, associated with the possible loss of sectoral specialization, erosion of institutional memory, increased complexity of internal coordination, deficit of institutional trust and potential difficulties in the implementation of the European Union *acquis communautaire*.

It is concluded that the 2025 institutional reform constitutes a large-scale administrative experiment with uncertain consequences, the effectiveness of which depends on normative clarification of the competences of the integrated ministry, formalization of internal coordination mechanisms, preservation of sectoral autonomy of the agricultural domain and the provision of effective forms of public participation in the formulation of state agricultural policy.

Key words: *institutional reform; agricultural sector; executive authorities; competence; coordination; public administration; food security; European integration.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку аграрного сектору України характеризується не лише глибокими соціально-економічними трансформаціями, зумовленими воєнним станом, євроінтеграційними процесами та необхідністю післявоєнного відновлення сільських територій, але й суттєвими інституційними зрушеннями у системі публічного адміністрування. Особливого значення в цих умовах набуває інституційна реформа 2025 року, в межах якої було здійснено укрупнення центральних органів виконавчої влади економічного, аграрного та природоохоронного спрямування та створено Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України як єдиний інтегрований центр формування та реалізації державної політики у відповідних сферах.

Аграрний сектор традиційно відіграє системоутворюючу роль у національній економіці України, забезпечуючи продовольчу безпеку держави, формування значної частки експортного потенціалу, зайнятість сільського населення та відтворення людського капіталу сільських територій. Водночас ефективність реалізації аграрної політики безпосередньо залежить від стабільності та функціональної спроможності системи органів публічної адміністрації, чіткої визначеності їх компетенції та наявності дієвих координаційних механізмів. Часті реорганізаційні процеси, що супро-

джували розвиток аграрного управління упродовж останніх десятиліть, сформували стан хронічної інституційної турбулентності, яка негативно впливає на передбачуваність державної політики та рівень інституційної довіри з боку суб'єктів аграрного підприємництва.

Укрупнення центральних органів виконавчої влади, здійснене у 2025 році, суттєво трансформувало модель формування та реалізації аграрної політики, змінило традиційні механізми міжвідомчої координації та концентрації повноважень у межах одного інтегрованого міністерства. За таких умов постає низка принципових адміністративно-правових питань, пов'язаних із забезпеченням балансу між галузевою спеціалізацією та міжсекторальною інтеграцією, збереженням інституційної пам'яті, правовою визначеністю компетенції органів публічної влади, а також відповідністю нової інституційної моделі європейським адміністративним стандартам.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлена необхідністю науково обґрунтованого аналізу адміністративно-правових наслідків інституційної реформи 2025 року, визначення її потенційних переваг і ризиків, а також формування теоретичних і практичних орієнтирів для вдосконалення системи публічного адміністрування аграрного сектору України в умовах воєнного стану та європейської інтеграції.

Мета статті полягає у комплексному адміністративно-правовому аналізі інституційної реформи 2025 року у сфері публічного адміністрування сільського господарства України з метою оцінки трансформації компетенції та координаційних механізмів органів виконавчої влади, а також визначення потенційних переваг і ризиків нової інституційної моделі формування та реалізації аграрної політики.

Виклад основного матеріалу. Постійні реорганізаційні процеси в системі центральних органів виконавчої влади, що здійснюють публічне адміністрування у сфері сільського господарства, набули в Україні ознак системної нестабільності, яка за своїм характером виходить за межі поодиноких адміністративних трансформацій і може бути охарактеризована як хронічна інституційна турбулентність. Упродовж понад тридцяти років незалежності аграрна сфера функціонувала в умовах багаторазових структурних перетворень, що проявлялися у створенні, ліквідації, об'єднанні та перейменуванні профільних міністерств і центральних органів виконавчої влади.

Водночас значна частина таких інституційних змін не супроводжувалася системною концепцією розвитку аграрної політики та не була інтегрована у цілісну довгострокову стратегію публічного управління сільськими територіями. Як наслідок, реорганізаційні заходи нерідко мали декларативний характер і не забезпечували належного підвищення ефективності публічного адміністрування у сфері аграрних відносин. Така інституційна нестабільність негативно позначається на соціально-економічному стані сільських територій, рівні продовольчої безпеки та відтворенні людського потенціалу села, формуючи стійке відчуття невизначеності у суб'єктів аграрної діяльності.

Особливого резонансу набула інституційна реформа 2025 року, у межах якої було здійснено об'єднання Міністерства економіки України, Міністерства аграрної політики та продовольства України та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 року було утворено об'єднане Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України [1], якому

передано функції, майно та повноваження ліквідованих центральних органів виконавчої влади.

Зазначене рішення стало складовою ширшої урядової політики укрупнення структури органів виконавчої влади та перегляду моделі публічного адміністрування у сфері управління природними ресурсами, економікою та аграрними відносинами. Водночас така інституційна концентрація владних повноважень актуалізує низку адміністративно-правових питань, пов'язаних із розмежуванням компетенції, внутрішньою координацією управлінських функцій, а також забезпеченням належної реалізації галузевих політик у межах єдиного об'єднаного міністерства.

Для належного осмислення інституційної реформи 2025 року необхідним є звернення до передумов її запровадження та попереднього досвіду реорганізацій у системі органів публічної адміністрації аграрного сектору. Аграрна адміністрація України упродовж тривалого часу характеризується високим рівнем інституційної мінливості, що має історичне підґрунтя ще з радянського періоду. Так, у 1985 році в межах реформування управління агропромисловим комплексом було утворено Держагропром УРСР як єдиний агропромисловий комітет, на який поклалися функції координації діяльності кількох галузевих міністерств [2].

У період незалежності України у 1990–2000-х роках сформувалася класична галузева модель публічного адміністрування, у межах якої ключову роль відігравало Міністерство аграрної політики України (згодом – Міністерство аграрної політики та продовольства України), яке забезпечувало формування та реалізацію державної політики у сфері сільського господарства, продовольчої безпеки та розвитку сільських територій [2].

Перший системний прецедент ліквідації окремого профільного аграрного міністерства відбувся у 2019 році в межах урядової політики оптимізації структури центральних органів виконавчої влади. Міністерство аграрної політики та продовольства України було приєднано до Міністерства економіки, розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, а Міністерство екології та природних

ресурсів – об'єднано з енергетичним відомством. Така модель укрупнення міністерств не забезпечила належного рівня галузевого управління та зазнала обґрунтованої критики з боку наукової спільноти й представників аграрного бізнесу, що зумовило відновлення у 2020–2021 роках окремих Міністерства аграрної політики та продовольства України і Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України [3].

Відновлення профільних міністерств було обґрунтовано необхідністю забезпечення спеціалізованого галузевого управління, а також низькою ефективністю надмірно укрупнених управлінських структур. Це рішення тимчасово стабілізувало систему публічного адміністрування аграрної сфери та створило передумови для більш цілеспрямованого формування аграрної політики.

Водночас у 2022–2024 роках в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України та обмежених фінансово-ресурсних можливостей держави питання оптимізації кількості центральних органів виконавчої влади знову було актуалізоване. Аргументами на користь укрупнення міністерств стали необхідність скорочення управлінських витрат, мінімізація дублювання функцій та підвищення оперативності прийняття управлінських рішень. Саме у цьому контексті було сформовано політико-адміністративні передумови для ініціювання інституційної реформи 2025 року та створення об'єднаного міністерства економічного, аграрного та природоохоронного спрямування [3].

Станом на середину 2025 року система органів публічної адміністрації у сфері сільськогосподарства включала Міністерство аграрної політики та продовольства України як центральний орган формування державної політики, низку спеціалізованих центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство меліорації та рибного господарства України, Державне агентство водних ресурсів України тощо), а також розгалужену мережу територіальних органів.

При цьому для зазначеної системи була

характерна фрагментарність розподілу компетенції та наявність проблем координації між окремими органами. Унаслідок попередніх реорганізацій окремі центральні органи виконавчої влади опинилися в умовах функціонального та організаційного «подвійного підпорядкування», що ускладнювало формування єдиної управлінської політики. Зокрема, Держпродспоживслужба формально підпорядковувалася Міністерству економіки, тоді як формування політики у сфері безпечності харчових продуктів було віднесено до компетенції Міністерства аграрної політики та продовольства України. Аналогічні проблеми спостерігалися у сфері рибного господарства та меліорації, де повноваження були розмежовані між різними міністерствами [3].

Наукові дослідження у сфері адміністративного права ще до 2025 року фіксували наявність паралелізму повноважень, дублювання контрольних функцій та недосконалість координаційних механізмів у системі публічного адміністрування аграрного сектору. Так, О. Шевчук наприкінці 2024 року обґрунтовано вказувала на неузгодженість компетенції центральних і місцевих органів, паралельність здійснення контрольно-наглядових повноважень та надання адміністративних послуг агровиробникам, а також на недостатню ефективність інструментів міжвідомчої координації [4, с. 471].

Таким чином, на передодні реформи 2025 року склалося усвідомлення об'єктивної необхідності інституційного вдосконалення системи публічного адміністрування аграрної політики, при цьому важливим залишалося питання вибору моделі такого реформування – шляхом чергового укрупнення центральних органів виконавчої влади чи через інституційне посилення окремого профільного міністерства.

Інституційна реформа 2025 року була формалізована постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 року, якою здійснено реорганізацію центральних органів виконавчої влади економічного, аграрного та природоохоронного спрямування [1]. У результаті її реалізації відбулася трансформація галузевої моделі публічного адміністрування в напрямі укрупнення органів

виконавчої влади та концентрації управлінських функцій у межах єдиного інтегрованого суб'єкта.

Ключовим елементом реформи стало перейменування Міністерства економіки України на Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, на базі якого утворено інтегрований центральний орган виконавчої влади, уповноважений формувати та реалізовувати державну політику у трьох взаємопов'язаних сферах: економіці, агропромисловому комплексі та охороні довкілля.

Одночасно було ліквідовано Міністерство аграрної політики та продовольства України і Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Їхні функції, повноваження, майно, кадровий потенціал та бюджетні призначення передано новоствореному Міністерству економіки, довкілля та сільського господарства України, яке визначено правонаступником усіх прав і обов'язків ліквідованих органів.

Постановою Кабінету Міністрів України також затверджено нове Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, яким деталізовано його адміністративно-правовий статус, структуру, завдання та функції [1]. З метою збереження галузевої спеціалізації в межах інтегрованого органу в його структурі передбачено утворення профільних департаментів з питань аграрної політики та охорони довкілля, що фактично інституціоналізує внутрішню функціональну диференціацію управлінських повноважень.

Для забезпечення правонаступництва та організаційної безперервності виконання державних функцій утворено ліквідаційні комісії Міністерства аграрної політики та продовольства України і Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Перехідний період реорганізації, протягом якого здійснюється врегулювання кадрових, майнових та процедурних питань, визначено до кінця 2025 року.

Унаслідок реалізації реформи Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України стало єдиним центральним органом виконавчої влади, уповноваженим

формувати державну політику у сфері економічного розвитку, агропромислового комплексу та охорони довкілля. Керівником об'єднаного міністерства призначено Олексія Соболева, а формування нового складу Кабінету Міністрів України відбулося за умов політичної підтримки коаліційної більшості Верховної Ради України [5].

Реформа 2025 року мала комплексний характер і не обмежувалася трансформацією аграрного та екологічного блоків. Паралельно було ліквідовано Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України [6] з переданням його повноважень Міністерству оборони України, а також здійснено реорганізацію Міністерства соціальної політики України шляхом приєднання до нього Міністерства національної єдності України [7]. У такий спосіб урядом було реалізовано загальну політику скорочення кількості центральних органів виконавчої влади та оптимізації бюджетних витрат.

Очікуваним результатом укрупнення органів стало зменшення адміністративних витрат, усунення дублювання посад та використання єдиної управлінської інфраструктури. За офіційними оцінками, у 2026 році бюджет Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України передбачається меншим за сукупний бюджет ліквідованих міністерств у 2025 році, що підтверджує фіскальну спрямованість реформи.

Таким чином, головною метою інституційної реформи 2025 року стало формування єдиного центру державної політики у сфері економіки, агропромислового комплексу та охорони довкілля, що зумовило істотну трансформацію системи розподілу компетенцій та координації в органах публічної адміністрації. Подальший аналіз буде спрямований на дослідження адміністративно-правових наслідків такої концентрації повноважень.

Як відомо з теорії адміністративного права, компетенція органу публічної адміністрації є сукупністю установлених нормами права завдань, функцій, повноважень та обов'язків, що визначають його місце в системі публічного управління та окреслюють межі владного впливу у відповідній сфері. Погоджуємось також із думкою В. Спасенко,

яка конкретизує це поняття, розглядаючи її як сукупність визначених законодавством предметів відання та повноважень, спрямованих на виконання поставлених завдань і функцій [8].

Інституційна реформа 2025 року істотно трансформувала компетенційний ландшафт центральних органів виконавчої влади в аграрному секторі, що обумовлює необхідність її комплексного адміністративно-правового аналізу.

Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (далі – МЕДСГ) після реорганізації набуло статусу головного профільного органу у системі центральних органів виконавчої влади, на який покладено формування та реалізацію державної політики у трьох взаємопов'язаних сферах – економіки, агропромислового комплексу та охорони довкілля. У частині сільськогосподарської політики до його компетенції віднесено:

1. Формування державної аграрної політики та політики продовольчої безпеки. МЕДСГ уповноважене здійснювати стратегічне планування розвитку аграрного сектору, формувати та реалізовувати державні програми підтримки сільськогосподарського виробництва, регулювати ринки аграрної продукції, координувати інтеграцію України до Спільної аграрної політики Європейського Союзу та забезпечувати функціонування системи продовольчої безпеки. У такий спосіб до МЕДСГ повністю перейшла компетенція ліквідованого Міністерства аграрної політики та продовольства України.

2. Нормотворча діяльність у сфері аграрних відносин. Підготовка законопроектів, підзаконних нормативно-правових актів та відомчих нормативних документів у сфері аграрної політики й охорони довкілля зосереджена у межах одного міністерства, що об'єктивно зумовлює потребу у внутрішній координації правотворчої діяльності між профільними структурними підрозділами МЕДСГ та формує нову модель внутрішньовідомчого узгодження нормативних рішень.

3. Реалізація державних програм підтримки аграрного сектору. Адміністрування програм фінансової підтримки агровиробни-

ків, агрострахування, компенсаційних механізмів та грантових інструментів здійснюється через МЕДСГ, що означає інституційну трансформацію взаємодії суб'єктів аграрного підприємництва з органами публічної адміністрації та зміну традиційних каналів комунікації між державою і сільськогосподарськими виробниками.

4. Координація контрольно-наглядової діяльності у сфері агропромислового комплексу. Реформа спричинила перегляд підпорядкування спеціалізованих центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом. Держпродспоживслужба, яка раніше перебувала у стані функціонального «подвійного підпорядкування», була інтегрована у сферу управління МЕДСГ, яке відтепер спрямовує і координує діяльність Держлісагентства, Держрибагентства, Держводагентства та інших установ, що діють у сфері агропромислового комплексу. Така концентрація повноважень створює передумови для усунення фрагментарності компетенції та формування цілісної державної політики у сфері меліорації, зрошення та управління природними ресурсами.

5. Міжнародне представництво та євроінтеграційна діяльність. МЕДСГ здійснює представництво України у міжнародних організаціях та переговорних процесах з питань аграрної політики, продовольчої безпеки та торгівлі аграрною продукцією, зокрема в межах діалогу з Європейським Союзом. Консолідація відповідних повноважень у межах одного міністерства сприяє інституційній єдності позиції держави та підвищує ефективність координації євроінтеграційних процесів у аграрній сфері.

Отже, компетенція МЕДСГ у частині аграрної політики фактично інтегрує сукупність повноважень ліквідованого Міністерства аграрної політики та продовольства України та екологічного блоку у межах єдиного адміністративного суб'єкта. Водночас ліквідація окремого профільного міністерства аграрної політики зумовила трансформацію інституційного представництва інтересів аграрного сектору на рівні Кабінету Міністрів України та змінила модель формування галузевої політики, яка нині здійснюється в межах єдиного

інтегрованого міністерства через систему внутрішньої функціональної диференціації.

Офіційна аргументація Уряду України щодо об'єднання міністерств у 2025 році ґрунтувалася на прагненні забезпечити інституційну цілісність державної політики та підвищити ефективність міжсекторальної координації. Декларованою метою реформи було усунення дублювання управлінських функцій, формування єдиного центру стратегічного планування та створення інтегрованої моделі управління економічними, аграрними й природоохоронними ресурсами держави.

1. Єдине стратегічне планування та інтегрована логіка політик

Запроваджена модель передбачає формування економічної, аграрної та екологічної політики в межах єдиної інституційної логіки, що ґрунтується на принципі взаємної узгодженості цілей та інструментів державного регулювання. Об'єднання профільних напрямів у межах МЕДСГ покликано подолати фрагментарність попередньої системи, в якій аграрна політика нерідко розроблялася ізольовано від економічної та екологічної, що призводило до конфліктів цілей та неузгодженості управлінських рішень. У цьому контексті нова модель орієнтована на впровадження підходів сталого розвитку та міжсекторальної інтеграції державної політики.

2. Узгодження інструментів та цифровізація управління

Реформа передбачає консолідацію фінансових, програмних та цифрових інструментів публічного адміністрування. Застосування спільних електронних платформ спрямоване на інтеграцію реєстрів, спрощення процедур надання адміністративних послуг та підвищення прозорості управлінських рішень у аграрному секторі. Консолідація бюджетних програм і цифрових сервісів дозволяє синхронізувати підтримку аграрного виробництва з економічними й екологічними програмами, мінімізуючи конкуренцію за ресурси та запобігаючи суперечливості державних заходів.

3. Проектно-орієнтована модель внутрішньої координації

У межах МЕДСГ запроваджено модель проектного управління, яка передбачає формування «портфелів реформ» та їх узго-

дження з економічними й екологічними пріоритетами. Такий підхід забезпечує інтеграцію аграрних реформ (земельної, меліоративної, системи державної підтримки) з екологічними та економічними завданнями, що унеможливорює відомчий партикуляризм та сприяє комплексності державної політики. Практичним підтвердженням ефективності цього підходу є розпочаті у 2025 році проєкти з реформування меліоративної сфери, що поєднують економічні, аграрні та природоохоронні інструменти регулювання [9].

4. Спрощення процедур і прискорення прийняття рішень

Концентрація управлінських повноважень у межах одного центрального органу виконавчої влади покликана замінити міжвідомчі погоджувальні процедури внутрішньовідомчою координацією, що має потенціал для суттєвого скорочення строків підготовки управлінських рішень. Умови воєнного стану додатково актуалізували потребу в оперативному реагуванні органів виконавчої влади, що було враховано при формуванні нової інституційної моделі.

5. Єдина система зовнішнього представництва та євроінтеграційної координації

Об'єднання аграрного, економічного та екологічного блоків у межах одного міністерства сприяє інституційній єдності державної позиції у переговорних процесах з Європейським Союзом, зокрема щодо імплементації аграрного та природоохоронного *acquis communautaire*. Запровадження «єдиного вікна» для міжнародної взаємодії потенційно підвищує рівень довіри з боку міжнародних партнерів і донорів та спрощує координацію інвестиційних і відновлювальних програм.

6. Оптимізація кадрового та експертного потенціалу

Створення профільних департаментів у складі МЕДСГ спрямоване на збереження галузевої експертизи та формування міждисциплінарних команд, що поєднують економічні, аграрні та екологічні компетенції. Такий формат організації управління орієнтований на формування комплексних рішень і зменшення політизації управлінських процесів за рахунок підвищення ролі професійних управлінських команд.

Отже, урядова концепція реформи 2025 року ґрунтується на ідеї синергії та інтегрованого управління, серед основних очікуваних ефектів якої визначено: цілісність державної політики, скорочення дублюючих функцій, оптимізацію бюджетних витрат, прискорення реалізації реформ та посилення євроінтеграційної координації. Запровадження єдиного інституційного центру формування політики також потенційно спрощує внутрішньоурядову координацію та зменшує ризики міжвідомчих конфліктів, що є особливо значущим в умовах воєнного стану та обмежених ресурсів держави.

Та попри декларовані переваги, інституційна реформа 2025 року зумовила активну дискусію в науковому середовищі, серед професійних об'єднань аграріїв та представників громадянського суспільства. Ключові застереження стосуються потенційних негативних наслідків укрупнення центральних органів виконавчої влади для якості формування аграрної політики, збереження інституційної пам'яті та ефективності внутрішньої координації в системі публічного адміністрування.

Ліквідація окремого профільного міністерства аграрної політики об'єктивно змінює модель інституційного представництва аграрного сектору на рівні Кабінету Міністрів України. Аграрна політика з галузевого пріоритету трансформується у складову інтегрованого портфеля політик МЕДСГ, де вона перебуває у конкурентному співвідношенні з макроекономічними та фінансово-ресурсними напрямками. За таких умов існує ризик поступового «розмивання» аграрної специфіки та втрати фокусу на проблематиці розвитку сільських територій, продовольчої безпеки й підтримки дрібних і середніх виробників.

У науковій та експертній спільноті неодноразово наголошувалося, що аграрний сектор, з огляду на його сезонність, соціальну чутливість і стратегічне значення для держави, потребує самостійного інституційного представництва [4, с. 473]. Відсутність окремого міністра аграрної політики може призвести до зменшення інтенсивності комунікації між державою та суб'єктами аграрного підприємництва, а також до формування політики без належного врахування галузевої специфіки.

Реорганізація міністерств супроводжується істотними кадровими трансформаціями, які створюють ризик втрати професійних кадрів і накопиченої інституційної пам'яті. Ліквідація Міністерства аграрної політики та продовольства України означає припинення функціонування напрацьованих процедур, каналів комунікації з науковими установами, громадами та міжнародними партнерами. Перехідний період до повноцінного функціонування профільного департаменту в структурі МЕДСГ може призвести до тимчасового зниження якості адміністрування державних програм підтримки аграрного сектору та ускладнення доступу агровиробників до публічних послуг.

Формування великого інтегрованого міністерства з широким портфелем функцій об'єктивно підвищує складність внутрішньої координації. Перенесення міжвідомчих узгоджувальних процедур у внутрішньовідомчу площину не гарантує їх спрощення, а за відсутності чітко формалізованих механізмів координації може призвести до внутрішньої конкуренції між департаментами, дублювання функцій та розмивання відповідальності. Перевантаженість керівництва міністерства різноплановими завданнями також створює ризик фрагментації управлінського контролю.

Аграрна та екологічна політики традиційно характеризуються наявністю об'єктивних конфліктів інтересів, що раніше врівноважувалися механізмами міжвідомчого погодження та урядового арбітражу. Об'єднання відповідних функцій у межах одного міністерства переносить ці конфлікти у внутрішню площину органу та потребує розроблення спеціальних процедур забезпечення балансу інтересів.

Процедура реалізації інституційної реформи 2025 року характеризувалася високою швидкістю прийняття рішень та обмеженим залученням галузевих стейкхолдерів до процесу їх обговорення. Такий формат реформування суперечить принципам належного врядування та публічної участі, закріпленим у сучасній доктрині публічного адміністрування.

Після оприлюднення рішення про ліквідацію Міністерства аграрної політики та продо-

вольства України понад тридцять галузевих асоціацій звернулися до Президента України із застереженнями щодо можливих негативних наслідків укрупнення органів виконавчої влади для ефективності управління аграрним сектором [10]. Головним аргументом професійної спільноти стало застереження щодо втрати галуззю належного інституційного представництва та ризику зниження чутливості державної політики до потреб сільських територій.

Наявність такого спротиву свідчить про формування дефіциту інституційної довіри між органами публічної влади та суб'єктами аграрного підприємництва, що може ускладнити реалізацію державних програм, сповільнити впровадження реформ і знизити ефективність адміністративно-правового регулювання.

Декларована економія бюджетних коштів від укрупнення міністерств у короткостроковій перспективі також є досить дискусійною. Реорганізація органів виконавчої влади супроводжується значними трансакційними витратами, пов'язаними з кадровими компенсаціями, переміщенням майна, оновленням організаційної інфраструктури та внесенням змін до значної кількості нормативно-правових актів.

Досвід попередніх реорганізацій засвідчує, що фінансовий ефект від укрупнення може бути нейтралізований витратами перехідного періоду, а фактичні бюджетні вигоди – мінімізовані.

Обрана Україною модель інтеграції економічного, аграрного та екологічного блоків у межах одного міністерства не має сталих аналогів у державах – членах Європейського Союзу. Порівняльний аналіз засвідчує, що у переважній більшості країн ЄС функціонує окреме аграрне міністерство або ж аграрне відомство, поєднане з екологічними чи територіальними функціями, але не інтегроване з економічним блоком.

Така інституційна специфіка України потенційно ускладнює імплементацію *acquis communautaire* у сфері аграрної та природоохоронної політики та може потребувати подальшої інституційної адаптації у процесі євроінтеграції.

Насамкінець необхідно зазначити, що ліквідація центральних органів виконавчої влади та передача їхніх повноважень новоутвореним структурам створює ризики виникнення правових колізій та тимчасових прогалин у нормативному регулюванні. До повного завершення перехідного періоду існує ймовірність правової невизначеності щодо компетенції відповідальних суб'єктів, дійсності адміністративних актів та легітимності процедурних рішень.

Зазначені обставини негативно впливають на принцип правової визначеності та передбачуваності публічного адміністрування, що має особливе значення для суб'єктів аграрного підприємництва в умовах воєнного стану та економічної нестабільності.

Сукупність виявлених ризиків дозволяє зробити висновок, що інституційна реформа 2025 року має характер масштабного адміністративного експерименту, наслідки якого залишаються відкритими. Потенційні загрози для якості публічного адміністрування аграрного сектору охоплюють втрату галузевої автономності, ерозію інституційної пам'яті, ускладнення координаційних механізмів та ризики для євроінтеграційних процесів. У подальшому розвиток цієї інституційної моделі потребуватиме постійного моніторингу, а також можливого коригування з урахуванням принципів належного врядування та європейських адміністративних стандартів.

Висновки. Інституційна реформа 2025 року, у межах якої було здійснено укрупнення органів публічної адміністрації економічного, аграрного та природоохоронного спрямування, має складні й неоднозначні адміністративно-правові наслідки, що потребують комплексної наукової оцінки.

У результаті реформування компетенція органів аграрного управління зазнала принципових змін: формування та реалізація державної аграрної політики були інтегровані у межах Міністерства економіки, довілля та сільського господарства України, яке стало єдиним центром вироблення управлінських рішень у сфері агропромислового комплексу. Така концентрація повноважень посилила вертикаль публічного управ-

ління та створила передумови для більш узгодженого міжсекторального планування. Водночас вона об'єктивно актуалізувала проблеми збереження інституційної пам'яті, безперервності управлінських процесів та необхідності перегляду значного масиву нормативно-правових актів.

Координація у сфері публічного адміністрування сільського господарства набула нового виміру: міжвідомчі узгоджувальні процедури були трансформовані у внутрішньовідомчу модель координації, що потенційно скорочує строки прийняття управлінських рішень, але водночас створює підвищені вимоги до якості внутрішніх управлінських процесів. Саме від ефективності внутрішньої організації МЕДСГ залежить, чи буде забезпечено баланс між аграрними, економічними та екологічними пріоритетами.

До потенційних позитивних наслідків реформи належать: інтегроване стратегічне планування розвитку агропромислового комплексу, можливість комплексного вирішення міжсекторальних проблем (меліорація, кліматична адаптація, цифровізація адміністративних послуг), оптимізація управлінських процедур і впровадження сучасних моделей проектного управління. За умов послідовної реалізації реформа може стати імпульсом для модернізації системи публічного адміністрування аграрного сектору.

Водночас існують істотні ризики, пов'язані з потенційною втратою галузевої спеціалізації, зниженням пріоритетності аграрної

політики та зростанням інституційної нестабільності. Часті структурні реорганізації підбивають принцип правової визначеності та формують у суб'єктів аграрного підприємництва стан регуляторної невпевненості. Не виключається також потреба подальшої інституційної корекції обраної моделі з огляду на євроінтеграційні зобов'язання України.

Прогноз розвитку ситуації свідчить, що у короткостроковій перспективі реформа супроводжуватиметься періодом інституційної турбулентності. У середньостроковому вимірі можливі два сценарії: оптимістичний – стабілізація діяльності МЕДСГ та підвищення ефективності управління аграрною сферою; песимістичний – посилення внутрішньої бюрократизації, зниження динаміки аграрної політики та необхідність перегляду інституційної моделі.

Для науки адміністративного права інституційна реформа 2025 року становить показовий приклад пошуку балансу між принципами оптимізації державного апарату та спеціалізації публічного управління. Подальша ефективність цієї моделі залежатиме від здатності держави забезпечити чітке нормативне закріплення компетенції МЕДСГ, реальну автономність аграрного напрямку в його структурі, дієві механізми консультацій з галузевими стейкхолдерами та належний парламентський контроль. Лише за таких умов реформа може трансформуватися з ризикованого адміністративного експерименту у сталий інструмент модернізації аграрної політики України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#Text>.
2. Чопенко В. Синдром реформаторського невротизму: чому українське сільське господарство страждає від перманентних реорганізацій // Agronews.ua. URL: <https://agronews.ua/news/ozvucheno-naslidky-vidsutnosti-staloyi-agrarnoyi-polityky-dlya-prodovolchoyi-bezpeky-krayiny/>.
3. Козаченко О. Моделі міністерств у ЄС: хто і як керує агросектором – і чому Україна знову «особлива» // Latifundist.com. 15 липня 2025. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/1169-modeli-ministerstv-uyes-hto-i-yak-keruye-agrosektorom-i-chomu-ukrayina-znovu-osobлива/>.
4. Шевчук О. Система органів публічної адміністрації в механізмі адміністративно-правового регулювання сільського господарства // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична. 2024. Вип. 43. С. 470–475. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17500801>.
5. Олексій Соболев призначений Міністром економіки, довкілля та сільського господарства України // Міністерство економіки України. 17 липня 2025. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/9f21cbe6-7b04-42c3-9bbe-dcd0bd2b7aee>.

6. Уряд прийняв рішення про ліквідацію Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості // Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. 21 липня 2025. URL: <https://mspu.gov.ua/news/ministerstvo-z-pytan-stratehichnykh-haluzei-promyslovosti-priednaly-do-ministerstva-oborony-ukrainy>.

7. Кабмін реорганізував Міністерство нац'єдності та приєднав його до Мінсоцполітики // УНН. 21 липня 2025. URL: <https://unn.ua/news/kabmin-reorhanizuvav-ministerstvo-natsiednosti-ta-priednav-yoho-do-minsotspolityky>.

8. Спасенко В. О. Компетенція суб'єкта публічного адміністрування: поняття і структура // Проблеми сучасних трансформацій. 2022. № 4. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-4-01-05>.

9. 100 днів роботи Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України: результати об'єднання // Міністерство економіки України. 31 жовтня 2025. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/ae785f39-ab1c-4ff2-9458-bf0e48d4f697>.

10. 36 аграрних асоціацій виступили проти ліквідації МінАПК // AgroTimes.ua. URL: <https://agrotimes.ua/agromarket/36-agrarnyh-asocziaczij-vystupyly-proty-likvidacziyi-minapk/>.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Константий О. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0001-8160-1585

«ПЕРВИННІ» (ЮРИДИЧНІ) ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. У статті розглядаються питання «первинних» (юридичних) джерел адміністративного судочинства, які є обов'язковими для керівництва ними під час вирішення публічно-правових спорів суддями адміністративних судів та для вчинення процесуальних дій учасниками справ.

«Первинними» (юридичними) джерелами адміністративного судочинства пропонується розглядати зовнішні форми закріплення загальнообов'язкових правил поведінки, якими визначаються юрисдикція та повноваження адміністративних судів, коло, права і обов'язки учасників судового процесу, а також порядок вчинення процесуальних дій щодо ініціювання і судового вирішення публічно-правових спорів у цілому, виконання прийнятих судами рішень.

Розглядаються особливості в якості «первинних» джерел адміністративного судочинства Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кодексу адміністративного судочинства України, а також законів України «Про судовий збір», «Про прокуратуру», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про судову експертизу», «Про адміністративну процедуру».

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про те, що «первинними» (юридичними) джерелами адміністративного судочинства є відповідні нормативно-правові акти (їх структурні частини), що містять норми адміністративного судового процесу та є складовими елементами системи законодавства України.

Відзначається, що для «первинних» джерел адміністративного судочинства не є властивим «переживання» у часі. Зворотної дії закріплені у них норми судового процесу не мають. Адміністративне судочинство здійснюється на основі процесуальних правил, закріплених у «первинних» джерелах цього виду судочинства, в їх редакції, яка є чинною на час (день) вчинення конкретної процесуальної дії, розгляду і вирішення адміністративної справи.

Ключові слова: адміністративне судочинство, джерела права, адміністративні суди, публічно-правові спори, Конституція, закони України.

Konstantyi O. V. "Primary" (legal) sources of administrative proceedings

Abstract. The article considers the issues of "primary" (legal) sources of administrative proceedings, which are mandatory for guidance in resolving public law disputes by judges of administrative courts and for the performance of procedural actions by participants in cases.

The "primary" (legal) sources of administrative proceedings are proposed to be considered external forms of consolidation of generally binding rules of conduct that determine the jurisdiction and powers of administrative courts, the scope, rights and obligations of participants in the judicial process, as well as the procedure for performing procedural actions regarding the initiation and judicial resolution of public law disputes in general, and the implementation of decisions made by courts.

The features of the Constitution of Ukraine, international treaties, the consent to which is binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine, as well as the laws of Ukraine "On Court Fees", "On the Prosecutor's Office", "On the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights", "On Forensic Expertise", "On Administrative Procedure" as "primary" sources of administrative proceedings are considered.

Based on the results of the study, it was concluded that the "primary" (legal) sources of administrative proceedings are the relevant regulatory legal acts (their structural parts) that contain the norms of administrative judicial proceedings and are constituent elements of the legislative system of Ukraine.

It is noted that “primary” sources of administrative proceedings are not characterized by “experience” in time. The norms of judicial process enshrined in them do not have retroactive effect. Administrative proceedings are carried out on the basis of procedural rules enshrined in the “primary” sources of this type of proceedings, in their version, which is valid at the time (day) of the commission of a specific procedural action, consideration and resolution of an administrative case.

Key words: *administrative proceedings, sources of law, administrative courts, public law disputes, Constitution, laws of Ukraine.*

З огляду на положення частини другої статті 19 Конституції України суди (як незалежна в механізмі державної влади підсистема органів) та судді (як наділені повноваженнями здійснювати судочинство посадові особи названих органів) зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. У зв'язку з цим актуального значення для вітчизняної науки має дослідження питань врегульованих законодавством способів (процедур) вирішення судами юридичних спорів, у тому числі тих, які виникають внаслідок реалізації своїх повноважень суб'єктами владного публічного управління, або закріплюються в джерелах адміністративного судочинства.

З урахуванням положень теорії права [1, с. 21], джерела власне процедур здійснення адміністративного судочинства України можна поділяти на «первинні» («юридичні») (тобто такі, що за будь-яких умов є обов'язковими для керівництва ними під час вирішення публічно-правових спорів суддями адміністративних судів та для вчинення процесуальних дій учасниками відповідних справ) та «вторинні» («допоміжні») [2, с. 59-62] (зміст яких впливає з «юридичних» або вказує на їхню чинність чи дію, та які підлягають застосуванню в судовому процесі в силу їх авторитету: – прецеденти (позиції) щодо застосування відповідних (релевантних спірним правовідносинам) норм права, визначені в постановах Верховного Суду, рішеннях Конституційного Суду України, а також Європейського суду з прав людини; – резолютивні частини рішень Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними норми (положення) законів або міжнародних договорів України, наслідком чого є втрата ними чинності; – рекомендаційного характеру (нератифіковані Верховною Радою України) міжнародні правові акти [документи] органів

Ради Європи, професійних суддівських асоціацій тощо).

«Первинними» (юридичними) джерелами адміністративного судочинства, на наш погляд, можна розглядати зовнішні форми закріплення загальнообов'язкових правил поведінки (норм права), якими визначаються юрисдикція та повноваження адміністративних судів, коло, права і обов'язки учасників судового процесу, а також порядок вчинення процесуальних дій щодо ініціювання і судового вирішення публічно-правових спорів у цілому, виконання прийнятих судами рішень.

У статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) передбачено, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, цим Кодексом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (частина перша); провадження в адміністративних справах здійснюється *відповідно до закону*, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи (частина третя).

З аналізу наведених норм КАС України випливає, що до «первинних» джерел адміністративного судочинства (у порядку зниження їхньої юридичної сили) є підстави відносити:

- 1) Конституцію України;
- 2) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 3) КАС України;
- 4) інші відповідні закони України.

Конституція України є «первинним» джерелом адміністративного судочинства України, яке має найвищу юридичну силу (обов'язковість) при вирішенні суддями адміністративних судів публічно-правових спорів (справ адміністративної юрисдикції). Так, у царині адміністративного судочин-

ства підлягає застосовуванню частина третя статті 8 Основного Закону України, в якій встановлено, що норми Конституції України є нормами прямої дії; звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі конституційних норм гарантується.

«Первинними» джерелами адміністративного судочинства є також інші статті (їх частини), розміщені в Розділі I «Загальні засади» Конституції України, в яких закріплюються засади конституційного ладу в Україні, а саме: – частина друга статті 6, відповідно до якої органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України; – частина перша статті 8, згідно з якою в Україні визнається і діє принцип верховенства права; – частина перша статті 10, в якій визначається, що державною мовою (тобто обов'язковим засобом спілкування при здійсненні своїх повноважень у тому числі суддями адміністративних судів [3]) є українська мова; – частина друга статті 19, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

«Первинним» джерелом, яке є правовою підставою для утворення та діяльності адміністративних судів, є частина друга статті 55 Конституції України, відповідно до приписів якої «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». В аспекті з'ясування суті цих положень Основного Закону України в абзаці першому підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011 Конституційний Суд України вказав, що для реалізації кожним конституційного права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів влади у сфері управлінської діяльності (тобто права, гарантованого частиною другої статті 55 Конституції) в Україні утворено систему адміністративних судів [4].

Існування в системі судустрою України адміністративних судів та завдання їх діяль-

ності при внесенні змін до Конституції України щодо правосуддя в 2016 році було прямо закріплено в частині п'ятій статті 125 Основного Закону України, де зокрема встановлено, що «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди».

Основні (універсальні) засади реалізації правосуддя в Україні, у тому числі в справах адміністративної юрисдикції, закріплені в статтях 129 і 129¹ Конституції України. Ці засади (принципи) відтворюються та зазнають детального законодавчого врегулювання в главі 1 розділу I КАС України (їх загальний перелік наведено в частині третій статті 2, а зміст розкрито в статтях 6–16).

Наступним за юридичною силою після Конституції України «первинним» джерелом адміністративного судочинства є *міжнародні договори*, ратифіковані Верховною Радою України. Засадою конституційного ладу, закріпленою в частині першій статті 9 Основного Закону України, є те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Виходячи з наведених приписів Основного Закону України, логічним виглядає закріплення законодавцем у частині другій статті 3 КАС України положення щодо визнання пріоритету в застосуванні судом під час здійснення адміністративного судочинства правил міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, у разі, коли вони відрізняються від правил, що містяться в цьому Кодексі.

Насьогодні з огляду на інтенсифікацію процесів європейської інтеграції України важливим «первинним» джерелом адміністративного судочинства є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), ратифікована разом з протоколами № 2, 4, 7 та 11 до неї Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [5]. Положення Конвенції та протоколів до неї отримують інтерпретації, тлумачення у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка є «живою Конвенцією», що перебуває у динамічному розвитку.

Згідно з положеннями статті 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV суди України (у тому числі адміністративні) під час розгляду справ мають застосовувати Конвенцію і практику ЄСПЛ як *джерело права* [6].

Правові позиції, які визначає в своїх рішеннях ЄСПЛ, застосовуючи «розширене» (у певних випадках «автономне» в контексті конкретних фактичних обставин справ) тлумачення статей та їх пунктів Конвенції та протоколів до неї, містять авторитетну позицію цієї міжнародної судової установи щодо змісту і обсягу конвенційних гарантій захисту відповідних фундаментальних прав і свобод приватних осіб. Вони є «вторинними» («допоміжними») джерелами адміністративного судочинства в Україні як демократичній державі – члені Ради Європи.

Так, при вирішенні справ за статтею 6 Конвенції ЄСПЛ сформував цілий ряд «процесуальних стандартів», які у тому числі визначають вимоги до здійснення судочинства на національному рівні суддями адміністративних судів, та дотримання яких засвідчує відповідність процесу судового вирішення конкретного публічно-правового спору в Україні (справи адміністративної юрисдикції) конвенційним критеріям «справедливого суду».

Наприклад, вихідною засадою та показником дотримання права кожної особи на справедливий суд за пунктом 1 статті 6 Конвенції є *змагальність судового процесу*. Модель адміністративного судочинства, закріплена у КАС України, теж побудована на ідеї (принципі) змагальності процесу. Так, у частині першій статті 9 Кодексу встановлено, що розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. ЄСПЛ у своїй практиці під змагальністю судового провадження має на увазі забезпечення для сторін судочинства можливості ознайомитися з усіма наданими іншою стороною доказами або зауваженнями, які можуть вплинути на рішення суду, та прокоментувати їх (*Kress v. France*, пункт 74) [7].

Одним з критеріїв визнання судового розгляду справедливим, який висуває відповідні вимоги до здійснення адміністративного судочинства в Україні, за статтею 6 Конвенції є також засада забезпечення «*рівності сторін*» процесу (досягнення «справедливого балансу» між ними). ЄСПЛ у пункті 26 рішення у справі «Надточій проти України» зазначив, що принцип рівності сторін – це один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду; він передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом [8]. Принцип рівності сторін в якості національної вимоги здійснення адміністративного судочинства закріплено у статті 8 КАС України.

Основним «первинним» джерелом, в якому, як впливає з положень його статті 1, визначено юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлено порядок здійснення судочинства в адміністративних судах, є *КАС України*. Кодекс є спеціальним законодавчим актом, що систематизовано вміщує адміністративно-судові процесуальні норми. Поняття «адміністративне судочинство» в пункті 5 статті 4 КАС України позначено як «діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому цим Кодексом». Під поняттям «адміністративна справа» розуміється «переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір» (пункт 1 частини першої статті 4 цього Кодексу).

КАС України був прийнятий парламентом 6 липня 2005 року в порядку запровадження в Україні спеціального судового механізму захисту порушених прав приватних осіб у взаємовідносинах з публічною адміністрацією – адміністративної юстиції, існування якої є стандартом функціонування демократичних держав у межах континентальної Європи. Кодекс набрав чинності 1 вересня 2005 року. На теперішній час КАС України діє із численними змінами і доповненнями. Чинна редакція цього «первинного» джерела адміністративного судочинства складається з семи розділів, які вміщують 391 статтю.

Розділ I «Загальні положення» врегульовує загальні питання (принципи) та інститути адміністративного судочинства, розраховані на застосування на усіх його стадіях (циклах). Розділ II «Позовне провадження» містить положення щодо порядку розгляду та вирішення публічно-правових спорів за їх суттю в адміністративних судах першої інстанції (тобто щодо першої основної і обов'язкової стадії (циклу) адміністративного судочинства). Розділ III «Перегляд судових рішень» вміщує норми, які визначають процедури (порядок) апеляційного і касаційного провадження в адміністративних справах (глави 1 і 2 цього Розділу), а також щодо перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами (глава 3). Питання виконання судових рішень в адміністративних справах (як завершальної стадії адміністративного судочинства) унормовуються в Розділі IV КАС України. Розділ V Кодексу присвячений процедурам відновлення втраченого судового провадження в адміністративних справах, Розділ VI – містить прикінцеві, а Розділ VII – перехідні положення [9].

До «первинних» джерел адміністративного судочинства можна віднести також низку *звичайних (некодифікованих) законів України*, в яких закріплюються окремі норми щодо умов або підстав для звернення до адміністративних судів за захистом порушених прав, свобод або інтересів особи, публічних інтересів, встановлюється ті чи інші права і обов'язки учасників цього виду судового процесу.

Так, до «первинних» джерел адміністративного судочинства України можна відносити такі закони України:

– «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI (із змінами) (в якому визначаються правові засади справляння, платники і ставки судового збору за подання позовних заяв, апеляційних і касаційних скарг до судів відповідних інстанцій, у тому числі адміністративних, за видачу судових документів, за ухвалення окремих судових рішень, а також порядок звільнення від сплати та повернення сплачених сум цього збору тощо) [10];

– «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (із змінами) (**урегулює, у тому числі, повноваження, підстави**

та форми здійснення прокурорами представництва інтересів держави в адміністративних судах) [11];

– «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР (із змінами) (в статті 13 цього Закону зокрема визначено повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його представників звертатися до суду (у тому числі адміністративного) з позовними заявами про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його такими позовами (заявами); вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду; ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень) [12];

– «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII (із змінами) (у цьому Законі визначено статус, права та обов'язки, гарантії оплати праці та питання відповідальності експерта, який може призначатися адміністративним судом або залучатися учасником справи для проведення експертного з'ясування обставин, які входять до предмета доказування у справі, та надання за його результатами відповідного висновку) [13];

– «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX (із змінами) (хоча цей Закон прямо не стосується судового провадження, дотримання суб'єктами владних повноважень визначених у ньому принципів та конкретних положень щодо реалізації адміністративної процедури, виступають у подальшому предметом перевірки у процесі адміністративного судочинства при надходженні до судів позовів з вимогами про оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних суб'єктів (частина друга статті 2 КАС України). Водночас в абзаці другому частини третьої статті 79 цього Закону установлено порядок оскарження безпосередньо до адміністративного суду адміністративного акту, дії чи бездіяльності адміністративного органу,

в якого відсутній орган вищого рівня, у разі не утворення таким органом комісії з розгляду скарг) [14] тощо.

Можна відмітити також існування особливостей дії «первинних» джерел адміністративного судочинства в часі. Так, зважаючи на те, що у частинах третій і четвертій статті 3 КАС України встановлено, що провадження в адміністративних справах здійснюється *відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії*, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, *не має зворотної дії в часі*, то можна зробити висновок про те, для «первинних» джерел адміністративного судочинства, на відміну від джерел галузей (підгалузей) права, якими визначаються питання порядку притягнення особи до юридичної відповідальності певного виду, за загальним правилом не є властивим «переживання» у часі. Адміністративне судочинство здійснюється на основі процесуальних правил, які закріплюються «первинними» джерелами адміністративного судочинства в їх редакції, чинній на час (день) вчинення конкретної процесуальної дії, розгляду і вирішення адміністративної справи.

Отже, «первинними» (юридичними) джерелами адміністративного судочинства є зовнішні

форми закріплення загальнообов'язкових правил поведінки, якими визначаються повноваження та юрисдикція адміністративних судів, встановлюється порядок судового розгляду і вирішення публічно-правових спорів. Тобто «первинними» (юридичними) джерелами адміністративного судочинства є відповідні нормативно-правові акти (їх структурні частини), що є елементами (складовими) системи законодавства України.

До «первинних» джерел адміністративного судочинства належать Конституція, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, інші міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, в яких містяться правила (принципи) судового вирішення спорів з публічною адміністрацією, КАС України, закони України «Про судовий збір», «Про прокуратуру», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про судову експертизу», «Про адміністративну процедуру» тощо.

Для «первинних» джерел адміністративного судочинства не є властивим «переживання» у часі. Зворотної дії закріплені у них приписи (норми процесуального права) не мають. Оскільки вони стосуються здійснення правосуддя (розв'язання юридичних (публічно-правових) спорів), а не вирішення питань відповідності особи (застосування до неї тих чи інших юридичних санкцій).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богачова Л.Л. Джерела європейського та національного права. *Державне будівництво та місце самоврядування*. 2012, Випуск 24. С. 21. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2035/1/Bogacheva_17.pdf.
2. Константи́й О.В. «Вторинні» джерела права адміністративного судочинства України. *«Jurnalul juridic national: teorie si practica»*. 2019. № 5 (39). С. 59-62.
3. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-пн/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54>.
4. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 19-пн/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>.
5. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80/sp:head>.
6. Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
7. Kress v. France, Judgment, application № 39594/98, 7 June 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-59511%22%7D>.
8. Nadtochiy v. Ukraine, Judgment, application № 7460/03, 15 May 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22%3A%22001-86253%22%7D>.

9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

10. Закон України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.

11. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

12. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

13. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

14. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.15.

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Некрасова Н. І.,

кандидат юридичних наук, радник директора

ТОВ «КАНДІЯ МЕД»

ORCID: 0009-0001-5089-8803

КОМПЕТЕНЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ МЕДИЧНИХ ВИРОБІВ

Анотація. Обґрунтовано, що компетенція Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками як центрального органу виконавчої влади становить системну правову категорію, яка інтегрує повноваження, функції, предмет відання та територіальні межі діяльності. Її повноваження мають адміністративно-сервісний та юридично-владний характер і реалізуються через прийняття обов'язкових адміністративних рішень у сфері обігу медичних виробів. Встановлено, що діяльність Служби спрямована на практичне втілення нормативно-правових актів у сфері технічного регулювання та контролю якості продукції. Визначено, що компетенція виступає інструментом забезпечення законності та публічного інтересу у відповідній сфері. Зміст безпосередньо пов'язаний із реалізацією державної політики щодо безпечності медичних виробів. Правовий статус Служби як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування характеризується домінуванням адміністративно-процедурної діяльності, спрямованої на надання адміністративних послуг та забезпечення прав і законних інтересів приватних осіб. Компетенція Служби включає реалізацію державної політики у сфері медичних виробів через механізми ліцензування, реєстрації та контролю. Її діяльність координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, що забезпечує інституційну узгодженість у системі виконавчої влади. Поряд із сервісною функцією Служба виконує допоміжні контрольні та аналітичні повноваження. Виявлено, що поєднання сервісних і наглядових елементів формує її функціональну специфіку. Компетенція Служби реалізується через контрольні-наглядові повноваження, спрямовані на забезпечення публічного інтересу та безпечності медичних виробів. Вона охоплює державний ринковий нагляд, технічне регулювання, ведення реєстрів та застосування адміністративно-господарських санкцій. Служба впливає на суб'єктів господарювання як через адміністративно-сервісні, так і через імперативні адміністративно-правові інструменти, зокрема приписи, рішення про обмежувальні заходи та штрафи. Її діяльність має функціональний і організаційно-владний характер, що забезпечує ефективність державного контролю.

Ключові слова: адміністративно-процедурна діяльність, адміністративно-сервісна діяльність, державний ринковий нагляд, компетенція, медичні вироби, публічне адміністрування, санкція, технічне регулювання, функції, центральні органи виконавчої влади, юридично-владні повноваження.

Nekrasova N. I. Competence of the state service of Ukraine for medicinal products and drug control in the field of administrative and legal ensurance of the circulation of medical products

Abstract. The competence of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control, as a central executive authority, is substantiated as a systemic legal construct that integrates its powers, functions, jurisdictional scope, and territorial reach. These powers exhibit a dual nature—combining administrative-service functions with binding authoritative prerogatives—and are operationalized through the adoption of enforceable administrative decisions within the domain of medical device circulation. The Service's activities are directed toward the effective implementation of normative legal acts governing technical regulation and product quality assurance. In this context, competence functions as a key legal instrument for safeguarding legality and advancing the public interest. Its substantive content is intrinsically linked to the implementation of state policy aimed at ensuring the safety and reliability of medical devices. The legal status of the Service as a specialized субъект of public administration is characterized by the predominance of administrative-procedural activities focused on the provision of administrative services and the protection of the rights and legitimate interests of

private actors. Its competence encompasses the implementation of state policy through regulatory mechanisms such as licensing, registration, and supervisory control. Institutional coordination is ensured by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Health, thereby maintaining coherence within the executive branch. In addition to its service-oriented role, the Service exercises auxiliary analytical and control functions. The integration of service delivery and supervisory oversight defines its functional specificity and enhances its institutional effectiveness. The realization of the Service's competence is primarily manifested through control and supervisory powers aimed at protecting the public interest and ensuring the safety of medical devices. These functions include state market surveillance, technical regulation, maintenance of official registers, and the imposition of administrative and economic sanctions. The Service exerts regulatory influence over economic operators through both service-based mechanisms and imperative administrative-legal instruments, including binding orders, restrictive measures, and financial penalties. Its activities demonstrate a combined functional and organizational-authoritative character, thereby ensuring the efficiency and enforceability of state oversight.

Key words: *administrative and legal powers, administrative procedural activity, administrative service activity, central executive authorities, competence, functions, medical devices, public administration, sanctions, state market surveillance, technical regulation.*

Постановка проблеми. Публічне адміністрування у сфері обігу медичних виробів в Україні набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю забезпечення належного рівня захисту життя і здоров'я людини, а також гарантування безпечності продукції, що застосовується у медичній практиці. В умовах розвитку технологій та інтеграції до європейського правового простору зростають вимоги до якості, ефективності та відповідності медичних виробів установленим стандартам. Це обумовлює підвищення ролі адміністративно-правових інструментів у регулюванні відповідних суспільних відносин. Особливого значення набуває діяльність уповноважених суб'єктів публічного адміністрування, які забезпечують реалізацію державної політики у цій сфері.

Сучасний стан правового регулювання обігу медичних виробів характеризується поєднанням національних нормативно-правових актів і міжнародних стандартів, що визначають вимоги до продукції та процедур її введення в обіг. Така багаторівнева система потребує чіткого розмежування повноважень органів виконавчої влади та належної координації їх діяльності. Водночас зростає значення адміністративних процедур як основного механізму реалізації владних повноважень у сфері технічного регулювання та державного контролю. Особливістю цієї сфери є поєднання сервісної та наглядової складових, що забезпечує баланс між інтересами держави та правами суб'єктів господарювання.

У науковій доктрині адміністративного права питання компетенції центральних органів виконавчої влади розглядається як ключовий елемент їх правового статусу, що визначає межі та способи здійснення публічно-владних функцій. Водночас у сфері обігу медичних виробів ця категорія набуває специфічного змісту, зумовленого особливостями об'єкта регулювання та високим рівнем ризиків для суспільства. Практика діяльності засвідчує, що реалізація компетенції таких органів здійснюється через складну систему адміністративних процедур, включаючи ліцензування, реєстрацію, ринковий нагляд та застосування санкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі до певних загальних або спеціальних аспектів адміністративно-правового забезпечення обігу медичних виробів дослідження звертали свою увагу вчені О. Буга, Ю. Бутильська, А. Вдовиченко, В. Галуцько, А. Горбач, Ю. Гридасов, О. Діхтієвський, О. Дніпров, Г. Денисенко, С. Євдокіменко, О. Зима, Л. Журавель, І. Іванищук, Р. Іванова, А. Картавцев, В. Колпаков, О. Корнійченко, Ю. Ковальчук, С. Короед, О. Коротун, Т. Кот, Л. Котвіцька, В. Левицька, С. Лисенко, О. Махмурова-Дишлюк, Б. Месут, О. Муляр, М. Муза, Ю. Озсой, В. Олефір, Т. Олейнікова, В. Остап'юк, В. Пасічник, О. Пашков, Л. Патіота, Н. Полковнікова, В. Повидиш, Г. Прокопенко, О. Правило, С. Слабкий, О. Сіделковський, О. Смаголь, О. Сноз, В. Стеценко, Т. Харченко, О. Харченко, Т. Юрченко, Ю. Челік, М. Чудик, К. Яценко, О. Юрчук,

О. Фелик та ін. та ін. Проте безпосереднім предметом наукового аналізу у них були інші відмінні від нас наукові положення.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права діючого законодавства та адміністративної практики Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками розкрити її компетенцію у сфері адміністративно-правового забезпечення обігу медичних виробів.

Виклад основного матеріалу. Повноваження органів виконавчої влади це систем прав і обов'язків владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання функцій публічного адміністрування. Такі повноваження мають нормативне закріплення та безпосередньо пов'язані з адміністративною правоздатністю і дієздатністю органу. Діяльність органів виконавчої влади спрямована на практичне втілення законів і нормативно-правових актів через здійснення саме цих повноважень. Повноваження мають юридично-владний характер, оскільки передбачають можливість прийняття обов'язкових для виконання рішень. Їх реалізація відбувається у межах визначених законом процедур і спрямована на досягнення публічного інтересу. Компетенція органів виконавчої влади це більш широка категорія, що охоплює не лише повноваження, а й предмети відання, функції та територіальні межі діяльності. Вона компетенція відображає місце органу в системі публічного адміністрування та визначає сферу суспільних відносин, у якій він уповноважений діяти. Формується на основі законодавчого закріплення і включає сукупність владних можливостей щодо певного об'єкта регулювання. Компетенція також пов'язана з цілями, завданнями та функціями органу, які конкретизують його призначення. Визначає межі допустимої діяльності органу та виступає гарантією законності його дій. Узагальнено, що компетенція є системною характеристикою правового статусу, яка інтегрує різні елементи діяльності органу в єдину правову конструкцію [1].

Згідно з нормами Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» правовий статус центрального органу виконавчої влади, утвореного у формі служби, визнача-

ється як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування, основним функціональним призначенням якого є надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам. Такий орган посідає окреме місце в системі інших центральних органів виконавчої влади, поряд з агентствами, інспекціями, бюро та комісіями, що зумовлює його функціональну орієнтацію не на контроль чи адміністрування державною власністю, а на сервісну діяльність. Його правовий статус характеризується визначеною законом компетенцією, що включає повноваження щодо реалізації державної політики у відповідній сфері через процедури адміністративного обслуговування. Особливістю служби є домінування адміністративно-процедурної діяльності, спрямованої на забезпечення прав, свобод і законних інтересів приватних осіб у відносинах із публічною адміністрацією. Діяльність такого органу спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра, що забезпечує його інтеграцію в єдину систему виконавчої влади. У межах своєї компетенції служба також може здійснювати інші функції, зокрема окремі контрольні чи аналітичні повноваження, однак вони мають допоміжний характер порівняно з основною сервісною функцією [2].

Т. Білоус-Осінь розкриває, що компетенція центральних органів виконавчої влади визначається через їх сферу відання, у межах якої реалізуються контрольно-наглядові повноваження, що становлять зміст їх адміністративно-правового статусу. Такі органи виступають суб'єктами публічного адміністрування, які здійснюють вплив на суспільні відносини шляхом застосування визначених законом методів, форм та інструментів. Їх правовий статус має функціональний вимір, який полягає у виконанні переважно контрольних і наглядових функцій, спрямованих на забезпечення публічного інтересу. Організаційно-структурний аспект статусу передбачає існування державної інституції, наділеної владно-розпорядчими повноваженнями та здатної реалізовувати публічну владу на загальнодержавному рівні. Вони підпорядковуються та координуються Кабінетом Міністрів України безпосередньо або через відпо-

відного міністра, що є важливою ознакою їх правового становища [3].

Компетенція служби як центрального органу виконавчої влади визначається через її функціональне призначення, яке полягає передусім у наданні адміністративних послуг як ключовому напрямі діяльності. Проте, поряд із сервісною функцією до компетенції служби може належати здійснення державного нагляду (контролю), управління об'єктами державної власності та участь у формуванні державної політики шляхом підготовки відповідних пропозицій. Компетенція служби має комплексний характер, оскільки охоплює як реалізаційні, так і допоміжні (аналітичні, консультативні) повноваження. Через виконання цих функцій служба забезпечує практичну реалізацію державної політики у відповідній сфері публічного адміністрування [4].

Метою діяльності Держлікслужби є реалізація державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів і медичних виробів, а також обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Основним завданням Служби є внесення Міністру охорони здоров'я пропозицій щодо формування державної політики у зазначених сферах. Також до її завдань належить ліцензування господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом та обігом лікарських засобів і наркотичних речовин. Держлікслужба здійснює технічне регулювання та державний контроль за дотриманням відповідного законодавства.

Наприклад, Служба здійснюючи реалізацію повноважень у сфері технічного регулювання та державного контролю за дотриманням законодавства щодо медичних виробів встановила факт введення в обіг стерилізаторів без належного маркування знаком відповідності та без складання декларації про відповідність, що прямо порушує вимоги Технічного регламенту щодо медичних виробів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 753. У межах здійснення державного ринкового нагляду уповноваженим територіальним органом було проведено позапланову перевірку виробника, що свідчить про застосування контрольних процедур адміністра-

тивного характеру. За результатами перевірки було здійснено оцінку ризиків продукції, яка визначена як така, що може становити серйозну загрозу, що відповідає європейським підходам до ризик-орієнтованого нагляду. Важливим елементом технічного регулювання стало прийняття обов'язкових до виконання рішень про вилучення продукції з обігу та заборону її розповсюдження на ринку, що є формою адміністративного впливу [5].

Предметом відання Держлікслужби є суспільні відносини, що виникають у сфері обігу лікарських засобів, медичних виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також у сфері донорства крові. Територіальний маркер визначається повноваженнями Служби здійснювати контроль за ввезенням на митну територію України, вивезенням з неї та транзитом через територію України зазначених засобів і речовин. Об'єктивний маркер полягає у контролі за якістю, безпекою та відповідністю встановленим стандартам лікарських засобів, медичних виробів і донорської крові, а також у протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Суб'єктивний маркер охоплює правовий статус суб'єктів господарювання (виробники, імпортери, аптеки), які отримують ліцензії та дозволи, а також посадових осіб і громадян, які можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за порушення у цій сфері. Держлікслужба зобов'язана формувати та вести Реєстр осіб, відповідальних за введення в обіг медичних виробів, активних медичних виробів, які імплантують, та медичних виробів для діагностики *in vitro*. Прикладом суб'єктивного маркера може бути вплив служба на суб'єктів господарювання у межах ведення реєстру осіб, відповідальних за введення медичних виробів в обіг, проявляється у встановленні обов'язку такого суб'єкта пройти процедуру повідомлення та внесення до відповідного електронного реєстру як передумови легального обігу продукції. Суб'єкт, зокрема виробник, імпортер або уповноважений представник, зобов'язаний подати через систему достовірні дані про медичний виріб, декларацію відповідності, класифікатор та власний правовий статус як відповідальної особи. Такий вплив має імперативний адмі-

ністративно-правовий характер, оскільки без включення до реєстру суб'єкт фактично позбавляється можливості законно вводити медичні вироби в обіг на території України. Крім того, внесення до реєстру означає прийняття на себе відповідальності за відповідність продукції вимогам технічних регламентів, що підлягає подальшому контролю з боку служби. Практично це означає, що, наприклад, ТОВ «КІІВ КОММЕРС ГРУПП», яке внесене до реєстру як відповідальна особа за джгути, ножиці та інші вироби, перебуває під постійним адміністративним наглядом щодо достовірності поданих даних і безпечності продукції [6].

На Службу покладено обов'язок відбирати в установленому порядку зразки медичних виробів для перевірки їх якості. Держлікслужба зобов'язана здійснювати державний контроль за дотриманням вимог законодавства щодо забезпечення якості та безпеки медичних виробів на всіх етапах їх обігу. Вона повинна забезпечувати державний ринковий нагляд у межах сфери своєї відповідальності щодо медичних виробів. Служба зобов'язана приймати рішення про вилучення з обігу та заборону реалізації і застосування медичних виробів, що не відповідають встановленим вимогам. Крім того, до її обов'язків належить інформування громадськості з питань здійснення контролю за введенням в обіг медичних виробів. У межах реалізації вказаних повноважень Служби протягом січня – травня 2025 року здійснено державний ринковий нагляд у сфері медичних виробів, що є конкретним проявом суб'єктивного маркера адміністративно-правового забезпечення. У зазначений період у Рівненській області проведено 16 планових перевірок розповсюджувачів медичних виробів та 1 позапланову перевірку уповноваженого представника виробника, що свідчить про контроль за діяльністю конкретних суб'єктів господарювання. За результатами цих перевірок прийнято 15 рішень про приведення продукції у відповідність до вимог технічних регламентів (зокрема щодо стоматологічних матеріалів, термометрів, слухових апаратів та інших виробів), що підтверджує обов'язок суб'єктів забезпечувати відповідність продукції встановленим стандартам.

Одночасно прийнято 15 рішень про знищення продукції із закінченим строком безпечного використання, що конкретизує обов'язок не допускати обігу небезпечних медичних виробів. У межах позапланової перевірки встановлено факт введення в обіг стоматологічного матеріалу, який не відповідав вимогам технічного регламенту, що стало підставою для накладення на відповідного суб'єкта господарювання адміністративно-господарського штрафу у розмірі 34 000 грн. [7].

Для виконання обов'язків щодо контролю за медичними виробами Держлікслужба має право залучати до участі у вивченні відповідних питань учених і фахівців (за їх згодою), зокрема у сфері технічного регулювання медичних виробів. Служба наділена правом безоплатно отримувати від державних органів, підприємств та установ незалежно від форми власності документи та матеріали, необхідні для перевірки якості та безпеки медичних виробів. Вона має право скликати наради та утворювати комісії для аналізу проблемних питань, пов'язаних з обігом медичних виробів на ринку України. Держлікслужба може користуватися інформаційними базами даних державних органів для моніторингу зареєстрованих медичних виробів та суб'єктів, що їх вводять в обіг. Це право дозволяє їй оперативно виявляти небезпечну продукцію та вживати заходів реагування. Також Служба вправі видавати обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень стандартів щодо медичних виробів. Конкретний приклад діяльності Служби полягає в тому, що під час позапланової перевірки суб'єкта господарювання встановлено введення в обіг стоматологічного матеріалу, який не відповідає встановленим вимогам технічного регламенту. За результатами перевірки Службою прийнято рішення про вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів, що за своєю юридичною природою є аналогом припису про усунення порушень. Суб'єкта зобов'язано привести продукцію у відповідність до вимог законодавства, тобто усунути порушення стандартів якості та безпеки медичних виробів. Додатково до нього застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді штрафу 340 000 грн, що

підтверджує факт правопорушення. Таким чином, у цьому випадку чітко простежується: кому – суб'єкту господарювання (назва не розкрита на сайті); коли – 2025 рік (за результатами перевірки); за що – введення в обіг медичного виробу, що не відповідає вимогам; який акт – рішення про корегувальні заходи (припис) і штраф [8].

Правообов'язки Держлікслужби у сфері медичних виробів полягають у нерозривному зв'язку її владних повноважень із юридичними обов'язками. Служба має право здійснювати державний ринковий нагляд за медичними виробами, але одночасно зобов'язана робити це у межах виключно своєї відповідальності, визначеної законом. Вона може приймати рішення про заборону реалізації медичних виробів, однак це є її обов'язком лише у випадках, коли продукція не відповідає вимогам нормативно-правових актів. Формування та ведення Реєстру осіб, відповідальних за введення медичних виробів в обіг, є як її правом на систематизацію даних, так і обов'язком перед суспільством для забезпечення простежуваності. Відбір зразків медичних виробів для перевірки їх якості – це право Служби, реалізація якого є обов'язковою умовою для належного контролю [9]. Прикладом діяльності Служби в цьому напрямку є факт державного ринкового нагляду щодо ТОВ «Полтавський завод медичного обладнання та інструментів», яке ввело в обіг медичні вироби – стерилізатори парові СП ГК–100 та СП ВК–75 – з порушенням вимог технічного регламенту. У ході позапланової перевірки Службою встановлено відсутність маркування знаком відповідності та декларації про відповідність, а також недотримання процедур системи управління якістю. За результатами аналізу ризиків продукцію визнано такою, що може становити серйозну загрозу для користувачів. На цій підставі Службою прийнято рішення про застосування обмежувальних (корегувальних) заходів, зокрема вилучення продукції з обігу та заборону її надання на ринку [10].

Висновки. Компетенція Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками як центрального органу виконавчої влади є системною правовою катего-

рією, яка охоплює систему її повноважень, функцій, предмета відання та територіальних меж діяльності. Повноваження Служби мають юридично-владний характер і реалізуються через прийняття обов'язкових для виконання рішень у сфері обігу медичних виробів. Її діяльність спрямована на практичне втілення нормативно-правових актів у сфері технічного регулювання та контролю якості продукції медичних виробів.

Правовий статус Служби як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування характеризується домінуванням адміністративно-процедурної діяльності, спрямованої на надання адміністративних послуг і забезпечення прав приватних осіб. Компетенція включає реалізацію державної політики у сфері медичних виробів через механізми ліцензування, реєстрації та контролю. Вона функціонує у системі виконавчої влади під координацією Кабінету Міністрів України через міністра охорони здоров'я. Поряд із сервісною функцією вона виконує допоміжні контрольні та аналітичні повноваження.

Компетенція Служби реалізується через контрольно-наглядові повноваження, спрямовані на забезпечення публічного інтересу та безпечності продукції. Що охоплює здійснення державного ринкового нагляду, технічного регулювання, ведення реєстрів та застосування адміністративно-господарських санкцій. Служба впливає на суб'єктів господарювання, як через адміністративно сервісні так й через імперативні адміністративно-правові інструменти, зокрема приписи, рішення про обмежувальні заходи та штрафи. Її діяльність має функціональний і організаційно-владний характер, що забезпечує ефективність державного контролю.

Компетенція Служби має комплексний характер і включає як реалізаційні, так і допоміжні повноваження, зокрема аналітичні та консультативні функції. Які спрямовані на забезпечення якості, безпечності та відповідності медичних виробів вимогам технічних регламентів. Служба реалізує свої повноваження через конкретні адміністративні процедури, включаючи перевірки, відбір зразків та прийняття рішень про вилучення продукції з обігу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Журавель Я. В. Повноваження та компетенція як складові адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2019. Вип. 6 (спецвипуск). Т. 1. С. 49–54.
2. Про центральні органи виконавчої влади. Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38, ст. 385. Голос України. 09 квітня 2011 року, № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
3. Білоус-Осін Т. І. Центральні органи виконавчої влади, утворені як інспекції в системі суб'єктів публічної адміністрації. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 393–395. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/95>
4. Бараненко Д. В. До характеристики адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 5 (34). DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5\(34\).653](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5(34).653)
5. Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. (2020). Виробником ТОВ «Полтавський завод медичного обладнання та інструментів» введено в обіг медичні вироби з порушенням вимог технічного регламенту. URL: https://www.dls.gov.ua/dang_prod_dls/%d0%b2%d0%b8%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba%d0%be%d0%bc-%d1%82%d0%be%d0%b2-%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%82%d0%b0%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9-%d0%b7%d0%b0%d0%b2%d0%be%d0%b4-%d0%bc%d0%b5/
6. Реєстр осіб, відповідальних за введення медичних виробів, активних медичних виробів, які імплантують, та медичних виробів для діагностики in vitro в обіг. Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. 2026. URL: <https://mpr.dls.gov.ua/>
7. Проміжні результати проведення перевірок характеристик продукції державного ринкового нагляду у сферах медичних виробів за 5 місяців 2025 року. Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Рівненській області. 2025. URL: <https://www.dls.gov.ua>
8. Проміжні результати проведення перевірок характеристик продукції державного ринкового нагляду (медичні вироби). Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. 2025. URL: https://www.dls.gov.ua/for_subject/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D1%96-%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5/
9. Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647. Законодавство України. 2026. URL: : <https://zakon.rada.gov.ua/go/647-2015-p>
10. Рішення про небезпечну продукцію (ринковий нагляд). Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. 2020. URL: https://www.dls.gov.ua/dang_prod_dls/

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Сидорук А. В.,

аспірант кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук
Національного університету водного господарства та природокористування
ORCID: 0009-0004-1709-0660

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті здійснено адміністративно-правове осмислення процесів цифровізації охорони здоров'я в умовах активного впровадження медичних інформаційних технологій і штучного інтелекту. Автор доводить, що цифрова трансформація галузі набуває системного характеру та зумовлює зміну традиційної моделі публічного управління, орієнтуючи її на функціонування в межах єдиного цифрового середовища, заснованого на обробці значних обсягів медичних даних. Наголошується, що поряд із цим виникає комплекс правових викликів, зокрема фрагментарність нормативного регулювання, недостатня узгодженість правових механізмів і відставання законодавства від темпів технологічного розвитку, що зумовлює ризики правової невизначеності та ускладнює ефективне використання цифрових інструментів.

У роботі проаналізовано сучасний стан наукових підходів до цифровізації охорони здоров'я та встановлено їх переважно технологічну спрямованість. Автор обґрунтовує необхідність поглиблення адміністративно-правового виміру дослідження цієї сфери, передусім в частині інституційного забезпечення, процедур контролю, сертифікації та визначення юридичної відповідальності. Зазначається, що існуючі наукові напрацювання формують важливе підґрунтя для розуміння практичного значення цифрових рішень, однак потребують систематизації через призму публічного управління, включаючи визначення правового статусу цифрових систем і уніфікацію підходів до їх функціонування.

Окремий акцент зроблено на проблематиці використання штучного інтелекту в медичній сфері, яку розглянуто крізь призму правової визначеності, безпеки, прозорості та дотримання прав людини. На підставі аналізу національного законодавства та європейського підходу, а саме положень AI Act Європейського Союзу, автор обґрунтовує відсутність в Україні цілісної регуляторної моделі у цій сфері та наявність розриву між розвитком цифрової інфраструктури і належним правовим забезпеченням використання алгоритмічних систем. У підсумку підкреслюється необхідність формування системних адміністративно-правових засад державної політики цифровізації охорони здоров'я, спрямованих на впорядкування застосування штучного інтелекту, підвищення ефективності управлінських процесів і забезпечення належного рівня захисту прав пацієнтів.

Ключові слова: цифровізація; адміністративно-правове регулювання; медичні інформаційні технології; штучний інтелект; державна політика.

Sydoruk A. V. State policy of healthcare digitalization administrative and legal principles of the development of medical information technologies and the use of artificial intelligence

Abstract. The article provides an administrative and legal understanding of the processes of digitalization of healthcare in the context of the active implementation of medical information technologies and artificial intelligence. The author proves that the digital transformation of the industry is becoming systemic and is changing the traditional model of public administration, orienting it to functioning within a single digital environment based on the processing of significant amounts of medical data. It is emphasized that along with this, a set of legal challenges arise, in particular, the fragmentation of regulatory regulation, insufficient coordination of legal mechanisms and the lag of legislation from the pace of technological development, which creates risks of legal uncertainty and complicates the effective use of digital tools.

The paper analyzes the current state of scientific approaches to the digitalization of healthcare and establishes their predominantly technological focus. The author justifies the need to deepen the administrative and legal dimension of research in this area, in particular in terms of institutional support, control procedures, certification and determination of legal liability. It is noted that existing scientific developments form an important basis for understanding the practical significance of digital solutions, but they require systematization through the prism of public administration, including determining the legal status of digital systems and unifying approaches to their functioning.

A special emphasis is placed on the issue of the use of artificial intelligence in the medical field, which is considered through the prism of legal certainty, security, transparency and respect for human rights. Based on the analysis of national legislation and the European approach, namely the provisions of the AI Act of the European Union, the author justifies the absence of a holistic regulatory model in this area in Ukraine and the existence of a gap between the development of digital infrastructure and proper legal support for the use of algorithmic systems. As a result, the need to form systemic administrative and legal principles of the state policy of digitalization of healthcare, aimed at streamlining the use of artificial intelligence, increasing the efficiency of management processes and ensuring an adequate level of protection of patients' rights, is emphasized.

Key words: *digitalization; administrative and legal regulation; medical information technologies; artificial intelligence; public policy.*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація суспільних відносин зумовлює глибинну трансформацію системи охорони здоров'я, в якій інформаційні технології та штучний інтелект набувають статусу ключових інструментів підвищення ефективності управління, якості медичних послуг і доступності медичної допомоги. Водночас впровадження медичних інформаційних систем, електронних реєстрів, телемедицини та алгоритмів штучного інтелекту супроводжується виникненням комплексних правових викликів, що виходять за межі традиційного адміністративно-правового регулювання.

Насамперед, ідеться про необхідність формування цілісної державної політики цифровізації охорони здоров'я, яка б забезпечувала узгодженість між інноваційним розвитком технологій і гарантіями прав пацієнтів, головним чином у сфері захисту персональних даних, медичної таємниці, недискримінованості алгоритмічних рішень і забезпечення належної якості медичних послуг. Сучасний стан нормативно-правового регулювання характеризується фрагментарністю, декларативністю окремих положень і відставанням від темпів технологічного розвитку. Все перераховане створює ризики правової невизначеності, зловживань і неефективного використання цифрових інструментів у медичній практиці.

Особливої актуальності набуває проблема визначення адміністративно-правових засад впровадження та використання штучного інтелекту в охороні здоров'я, з-поміж іншого

в частині встановлення стандартів безпеки та якості алгоритмічних систем, процедур їх сертифікації та контролю, а також визначення юридичної відповідальності за наслідки їх застосування. Відсутність системного підходу до регулювання цих питань гальмує інтеграцію інновацій у національну систему охорони здоров'я та обмежує потенціал цифрових рішень у забезпеченні публічного інтересу.

У цьому контексті виникає об'єктивна потреба у науковому осмисленні адміністративно-правових механізмів формування та реалізації державної політики цифровізації охорони здоров'я, спрямованих на досягнення балансу між технологічним прогресом і належним рівнем правових гарантій, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифровізація охорони здоров'я як об'єкт адміністративно-правового осмислення є відносно новим, проте вкрай динамічним напрямом наукових досліджень, що формується на перетині публічного управління, інформаційного права та медичного права. Стрімкий розвиток медичних інформаційних технологій і впровадження елементів штучного інтелекту зумовлюють підвищений інтерес науковців до проблем нормативно-правового забезпечення, інституційної спроможності та гарантій захисту прав людини у цій сфері.

Зокрема, Романенко С.В. у рамках проведеного дослідження розглядає ключові аспекти впровадження електронної системи охорони здоров'я (eHealth) в Україні, акцентуючи увагу

на її потенціалі щодо підвищення доступності та якості медичних послуг, забезпечення безперервності медичної допомоги, оптимізації управлінських процесів і ефективного використання ресурсів. Паралельно з цим автор звертає увагу на наявність низки проблем, пов'язаних із юридичними аспектами функціонування електронної медицини, безпекою персональних даних та нерівномірною інфраструктурною готовністю регіонів, а також підкреслює необхідність врахування міжнародного досвіду впровадження eHealth.[1]

На нашу думку, наведені підходи демонструють переважно функціонально-технологічний вимір цифровізації, однак потребують поглиблення саме в частині адміністративно-правових механізмів реалізації державної політики: інституційного забезпечення, процедур контролю, відповідальності та нормативної уніфікації цифрових рішень у сфері охорони здоров'я.

Важливі аспекти цифрової трансформації системи охорони здоров'я також розкрито у дослідженні Мельник А. Ф. та Загалюк О. М., які обґрунтовують значення цифрових технологій для підвищення операційної ефективності медичних закладів, прозорості та підзвітності управлінських процесів, зменшення корупційних ризиків, розширення доступності медичних послуг і впровадження пацієнтоорієнтованих підходів. Окрему увагу автори приділяють ролі великих даних і штучного інтелекту як інструментів підтримки управлінських рішень та стратегічного планування у сфері охорони здоров'я.[2]

З урахуванням зазначених положень слід констатувати, що зазначені позиції формують вагоме підґрунтя для розуміння прикладного значення цифровізації, однак потребують систематизації у площині адміністративного права, як-от визначення правового статусу суб'єктів цифрового управління, меж використання алгоритмічних рішень та гарантій дотримання публічного інтересу.

Аналіз сучасних наукових досліджень дозволяє дійти висновку про наявність ґрунтовної теоретико-прикладної бази щодо цифровізації охорони здоров'я, яка, однак, характеризується фрагментарністю саме в аспекті адміністративно-правового осмислення.

Недостатньо розробленими залишаються питання комплексного нормативного забезпечення використання штучного інтелекту, інтеграції медичних інформаційних систем у механізм державного управління, а також визначення чітких правових рамок діяльності суб'єктів, задіяних у процесах цифрової трансформації. Це зумовлює об'єктивну необхідність подальшого наукового дослідження зазначеної проблематики.

Метою дослідження є визначення та наукове обґрунтування адміністративно-правових засад формування і реалізації державної політики цифровізації охорони здоров'я в умовах розвитку медичних інформаційних технологій і використання штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння масштабу та значущості цифровізації охорони здоров'я доцільно звернутися до офіційних даних Міністерства охорони здоров'я України, відповідно до яких 2025 рік став етапом активного впровадження нових цифрових сервісів і системних змін у галузі: національна система eHealth охоплює понад 49 тисяч медичних і аптечних закладів, близько 475 тисяч медичних і фармацевтичних працівників та містить понад 5 мільярдів електронних медичних записів; впроваджено реформу МСЕК із переходом до цифрової системи оцінювання повсякденного функціонування особи, що вже забезпечила обробку понад пів мільйона справ і отримала міжнародне визнання; реалізовано електронний рейтинговий розподіл в інтернатуру; створено нові державні реєстри та цифрові системи, а також започатковано міжнародні телемедичні проєкти.[3]

Наведені дані свідчать про те, що цифровізація охорони здоров'я в Україні набула ознак системного та інституційно оформленого процесу, який виходить за межі впровадження окремих технологічних рішень і трансформує саму модель публічного управління у відповідній сфері. Фактично йдеться про формування єдиного цифрового середовища, у межах якого відбувається акумуляція, обробка та використання значних обсягів медичних даних, що безпосередньо впливає на прийняття управлінських рішень та реалізацію державної політики.

У той самий час така трансформація актуалізує комплекс адміністративно-правових проблем, пов'язаних із необхідністю належного нормативного закріплення статусу цифрових систем, визначенням повноважень суб'єктів їх адміністрування, запровадженням ефективних механізмів контролю та відповідальності, а також забезпеченням балансу між інноваційним розвитком і дотриманням фундаментальних прав людини, що охоплюють у сфері захисту персональних даних та недискримінаційності алгоритмічних рішень.

Михайлюта В. В. у своїй дисертації визначає систему факторів, що впливають на ефективність управління медичними підприємствами в умовах пандемічної загрози, поділяючи їх на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх віднесено економіко-політичні чинники, що визначають якість розподілу ресурсів у сфері охорони здоров'я; правові фактори, які охоплюють державну політику та рівень нормативно-правового забезпечення; технологічні – як показник розвитку інновацій та медичних технологій; фінансові – що характеризують обсяг бюджетного фінансування; а також соціокультурні чинники, пов'язані зі ставленням населення до власного здоров'я. Внутрішні фактори включають організаційно-управлінські аспекти діяльності закладів, інформаційне забезпечення та рівень автоматизації процесів, а також кадрову складову, наприклад кваліфікацію та мотивацію персоналу.[4]

У площині адміністративно-правового аналізу наведена класифікація факторів дозволяє розглядати цифровізацію охорони здоров'я та впровадження штучного інтелекту як системоутворюючий елемент, що пронизує як зовнішній, так і внутрішній рівні управління. Як свідчить практика, правові та технологічні фактори набувають принципово нового змісту в умовах розвитку медичних інформаційних систем, оскільки потребують чіткого нормативного закріплення процедур обробки даних, використання алгоритмічних рішень та забезпечення їх відповідності стандартам безпеки і якості.

Натомість інформаційна група внутрішніх чинників трансформується у ключову площину адміністративно-правового регулю-

вання, адже саме через цифрові платформи, реєстри та системи штучного інтелекту відбувається акумуляція, аналіз і використання даних для прийняття управлінських рішень. Це обумовлює необхідність формування комплексних правових механізмів, спрямованих на забезпечення прозорості функціонування таких систем, визначення меж автоматизації управлінських процесів, а також встановлення відповідальності за можливі ризики, пов'язані з їх використанням.

Подальший розвиток цифровізації охорони здоров'я знаходить своє концептуальне відображення у Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року, яка визначає впровадження сучасних технологій як один із ключових напрямів державної політики. Окремим вектором у межах стратегічної цілі щодо створення умов для реалізації потенціалу національної системи охорони здоров'я передбачено повноцінне впровадження телемедицини та інтелектуальних систем підтримки клінічних рішень, систем обробки великих даних, штучного інтелекту, а також запровадження етичних засад використання технологій штучного інтелекту. Окремий акцент зроблено на розвитку дистанційного моніторингу стану здоров'я пацієнтів, біоінженерії, функціонуванні біобанків та забезпеченні обміну даними для наукових і клінічних цілей. Поряд із цим, у межах технологізації управлінських процесів передбачено "перехід від паперових форм медичної документації до електронних", розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, впровадження комплексних заходів кібербезпеки та формування єдиного медичного простору з належним рівнем інтероперабельності.[5]

Звертає на себе увагу те, що вказаний стратегічний документ фактично закріплює цифровізацію не як допоміжний інструмент, а як базову умову функціонування системи охорони здоров'я. Це змінює саму логіку публічного управління. Якщо раніше цифрові рішення виконували сервісну роль, то нині вони стають основою для прийняття управлінських рішень, планування та контролю.

Як ми бачимо, особливого значення набуває адміністративно-правове забезпечення таких процесів. Йдеться не лише про фор-

мальне нормативне закріплення відповідних інструментів, а про створення цілісної регуляторної моделі, яка б охоплювала питання правового статусу цифрових систем, процедур їх впровадження та використання, а також механізмів нагляду і відповідальності. Не менш важливим є врегулювання обігу медичних даних і функціонування систем штучного інтелекту, зосереджене навколо питань прозорості алгоритмів, недискримінаційності рішень та дотримання етичних стандартів.

Проблематика використання штучного інтелекту у публічній та приватній сферах дедалі частіше осмислюється крізь призму співвідношення ефективності та прав людини. Так, Попович Т. П., Маслюк О. В., Мацола А. А. обґрунтовують, що впровадження інтелектуальних систем, з одного боку, сприяє підвищенню продуктивності та оптимізації бізнес-процесів, проте, з іншого – “створює ризики тотального нагляду”, що потенційно суперечить демократичним засадам і може порушувати людську гідність. У зв’язку з цим автори наголошують на необхідності “розробки чітких правових меж”, а також підкреслюють значення “прозорості та пояснюваності” алгоритмічних рішень, оскільки особа повинна розуміти, яким чином використовуються її дані та які наслідки це може мати.[6]

Ці міркування, попри їх формування у ширшому контексті функціонування ШІ, набувають особливої гостроти саме у сфері охорони здоров’я. Тут ціна помилки – не лише репутаційна чи економічна. Йдеться про рішення, що безпосередньо впливають на стан здоров’я людини, а іноді – і на життя. Саме тому питання ефективності алгоритмічних систем не може розглядатися ізольовано від вимог правової визначеності та гарантій захисту прав пацієнта.

Звідси випливає доволі непроста, але принципова річ: адміністративно-правове регулювання у сфері цифровізації медицини не повинно зводитися до “дозволу” на використання технологій. Його завдання значно ширше – окреслити межі допустимого, встановити процедури контролю і, що не менш важливо, забезпечити зрозумілість функціонування таких систем для людини. Без цього навіть найбільш точні та ефективні рішення

штучного інтелекту залишатимуться вразливими з точки зору легітимності.

Значний інтерес у площині досліджуваної проблематики становить позиція Скалецької З. С., яка, аналізуючи міжнародні тенденції, зазначає, що застосування систем штучного інтелекту у сфері охорони здоров’я “потребує значно ширших правових та організаційних підходів”, ніж ті, що існують на сьогодні. Автор підкреслює, що більшість держав перебувають лише на етапі формування власних нормативних моделей, які, попри орієнтацію на базові принципи захисту даних, суттєво відрізняються за своїм змістом і практичним застосуванням. Унаслідок цього виникають ризики нормативної фрагментації, що ускладнює транскордонний обмін медичними даними, особливо в межах міжнародних дослідницьких проєктів. Окремо акцентується увага на феномені так званих “регуляторних прогалів”, коли системи штучного інтелекту функціонують у середовищі з нерівномірним рівнем правового захисту в різних юрисдикціях.[7]

Окреслені застереження виглядають не просто теоретичними, а цілком практичними – і, що важливо, такими, що вже проявляються. Ситуація, коли технологія є глобальною за своєю природою, а право – фрагментованим, неминуче породжує напруження між можливістю використання даних і межами допустимого їх обігу.

Саме тому ці питання не можуть залишатися виключно у площині вузькопрофесійної дискусії. Вони потребують ширшого обговорення: із залученням не лише фахівців у сфері права чи ІТ, а й медичної спільноти, пацієнтів, інституцій публічної влади. Формування ефективних адміністративно-правових засад у цій сфері можливе лише за умови відкритого діалогу, в якому буде враховано як технологічні можливості, так і суспільні очікування щодо безпеки, справедливості та довіри до систем штучного інтелекту.

Комплексний аналіз правових ризиків використання штучного інтелекту у медичній сфері представлено у дослідженні Рогачевського О. П., Прокопчук Ю. В., Вальди О. В., Гладчука В. І., Лунька В. І., які серед іншого виокремлюють такі фундаментальні виклики,

як невизначеність відповідальності між розробниками, медичними працівниками та закладами охорони здоров'я, загрози порушення приватності в умовах обробки великих масивів чутливих медичних даних, ризики алгоритмічної упередженості та дискримінації пацієнтів, відсутність єдиних стандартів якості та проблеми договірного регулювання взаємодії між суб'єктами. Відповідно, серед базових інструментів мінімізації цих ризиків дослідники виокремлюють запровадження моделей солідарної та розмежованої відповідальності, посилення вимог до кібербезпеки, проведення аудитів даних, перевірку алгоритмів на упередженість, сертифікацію систем штучного інтелекту, а також використання типових договорів із чітким розподілом ризиків.[8]

Варто відзначити те, що такий підхід, попри свою ґрунтовність, переважно зосереджується на внутрішньодержавному вимірі правового регулювання. Це цілком логічно, але вже недостатньо. Штучний інтелект у медицині давно вийшов за межі однієї юрисдикції – як на рівні розробки, так і на рівні використання.

Саме тут виникає питання міжнародного елементу відповідальності, яке поки що залишається радше відкритим, ніж вирішеним. Якщо алгоритм розроблений в одній країні, навчається на даних з іншої, а застосовується в третій, то тоді постає питання в межах якої правової системи має визначатися відповідальність. І ще важливіше: за якими стандартами оцінювати належність його функціонування.

У такому аспекті адміністративно-правове регулювання неминуче стикається з потребою узгодження національних підходів із міжнародними. Йдеться не лише про гармонізацію стандартів безпеки чи захисту даних, а про формування узгоджених підходів до розподілу відповідальності, процедур сертифікації та взаємного визнання результатів аудиту алгоритмічних систем. Без цього навіть найбільш деталізовані національні моделі ризикують втратити ефективність у транскордонному середовищі.

У цьому випадку своєрідним нормативним орієнтиром виступає AI Act Європейського Союзу, який, попри свою новизну та

певну незавершеність, уже задає базові підходи до врегулювання використання штучного інтелекту. Документ виходить із того, що медичне застосування ШІ не підпадає під загальні заборони за умови дотримання законодавства і професійних стандартів; до того ж системи, інтегровані у медичні вироби, відносяться до категорії високого ризику та підлягають обов'язковим процедурам оцінки відповідності; зберігається дія спеціального галузевого регулювання, а використання технологій для визначення емоційного стану особи допускається лише у виняткових, зокрема медичних, випадках.[9]

Такий підхід виглядає досить виваженим. Він не заперечує інновації, але й не залишає їх без рамок. Водночас ключове тут інше: медична сфера одразу потрапляє у зону підвищеного ризику, а отже – і підвищеної юридичної уваги. Це змінює саму логіку регулювання.

Фактично AI Act пропонує не стільки забороняти, скільки структурувати. Через процедури, стандарти, контроль. І саме в цьому його цінність. Але при цьому стає очевидним, що навіть така модель не встигає за складністю реальних процесів – особливо там, де йдеться про перетин юрисдикцій, дані різного походження і багаторівневу відповідальність. Саме тут починається простір для подальшого адміністративно-правового осмислення.

Оцінюючи ж чинну нормативно-правову базу України у досліджуваній сфері, доцільно констатувати відсутність сформованої цілісної моделі регулювання використання штучного інтелекту в охороні здоров'я. Наявні правові акти радше утворюють розрізнену систему орієнтирів, ніж узгоджений регуляторний механізм. Так, на конституційному рівні ст. 49 Конституції України гарантує право кожного на охорону здоров'я та визначає обов'язок держави забезпечувати доступність медичної допомоги [10]; положення Цивільного кодексу України (ст. 284-286) закріплюють базові права особи у сфері медичних відносин, включаючи право на інформацію про стан здоров'я та його таємницю[12]; Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я"; [13] поряд із цим підзаконний рівень представлений Концепцією розвитку електронної охорони здоров'я (роз-

порядження КМУ № 1671-р)[14], постановою КМУ № 411 про Деякі питання електронної системи охорони здоров'я [15], Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні (розпорядження № 1556-р)[16], а також Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної охорони здоров'я (розпорядження КМУ № 1175)[17].

Втім, за цією, на перший погляд, достатньо розгалуженою нормативною базою не простежується внутрішньої єдності. Вона не вибудовує чіткої логіки регулювання саме тих відносин, які виникають у зв'язку з використанням штучного інтелекту. Базові акти закріплюють права та гарантії, програмні документи – окреслюють напрями розвитку, однак між ними бракує ланки, яка б трансформувала ці положення у конкретні адміністративно-правові інструменти.

Підтвердженням викладеної тези слугує певний дисбаланс: цифрова інфраструктура охорони здоров'я в Україні вже досягла відчутного рівня нормативно-правового розвитку, що підтверджується функціонуванням eHealth та супутніх сервісів. Не можна ігнорувати той факт, що правове регулювання залишається реактивним, а не проактивним у відношенні до штучного інтелекту. Воно не формує наперед визначених правил гри, а лише частково супроводжує вже впроваджені рішення.

Тут ідеться не просто про новий інструмент, а про якісно інший рівень прийняття рішень – із використанням алгоритмів, великих масивів даних і елементів автономності. За відсутності чітко визначених адміністративно-правових засад виникає низка питань: від правового статусу таких систем і меж їх застосування до процедур контролю, сертифікації та розподілу відповідальності між суб'єктами.

У підсумку складається ситуація, коли технологічний розвиток фактично випереджає право. Це створює не лише теоретичні прогалини, а й практичні ризики – від зниження рівня правової визначеності до потенційного порушення прав пацієнтів. Саме тому подальше формування державної політики цифровізації охорони здоров'я має супроводжуватися не фрагментарним, а системним

переосмисленням адміністративно-правових засад використання медичних інформаційних технологій в поєднанні зі штучним інтелектом.

Окремої уваги заслуговує підхід О. В. Батриної, яка зосереджується на нормативному забезпеченні функціонування єдиного медичного інформаційного простору в Україні. Дослідниця підкреслює, що чинне правове регулювання вже визначає базові умови його існування, які охоплюють "правовий статус електронної системи охорони здоров'я, перелік реєстрів, що складають центральну базу даних", а також порядок доступу до відомостей і умови захисту персональних даних пацієнтів. Додатковим аргументом виступає необхідність подальшого вдосконалення відповідного регулювання, пропонуючи, спрямованого передбачити можливість використання будь-яких медичних інформаційних систем за умови їх інтеграції та врегулювати "обмін медичною інформацією між окремими закладами охорони здоров'я".[18]

Такий підхід видається виваженим і концептуально цілісним. Він фіксує той рівень розвитку, на якому електронна система охорони здоров'я вже функціонує як інституційно оформлений механізм із визначеними правилами взаємодії. Констатуємо, що у цих міркуваннях простежується важливий, хоча й не завжди прямо артикульований аспект: нормативне регулювання зосереджене переважно на інфраструктурі та обігу даних, що є складовою державної політики цифровізації у сфері охорони здоров'я.

Саме це і окреслює межу його ефективності. Адже подальший розвиток єдиного медичного інформаційного простору неминуче пов'язаний не лише з накопиченням і передачею інформації, а з її обробкою на новому рівні – із застосуванням штучного інтелекту. І тут виникає певний розрив: якщо для функціонування eHealth уже сформовано відносно чіткі адміністративно-правові засади, то для використання алгоритмічних систем у межах цієї інфраструктури вони фактично відсутні. У межах нової парадигми державна політика цифровізації потребує подальшого наповнення саме через розбудову системних адміністративно-правових засад, що регулюватимуть впровадження, використання та

контроль технологій штучного інтелекту. Це зумовлює необхідність переходу від регулювання інфраструктури до регулювання змісту цифрових процесів, з особливим наголосом на тих, що пов'язані з “інтелектуалізацією” медичних інформаційних систем.

На завершення варто звернутися до позиції Пунди О.О., Д. А. Арзянцевої та Захаркевич Н. П., які акцентують увагу на низці проблем функціонування електронної системи охорони здоров'я. Так, дослідники відзначають, що “проблемним питанням залишається об'єднання таких реєстрів під адмініструванням одного суб'єкта”, а також вказують на необхідність розширення їх переліку, пропонує доповнити систему такими реєстрами, як реєстр медико-біологічних досліджень, донорів, пацієнтів, які потребують лікування за кордоном, та інших спеціалізованих категорій. Окремо наголошується на тому, що “значний масив медичних даних охоплює сферу забезпечення національної безпеки”, а тому потребує особливого підходу до організації доступу та управління, зважаючи на поєднання публічно- та приватноправових елементів, а також специфіку таких сфер, як військова та судова медицина, які наразі залишаються поза межами повноцінної інтеграції в eHealth.[19]

Ці зауваження виглядають особливо показовими, якщо розглядати їх не ізольовано, а в ширшому контексті державної політики цифровізації. Фактично йдеться про межі масштабування системи. З одного боку – об'єктивна потреба в розширенні реєстрів і поглибленні інтеграції. З іншого – зростання чутливості даних і ускладнення режимів їх правового захисту.

За таких обставин адміністративно-правові засади набувають вже не допоміжного, а визначального значення. Йдеться не лише про технічне включення нових реєстрів, а про вибудову моделі їх адміністрування, роз-

межування доступу, встановлення спеціальних режимів для окремих категорій даних. Особливо там, де перетинаються медицина і національна безпека.

Висновки. Підсумовуючи, слід констатувати, що цифровізація охорони здоров'я в Україні вже сформувалася як системний напрям державної політики, що підтверджується розвитком eHealth, впровадженням електронних реєстрів і розширенням цифрових сервісів. Крім того, цей процес має нерівномірний характер: за наявності відносно цілісного нормативно-правового забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я, регулювання використання штучного інтелекту залишається фрагментарним і концептуально незавершеним. Це зумовлює ситуацію, коли технологічний розвиток випереджає право, а впровадження алгоритмічних рішень відбувається за відсутності чітко визначених адміністративно-правових засад, процедур контролю, сертифікації та розподілу відповідальності. У таких умовах особливого значення набуває необхідність формування цілісної регуляторної моделі, яка б забезпечувала баланс між інноваційністю цифрових рішень і належним рівнем захисту прав пацієнтів.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані передусім із поглибленням адміністративно-правового осмислення використання штучного інтелекту в системі охорони здоров'я, у межах якого окремої уваги потребує детермінація правового статусу таких систем, механізмів відповідальності та процедур їх контролю й оцінки. Не менш важливим є дослідження питань гармонізації національного регулювання з міжнародними підходами, а також вироблення правових стандартів прозорості, безпечності та недискримінаційності алгоритмічних рішень у межах єдиного медичного інформаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Романенко С. В. Впровадження електронної медицини в управлінні медичними закладами: переваги та виклики. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 4. С. 256–264. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.4.256>
2. Мельник А. Ф., Загалюк О.М. Використання цифрових технологій для модернізації механізмів управління медичними закладами в адміністративному районі. Актуальні проблеми економіки. № 9 (291), 2025. С. 34–46. URL: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2025-1-291-34-46>

3. Цифрова трансформація охорони здоров'я: підсумки 2025 року. – Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrova-transformatsiia-okhorony-zdorovia-pidsumky-2025-roku>
4. Михайлюта В.В. Публічне управління сферою охорони здоров'я на засадах доказової практики: організаційно-правові аспекти: дис... д-ра філос. Дніпро, 2025. 238 с. URL: <https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/9745fa55-1370-4703-a7b8-5e69201d7153/content5>. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року. – МОЗ. URL: <https://moz.gov.ua/storage/uploads/3b12eed8-260c-46e5-baa7-b8418d7187ee/UKR-Strategy-2030-.pdf>
6. Попович Т.П., Маслюк О.В., Мацола А.А. Штучний інтелект та право на приватність: актуальні виклики цифрової епохи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2025. Т. 5, № 90. С. 465–470. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.63>
7. Скалецька З.С. Захист персональних медичних даних у системах штучного інтелекту: міжнародно-правові механізми та проблеми їх імплементації. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Т. 3, № 6. С. 481–486. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.73>
8. Рогачевський, О. П., Прокопчук, Ю. В., Вальда, О. В., Гладчук, В. І., Луцько, С. Г. Правові виміри використання ШІ в сфері охорони здоров'я. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18034853>
9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>
10. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
11. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
12. Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 28.12.2020 № 1671-р : станом на 6 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2020-р#Text>
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII : станом на 11 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
14. Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 28.12.2020 № 1671-р : станом на 6 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2020-р#Text>
15. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : Постанова Каб. Міністрів України від 25.04.2018 № 411 : станом на 4 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п#Text>
16. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text>
17. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної охорони здоров'я : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 29.09.2021 № 1175-р : станом на 26 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2021-р#Text>
18. Батрин О. В. Адміністративно-правове забезпечення розвитку єдиного медичного інформаційного простору. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. Т. 31, № 1. С. 354–366. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.29>
19. Пунда О.О., Арзянцева Д.А., Захаркевич Н.П. Організаційно-правові засади формування електронної системи охорони здоров'я в умовах проведення медичної реформи. Наука, технології, інновації. 2020. № 2(14). С. 67–73. URL: <https://doi.org/10.35668/2520-6524-2020-2-08>

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Сівков С. В.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідного відділу розвитку рекрутингу
та інноваційних проектів політики людського капіталу
Науково-методичного центру кадрової політики
Міністерства оборони України
ORCID: 0009-0009-6348-7550

Задерейко С. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-0336-0023

САНКЦІЇ ЯК ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ОБМЕЖЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ

Анотація. У статті досліджено санкції як особливий публічно-правовий інструмент обмеження майнових прав в умовах сучасних безпекових викликів, зумовлених збройною агресією, терористичними загрозами та необхідністю захисту національних інтересів держави. Обґрунтовано, що санкції за своєю правовою природою не є формою кримінального покарання чи класичної юридичної відповідальності, а виступають спеціальними обмежувальними заходами превентивного характеру, спрямованими на запобігання шкоді національній безпеці, суверенітету, територіальній цілісності та економічній стабільності України. Проаналізовано нормативно-правові засади застосування санкцій, особливості їх суб'єктного складу, порядок запровадження, а також юридичні наслідки блокування активів як одного з найбільш відчутних способів втручання у сферу майнових прав. Встановлено, що санкції мають виразний адміністративно-правовий характер, оскільки реалізуються у площині публічного управління, застосовуються уповноваженими суб'єктами владних повноважень і спрямовані на тимчасове обмеження реалізації окремих правомочностей власника без припинення самого права власності. Особливу увагу приділено правовим колізіям, що виникають у зв'язку із застосуванням санкцій у сфері приватноправових відносин, зокрема щодо спільної сумісної власності подружжя, виконання договірних зобов'язань, реалізації судових рішень та співвідношення публічного інтересу із захистом прав добросовісних співвласників і контрагентів. Доведено, що практичне застосування санкцій потребує дотримання принципів пропорційності, правової визначеності та балансу між інтересами національної безпеки і гарантіями права власності. Зроблено висновок, що санкції слід розглядати як самостійний публічно-правовий механізм державного реагування, який потребує подальшого нормативного уточнення та узгодження з цивільно-правовими конструкціями з метою мінімізації правових конфліктів у правозастосуванні.

Ключові слова: санкції, публічно-правовий інструмент, майнові права, право власності, блокування активів, національна безпека, адміністративно-правовий характер, обмежувальні заходи, правові колізії, спільна сумісна власність, приватноправові відносини, пропорційність, правова визначеність, публічний інтерес, захист активів.

Sivkov S. V., Zadereiko S. Yu. Sanctions as a public-legal instrument of restriction of property rights

Abstract. The article examines sanctions as a specific public law instrument for restricting property rights under current security challenges caused by armed aggression, terrorist threats, and the need to protect the national interests of the state. It is substantiated that sanctions, by their legal nature, do not constitute a form of criminal punishment or classical legal liability, but function as special restrictive measures of a preventive character aimed at preventing harm to national security, sovereignty, territorial integrity, and the economic stability of Ukraine. The study analyzes the legal framework for the application of sanctions, the peculiarities of their subject composition, the procedure for their imposition, as well as the legal consequences of asset

blocking as one of the most tangible forms of interference in the sphere of property rights. It is established that sanctions have a distinct administrative-law character, since they are implemented within the sphere of public administration, applied by authorized public authorities, and aimed at the temporary restriction of the exercise of certain powers of the owner without termination of the right of ownership itself. Particular attention is paid to legal conflicts arising from the application of sanctions within private law relations, in particular with regard to the joint common property of spouses, the performance of contractual obligations, the enforcement of court decisions, and the correlation between public interest and the protection of the rights of bona fide co-owners and counterparties. It is proved that the practical application of sanctions requires compliance with the principles of proportionality, legal certainty, and a fair balance between the interests of national security and guarantees of property rights. It is concluded that sanctions should be regarded as an independent public law mechanism of state response that requires further normative clarification and coordination with civil law constructions in order to minimize legal conflicts in law enforcement practice.

Key words: *sanctions, public law instrument, property rights, right of ownership, asset blocking, national security, administrative-law character, restrictive measures, legal conflicts, joint common property, private law relations, proportionality, legal certainty, public interest, asset protection.*

Постановка проблеми. Запровадження та практичне застосування санкцій в Україні зумовлене необхідністю оперативного реагування держави на загрози національній безпеці, збройну агресію, фінансування терористичної діяльності та інші дії, що можуть завдавати шкоди суверенітету і територіальній цілісності держави. Водночас санкції як інструмент публічного права безпосередньо впливають на сферу майнових прав, що породжує складні питання щодо меж допустимого втручання держави у право власності. Особливої гостроти набуває проблема співвідношення санкційних обмежень із цивільно-правовими режимами майна, насамперед у випадках спільної сумісної власності, договірних зобов'язань та виконання судових рішень. Існуюче нормативне регулювання не усуває повністю правової невизначеності щодо наслідків застосування санкцій для осіб, які формально не є їх безпосередніми суб'єктами, але перебувають із підсанкційною особою у майнових або зобов'язальних правовідносинах. Це зумовлює необхідність наукового осмислення правової природи санкцій, їх публічно-правового змісту та основних колізій, що виникають у процесі обмеження майнових прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи санкцій, їх публічно-правового змісту та впливу на майнові права осіб досліджуються у працях М. Хавронюка, О. Лещенка та інших авторів, які розглядають санкції як спеціальний обмежувальний інструмент держави у сфері захисту національної безпеки. Окремі аспекти

правового режиму спільної сумісної власності подружжя, порядку здійснення правомочностей співвласників та поділу спільного майна висвітлено у працях А. Гриняка, Л. Олійник та інших учених. Водночас у науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається питання впливу санкцій на режим спільної сумісної власності, зокрема у випадках застосування обмежувальних заходів до одного з подружжя. У зарубіжній науковій думці правова природа санкцій та механізми їх реалізації аналізуються у працях S. Boh, S. Jones, J. Kreutz та інших дослідників, однак проблематика співвідношення санкційних обмежень із приватноправовими механізмами захисту права власності в українських реаліях потребує подальшого дослідження.

Метою статті є визначення правової природи санкцій як публічно-правового інструменту обмеження майнових прав, з'ясування особливостей їх адміністративно-правового характеру, а також виявлення основних правових колізій, що виникають у процесі їх застосування у сфері приватноправових відносин.

Виклад основного матеріалу. Запровадження санкцій у національному праві України стало закономірною реакцією держави на функціонування в умовах особливого правового режиму, зумовленого збройною агресією, окупацією частини території, підризом економічної стабільності та системними загрозами національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності держави. В умовах війни держава зобов'язана застосовувати не лише класичні механізми кримінально-право-

вого чи цивільно-правового захисту, а й спеціальні публічно-правові засоби оперативного реагування, здатні мінімізувати ризики, що виникають у зв'язку з фінансуванням терористичної діяльності, підтримкою держави-агресора, використанням економічних ресурсів на шкоду національним інтересам України або збереженням контролю над активами особами, діяльність яких становить загрозу державі. Саме в цьому контексті санкції набувають значення особливого правового явища, що поєднує превентивну, обмежувальну та захисну функції і дає змогу державі своєчасно реагувати на небезпеки, які не завжди можуть бути нейтралізовані виключно в межах традиційних судових процедур. У зв'язку з цим особливого значення набуває визначення правової природи санкцій, їх місця у системі публічного права, а також їх впливу на майнові права осіб, зокрема у приватноправових відносинах.

Правовою основою застосування санкцій є Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. Відповідно до статті 1 цього Закону санкції визначаються як спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, що застосовуються з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина [1].

Таким чином, уже на рівні законодавчого визначення санкції характеризуються не як покарання, а як спеціальні заходи обмежувального характеру, спрямовані на запобігання загрозам державі. Їх призначення полягає не у притягненні особи до юридичної відповідальності, а у припиненні або обмеженні економічної та іншої діяльності, що може завдавати шкоди національним інтересам.

Суб'єктами санкцій є переважно іноземні держави, іноземці та юридичні особи. Однак, як випливає із Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, фізичні особи, які здійснюють терористичну діяльність, також можуть бути суб'єктами санкцій, причому незалежно від громадянства [1]. Це положення узгоджується із Зако-

ном України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV, у якому зазначено, що керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни, які сприяли терористичній діяльності, несуть відповідальність за це згідно із законом [2].

Питання про правомірність застосування Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII до громадян України є одним із найбільш дискусійних у науковій літературі та правозастосовній практиці [1]. У цьому зв'язку закономірно постає питання, чи може громадянин України, навіть якщо його підозрюють у терористичній або іншій діяльності, що становить загрозу національній безпеці, зазнавати істотних обмежень майнових прав без здійснення кримінального провадження, розгляду справи судом та постановлення обвинувального вироку, яким його вину було б доведено у встановленому законом порядку.

У цьому контексті необхідно з'ясувати два ключові питання: по-перше, що слід розуміти під терористичною діяльністю, і, по-друге, чи є санкції, передбачені Законом України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, кримінальним покаранням у розумінні Конституції України.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV визначає, що терористична діяльність охоплює не лише підготовку і реалізацію терористичних актів, але й підбурювання до їх вчинення, пропаганду і поширення ідеології тероризму, фінансування тероризму, а також будь-яке інше сприяння терористичній діяльності [2].

Що стосується правової природи санкцій, то вона, за загальним правилом, не є кримінально-правовою, а належить до сфери публічного, зокрема адміністративного права. Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII визначає санкції як спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи. Уже сама назва цих заходів свідчить про те, що їх призначення полягає не у покаранні особи, а в обмеженні економічної та іншої діяльності, яка може сприяти тероризму або іншим посяганням на національні

інтереси, національну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність України [1].

Кримінальний кодекс України як покарання передбачає заходи примусу, що полягають у позбавленні або обмеженні прав і свобод людини. До таких заходів належать позбавлення волі, обмеження волі, арешт, штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, а також конфіскація майна. Такі заходи можуть застосовуватися виключно судом на підставі обвинувального вироку. На відміну від цього, спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, передбачені Законом України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, не полягають у позбавленні особи волі або власності, а лише встановлюють обмеження щодо реалізації окремих прав [1].

Одним із видів санкцій є блокування активів, що полягає у тимчасовому позбавленні особи права користуватися та розпоряджатися належним їй майном. При цьому право власності на майно не припиняється і не переходить до держави, що відрізняє блокування активів від конфіскації майна.

Порядок застосування санкцій визначений статтею 5 Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, відповідно до якої рішення про застосування санкцій приймається Радою національної безпеки і оборони України та вводиться в дію указом Президента України. Така процедура свідчить про публічно-правовий характер санкцій, оскільки вони застосовуються суб'єктами владних повноважень у межах здійснення функцій держави щодо забезпечення національної безпеки, а не судом у межах кримінального або цивільного судочинства [1].

Правова природа санкцій була предметом аналізу Великої Палати Верховного Суду. У постанові від 06 липня 2023 року у справі № 9901/376/21 Велика Палата Верховного Суду зазначила, що санкції, передбачені Законом України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, не є видом кримінального покарання або юридичної відповідальності, а є спеціальними економічними та іншими обмежувальними заходами превентивного характеру, спрямованими на захист

національної безпеки. Суд також наголосив, що санкції становлять втручання у здійснення права власності, однак таке втручання є тимчасовим та не пов'язане з позбавленням права власності як таким [3].

Санкції мають адміністративно-правовий характер. Обмежувальні заходи, перелік яких наведено у статті 4 Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, містилися в законодавстві України і до прийняття цього Закону та застосовувалися до порушників законодавства відповідними уповноваженими органами. Так, законодавством України було передбачено адміністративно-господарські санкції у вигляді обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання, зупинення дії ліцензії, анулювання дозволів, обмеження валютних операцій, обмеження банківських операцій, анулювання ліцензій на здійснення певних видів діяльності, обмеження перевезень, польотів, транзиту товарів та інші обмежувальні заходи [4;5;6;7;8].

Таким чином, обмежувальні заходи, які Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII називає санкціями, фактично є різновидом адміністративно-правових та адміністративно-господарських заходів впливу, що застосовуються державою у сфері публічного управління. Саме тому санкції слід розглядати не як форму юридичної відповідальності, а як форму державного регулювання та обмеження певних видів діяльності в інтересах національної безпеки [1].

У науковій літературі також зазначається, що санкції мають адміністративно-правову природу і є формою державного примусу у сфері забезпечення національної безпеки, однак вони не є кримінальним покаранням і не можуть розглядатися як форма юридичної відповідальності у класичному розумінні цього поняття, оскільки їх застосування не пов'язане з встановленням вини особи у вчиненні правопорушення у кримінально-процесуальному порядку. Вони мають превентивний характер і спрямовані на недопущення шкоди публічним інтересам, а не на покарання особи за вже вчинене правопорушення [9].

Отже, **санкції** слід визначити як *особливий публічно-правовий інструмент держави, що полягає у встановленні тимчасових обмежень у сфері майнових та економічних прав з метою захисту національної безпеки, при цьому такі обмеження не припиняють права власності, не змінюють правового режиму майна і не можуть автоматично впливати на цивільно-правові відносини власності.*

Водночас практичне застосування санкцій, зокрема у вигляді блокування активів, об'єктивно зумовлює виникнення низки правових колізій, пов'язаних із співвідношенням публічно-правових обмежень і приватноправових режимів майна.

Найбільш поширеною є колізія, пов'язана з правовим режимом спільної сумісної власності подружжя. Відповідно до положень цивільного законодавства, майно, набуте подружжям у період шлюбу, є їх спільною сумісною власністю, незалежно від того, на кого саме воно зареєстроване [10, с. 237]. Водночас санкції застосовуються до конкретної особи, а не до сім'ї як суб'єкта права. Це породжує ситуацію, коли блокування активів формально поширюється на все майно, що належить підсанкційній особі, у тому числі і на її частку у спільному майні подружжя, що фактично обмежує права іншого з подружжя, який не є суб'єктом санкцій.

У судовій практиці зазначена проблема не має однозначного вирішення. Зокрема, в окремій думці Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у провадженні № 11-сс/991/274/24 наголошується на необхідності диференційованого підходу до оцінки правового режиму майна, яке перебуває у спільній сумісній власності, та недопустимості автоматичного поширення обмежень на осіб, які не є суб'єктами санкцій [11]. Водночас в ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 30 жовтня 2024 року у справі № 991/1152/24 суд фактично виходить із пріоритету публічного інтересу, допускаючи застосування обмежень до всього об'єкта майна без його попереднього поділу на частки [12].

Таким чином, виникає колізія між нормами цивільного права, які гарантують рівність прав співвласників, та нормами публічного

права, спрямованими на забезпечення національної безпеки. Вирішення цієї колізії можливе шляхом застосування підходу, за якого санкції повинні поширюватися лише на ідеальну частку підсанкційної особи у спільному майні, що потребує її попереднього визначення у судовому порядку або в рамках спеціальної адміністративної процедури. Такий підхід дозволяє зберегти баланс між публічним інтересом і правами добросовісного співвласника.

Наступною колізією є співвідношення санкцій із цивільно-правовими зобов'язаннями, зокрема у сфері договірних відносин. Блокування активів або заборона здійснення фінансових операцій фактично унеможливорює виконання особою своїх договірних обов'язків, що може призводити до виникнення відповідальності перед контрагентами. При цьому цивільне право виходить із принципу обов'язковості виконання зобов'язань, тоді як санкції створюють ситуацію юридичної неможливості їх виконання. У такому випадку доцільно, на нашу думку, застосовувати конструкції звільнення від відповідальності у зв'язку з настанням обставин, що не залежать від волі сторони, або визнавати такі обставини форс-мажорними, якщо вони відповідають встановленим законом критеріям.

Ще однією колізією є співвідношення санкцій і судових рішень, що набрали законної сили. У разі, якщо щодо майна існує рішення суду про його стягнення, передачу чи інше розпорядження, застосування санкцій може фактично унеможливити його виконання. Це породжує конфлікт між принципом обов'язковості судового рішення і публічно-правовими обмеженнями, встановленими в інтересах держави. У таких випадках пріоритет, як правило, надається публічному інтересу, однак це не повинно призводити до повного ігнорування прав інших осіб, що вимагає вироблення спеціальних механізмів відкладеного або часткового виконання судових рішень.

Висновки. Застосування санкцій немиче породжує колізії між публічним і приватним правом, що зумовлено різною природою відповідних правових регуляторів. Вирішення

таких колізій має здійснюватися на основі принципу пропорційності, балансу інтересів та недопущення надмірного втручання у права осіб, які не є суб'єктами санкцій. Це,

у свою чергу, потребує подальшого нормативного уточнення механізмів застосування санкцій та формування сталої судової практики щодо їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1644-18>
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/638-15>
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 липня 2023 року у справі № 9901/376/21 [провадження № 11-40зai23] // Офіційний вебпортал судової влади України. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vp_vs_vid_06_07_2023_roku_u_spravi_9901_376_21/
4. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/436-15>
5. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5–6. Ст. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14>
6. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 30. Ст. 239. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2473-19>
7. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17>
8. Повітряний кодекс України: Закон України від 19 травня 2011 року № 3393-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 48–49. Ст. 536. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3393-17>
9. Хавронюк М. І. Про «санкції» як спеціальні обмежувальні заходи: регламентація і ризики застосування. 2024. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/pro-sanktsiyi-yak-spetsialni-obmezhuvalni-zahody-reglamentatsiya-i-ryzyky-zastosuvannya/>
10. Цивільне право України: підручник. 3-є вид., перероб. і доп. У 2 частинах / за ред. проф. Р. Б. Шишки. Ч. 1. Загальна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 796 с.
11. Окрема думка Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у провадженні № 11-сс/991/274/24 за апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 15.03.2024 року. URL: <https://iplex.com.ua/>
12. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 30 жовтня 2024 року у справі № 991/1152/24, провадження № 11-сс/991/682/24 // НАСЦ decided. URL: <https://nacc-decided.ti-ukraine.org/>

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Український А. В.,

аспірант кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: 0009-0003-9537-3618

РОЗБІЖНОСТІ У ПІДХОДАХ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОСТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НЕРЕЗИДЕНТА: МІЖ РОЗВИНЕНИМИ ДЕРЖАВАМИ ТА ДЕРЖАВАМИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Анотація. Постійне представництво нерезидента є одним із базових інститутів міжнародного податкового права, оскільки саме через нього здійснюється розмежування податкових повноважень між державою резидентства та державою джерела доходу. Незважаючи на тривалу еволюцію цієї концепції, сучасна практика її застосування виявляє суттєві теоретичні та прикладні проблеми, зумовлені як відмінностями у підходах міжнародних модельних конвенцій, так і трансформацією глобальних економічних процесів, зокрема цифровізацією.

Метою дослідження є виявлення та системне осмислення розбіжностей у підходах до визначення постійного представництва нерезидента у Модельній податковій конвенції ОЕСР та Типовій конвенції ООН, а також оцінка їх впливу на формування балансу податкових інтересів між розвиненими державами та державами, що розвиваються. Методологічну основу становлять порівняльно-правовий, системно-структурний та функціональний методи, що дозволили не лише зіставити нормативні конструкції, а й розкрити їх економіко-правове призначення.

У статті обґрунтовано, що підходи ОЕСР і ООН відображають різні моделі розподілу податкової юрисдикції: тоді як модель ОЕСР орієнтована переважно на інтереси держав резидентства, підхід ООН спрямований на розширення можливостей держави джерела щодо оподаткування доходів нерезидентів. Встановлено, що розширення критеріїв постійного представництва в межах підходу ООН (зниження часових порогів, включення сервісного, агентського та страхового постійного представництва, перегляд переліку виключень) має системний характер і спрямоване на мінімізацію можливостей штучного уникнення податкової присутності.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному обґрунтуванні того, що підхід ООН формує більш ефективний інструментарій захисту податкової бази держави джерела за рахунок розширеного розуміння економічної присутності нерезидента, а також у виявленні взаємозв'язку між еволюцією концепції постійного представництва та розвитком цифрової економіки. Додатково аргументовано, що традиційна модель постійного представництва втрачає здатність адекватно відображати сучасні бізнес-моделі, що зумовлює необхідність переосмислення критеріїв податкового нексусу.

У результаті дослідження зроблено висновок про доцільність подальшої трансформації концепції постійного представництва шляхом інтеграції елементів "віртуальної" або "цифрової" присутності, що дозволить забезпечити більш справедливий розподіл податкових прав у глобалізованій економіці. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання при вдосконаленні договірної практики держав, зокрема України, а також у формуванні національної податкової політики з урахуванням сучасних викликів міжнародного оподаткування.

Ключові слова: постійне представництво, міжнародне податкове право, Модельна податкова конвенція ОЕСР, Типова конвенція ООН, держава джерела, держава резидентства, цифрова економіка.

Ukrainskyi A. V. Differences in approaches to determining a non-resident's permanent establishment: between developed and developing countries

Abstract. A non-resident's permanent establishment is one of the fundamental institutions of international tax law, as it is through this that tax jurisdiction is apportioned between the state of residence and the source

state. Despite the long evolution of this concept, current practice in its application reveals significant theoretical and practical problems, caused both by differences in the approaches of international model conventions and by the transformation of global economic processes, in particular digitalisation.

The aim of the study is to identify and systematically analyse the differences in approaches to defining a non-resident's permanent establishment in the OECD Model Tax Convention and the UN Model Tax Convention, as well as to assess their impact on striking a balance between the tax interests of developed and developing countries. The methodological framework comprises comparative-legal, systemic-structural and functional methods, which have enabled not only a comparison of normative constructs but also an exploration of their economic and legal purpose.

The article argues that the OECD and UN approaches reflect different models of tax jurisdiction allocation: whilst the OECD model focuses primarily on the interests of the states of residence, the UN approach aims to expand the source state's ability to tax the income of non-residents. It has been established that the expansion of the criteria for permanent establishment within the UN approach (lowering time thresholds, including service, agency and insurance permanent establishments, and revising the list of exclusions) is systematic in nature and aimed at minimising opportunities for artificial avoidance of tax presence.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive justification that the UN approach forms a more effective toolkit for protecting the source state's tax base through an expanded understanding of a non-resident's economic presence, as well as in identifying the interconnection between the evolution of the permanent establishment concept and the development of the digital economy. It is further argued that the traditional model of permanent establishment is losing its ability to adequately reflect modern business models, necessitating a rethinking of the criteria for tax nexus.

The study concludes that it is advisable to further transform the concept of a permanent establishment by integrating elements of a 'virtual' or 'digital' presence, which will ensure a fairer allocation of taxing rights in a globalised economy. The practical significance of the findings lies in their potential application to improving the treaty practices of states, particularly Ukraine, as well as in shaping national tax policy in light of the current challenges of international taxation.

Key words: *permanent establishment, international tax law, OECD Model Tax Convention, UN Model Convention, source state, residence state, digital economy.*

Постановка проблеми. Постійне представництво нерезидента є ключовим інститутом міжнародного податкового права, через який здійснюється розмежування податкових повноважень між державою резидентства та державою джерела доходу. Саме наявність постійного представництва визначає можливість держави джерела оподатковувати прибуток іноземного підприємства, що здійснює діяльність на її території.

Водночас сучасні економічні процеси, зокрема глобалізація та цифровізація економіки, суттєво ускладнюють застосування традиційного підходу до визначення постійного представництва. Як справедливо зазначається у науковій літературі, незважаючи на тривалу історію розвитку цієї концепції, її практичне застосування й надалі породжує значні труднощі, пов'язані як із можливістю штучного уникнення статусу постійного представництва, так і з недостатністю існуючих критеріїв для охоплення економічно значущої діяльності нерезидентів [1, с. 70; 2, с. 17].

Особливої актуальності набуває проблема розбіжностей у підходах до визначення постій-

ного представництва між розвиненими державами та державами, що розвиваються. Ці розбіжності найбільш яскраво проявляються у порівнянні положень Модельної податкової конвенції ОЕСР та Типової конвенції ООН, які відображають різні підходи до балансування інтересів держави резидентства та держави джерела.

У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного дослідження зазначених відмінностей, їх впливу на розподіл податкових прав між державами, а також оцінки ефективності існуючої моделі постійного представництва в умовах цифрової економіки.

Метою статті є дослідження розбіжностей у підходах до визначення постійного представництва нерезидента між розвиненими державами та державами, що розвиваються, на основі порівняльного аналізу положень Модельної податкової конвенції ОЕСР та Типової конвенції ООН, а також визначення їх впливу на розподіл податкових прав і забезпечення податкових надходжень у державі джерела.

Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються такі завдання:

- проаналізувати сутність інституту постійного представництва у міжнародному податковому праві;

- дослідити ключові відмінності між підходами ОЕСР та ООН щодо визначення постійного представництва;

- визначити особливості правового регулювання окремих типів постійного представництва (будівельного, сервісного, агентського, страхового);

- оцінити вплив зазначених відмінностей на інтереси держави джерела та держави резидентства;

- проаналізувати проблеми застосування концепції постійного представництва в умовах цифрової економіки та окреслити перспективи її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика постійного представництва нерезидента є предметом значної кількості наукових досліджень як на міжнародному, так і на національному рівнях. В основі більшості таких досліджень лежить аналіз положень ст. 5 Модельної податкової конвенції ОЕСР та Типової конвенції ООН, які формують базові підходи до визначення критеріїв наявності постійного представництва.

Зокрема, у працях міжнародних організацій, зокрема ООН, значна увага приділяється питанням захисту податкової бази держав, що розвиваються, а також проблемам застосування концепції постійного представництва у сучасних умовах [1; 2]. У цих дослідженнях підкреслюється, що традиційні критерії постійного представництва не завжди дозволяють ефективно оподатковувати доходи нерезидентів у державі джерела, особливо в умовах розвитку цифрової економіки.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зроблено також зарубіжними науковцями. Так, у роботах Р. Петруцці та В. Ворер розглядається роль постійного представництва у системі розподілу підприємницького прибутку та взаємозв'язок цієї категорії з іншими елементами міжнародного податкового регулювання [3]. У свою чергу, дослідження, присвячені Типовій конвенції ООН, акцентують увагу на її спрямованості на розширення податкових прав держави джерела та адаптацію міжнародних податкових пра-

вил до потреб держав, що розвиваються [6].

Окремий напрям досліджень пов'язаний із аналізом новітніх викликів, зокрема впливу цифрової економіки на концепцію постійного представництва. У цьому контексті в науковій літературі обґрунтовується необхідність перегляду традиційних підходів та розвитку концепції віртуального (цифрового) постійного представництва [10; 11; 14; 15].

Водночас, попри значний науковий доробок, у сучасній літературі недостатньо досліджено питання комплексного порівняльного аналізу підходів ОЕСР та ООН саме у контексті протиставлення інтересів розвинених держав і держав, що розвиваються. Зокрема, залишаються недостатньо розкритими такі аспекти:

- вплив відмінностей у визначенні постійного представництва на реальний розподіл податкових надходжень;

- системний взаємозв'язок між різними типами постійного представництва;

- ефективність існуючої моделі постійного представництва в умовах цифровізації економіки.

Саме ці невирішені питання обумовлюють актуальність даного дослідження та визначають його наукову спрямованість.

Виклад основного матеріалу. Постійне представництво нерезидента належить до тих категорій міжнародного податкового права, без яких неможливо належно зрозуміти механізм розподілу податкових повноважень між державами. Саме через цю конструкцію визначається, чи має держава джерела право оподатковувати прибуток іноземного підприємства, що здійснює діяльність на її території. У класичній моделі міжнародного оподаткування постійне представництво виконує роль своєрідного “порога присутності”, за яким держава джерела набуває можливість поширити свою податкову юрисдикцію на частину доходу нерезидента.

Неможливо не погодитись з тим, що “хоча концепція постійного представництва має довгу історію, її практичне застосування продовжує породжувати достатньо проблем”, зокрема, продовжує обговорюватись і питання стосовно того, чи наявні формулювання ст. 5 МПК ОЕСР та Типової конвенції

ООН “залишаються достатніми для встановлення належного розподілу податкових прав між державою джерела (державою постійного представництва) та державою резидентства (державою головного офісу компанії)” [1, с. 70].

Поширеним є поділ викликів стосовно концепції постійного представництва на дві великі групи, де перша охоплює питання стосовно “штучного” уникнення статусу постійного представництва та розробки ефективних механізмів для протидії подібній поведінці платників податків, а друга стосується “достатності визначення постійного представництва і цілому та обсягу, до якого воно ... обмежує оподаткування видів діяльності, засноване на джерелі [доходу], зі значною економічною активністю у відповідній юрисдикції” (особливо в контексті оподаткування цифрової економіки та оподаткування послуг), причому держави, що розвиваються мають особливий інтерес в обох випадках [2, с. 17].

Насамперед необхідно відмітити, що власне сама історія виникнення Типової конвенції ООН тісно пов'язана зі спробою адаптації існуючого підходу в рамках МПК ОЕСР в бік більшого врахування інтересів держави джерела доходу. Зрозуміло, що оскільки ст. 5 МПК ОЕСР та Типової конвенції ООН встановлює мінімальні критерії “для розмежування видів діяльності в державі джерела, які зберігають право оподаткування лише за державою резидентства та тими, які є більш істотними та, відповідно, призводять до забезпечення податкових прав за державою джерела” [3]. Виходячи з цього, не викликає подив те, що ст. 5 Типової конвенції ООН пропонує розширене тлумачення критеріїв постійного представництва, що має сприяти забезпеченню захисту податкової бази в державі присутності відповідного постійного представництва та формуванню додаткових податкових надходжень від відповідних постійних представництв.

Таке розширене тлумачення критеріїв установлення наявності постійного представництва в межах ст. 5 Типової конвенції ООН проявляється у таких положеннях:

Щодо постійного представництва буді-

вельного типу передбачено:

(i) зниження порогового строку здійснення діяльності в державі джерела з 12 до 6 місяців;

(ii) включення монтажної діяльності до переліку видів діяльності нерезидента, що можуть призвести до виникнення постійного представництва, разом із наглядом діяльністю за будівельним майданчиком, будівельним, складальним або монтажним об'єктом (ст. 5(3)(a) Типової конвенції ООН).

Запровадження постійного представництва сервісного типу як окремого виду постійного представництва, яке охоплює “надання послуг, включно з консультаційними послугами, підприємством через найманих працівників та інший персонал, залучений відповідним підприємством для такої цілі, але лише якщо діяльність такого роду триває в Договірній Державі протягом періоду чи періодів, які сукупно перевищують 183 дні в будь-якому 12-місячному періоді, що починається чи закінчується протягом відповідного податкового року” [4, с. 11].

Вилучення доставки з переліку видів діяльності, які не призводять до виникнення постійного представництва. Інакше кажучи, якщо підхід ОЕСР передбачає, що постійне представництво не виникає у випадку використання приміщення або утримання запасів товарів чи виробів підприємства з метою зберігання, демонстрації чи доставки (ст. 5(4)(a)-(b) МПК ОЕСР), то підхід ООН визнає це виключення виправданим лише стосовно зберігання та демонстрації, але не доставки. Відтак запаси (склади) власних товарів, з яких здійснюється доставка, можуть утворювати постійне представництво основного типу за умови дотримання його ключових ознак (ст. 5(4)(a)-(b) Типової конвенції ООН). Як зазначають Р. Петруцці та В. Ворер, “таке виключення для діяльності з доставки є особливо релевантним для онлайн-ритейлерів, оскільки склади для доставки фізичних товарів часто є їх єдиною фізичною присутністю в державі джерела. Разом з тим, прибуток, який відноситься до такого постійного представництва, може бути радше низьким, якщо в державі джерела здійснюється виключно доставка”.

Розширення агентського типу постійного представництва шляхом поширення його на ситуації, в яких особа “зазвичай не укладає контракти і не відіграє ключову роль при укладенні таких контрактів, але зазвичай утримує в такій Державі [джерела] запас товарів чи виробів, з якого така особа регулярно здійснює доставку товарів чи виробів на користь відповідного підприємства” (ст. 5(5)(b) Типової конвенції ООН) [4, с. 12]. Такий крок щодо постійного представництва агентського типу є логічним продовженням виключення доставки з переліку видів діяльності, які не призводять до виникнення постійного представництва базового типу, як це передбачено ст. 5(4)(a)-(b) Типової конвенції ООН. В іншому разі обхід постійного представництва основного типу не становив би труднощів завдяки використанню агентів у державі джерела, які б утримували запаси товарів чи виробів, з яких здійснювалася б доставка клієнту.

Запровадження постійного представництва страхового типу, яким передбачено, що “... страхове підприємство однієї з Договірних держав, за виключенням випадків перестрахування, повинне вважатися таким, що має постійне представництво в іншій Договірній державі, якщо воно збирає страхові премії на території такої іншої держави або страхує ризики, що існують в ній, через будь-яку особу” (окрім агента з незалежним статусом) (ст. 5(5) Типової конвенції ООН) [4, с. 13]. Потреба в такому положенні обумовлена тим, що страхові агенти зазвичай не наділені повноваженнями на укладення контрактів, а отже, не підпадають під визначення постійного представництва агентського типу, що дозволяло б страховим підприємствам уникати виникнення постійного представництва в державі джерела без додаткових зусиль [4, с. 242]. З огляду на це положення про постійне представництво страхового типу використовується в значній кількості договорів про уникнення подвійного оподаткування по всьому світу, попри те що позиція ОЕСР щодо такого виду положень не є прихильною; навпаки, експерти оцінюють їхнє застосування як надлишкове або обтяжливе з огляду на останні зміни до МПК ОЕСР (параграф 114 коментарю до ст. 5 МПК ОЕСР [5, с. 149-150]).

Наведені відмінності в підході ООН витримали перевірку часом, хоча “все ще залишається простір для вдосконалення формулювання відповідної моделі з метою надання більшої визначеності цілі таких положень” в контексті ст. 5 Типової конвенції ООН, зокрема, висуваються такі пропозиції [6, с. 67]:

(1) Замінити формулювання “термін “постійне представництво”, зокрема, включає” (The term ‘permanent establishment’ includes especially) на формулювання “за дотримання положень пункту 1” в ст. 5(2) Типової конвенції ООН з метою виключення можливого тлумачення, що перелічені приклади автоматично приводять до утримання постійного базового типу;

(2) Виокремлення положення щодо постійного представництва сервісного типу в окремий пункт ст. 5 Типової конвенції ООН, оскільки постійне представництво будівельного типу і постійне представництво сервісного типу істотно відрізняються в контексті їх взаємозв'язку з постійним представництвом базового типу в частині вимоги фіксованого місця діяльності;

(3) Заміна відсилки з ст. 5(2) на ст. 5(3) в ст. 5(5) Типової конвенції ООН, оскільки, з одного боку, ст. 5(2) є, по суті, лише продовженням ст. 5(1), яка формулює ключові вимоги до постійного представництва базового типу, а з іншого боку – чинна редакція ст. 5(5) Типової конвенції ООН створює певну невизначеність у контексті ст. 5(3) в цілому, адже якщо ключова ідея останнього положення полягає саме в формулюванні вимог щодо постійного представництва будівельного та сервісного типів, то тоді невключення відсилки до ст. 5(3) вимагає додаткового обґрунтування;

(4) Виключення вимоги стосовно фіксованості в частині географічної прив'язки до місця діяльності згідно ст. 5(1) Типової конвенції ООН з урахуванням сучасного технологічного розвитку та широкого тлумачення терміну “місце”;

(5) Заміна слова “через” (through) на “в якому” (at) чи “на” (on) в ст. 5(1) Типової конвенції ООН, оскільки чинне формулювання може бути досить проблемним з точки зору правозастосування, якщо відповідна діяль-

ність нерезидента здійснюється, наприклад, не “через” власне фіксоване місце діяльності, а зовні нього, зокрема, у випадку здійснення зовнішніх робіт на будівлі таких як оновлення чи зміна фасаду тощо;

(6) Додавання спеціального положення щодо мінімальної тривалості діяльності нерезидента в шість місяців для цілей забезпечення чіткості вимоги щодо фіксованості в контексті ст. 5(1) Типової конвенції ООН.

Важливість наведених відмінностей Типової конвенції ООН порівняно з МПК ОЕСР в частині визначення постійного представництва полягає в тому, що “в податковому договорі між розвинутою державою і державою, що розвивається державою джерела є, в принципі, держава, що розвивається. Відповідно останні в значній мірі залежні від оподаткування на принципі джерела доходу, якщо порівнювати їх з більш розвиненими економіками” [6, с. 36]. Зрозуміло, що те, що держави, що розвиваються переважно відносяться саме до групи держав джерела виходячи з того факту, що домінуюча більшість з них є переважно імпортерами капіталу і гостро потребують інвестицій для забезпечення сталих темпів економічного зростання.

Варто також зауважити, що Типова конвенція ООН має і ряд інших істотних відмінностей порівняно з підходом ОЕСР, якщо враховувати положення за межами ст. 5 обох модельних актів. Відповідні відмінності впливають на концепцію постійного представництва, хоча і опосередковано, тобто через інші договірні положення, аніж ті, що аналогічні ст. 5 Типової конвенції ООН чи МПК ОЕСР.

З одного боку, такими іншими договірними положеннями можна вважати, зокрема, ст. 12A(4) та ст. 12B(8) Типової конвенції ООН. Обґрунтованість такого взаємозв'язку можна продемонструвати на прикладі ст. 12A(4) Типової конвенції ООН. В ній передбачено, що якщо (i) бенефіціарний власник платежів за технічні послуги має в державі джерела постійне представництво, через яке здійснює підприємницьку діяльність в такій державі, або надає незалежні професійні послуги через фіксовану базу в державі джерела, та (ii) такі платежі за технічні послуги ефективно пов'язані зі згаданими постійним

представництвом/фіксованою базою нерезидента або підприємницькою діяльністю нерезидента, передбаченою ст. 7(1)(c) Типової конвенції ООН, то в таких випадках до такого виду доходу має застосовуватись договірний режим стосовно оподаткування доходів від підприємницької або незалежної професійної діяльності, що передбачений відповідно ст. 7 або ст. 14 Типової конвенції ООН. У цьому контексті під технічними послугами розуміються будь-які послуги управлінського, технічного чи консультативного характеру, якщо лише винагорода за такі послуги не виплачується працівнику отримувача послуг, за освітні послуги в освітніх закладах або індивідом за послуги для особистого використання (ст. 12A(3) Типової конвенції ООН). За підходу ОЕСР винагорода за технічні послуги за загальним правилом оподатковуватиметься в державі резидентства отримувача, оскільки аналог ст. 12A Типової конвенції ООН в МПК ОЕСР відсутній, а отже на подібний дохід має поширюватись саме ст. 7 МПК ОЕСР, але лише при умові наявності постійного представництва нерезидента в державі джерела (параграф 3 коментарю до ст. 12A Типової конвенції ООН [4, с. 390]). Як бачимо, включення аналогу ст. 12A Типової конвенції ООН розширює можливості держави джерела оподатковувати винагороду за надання технічних послуг, оскільки, зокрема, усуває необхідність прив'язки до наявності постійного представництва або фіксованої бази в державі джерела. У цьому контексті ст. 12A(4) Типової конвенції ООН виконує координуючу функцію, запобігаючи конфлікту норм та встановлюючи пріоритет застосування ст. 7 та ст. 14 до виплат нерезиденту винагороди за технічні послуги, якщо останній має постійне представництво чи фіксовану базу в державі джерела (параграф 104 коментарю до ст. 12A Типової конвенції ООН [4, с. 424]).

З іншого боку, можна виокремити в рамках Типової конвенції ООН додаткову групу положень, які не стосуються безпосередньо питання встановлення наявності постійного представництва в державі джерела або кваліфікації виплачуваного доходу, але, тим не менше, є важливими з точки зору забезпечення додаткових надходжень в державі дже-

рела. Пов'язано це з тим, що такі положення фокусуються або (i) на питаннях розміру прибутку, який відноситься на відповідне постійне представництво (зокрема, ст. 7(1)(c) Типової конвенції ООН), або ж (ii) на правах держави джерела стосовно оподаткування доходів, які виплачуються нерезиденту у безпосередньому зв'язку з таким постійним представництвом (наприклад, ст. 18(2) (альтернатива Б) Типової конвенції ООН). Варто додати, що у першому випадку мова йде про т.зв. "обмежене правило тяжіння" (limited force of attraction rule), доцільність використання якого державами джерела пояснюється наступним чином: "Згідно МПК ОЕСР, лише прибутки, що відносять на постійне представництво, можуть оподатковуватись в державі джерела. Типова конвенція ООН розширює такий принцип атрибуції за допомогою обмеженого правила тяжіння, яке дозволяє підприємству, що здійснює підприємницьку діяльність в державі джерела через постійне представництво, оподатковуватись щодо певних видів підприємницьких прибутків в такій державі, що виникають з транзакцій цього підприємства в такій державі джерела, але здійснених не через постійне представництво" (параграф 4 коментарю до ст. 7 Типової конвенції ООН) [4, с. 260]. На думку Д. Агравала, окрім розширення можливостей оподаткування діяльності нерезидента, привабливість використання обмеженого правила тяжіння в державі джерела обумовлюється додатково, з одного боку, зменшенням адміністративного навантаження на контролюючі органи у зв'язку з уникненням складного на практиці питання віднесення прибутку на постійне представництво, а з іншого боку – посилення протидії відтоку капіталу та розмиванню бази оподаткування, оскільки "наявність постійного представництва є достатнім тригером для оподаткування діяльності з пов'язаних продажів, що посилює принцип оподаткування на підставі джерела" [7]. В останньому випадку варто додати, що окремі дослідники пропонують посилити цей аспект обмеженого правила тяжіння через зміни в підході Типової конвенції ООН, оскільки його ефективність в протидії окремим формам податкового планування не означає того, що таке правило є всеохоплю-

ючим, зокрема, "воно не охоплює діяльність усіх нерезидентів групи, пов'язаних з підприємством", а отже, доцільно усунути цю прогалину [8, с. 151]

Разом з тим, необхідно відмітити, що кожна держава, що розвивається у своєму прагненні розширити концепцію постійного представництва в рамках договірного співробітництва має зважувати усі "за" і "проти" такого підходу з урахуванням цілей національної податкової, фінансової та економічної політики [1, с. 76]. Наприклад, у договірній практиці України можна віднайти приклади включення положень про офшорну діяльність, зокрема, ст. 22 договору про уникнення подвійного оподаткування з Норвегією [9]. Ключове положення у цьому контексті зводиться до того, що особа, яка є резидентом однієї договірної держави і здійснює офшорну діяльність у другій договірній державі у зв'язку з розвідкою або розробкою морського дна і його надр та їх природних ресурсів, що містяться в такій другій державі, визнається такою, що має постійне представництво/постійну базу і здійснює через нього підприємницьку діяльність. У той же час, експерти ООН наголошують на тому, що "якщо держави, що розвиваються розглядають впровадження "офшорного положення" в їх податкові договори як привабливе для розширення сфери оподаткування постійного представництва, вони повинні також оцінити баланс витрат та вигід (cost-benefit balance) у зв'язку зі збільшенням кількості постійних представництв, отриманим від збільшення кількості субпідрядників, які потраплятимуть під відповідні вимоги зазначеного положення" [1, с. 77].

У той же час, розбіжності інтересів розвинених держав і держав, що розвиваються виявляють себе не лише в контексті відмінностей між підходами ОЕСР та ООН щодо постійного представництва та його оподаткування, але і в більш широкій дискусії стосовно цифрової економіки. Як зазначалось вже в рамках роботи над проектом БЕПС, "компанії в багатьох секторах мають клієнтів в будь-яких державах без створення постійного представництва в них через підтримку комунікації завдяки телефону, пошті, факсу або через незалежного агента", але така мож-

ливість у поєднанні з стратегіями щодо усунення оподаткування в державі резидентства посилює ризики БЕПС, що особливо загострились у зв'язку з активним розвитком цифрової економіки [10, с. 79]. Оскільки в більшості випадків цифрові компанії обирають державами базування саме розвинені держави, то за окресленого сценарію держави, що розвиваються не мають належних можливостей оподатковувати дохід, який безпосередньо генерується на їх території.

Як зазначає П. Пістоне, окреслені недоліки традиційного підходу до розуміння постійного представництва можуть бути подолані за рахунок концепції віртуального (цифрового) постійного представництва, яка становить собою “розширення традиційних меж постійного представництва в спосіб, що зачіпатиме будь-яке залучення підприємства нерезидента в економічне життя держави, а також досягнення нового балансу зі здійсненням прав щодо оподаткування такою державою” [11]. Реалізація такої концепції передбачатиме додавання істотні зміни в ст. 5 МПК ОЕСР та Типової конвенції ООН (разом з тим, варто відмітити наявність і більш радикальних підходів, які відкидають можливість адаптації сучасного розуміння концепції постійного представництва до реалій цифрової економіки [12, с. 129]).

Дискусії стосовно віртуального (цифрового) постійного представництва ведуться вже тривалий час, але єдиного підходу так наразі і не вироблено. Ще у 2004-му році експерти ОЕСР зазначали, що “концепція віртуального постійного представництва є пропозицією щодо альтернативного нексусу, який би застосовувався до операцій з електронної комерції” [13]. Вони передбачали можливість реалізації такої ідеї в одній з трьох форм:

(1) Розширення визначення постійного представництва для включення т.зв. “віртуального фіксованого місця ведення підприємницької діяльності” (virtual fixed place of business) (тобто електронний еквівалент традиційного постійного представництва);

(2) Розширення визначення постійного представництва для включення т.зв. “віртуального агенства” (virtual agency) (тобто елек-

тронний еквівалент залежного агента в агентському типі постійного представництва);

(3) Розширення визначення постійного представництва для поширення на т.зв. “локальну бізнесову присутність” (on-site business presence), яка б могла бути визначена так, щоб включати “віртуальну” присутність.

Разом з тим, відсутність узгодженого та єдиного підходу до питань цифрового постійного представництва на рівні міжнародного співтовариства змушує окремі держави переглядати їх власне розуміння постійного представництва в цифровій економіці в односторонньому порядку, що потенційно може зумовлювати ризики подвійного оподаткування та посилювати невизначеність. До числа таких держав, зокрема, можна віднести Бельгію, Індію, Індонезію, Ізраїль, Нігерію, Пакистан, Румунію, Саудівську Аравію та Словаччину, оскільки кожна з перелічених держав “зайняла дещо відмінний підхід стосовно визначення того, коли цифровий бізнес з клієнтами та користувачами в їх кордонах підпадатиме під корпоративний податок з доходу, пов'язаного з такими користувачами” [14, с. 25]. Здійснення таких односторонніх кроків вимагає узгодження з наявними зобов'язаннями держави за договорами про уникнення подвійного оподаткування з метою уникнення звинувачень у неналежному виконанні взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Побіжний аналіз наявних моделей віртуального постійного представництва дозволяє погодитись з тією точкою зору, що “концепція віртуального постійного представництва уможливорює для держави джерела підтримку здійснення контролю над оподаткуванням підприємницьких доходів від операцій, які нерозривно пов'язані з її територією і юрисдикцією, а не просто збільшення податку з джерела” [15, с. 146]. У цьому контексті держави, що розвиваються наполягають, що “вони є основним джерелом втрат податкових надходжень в цифровій економіці як постачальники користувацької та клієнтської бази, але без можливості приймати цифровий бізнес [на своїй території]. Вони вказують, що платіжна спроможність корис-

тувача є можливою завдяки внеску держави у формі публічних послуг, права, порядку, сприяння ринку, інфраструктурі та перерозподілу” [16, с. 46]. Таким чином, держави, що розвиваються виявляють у цьому контексті особливий інтерес стосовно концепції віртуального постійного представництва з метою віднайдення взаємоприйнятного балансу між ними як юрисдикціями генерування доходу завдяки користувачам без істотної присутності надавача послуг-нерезидента (наприклад, он-лайн реклама) та державами, які представляють юрисдикцію резидентства надавача послуг. У той же час досягнення такої цілі в умовах посилення міжнародної податкової конкуренції та нестабільних темпів зростання глобальної економіки є складним викликом в сучасних умовах.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для кількох взаємопов'язаних висновків. Передусім постійне представництво нерезидента залишається центральною категорією міжнародного податкового права, оскільки саме через нього розмежовуються податкові повноваження між державою джерела та державою резидентства. Водночас класичне визначення постійного представництва дедалі менше відповідає

реальним моделям міжнародної економічної діяльності, особливо в цифровому середовищі.

Порівняння Модельної податкової конвенції ОЕСР і Типової конвенції ООН показує, що саме підхід ООН є більш орієнтованим на інтереси держави джерела. Це виявляється у зниженні строкових порогів, розширенні переліку видів діяльності, що утворюють постійне представництво, та у включенні спеціальних положень щодо сервісного, агентського, страхового і технічного оподаткування. Такий підхід є особливо важливим для держав, що розвиваються, які зазвичай залежать від оподаткування доходів, сформованих на їхній території.

Водночас цифрова економіка висуває нові вимоги до самого змісту концепції постійного представництва. У цьому зв'язку подальші дослідження мають бути спрямовані на пошук моделей, здатних поєднати правову визначеність із належним врахуванням економічної присутності нерезидента без фізичної інфраструктури. Саме тут відкривається перспектива подальшого розвитку інституту віртуального постійного представництва як одного з можливих напрямів еволюції міжнародного податкового права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. UN Handbook on Selected Issues for Taxation of the Extractive Industries by Developing Countries. N.-Y.: UN, 2017. 477 p.
2. UN Handbook on Selected Issues in Protecting the Tax Base of Developing Countries. Second Edition. Ed. by A. Trepelkov, H. Tonino and D. Halka. N.-Y.: UN, 2017. 766 p.
3. Petruzzzi, R. & Wöhrer, V. Business Profits, Permanent Establishments and Associated Enterprises. In: The UN Model Convention and Its Relevance for the Global Tax Treaty Network. M. Lang et al. (eds.). Amsterdam: IBFD, 2017. Books IBFD. URL: <https://doi.org/10.59403/a6pc0q>.
4. UN. UN Model Double Taxation Convention between Developed and Developing Countries 2021 (ST/ESA/378). N.-Y.: UN, 2021. 911 p.
5. OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital. Condensed Version (as it read on 21 November 2017). Paris: OECD Publishing, 2017. 654 p.
6. Special Features of the UN Model Convention. Ed. by A. Binder & V. Wöhrer. Wien: Linde, 2019. 664 p.
7. Agrawal, D.C. The Force of Attraction Rule: Scope, Substance, and Judicial Standpoint. Taxmann. 2025. No. 176. URL: https://www.taxmann.com/research/international-tax/top_story/105010000000026917/the-force-of-attraction-rule-scope-substance-and-judicial-standpoint-experts-opinion
8. Corporate Income Taxes under Pressure. Ed. by R. de Mooij, A. Klemm & V. Perry. Washington: IMF, 2021. 376 p.
9. Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Норвегія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно від 07.03.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578_670#Text (дата звернення: 21.11.2025).
10. OECD. Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Acton 1 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. Paris: OECD Publishing, 2015. 285 p.

11. Pistone, P. Chapter 9: Permanent Establishment and the Digital Economy. In: New Trends in the Definition of Permanent Establishment. Ed. by G. Maisto. Amsterdam: IBFD, 2019. Books IBFD. URL: <https://doi.org/10.59403/2fmgqwn002>
12. Селезень, П.О. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері оподаткування: Дис. ... к.ю.н.: 12.00.11 – міжнародне право. Ірпінь, 2010. 249 с.
13. OECD. Are the Current Treaty Rules for Taxing Business Profits Appropriate for E-Commerce? Public Discussion Draft, 26-Nov-2003. URL: https://www.fondazionenazionalecommercialisti.it/system/files/imce/aree-tematiche/pac/FINT_COM_ELET_1.pdf (дата звернення: 15.12.2025)
14. Enache, C. Digital Taxation around the World. Tax Foundation, April 2024. URL: <https://taxfoundation.org/wp-content/uploads/2024/04/FF833.pdf> (дата звернення: 15.12.2025)
15. Usman, I.M. An Overview of Virtual Permanent Establishment in Digital Economy. International Journal of Innovative Science, Engineering & Technology. 2022. Vol, 09. Issue 12. Pp. 141-148.
16. Hadzhieva, E. Impact Digitalization on International Tax Matters: Challenges and Remedies. European Parliament, 2019. 113 p. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/161104/ST%20Impact%20of%20Digitalisation%20publication.pdf>.

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Shevchenko L. V.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public and International Law
Law Institute of Vadym Hetman Kyiv National University of Economics
ORCID: 0000-0001-9484-5781

DIGITAL TRANSFORMATION IN THE CIVIL SERVICE SPHERE

Abstract. The article examines the digitalization of the civil service as one of the priority areas of its reform in Ukraine in the context of the transformation of the public administration system. The main attention is focused on revealing the content and significance of the digital transformation of the civil service, as well as on the analysis of the institutional, organizational and legal foundations of its provision. The evolution of approaches to the digitalization of the civil service is considered. It is found that it opens up new opportunities for increasing the efficiency, transparency and accessibility of public services, which allow for a more prompt response to the needs of citizens. The functional capabilities of key information and communication technologies introduced into the civil service system, which are used in the processes of personnel management, organization of entry into the civil service, evaluation of performance and professional development of civil servants are characterized. The main areas of digitalization are analyzed, in particular, the provision of electronic administrative services, the development of e-government, the use of state registers and the implementation of the concept of «state as a platform». It is proven that successful digitalization of the civil service is an important factor in increasing the efficiency of public administration, transparency of the activities of state authorities, quality and accessibility of public services, as well as strengthening citizens' trust in public institutions. The article focuses on the key challenges and risks of the digital transformation of the civil service, in particular in the field of personal data protection, information security, overcoming digital inequality and forming an appropriate level of digital competencies of civil servants. The conclusion is made about the feasibility of further improving the regulatory framework, institutional support and strategic planning of the digital transformation of the civil service, taking into account the conditions of martial law and the tasks of post-war reconstruction of Ukraine.

Key words: *digital transformation, civil service, electronic government, state as a platform, digital competencies, digitalization, personnel management.*

Шевченко Л. В., Цифрова трансформація у сфері державної служби

Анотація. У статті досліджується цифровізація державної служби як один із пріоритетних напрямів її реформування в Україні в умовах трансформації системи публічного управління. Основна увага зосереджується на розкритті змісту та значення цифрової трансформації державної служби, а також на аналізі інституційних, організаційних і правових засад її забезпечення. Розглянуто еволюцію підходів до цифровізації державної служби. З'ясовано, що вона відкриває нові можливості для підвищення ефективності, прозорості та доступності державних послуг, які дозволяють більш оперативно реагувати на потреби громадян. Охарактеризовано функціональні можливості ключових інформаційно-комунікаційних технологій, запроваджених у систему державної служби, що застосовуються у процесах управління персоналом, організації вступу на державну службу, оцінювання результатів службової діяльності та професійного розвитку державних службовців. Проаналізовано основні напрями цифровізації, зокрема надання електронних адміністративних послуг, розвиток електронного урядування, використання державних реєстрів і впровадження концепції «держава як платформа». Доведено, що успішна цифровізація державної служби є важливим чинником підвищення ефективності публічного управління, прозорості діяльності органів державної влади, якості та доступності публічних послуг, а також зміцнення довіри громадян до інститутів публічної влади. У статті акцентується увага на ключових викликах і ризиках цифрової трансформації державної служби, зокрема у сфері захисту персональних даних, інформаційної безпеки, подолання цифрової нерівності та формування належного рівня цифрових компетентностей державних службовців. Зроблено висновок про доцільність

подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, інституційного забезпечення та стратегічного планування цифрової трансформації державної служби з урахуванням умов воєнного стану та завдань післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: цифрова трансформація, державна служба, електронний уряд, держава як платформа, цифрові компетенції, цифровізація, управління персоналом.

Relevance of the research topic. Digital transformation in the civil service is one of the key factors in the modernization of public administration and increasing the efficiency of the functioning of state institutions in modern conditions. Digital transformation is particularly relevant in the context of reforming the public administration system in Ukraine, implementing the state's European integration goals, as well as ensuring the effective work of public authorities in the context of martial law and post-war reconstruction.

At the same time, the digitalization of the civil service gives rise to a number of problems related to the protection of personal data, information security, digital inequality, as well as the need to form new professional competencies of civil servants, which necessitates the need for a comprehensive scientific study of digital transformation as a systemic process that covers the legal, organizational, technological and personnel aspects of the functioning of the civil service.

The purpose of this article is to systematically analyze the process of digital transformation of the civil service and identify its key areas.

Presentation of the main material. Digital transformation in the civil service is one of the key areas of modernization of public administration in the context of the formation of a digital society. It is due to global processes of digitalization, the development of information and communication technologies, as well as the need to increase the efficiency, openness and accountability of public authorities.

In modern conditions, the digital transformation of the civil service is considered not only as a technical update of management processes, but as a complex institutional change that affects the organization of the public service, the status of civil servants and the mechanisms for implementing public functions. In a theoretical dimension, the digital transformation of the civil service encompasses the transition from traditional bureaucratic management models to

flexible and customer-oriented forms of public administration.

It should be noted that in the early stages, the digitalization of the civil service focused mainly on the implementation of electronic document management and the provision of administrative services in an online format. However, today, digital transformation involves a comprehensive rethinking of the role of the civil service, its functional tasks and methods of managerial influence.

It is not only about using digital technologies as a tool to increase efficiency, but also about forming a new logic of public administration functioning, focused on the needs of citizens, openness and transparency. In particular, digital transformation encompasses the integration of digital technologies into all levels of public administration, the use of data analytics, automated systems, as well as the development of digital participation of citizens in the processes of making managerial decisions. It involves changing approaches to the formation and implementation of public policy, improving mechanisms for interagency interaction and improving the quality of managerial decisions. Thus, the key paradigm is the concept of «government as a platform» (GaP), which involves the creation of common digital blocks (APIs, registries, identification systems) that can be used by different departments for the rapid development of services, as well as by the private sector to create value-added applications, transforming the state from a monolithic service provider into an ecosystem that promotes innovation.

Within the framework of the digital transformation of public authorities in Ukraine, the digitalization of the civil service is implemented in accordance with the requirements of current legislation and taking into account international obligations in the context of European integration. Thus, the legal basis for the functioning of the civil service in Ukraine is determined by the Law of Ukraine «On Civil Service»,^[1] which defines the general principles of the civil service, includ-

ing the principle of professionalism, openness and transparency (Article 4) and the principle of increasing the level of professional competence (Article 8). The introduction of electronic systems for personnel selection and assessment, digital personal files, automated procedures for assessing the competence of civil servants contributes to the implementation of these principles in practice. In particular, automated assessment of competences contributes to impartial selection (Articles 14–17 of the Law); electronic services for improving professional skills provide access to educational materials and online testing (Article 22) [1]. The Law also regulates the status, rights and obligations of civil servants, mechanisms for ensuring the effectiveness of public administration. In addition, the law establishes the legal basis for the introduction of digital technologies into the activities of state institutions, regulates the issues of professional development of employees, their accountability and responsibility, ensuring the integrity and stability of the civil service system.

The legal status of electronic document management and electronic management decisions is enshrined in the Law of Ukraine «On Electronic Documents and Electronic Document Management» [2], which defines the concept of an electronic document, establishes requirements for its creation, circulation, storage and use, and also enshrines the principle of legal equality of an electronic document and a document on paper. Also of importance in this context is the Law of Ukraine «On Electronic Identification and Electronic Trust Services», which regulates the use of electronic signatures and other means of electronic identification, ensuring the legitimacy and security of electronic management decision-making in the activities of public authorities [3]. The Law of Ukraine «On Administrative Procedure» (Article 3) [4] provides for the possibility of carrying out administrative actions in electronic form, which creates a legal basis for digital procedures in the activities of civil servants. Ensuring the openness of the activities of state bodies is related to the Law of Ukraine «On Access to Public Information» [5]. At the same time, the implementation of electronic petitions and digital public consultations can be based on the provisions of laws on citizen participation in

public policy, in particular, taking into account the Law of Ukraine «On Public Associations» [6].

The Law of Ukraine «On Personal Data Protection»[7] is important, which defines: basic requirements for the collection, processing and storage of personal data; rights of data subjects (Articles 8–11); obligations of data controllers and operators. These norms are central to ensuring security when using digital technologies in the civil service. The issue of information security is additionally regulated by special acts of the Cabinet of Ministers and standards that implement best international practices in the protection of information systems.

The digitalization of the public service in Ukraine is also closely linked to the implementation of European integration obligations in the field of digital transformation and public administration, in particular, the EU-Ukraine Association Agreement [8] contains a chapter on administrative cooperation and reforms, in which Ukraine undertakes to harmonize national legislation with European standards of administrative law, public administration and e-government. Ukraine is also implementing EU norms on digital services and electronic identification, which directly affects the legal regulation of digital interaction with citizens, which concerns, in particular, the standards established by the eIDAS regulation – the EU norm on electronic identification and trust services, which form the single digital market. In the Strategy for the Digital Transformation of Public Administration (as part of national strategic documents), Ukraine is focused on the principles of open government, transparency, accessibility of electronic services and citizen participation, which are characteristic of the EU Digital Single Market and the European Standard for the Assessment of the Quality of e-Administrative Services. Thus, the legislation of Ukraine is being formed taking into account the principles of the GDPR regarding the rights of data subjects, minimization of processing, purpose limitation and transparency, which is in line with European integration obligations on the protection of personal data. It is important to note that in modern conditions, digital transformation in the civil service has become systemic both in intra-organizational civil service relations and in external legal relations within which civil

servants interact with citizens and legal entities. Digital tools are actively used in the field of personnel management in the civil service, during the organization of competitions for positions, professional training and career development, as well as in the process of providing administrative services and considering citizens' appeals. In particular, an important role in the digitalization of personnel processes in the civil service is played by the Unified Civil Service Vacancy Portal (career.gov.ua), which provides publication of information about vacancies, submission of documents for participation in competitions, remote testing, publication of results and electronic communication with candidates. It is worth noting that in the period from the introduction of the Unified Civil Service Vacancy Portal to the beginning of full-scale armed aggression against Ukraine, systematic work was carried out to improve its functioning and expand its instrumental potential. It is important that in 2021 the portal's functionality was significantly expanded. Among the key innovations, it is worth highlighting the introduction of remote testing for knowledge of general legislation for candidates for civil service positions of categories «B» and «C» that do not belong to the positions of reform specialists. In addition, a mechanism for certifying the results of remote testing was introduced by imposing a qualified electronic signature by the candidate, which ensured the legal significance of such results. An important element of the digitalization of competitive procedures was also the conduct of interviews for civil service positions of categories «A», «B» and «C» using technical means in the videoconference mode [9].

At the same time, due to the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the functioning of the Unified Civil Service Vacancy Portal was suspended from February 25, 2022. Subsequently, in order to ensure the continuity of the activities of public authorities under martial law, the Verkhovna Rada of Ukraine introduced a mechanism for non-competitive appointments to civil service positions for the period of martial law in accordance with the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law» of May 12, 2022 [10].

In the context of the digital transformation of the civil service, the Human Resource Management Information System (HRMIS), which is a comprehensive automated information system designed to collect, process, store and protect data on employees of public authorities, is a key element in the formation of a digital personnel infrastructure. The system is created and operates within the limits and procedure determined by the legislation of Ukraine, in order to form and ensure the operation of a centralized database of civil servants and employees of state bodies. HRMIS is aimed at meeting the needs of automation and digitalization of key personnel and financial processes in the civil service, in particular, personnel management processes, accounting of personnel decisions, human resources planning, as well as accrual and payment of wages. The implementation of the specified system contributes to increasing the efficiency of the activities of personnel departments, unifying management procedures and ensuring transparency of personnel policy in state bodies. The implementation of HRMIS is carried out in accordance with strategic decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, in particular on the basis of the order «On approval of the Concept of implementation of the human resources management information system in state bodies and approval of the action plan for its implementation» dated December 1, 2017 [11], as well as the order «Some issues of reforming the public administration of Ukraine» dated July 21, 2021 [12]. The specified regulatory legal acts determine the phased implementation of the system, the range of subjects of its use and the main directions of integration of HRMIS with other state information resources. It is worth noting that some researchers consider HRMIS as a kind of analogue of the ProZorro system, however, in the field of human resources management in the civil service [13, p. 204]. Among the key advantages of HRMIS, scientists highlight the possibility of simultaneously achieving informational, organizational, methodological and managerial goals. In particular, the system provides the formation of a single integrated database of civil servants and employees of state bodies, digitalization and optimization of internal personnel procedures, support for making

managerial decisions, electronic interaction of state information resources, as well as access of employees to information about their service through the electronic HRMIS user account [11, p. 545–546]. At the same time, HRMIS is reasonably considered as an important prerequisite for the transformation of the public service of Ukraine into a digital format and as a basic element of a comprehensive IT project to create a digital civil service [14]. It is also indicative that the further development and implementation of HRMIS is provided for by the draft Recovery Plan of Ukraine, prepared by the working group on public administration reform [15].

The information and communication system «Reserve of employees of state bodies for work in the deoccupied territories of Ukraine» (reserve.nads.gov.ua) was created to implement the government pilot project to create the so-called «Recovery Reserve» [16]. The formation of the reserve takes place in electronic format. The system provides automation and digitalization of the process: it allows submitting questionnaires in electronic form, collects and stores information about persons included in the reserve, and also provides the opportunity to search and form lists of candidates according to certain criteria for appointment to positions in state bodies in the deoccupied territories.

The Knowledge Management Web Portal in the Field of Vocational Training «Knowledge Management Portal» (pdp.nacs.gov.ua) [17] is a state specialized information and communication system that provides free access to information services in the field of vocational training for civil servants, heads of local state administrations and their deputies, local government

officials and deputies of local councils via the Internet. The portal performs the following main functions: increases the professional competence of civil servants and local government officials through systematic training; promotes the development of the educational services market; informs about existing educational programs and advanced training programs; provides electronic interaction and exchange of experience; monitors the quality of training through user surveys. Currently, more than 127 thousands of users. These are both civil servants and local government officials. These are 132 educational institutions, as well as 24 projects/programs of international technical assistance and other non-governmental organizations. The Portal hosts more than 1,700 advanced training programs, including 68 master's degree programs. In conclusion, it should be noted that digitalization is a key direction in the reform of the civil service in Ukraine. The use of information and communication technologies not only increases the efficiency of state bodies, but also ensures their functioning and development under martial law. And, although a significant amount of work has already been done on innovative technologies that have been introduced into the civil service system, there are still a number of challenges related to the full integration of digital solutions into all subsystems of the civil service, increasing the digital competence of personnel and ensuring the security of information flows. Further development and improvement of digital technologies in the field of civil service is a necessary condition for increasing the transparency, efficiency, and adaptability of government bodies to modern requirements.

BIBLIOGRAPHY:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII, зі змін. та доп. Офіційни вісник України. 2016. № 3. Ст. 149.
2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.
3. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19>.
4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/conv#Text>.
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
6. Про громадські об'єднання: Закон України № 4572-VI від 22.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

7. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL :<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони :Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
9. Кіпішинова О., Сметаніна Л. Цифровізація управління персоналом в органах публічної влади. Актуальні проблеми державного управління. 2021. № 3 (84). С. 202–205
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2259-20>.
11. Про схвалення Концепції впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження КМУ від 1 грудня 2017 р. № 844-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844-2017-%D1%80#Text>.
12. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження КМУ від 21 липня 2021 року № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>.
13. Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика: монографія / авт. кол.: С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін. Одеса: Гельветика, 2022. 800 с.
14. Алюшина Н. О. Основою нової моделі публічної служби у повоєнний період буде її суцільна цифровізація. Урядовий кур'єр. 21.04.2022 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/osnovoyu-novoyimodeli-publichnoyi-sluzhbi-u-povoyn/> (дата звернення: 13.10.2023)
15. Проект Плану відновлення України (матеріали робочої групи «Державне управління»). Липень 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/governance.pdf> (дата звернення: 13.10.2023)
16. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2023 р., № 524, зі змін та доп. Офіційний вісник України. 2023. № 55. Ст. 3072.
17. Про затвердження Положення про вебпортал управління знаннями у сфері професійного навчання «Портал управління знаннями»: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 26.11.2019 р., № 209-19, зі змін та доп. Офіційний вісник України. 2019. № 99. Ст. 3333.

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.24>

Йовенко І. І.,

кандидат юридичних наук,

Головне управління Національної поліції в Закарпатській області

ORCID: 0009-0008-3807-9988

ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ, ВЧИНЕНІ У СПІВУЧАСТІ

Анотація. У науковій статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз посягань у сфері довкілля, вчинених у співучасті, як однієї з найбільш небезпечних та латентних форм сучасної екологічної злочинності. Обґрунтовано, що в умовах зростання антропогенного навантаження на довкілля, інтенсифікації використання природних ресурсів та трансформації економічних відносин екологічні правопорушення дедалі частіше набувають організованого характеру, що обумовлює необхідність їх комплексного наукового осмислення.

Розкрито сутність співучасті як форми множинності суб'єктів кримінального правопорушення та визначено її специфіку у сфері екологічних посягань, яка полягає у високому рівні узгодженості дій, розподілі функцій між учасниками та спрямованості на отримання економічної вигоди від незаконного використання природних ресурсів. Проаналізовано основні форми співучасті, зокрема вчинення правопорушень групою осіб за попередньою змовою, організованими групами та злочинними організаціями, а також їх вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень проти довкілля.

Окрему увагу приділено характеристиці ролей співучасників у механізмі вчинення екологічних правопорушень. Визначено, що організатор відіграє ключову роль у плануванні та координації протиправної діяльності, виконавець безпосередньо реалізує об'єктивну сторону правопорушення, підбурювач формує намір до його вчинення, а пособник сприяє реалізації злочинного задуму шляхом надання ресурсів, інформації чи усунення перешкод. Наголошено, що така диференціація ролей ускладнює процес доказування та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Встановлено, що найбільш поширеними видами посягань у сфері довкілля, які вчиняються у співучасті, є незаконна порубка лісу, незаконний видобуток корисних копалин, забруднення водних об'єктів та атмосферного повітря, а також порушення правил екологічної безпеки у процесі господарської діяльності. Обґрунтовано, що співучасть підвищує суспільну небезпечність таких діянь, сприяє їх системності, масштабності та латентності, а також забезпечує стійкість протиправних схем.

Доведено, що детермінантами посягань у сфері довкілля, вчинених у співучасті, виступають економічна зацікавленість, недосконалість державного контролю, корупційні чинники, високий попит на природні ресурси та низький рівень екологічної правосвідомості. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність удосконалення кримінально-правових норм щодо відповідальності за організовані форми екологічних правопорушень, а також впровадження ефективних кримінологічних заходів запобігання, спрямованих на нейтралізацію причин і умов їх вчинення.

Ключові слова: довкілля, екологічні правопорушення, співучасть, організована злочинність, кримінальна відповідальність, природні ресурси, екологічна безпека.

Yovenko I. I. Intressions at the sphere of dovkillya, commitments at the spivous participation

Abstract. The scientific article contains a comprehensive criminal and legal analysis of crimes committed in the area of dowkill, as one of the most dangerous and latent forms of daily environmental pollution. malice. It is concluded that in the minds of the growing anthropogenic impact on the world, the intensification of the extraction of natural resources and the transformation of economical resources, environmental crimes are increasingly on the rise organized in nature, which implies the need for their comprehensive scientific understanding.

The essence of voluntary participation as a form of multiplicity of subjects of criminal offenses is revealed and its specificity is identified in the sphere of environmental violations, which is considered to have a high level of usefulness of actions, divisions functions between participants and directivity to reap economic benefits from illegal exploitation of natural resources. Analyzed the main forms of participation, including crime committed by a group of individuals behind the front line, organized groups and malicious organizations, as well as their influence on the qualification of criminal offenses against dovkilla.

We pay special attention to the characteristics of the roles of spies in the mechanism of committing environmental crimes. It is indicated that the organizer plays a key role in the planned and coordination of criminal activity, and finally implements the objective side of the crime, the driller forms the intention before its commission, and The accomplice is committed to the implementation of a malicious plan through the provision of resources, information and the removal of codes. It is clear that such differentiation of roles complicates the process of proving and attracting guilty individuals to criminal status. It has been established that the most widespread types of encroachment in the area of dowcillia, which are carried out in the wild, are illegal logging, illegal species of bark copalina, obstruction of water bodies and atmospheric wind, as well as violation of environmental safety rules in the process of government activity. It is ensured that it is necessary to foresee the serious insecurity of such acts, to accommodate their systematicity, scale and latency, and also to ensure the stability of criminal schemes.

It has been proven that the determinants of encroachment in the sphere of dovkillya, in the sphere of private participation, are economical pressure, lack of government control, corrupt officials, high consumption of natural resources and low revenue. environmental justice. In connection with this, there is a need to improve criminal law norms to ensure the organization of forms of environmental crimes, as well as to promote effective criminological approaches fear, aimed at neutralizing the causes and minds of their actions.

Key words: *crime, environmental crimes, criminality, organized crime, criminal record, natural resources, environmental safety.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суттєвим загостренням екологічних проблем, зумовлених інтенсивним використанням природних ресурсів, техногенним навантаженням, воєнними діями та недостатньою ефективністю механізмів державного контролю у сфері охорони довкілля. У цих умовах кримінальні посягання на довкілля набувають особливої суспільної небезпечності, оскільки їх наслідки виходять за межі локальних екологічних порушень і впливають на екологічну безпеку держави, здоров'я населення та сталий розвиток суспільства.

Особливу загрозу становлять посягання у сфері довкілля, що вчиняються у співучасті. Така форма злочинної діяльності дозволяє об'єднувати зусилля кількох осіб для досягнення спільного протиправного результату, що значно підвищує ефективність незаконного використання природних ресурсів, розширює масштаби правопорушень та ускладнює їх виявлення і припинення. Співучасть створює передумови для формування організованих груп і злочинних організацій, діяльність яких може мати системний, тривалий і навіть транснаціональний характер, особливо у таких сферах, як незаконний видо-

буток корисних копалин, лісокористування чи поводження з відходами.

Водночас кримінально-правове регулювання відповідальності за екологічні правопорушення не завжди враховує специфіку їх вчинення у співучасті. На практиці виникають труднощі у встановленні ознак спільного умислу, визначенні ролей співучасників, кваліфікації їх дій та доведенні причинно-наслідкового зв'язку між діяльністю кожного з них і заподіяною шкодою довкіллю. Особливо складним є розмежування організованих форм співучасті та встановлення меж кримінальної відповідальності кожного учасника злочинної діяльності.

Додатковим ускладнюючим чинником є висока латентність екологічних правопорушень, що вчиняються у співучасті. Вона обумовлена як об'єктивними причинами (віддаленість місць вчинення, складність фіксації екологічної шкоди, недостатність технічних засобів контролю), так і суб'єктивними (наявність корупційних зв'язків, зацікавленість окремих посадових осіб, низький рівень екологічної свідомості населення). У результаті значна частина таких правопорушень залишається невиявленою, що сприяє їх подальшому відтворенню та поширенню. Крім того,

сучасні тенденції розвитку екологічної злочинності свідчать про її інтеграцію з іншими видами злочинної діяльності, зокрема економічною та організованою злочинністю. Це проявляється у використанні складних фінансових схем, залученні підставних осіб, легалізації доходів, отриманих від незаконного використання природних ресурсів. У таких умовах співучасть виступає ключовим механізмом реалізації протиправних схем, що потребує її глибокого наукового дослідження.

Таким чином, актуальність дослідження посягань у сфері довкілля, вчинених у співучасті, зумовлена зростанням їх масштабів, організованого характеру та суспільної небезпечності, а також наявністю теоретичних і практичних проблем у сфері їх кримінально-правової кваліфікації та запобігання. Це обумовлює необхідність комплексного аналізу зазначеного явища з метою вдосконалення правових і кримінологічних механізмів протидії таким правопорушенням.

Метою статті є комплексне дослідження кримінально-правових та кримінологічних аспектів посягань у сфері довкілля, вчинених у співучасті, визначення їх особливостей, форм прояву та обґрунтування напрямів удосконалення протидії таким правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальних правопорушень проти довкілля досліджувалася у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, які розглядали як загальні питання екологічної злочинності, так і окремі аспекти кримінальної відповідальності, а саме: Г. М. Буканов, А. О. Вірт, Д. Л. Вітюк, О.О. Дудоров, К. В. Жигафарова, С. І. Заїка, Ю. О. Єрмаков, К. А. Комузляк, С. І. Марко, І. І. Митрофанов, С. В. Мурихін, Є. О. Письменський, Т. С. Садова, О. О. Семенюк, Ю. А. Турлова, І. О. Харь, М. О. Черниш та інші.

Разом із тим, питання співучасті у вчиненні екологічних правопорушень розглядалося фрагментарно, без комплексного підходу до визначення її ролі у формуванні сучасної екологічної злочинності. Недостатньо уваги приділено також кримінологічним аспектам організованих форм посягань на довкілля.

Виклад основного матеріалу. Посягання у сфері довкілля, вчинені у співучасті, становлять складне кримінально-правове та кримінологічне явище, що характеризується поєднанням специфіки об'єкта посягання – довкілля як сукупності природних ресурсів, екосистем і умов життєдіяльності людини – та особливостей суб'єктного складу, який передбачає участь кількох осіб, об'єднаних спільним умислом. Така форма вчинення кримінальних правопорушень значно ускладнює їх кваліфікацію, розслідування та запобігання, оскільки передбачає необхідність встановлення не лише факту заподіяння шкоди довкіл्लю, а й ролі кожного учасника у досягненні спільного злочинного результату [1, с. 481].

У кримінально-правовому розумінні співучасть визначається як умисна спільна участь двох або більше суб'єктів у вчиненні кримінального правопорушення. У сфері довкілля ця категорія набуває особливого змісту, оскільки екологічні правопорушення часто реалізуються через складні виробничі, технологічні або організаційні процеси, що об'єктивно передбачають участь кількох осіб. При цьому співучасть може проявлятися як у формі простого співвиконавства, так і у більш складних організованих формах, що характеризуються стійкістю, ієрархічною структурою та розподілом функцій [2, с. 376].

Однією з ключових ознак співучасті є наявність спільного умислу, який у сфері екологічних правопорушень може мати як прямий, так і непрямий характер. Наприклад, при незаконному видобутку корисних копалин учасники можуть усвідомлювати протиправність своїх дій та передбачати заподіяння шкоди довкіл्लю, проте погоджуватися з такими наслідками заради отримання прибутку [3, с. 159-160]. У випадках порушення правил екологічної безпеки на підприємствах співучасть може проявлятися у формі погодженої бездіяльності службових осіб, які свідомо ігнорують встановлені вимоги.

Форми співучасті у посяганнях на довкілля варіюються залежно від ступеня організованості та узгодженості дій учасників. Найпростішою формою є вчинення правопорушення групою осіб за попередньою змовою, коли

декілька осіб заздалегідь домовляються про спільне вчинення протиправних дій [4, с. 13]. Більш складною формою є організована група, що характеризується стійкістю, наявністю організатора, розподілом ролей та плануванням злочинної діяльності. Найвищим рівнем є злочинна організація, яка має розгалужену структуру, ієрархію та здійснює систематичну діяльність, спрямовану на отримання незаконного прибутку від експлуатації природних ресурсів [5, с. 123].

У структурі співучасті важливе значення має розподіл ролей між учасниками. Організатор виконує функції планування, координації та контролю, визначає способи вчинення правопорушення, забезпечує ресурси та зв'язки [6, с. 178]. Виконавець безпосередньо здійснює дії, що становлять об'єктивну сторону складу правопорушення, наприклад, здійснює незаконну вирубку лісу чи скидання забруднюючих речовин. Підбурювач впливає на формування наміру інших осіб, а пособник сприяє вчиненню правопорушення шляхом надання технічних засобів, транспорту, інформації або приховування слідів кримінального правопорушення. У сфері довілля ці ролі часто переплітаються, що ускладнює їх чітке розмежування [7].

Практика свідчить, що співучасть є типовою для найбільш поширених видів екологічних правопорушень. Зокрема, незаконна порубка лісу здійснюється групами осіб, де одні виконують безпосередню вирубку, інші забезпечують транспортування, збут деревини або прикриття діяльності. Незаконний видобуток корисних копалин, таких як бурштин, передбачає участь організаторів, фінансистів, технічного персоналу та охоронців. Забруднення водних об'єктів або атмосферного повітря на підприємствах часто є результатом узгоджених дій або бездіяльності керівництва та відповідальних службових осіб [8, с. 115-116]. Особливістю співучасті у сфері довілля є також її тісний зв'язок з організованою злочинністю та корупційними проявами. У багатьох випадках екологічні правопорушення здійснюються за підтримки посадових осіб, які забезпечують невтручання контролюючих органів або сприяють легалізації незаконної діяльності. Це формує стійкі кри-

мінальні зв'язки, які значно ускладнюють протидію таким правопорушенням.

Значною проблемою є доведення співучасті у кримінальному провадженні. Для цього необхідно встановити факт спільного умислу, узгодженість дій, причинно-наслідковий зв'язок між діями кожного співучасника та наслідками у вигляді шкоди довіллі. У випадку складних екологічних правопорушень це потребує проведення спеціальних експертиз, аналізу технічної документації, фінансових операцій та комунікацій між учасниками [9, с. 159-160]. Кримінологічний аспект досліджуваного явища полягає у виявленні причин і умов, що сприяють вчиненню посягань у сфері довілля у співучасті. До таких детермінант належать високий рівень економічної вигоди, недостатній контроль з боку держави, недосконалість законодавства, корупція, низький рівень екологічної культури, а також соціально-економічні проблеми населення. У цих умовах співучасть виступає механізмом підвищення ефективності протиправної діяльності та зниження ризиків її викриття [10, с. 157].

Таким чином, посягання у сфері довілля, вчинені у співучасті, характеризуються складною структурою, високим рівнем організованості та значною суспільною небезпечністю. Їх дослідження потребує комплексного підходу, що поєднує кримінально-правовий аналіз із кримінологічним вивченням причин та умов їх вчинення, що, у свою чергу, створює підґрунтя для розроблення ефективних заходів протидії та запобігання таким правопорушенням.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що посягання у сфері довілля, вчинені у співучасті, є однією з найбільш небезпечних форм сучасної екологічної злочинності, що поєднує у собі ознаки як кримінальних правопорушень проти довілля, так і організованої злочинної діяльності. Їх специфіка полягає у високому рівні узгодженості дій учасників, наявності спільного умислу, розподілі ролей та спрямованості на досягнення економічної вигоди шляхом незаконного використання природних ресурсів. Така форма злочинної поведінки істотно підвищує суспільну небезпечність правопору-

шень, оскільки дозволяє реалізовувати масштабні, системні та тривалі протиправні схеми, наслідки яких мають негативний вплив не лише на окремі компоненти довкілля, а й на екологічну безпеку держави загалом.

Доведено, що співучасть у сфері довкілля виступає ключовим механізмом організації протиправної діяльності, який забезпечує ефективний розподіл функцій між учасниками, мінімізацію ризиків викриття та можливість адаптації до змін у правовому регулюванні та діяльності контролюючих органів. У цьому контексті особливу роль відіграють організатори, які координують діяльність груп, встановлюють зв'язки, у тому числі корупційні, та забезпечують функціонування незаконних схем. Водночас виконавці, пособники та підбурювачі формують складну систему взаємодії, що ускладнює встановлення меж кримінальної відповідальності кожного учасника.

Встановлено, що сучасні посягання у сфері довкілля, вчинені у співучасті, характеризуються високим рівнем латентності, що зумовлено як об'єктивними факторами (віддаленість місць вчинення правопорушень, складність фіксації екологічної шкоди, технічна складність процесів), так і суб'єктивними (наявність корупційних зв'язків, недостатній рівень екологічної правосвідомості, економічна зацікавленість учасників). Це створює сприятливі умови для відтворення та поширення таких правопорушень, а також ускладнює їх своєчасне виявлення та ефективне розслідування.

Аналіз чинного кримінального законодавства та правозастосовної практики свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із

кваліфікацією посягань у сфері довкілля, вчинених у співучасті. Зокрема, складнощі виникають при встановленні ознак спільного умислу, визначенні ролей співучасників, розмежуванні форм співучасті та доведенні причинно-наслідкового зв'язку між діями окремих осіб і заподіяною шкодою довкіллю. У зв'язку з цим постає необхідність удосконалення кримінально-правових норм та методик розслідування таких правопорушень.

З огляду на викладене, доцільним є формування комплексної системи протидії посяганням у сфері довкілля, вчиненим у співучасті, яка повинна включати: вдосконалення кримінального законодавства з урахуванням специфіки організованих форм екологічної злочинності; посилення відповідальності за участь у таких правопорушеннях, особливо для організаторів і службових осіб; розвиток спеціалізованих методик розслідування із застосуванням сучасних технологій моніторингу та фіксації екологічних правопорушень; підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії та міжнародного співробітництва.

Важливим напрямом запобігання є також усунення детермінант, що сприяють вчиненню таких правопорушень, зокрема зниження рівня корупції, посилення державного контролю за використанням природних ресурсів, підвищення рівня екологічної культури населення та формування відповідального ставлення до довкілля. Лише поєднання кримінально-правових, кримінологічних, організаційних і соціально-економічних заходів дозволить забезпечити ефективну протидію посяганням у сфері довкілля, вчиненим у співучасті, та мінімізувати їх негативні наслідки для суспільства і держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Марко С. І., Семенюк О. О. Використання сучасних інформаційних технологій у протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023, 5. С. 480-484. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/88.pdf>
2. Митрофанов І.І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проектом Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. N 12. С. 375–379 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/88>
3. Садова Т.С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом: автореф. дис... докт. філософ.: 12.00.08. Харків, 2023. 215 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19305/1/Sadova_aref_2023.pdf
4. Мурихін С. В. Покарання за екологічні злочини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 25 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17392/1/aref_Murykhin.pdf

5. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу: практ. пос.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/7a969309-05b0-4090-b988-b0fe4bf75fa4?utm_source=chatgpt.com
6. Комузляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С. 174-180. URL: <https://visnyk-juris.uzhnu.edu.ua/article/view/266041>
7. Волонець Д. Ф. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених статтями 3662-3663 КК України URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2021/22.pdf.
8. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/6d91f06c-5e1f-46b4-ac3d-d1c70ff39ceb?utm_source=chatgpt.com
9. Черниш М. О. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2025. 374 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12456>
10. Вітюк Д.Л. Складові елементи механізму запобігання злочинності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 6, Т. 2, 2021. С 156-160 URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/6/tom_2/29.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Карапиш Т. В.,аспірант кафедри кримінально-виконавчого
та кримінального права

Пенітенціарної академії України,

суддя Ічнянського районного суду Чернігівської області

ORCID: 0009-0005-7745-7302

ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМОЧУТЛИВОГО ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ І СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. У статті розглядаються особливості проведення травмочутливого допиту потерпілих і свідків у кримінальних провадженнях, пов'язаних із воєнними злочинами. Акцент робиться на психологічних, правових та процесуальних аспектах, що визначають специфіку взаємодії слідчих та учасників провадження, які зазнали або стали свідками тяжких насильницьких дій. Автори аналізують сучасні підходи до організації допиту, зокрема методи мінімізації психологічного стресу, забезпечення безпеки та створення умов для максимально достовірного та повного отримання доказів. Висвітлюються ризики вторинної травматизації потерпілих під час допиту, а також проблеми, що виникають через специфіку воєнних злочинів, такі як страх перед репресіями, високий рівень емоційного навантаження, необхідність врахування культурних та мовних особливостей.

У статті здійснено порівняльний аналіз національної практики допиту з міжнародними стандартами, зокрема з правилами Міжнародного кримінального суду щодо допиту свідків та потерпілих. Розглянуто рекомендації щодо адаптації процесуальних норм та слідчих методик для забезпечення ефективного правосуддя та водночас захисту психічного та фізичного стану учасників процесу. Особлива увага приділяється ролі психологічної підготовки слідчих, використанню спеціалізованих технік опитування, дистанційних форм допиту та комплексного супроводу потерпілих правовою та соціальною підтримкою.

Автор також виділяє практичні проблеми, що виникають під час проведення травмочутливого допиту, зокрема документування свідчень, забезпечення їх допустимості у суді та уникнення маніпулювання свідомістю свідків. На основі дослідження пропонуються рекомендації щодо внесення змін до кримінального процесуального законодавства України для вдосконалення процедури допиту в справах воєнних злочинів, підвищення його гуманності та відповідності міжнародним стандартам.

Ключові слова: допит, потерпілий, воєнні злочини, травма, травмочутливий підхід, процесуальне інтерв'ю, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Karapysh T. V. Features of trauma-informed interviewing of victims and witnesses in criminal proceedings relating to war crimes

Abstract. The article examines the features of trauma-informed interviewing of victims and witnesses in criminal proceedings related to war crimes. The focus is placed on psychological, legal, and procedural aspects that determine the specifics of interaction between investigators and participants in proceedings who have experienced or witnessed severe acts of violence. The authors analyze contemporary approaches to organizing interviews, including methods for minimizing psychological stress, ensuring safety, and creating conditions for the most reliable and comprehensive collection of evidence. The article highlights the risks of secondary traumatization of victims during interviews, as well as challenges arising from the specifics of war crimes, such as fear of reprisals, high levels of emotional strain, and the need to consider cultural and linguistic characteristics.

A comparative analysis of national interview practices with international standards is conducted, particularly with the rules of the International Criminal Court regarding the examination of witnesses and victims. Recommendations are provided for adapting procedural norms and investigative methodologies to ensure effective justice while

simultaneously protecting the mental and physical well-being of participants. Special attention is given to the role of psychological preparation of investigators, the use of specialized interview techniques, remote forms of questioning, and comprehensive support for victims through legal and social assistance.

The author emphasizes the importance of establishing psychological rapport, creating a safe atmosphere during interviews, and applying a trauma-informed approach that minimizes the risk of retraumatization and enhances the quality of obtained evidence. Practical recommendations are provided for considering individual psychological characteristics, and comprehensive amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine are proposed to ensure the rights of victims and witnesses, introduce the participation of psychologists, and regulate remote forms of interviewing.

Key words: *interview, victim, war crimes, trauma, trauma-informed approach, procedural interview, International Criminal Court, Rome Statute, criminal proceedings, pre-trial investigation.*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, спричинило суттєві зміни у безпековій, правовій та гуманітарній ситуації в державі. Збройна агресія супроводжується масовими порушеннями норм міжнародного гуманітарного права, що проявляються у вчиненні воєнних злочинів проти цивільного населення, зокрема вбивствах, катуваннях, незаконних депортаціях, руйнуванні цивільної інфраструктури. Унаслідок цього значно зросла кількість потерпілих і свідків таких злочинів, що зумовило необхідність належного документування доказів та забезпечення ефективного кримінального переслідування винних осіб. Актуальність теми зумовлена сукупністю сучасних правових, соціальних і практичних факторів, які набули особливої гостроти в умовах збройної агресії проти України.

По-перше, з початком повномасштабної війни значно зросла кількість кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів, передбачених ст. 438 Кримінального кодексу України. Це обумовлює необхідність ефективного документування таких злочинів та забезпечення належної доказової бази, ключовим елементом якої є показання потерпілих і свідків. Саме допит виступає однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій, яка дозволяє встановити фактичні обставини події, причинно-наслідкові зв'язки та індивідуалізувати відповідальність винних осіб.

По-друге, специфіка воєнних злочинів зумовлює особливі умови отримання доказів. Такі злочини часто вчиняються в умовах бойових дій, тимчасової окупації, масового переміщення населення, що ускладнює доступ до свідків, їх ідентифікацію та фіксацію показань. Організація розслідування

в умовах воєнного стану потребує адаптації процесуальних і криміналістичних підходів до нових викликів.

По-третє, особливого значення набуває психологічний аспект допиту. Свідки та потерпілі від воєнних злочинів нерідко перебувають у стані сильного стресу, пережили травматичні події (наси́льство, катування, втрату близьких), що впливає на їх здатність відтворювати інформацію. Це вимагає застосування спеціальних тактичних і психологічних прийомів допиту, спрямованих на мінімізацію повторної травматизації та забезпечення достовірності показань.

По-четверте, актуальність дослідження обумовлена необхідністю дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини та стандартів доказування, що застосовуються, зокрема, у практиці міжнародних судових інституцій. Недостатній рівень захисту свідків і потерпілих, а також ризик їх повторної віктимізації під час допитів залишаються серйозною проблемою сучасного кримінального провадження.

Отже, актуальність теми визначається нагальною потребою вдосконалення криміналістичних, процесуальних і психологічних підходів до проведення допиту свідків і потерпілих від воєнних злочинів з метою забезпечення ефективного розслідування, притягнення винних до відповідальності та захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Суттєвим викликом залишається узгодження положень національного кримінального процесуального законодавства з вимогами міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Особливо це стосується порядку фіксації показань, забезпечення права особи на захист, недопущення будь-яких форм катувань або

нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження, а також дотримання стандартів справедливого судового розгляду. Водночас відчутною є недостатня розробленість спеціалізованих криміналістичних і процесуальних рекомендацій щодо проведення допитів у справах про воєнні злочини, що ускладнює практичну діяльність слідчих і прокурорів.

Крім того, специфіка таких кримінальних правопорушень, пов'язаних із міжнародним елементом, зумовлює підвищену складність процесу доказування, зокрема в частині допустимості та належності доказів, отриманих у різних юрисдикціях, а також їх подальшого використання у національних та міжнародних судових інстанціях. У сукупності ці обставини об'єктивно формують потребу в глибокому науковому аналізі, розробленні уніфікованих підходів і вдосконаленні методики проведення допиту свідків і потерпілих від воєнних злочинів з урахуванням як національних, так і міжнародних стандартів.

Метою статті є дослідження особливостей проведення допиту свідків і потерпілих від воєнних злочинів, визначення криміналістичних, процесуальних і психологічних аспектів цієї слідчої (розшукової) дії, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо її вдосконалення з урахуванням вимог національного законодавства та міжнародних стандартів захисту прав людини.

Досягнення поставленої мети передбачає: аналіз чинного кримінального процесуального законодавства та норм міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права; виявлення проблемних питань, що виникають під час допиту осіб, які постраждали від воєнних злочинів або стали їх свідками; дослідження впливу психотравмуючих факторів на процес формування та відтворення показань; а також формулювання практичних рекомендацій для підвищення ефективності допиту, забезпечення прав його учасників і допустимості отриманих доказів.

Допит як засіб одержання відомостей про обставини, що мають юридичне значення, застосовується ще з давніх часів і залишається одним із ключових інструментів кримінального процесу. У межах цього дослідження неможливо охопити весь спектр наукових напрацювань і назвати всіх учених та практи-

ків, які досліджували питання нормативного регулювання допиту, а також особливості використання тактичних прийомів щодо різних учасників кримінального провадження залежно від їх процесуального статусу.

Проблематика нормативного регулювання порядку проведення допиту та застосування ефективних тактичних прийомів для отримання повних, всебічних і об'єктивних показань стала предметом наукових розвідок таких учених, як В. К. Весельського, С. О. Власенко, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, О. Є. Соловйова, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та інші.

Окремий напрям досліджень присвячено особливостям допиту потерпілих і свідків за фактами вчинення воєнних злочинів. Ці питання знайшли своє відображення у працях Ю. Л. Белоусов, М. О. Бондаренко, І. В. Гловюк, О. Жовтук, О. О. Кравчук, С. В. Россоха, Ю. М. Черноус.

Допит у кримінальному провадженні розглядається як передбачена Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) слідча (розшукова) дія, зміст якої полягає в отриманні уповноваженими суб'єктами (дознавачем, слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом) усної інформації від учасників процесу – свідків, потерпілих, підозрюваних чи обвинувачених – щодо обставин, що мають доказове значення. Проведення допиту обґрунтовується наявністю достатніх відомостей про те, що певна особа володіє інформацією, здатною сприяти встановленню істини у кримінальному провадженні, і ця інформація може бути отримана саме шляхом комунікативної взаємодії.

У сучасних умовах допит не обмежується формальним отриманням відомостей, а набуває складного багаторівневого характеру, поєднуючи процесуальні, криміналістичні та психологічні елементи. Його ефективність значною мірою залежить від умінь суб'єкта розслідування застосовувати новітні тактичні підходи, враховувати індивідуальні особливості допитуваної особи, а також адаптувати методику до специфіки конкретної категорії

кримінальних правопорушень, зокрема воєнних злочинів.

У науковій літературі питання сутності та значення допиту посідає центральне місце, що зумовило формування різних підходів до його розуміння у працях учених-процесуалістів і криміналістів.

Так, О. Є. Соловійова визначає допит як одну з найбільш поширених процесуальних дій, яка займає особливе місце серед засобів доказування, оскільки саме через нього забезпечується повне, всебічне та об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження. У цьому контексті допит розглядається не лише як спосіб отримання інформації, а як ключовий інструмент формування доказової бази [1, с. 354].

Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков підкреслюють, що допит є процесуальним способом отримання від особи відомостей про обставини кримінального правопорушення, який історично сформувався як один із базових інструментів доказування у кримінальному процесі. Водночас дослідники звертають увагу на еволюцію підходів до допиту – від формального опитування до сучасних моделей процесуального інтерв'ю [2, с. 58].

Науковці Ю. М. Чорноус і С. О. Власенко визначають допит як різновид вербальної слідчої (розшукової) дії, що має ключове значення на стадії досудового розслідування, оскільки забезпечує отримання доказової інформації. Водночас ефективність його проведення значною мірою залежить від урахування як тактичних, так і психологічних аспектів. Сутність допиту полягає у застосуванні комплексу тактичних прийомів та їх поєднань, спрямованих на налагодження психологічного контакту з особою, яка допитується, а також на подолання можливого протидії розслідуванню кримінальних правопорушень [3, с. 72].

І. І. Шепітько розглядає допит у контексті змагального кримінального процесу як складну судову дію, що передбачає активну взаємодію сторін і спрямована на дослідження доказової інформації шляхом отримання показань від учасників провадження [4, с. 143]. Особливу увагу вчений приділяє таким формам, як перехресний та прямий допит, що підсилюють змагальний характер

процесу.

У криміналістичній доктрині також наголошується на інформаційній природі допиту. Зокрема, він визначається як процес передачі та відтворення інформації про подію кримінального правопорушення, яка сприймається, зберігається і відтворюється допитуваною особою. Це підкреслює важливість психологічних механізмів пам'яті, сприйняття та відтворення під час проведення допиту [5, с. 125].

Узагальнюючи наукові підходи, можна зробити висновок, що сучасні вчені-процесуалісти розглядають допит як комплексне явище, яке поєднує в собі: процесуальну форму отримання доказів, інформаційно-пізнавальний процес, психологічну взаємодію між учасниками, а також тактичний інструмент впливу та комунікації.

Отже, у сучасній правозастосовній і науковій парадигмі допит слід розглядати як комплексне явище, що поєднує в собі ознаки процесуальної дії, пізнавального інструменту та комунікативного процесу, спрямованого на досягнення завдань кримінального провадження. Особливої актуальності набуває необхідність подальшого наукового опрацювання питань удосконалення тактики допиту з урахуванням міжнародних стандартів прав людини, зокрема в контексті розслідування воєнних злочинів, де важливим є забезпечення балансу між ефективністю доказування та гарантіями захисту прав і свобод учасників процесу. О. Л. Дульський слушно підкреслює, що міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збору доказів органами досудового розслідування проявляються у двох ключових площинах: правові та принципові положення міжнародних актів і позиції міжнародних судових органів, які регламентують дотримання базових прав і свобод людини та запобігають їх порушенню; рекомендаційні стандарти, розроблені міжнародними організаціями зі стандартизації, що доступні широкому колу користувачів і застосовуються під час виявлення, витребування, отримання, закріплення та збереження криміналістично значущої інформації у встановленому порядку [6, с. 129].

Особливої специфіки набуває предмет допиту у кримінальних провадженнях щодо

воєнних злочинів. Умови збройного конфлікту вимагають максимальної повноти, точності та професійності під час отримання показань. У цьому контексті важливим є застосування продуманої системи запитань – як відкритих, що сприяють вільному викладенню обставин, так і уточнюючих та контрольних, які дозволяють перевірити достовірність інформації шляхом її зіставлення з іншими доказами. Доцільним є також використання структурованих підходів до планування допиту, що дає змогу оптимізувати процес, врахувати особливості конкретної ситуації та індивідуальні характеристики допитуваної особи.

У справах про воєнні злочини коло осіб, які можуть надавати показання як потерпілі, є ширшим і визначається нормами КПК України [7] та Правилами доказування Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) [8]. Зокрема, це не лише безпосередньо потерпілі особи, яким заподіяно шкоду, а й близькі родичі загиблих або інші особи, які набувають процесуального статусу потерпілого у зв'язку з об'єктивною неможливістю участі самого постраждалого. Така специфіка потребує підвищеної уваги до забезпечення їхніх процесуальних прав і гарантій [9].

Водночас практика розслідування воєнних злочинів свідчить про наявність низки суттєвих труднощів, пов'язаних із проведенням допиту. Серед них – складний психоемоційний стан допитуваних, ризик повторної травматизації, мовні та культурні бар'єри, а також необхідність забезпечення безпеки учасників процесу [10, с. 889]. У зв'язку з цим допит у таких категоріях справ потребує впровадження спеціалізованих методик, орієнтованих на поєднання ефективності доказування з дотриманням високих стандартів захисту прав людини.

Водночас сучасні дослідження дедалі більше акцентують увагу на необхідності гуманізації допиту, впровадження стандартів прав людини, а також використання новітніх методик (зокрема процесуального інтерв'ю), що особливо актуально у справах про воєнні злочини, де допитувані особи часто перебувають у певному стані внаслідок психологічної травми. При цьому, на нашу думку, слід розрізняти первинну та вторинну психологічну травматизацію. Про першу говорять при

виникненні деструктивного психологічного стану внаслідок безпосереднього сприйняття свідком чи потерпілим протиправних дій, що підпадають під ознаки воєнного злочину. Щодо вторинної психологічної травматизації, то вона виникає у свідка (потерпілого) через актуалізацію спогадів про обставини вчинення такого злочину.

Слід наголосити, що психологічна травма, яка виникає або актуалізується під час допиту в кримінальних провадженнях за фактами вчинення воєнних злочинів, становить складне міждисциплінарне явище, яке перебуває на перетині кримінального процесу, психології та прав людини. У науковій літературі така травма розглядається як реакція особи на повторне переживання стресових подій у процесі відтворення обставин злочину. Це явище часто визначається як вторинна віктимізація або ретравматизація [11].

Травма під час допиту може проявлятися у різних формах: емоційній нестабільності, фрагментарності спогадів, труднощах у відтворенні подій, уникненні відповідей або навіть відмові від участі у процесуальних діях. Такі прояви нерідко помилково сприймаються як недостовірність показань, що створює додаткові ризики для об'єктивності кримінального провадження.

Отже, дослідження проблематики травми під час допиту в кримінальних провадженнях за фактами вчинення воєнних злочинів є необхідним для забезпечення балансу між ефективністю кримінального правосуддя та дотриманням прав і свобод людини. Воно сприяє формуванню сучасних стандартів процесуальної діяльності, орієнтованих не лише на отримання доказів, а й на захист гідності та психологічного благополуччя учасників кримінального провадження.

Якісно організований та проведений допит дозволяє слідчому не лише отримати важливу інформацію для розслідування, а й перевірити існуючі слідчі версії, з'ясувати позицію сторони захисту, визначити пріоритетні напрямки подальших дій і спланувати стратегію досудового розслідування.

Допит свідків і потерпілих здійснюється відповідно до положень ст. 224 КПК України, що визначає порядок фіксації та використання їхніх свідчень у кримінальному прова-

дження [7]. У випадках, коли існують підстави вважати, що протокол допиту може бути використаний у МКС, необхідно враховувати додаткові вимоги, передбачені міжнародними правилами доказування.

Зокрема, Правило 111 Правил доказування МКС встановлює обов'язок повідомляти допитувану особу про права [8], гарантовані ст. 55 Римського статуту МКС [12]. Це включає право не свідчити проти себе, право не піддаватися примусу та право давати показання рідною або зрозумілою мовою. У разі допиту підозрюваного, на якого поширюється юрисдикція МКС, перелік прав, які необхідно роз'яснити, є ширшим і охоплює додаткові гарантії захисту підозрюваного.

Що стосується свідків, їхні права і обов'язки, закріплені в ст. 66 КПК України [7], загалом відповідають положенням ст. 55 Римського статуту МКС [12], за винятком права не піддаватися примусу. Відтак під час допиту свідка слід окремо наголосити на цьому праві. Потерпілий, відповідно до ст. 56–57 КПК України, має право надавати свідчення, але не зобов'язаний це робити. Під час допиту йому також слід роз'яснити права, передбачені ст. 55 Римського статуту, з урахуванням міжнародних стандартів захисту.

Протокол допиту, відповідно до Правил 111, підписується особою, що проводить допит, допитуваним, за наявності адвоката – таким адвокатом, а також прокурором або суддею, якщо їхня присутність передбачена процедурою [12]. Протокол має містити дату, час, місце проведення та перелік присутніх осіб, що відповідає вимогам ст. 104 КПК України.

Особливо важливо, щоб під час допиту потерпілого була отримана згода на можливе використання його показань у міжнародних судових інстанціях. Потерпілий може надати дозвіл на використання всіх своїх свідчень або дозволити їх використання анонімно, без розкриття персональних даних. Міжнародна практика підкреслює, що дотримання цих правил сприяє законності і доказовій цінності матеріалів, а також забезпечує можливість подальшого розгляду справи у МКС [13, с. 102].

Досвід міжнародної практики свідчить про різноманіття методів проведення допитів, які

можна умовно поділити на дві великі категорії за їх основними принципами.

Перша група включає методи, засновані на так званому обвинувальному (accusatorial) підході, що акцентують увагу на отриманні інформації через активний вплив на допитувану особу. Друга група об'єднує методики, спрямовані на збір максимально об'єктивних даних (information-gathering methods), де основна мета – встановлення достовірних обставин події без застосування примусу чи тиску на особу [14].

У цьому контексті варто згадати позицію спеціального доповідача ООН з питань катувань Хуана Мендеса. У доповіді, представленій на засіданні Генеральної Асамблеї ООН у 2016 році, він підкреслив, що допити, зокрема підозрюваних, часто супроводжуються ризиком психологічного тиску, погроз або примусу. На думку Мендеса, подібні ризики виникають через хибне переконання, що застосування примусових методів є необхідним для отримання зізнань або інформації [15]. Водночас наукові дослідження доводять, що примусові методи, навіть якщо вони не доходять до рівня катувань, часто призводять до неправдивих зізнань, помилок у правосудді та підризу довіри громадськості до правоохоронних органів.

У сучасній кримінальній процесуальній практиці для отримання достовірної інформації дедалі частіше застосовують методи «процесуального інтерв'ю». Вони розроблені спільно слідчими та психологами, базуються на принципах ненасильницької комунікації та передбачають чітку підготовку, послідовне проведення та систематичну оцінку результатів. Ці методики дозволяють отримати максимально повні й об'єктивні відомості про обставини події, водночас мінімізуючи ризики травматизації допитуваних та дотримуючись міжнародних стандартів прав людини.

Розглянемо модель PEACE, яка розроблена у Великій Британії у відповідь на численні випадки примусових зізнань і пов'язаних із ними неправомірних вироків у 1980–1990-х роках. Сучасна методика процесуального інтерв'ю відображає розвиток моделі PEACE на основі практичного досвіду та нових наукових досліджень. Нині багато країн активно застосовують ці методи, деякі

впроваджують їх пілотно або запроваджують навчальні програми для правоохоронців та слідчих [16].

Основна мета процесуального інтерв'ю – отримати максимально точну і достовірну інформацію від потерпілих, свідків або підозрюваних, яка може бути використана у судовому процесі. Такий підхід мінімізує ризики людської помилки і отримання неправдивих зізнань, характерних для методів, орієнтованих на примус або підтвердження власної версії слідчого. Дослідження випадків неправомірних засуджень показують, що однією з основних причин судових помилок є явища «тунельного бачення» та «схильності до підтвердження», коли інтерв'юер підсвідомо шукає лише ту інформацію, яка підтверджує його припущення, і відкидає інші дані.

Модель PEACE структурована у п'ять ключових етапів: Engage and Explain (залучення та пояснення) – встановлення психологічного контакту, пояснення мети інтерв'ю; Account (виклад) – отримання повного викладу подій від допитуваного; Closure (завершення) – коректне завершення інтерв'ю, забезпечення психологічного комфорту; Evaluation (оцінка) – аналіз отриманих відомостей та визначення напрямків подальшого розслідування [16].

Використання примусових або стресових методів для отримання зізнань негативно впливає на мотивацію, настрій, пам'ять та сприйняття, що ускладнює подальше розслідування, як підкреслює Шейн О'Мара, професор у сфері експериментальних досліджень мозку: «Створення стресових психологічних умов для отримання зізнання має шкідливий вплив на розслідування» [16].

Процесуальне інтерв'ю ґрунтується на принципах ненасильницької комунікації та використанні відкритих запитань, що сприяють більш ефективному обміну інформацією та побудові довіри. Отримані дані перевіряються шляхом зіставлення з наявними доказами, а ретельно продумані питання допомагають уточнити неоднозначні моменти. Стратегічне розкриття доказів під час інтерв'ю дозволяє відокремити неправдиві факти від достовірної інформації.

Ключовим аспектом ефективного процесуального інтерв'ю є систематичне планування

та підготовка. Успіх кожного етапу впливає на наступні: добре організоване початкове залучення забезпечує більш повний виклад подій, а невдало проведений початковий етап може негативно вплинути на якість комунікації, зондування та стратегічного розкриття фактів. Професійне завершення інтерв'ю не лише підвищує ефективність поточного розслідування, а й сприяє формуванню довгострокової довіри між правоохоронними органами та громадянами.

Систематична оцінка отриманих відомостей і роботи інтерв'юера дозволяє підвищити якість наступних інтерв'ю, оптимізувати розслідування та забезпечити економію часу, коштів і ресурсів, а також підвищити довіру населення до правоохоронних органів. Таким чином, процесуальне інтерв'ю стає важливим інструментом сучасного кримінального процесу, особливо у справах, пов'язаних із воєнними злочинами, де точність і надійність показань є критично важливими для встановлення істини.

Модель PEACE (Planning, Engage and Explain, Account, Closure, Evaluation) є міжнародно визнаним стандартом проведення інтерв'ю та активно застосовується у Великій Британії, Австралії, Канаді та інших країнах [16].

Планування є ключовим етапом процесуального інтерв'ю. Воно включає психологічну та стратегічну підготовку, організацію місця проведення, обладнання, присутність адвоката, перекладача та розв'язання адміністративних питань [16].

Основні завдання планування включають: отримання максимально повної інформації про події та реципієнта, визначення мети інтерв'ю відповідно до плану розслідування, оцінка додаткової інформації та методів її збору, дотримання законодавства, правил та рекомендацій.

Ретельне планування дозволяє зменшити ризик повторних допитів, а також підвищує доказову цінність отриманої інформації, запобігаючи ресурсозатратним та потенційно невдалим кримінальним провадженням [16].

Ознайомлення і встановлення контакту (Engage and Explain) спрямований на залучення реципієнта та створення атмосфери співпраці. Інтерв'юер пояснює мету, поря-

док проведення, права учасника та правила комунікації. Особливу увагу приділяють психологічній підтримці: заспокоєнню особи та усвідомленню її вразливості [16].

Дослідження свідчать, що правильне встановлення контакту підвищує ймовірність співпраці та надання достовірної інформації, особливо серед винних осіб. Підходи для встановлення контакту: формування стосунків на основі емпатії та поваги; чітке пояснення правил та порядку інтерв'ю; використання підходу TED'S PIE: Tell (Розкажіть), Explain (Поясніть), Describe (Опишіть), Show me (Покажіть мені), Precisely (Точно), In detail (Детально), Exactly [16].

Інтерв'юований отримує можливість вільно викласти свою версію подій без перебивань. Активне слухання є ключовим для точності інформації та встановлення контакту [16]. Особливості полягають в униканні закритих та навідних питань на початковому етапі; забезпеченні детального та послідовного викладу; стимулюванні за допомогою TED'S PIE та зондуванні (Що? Чому? Коли? Як? Де? Хто?).

Вільний виклад дозволяє інтерв'юєру зібрати інформацію, яка підтверджує або спростовує різні альтернативні версії подій.

Після отримання вільного викладу інтерв'юєр переходить до уточнення деталей та розкриття доказів у стратегічно визначений момент.

Завершення інтерв'ю включає підведення підсумків, перевірку наданої інформації та забезпечення цілісності та легітимності процесу. Ключові завдання даного етапу полягають у підтвердженні правильності розуміння викладу; перевірки повноти наданої інформації; забезпеченні відкритих каналів зв'язку; проведенні оцінки інтерв'ю за участю керівника чи колеги для виявлення позитивних аспектів і можливостей вдосконалення [16].

Дослідження свідчать, що ефективна оцінка сприяє розвитку комунікаційних та стратегічних навичок інтерв'юєра.

Отже, процесуальне інтерв'ю за моделлю PEACE є ефективним інструментом у кримінальному розслідуванні. Його ключові переваги полягають у зменшенні ризику повторних допитів, підвищенні точності та надійності зібраної інформації; дотримання прав людини

та принципу презумпції невинуватості; стратегічному використанні доказів, підвищенні довіри між поліцією, підозрюваним і адвокатами.

Реалізація всіх етапів PEACE вимагає професійних комунікаційних навичок, ретельного планування та постійної оцінки ефективності.

Допит у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів має виражену специфіку, зумовлену як характером самих правопорушень, так і особливим психоемоційним станом потерпілих і свідків. Особи, які пережили воєнні злочини, часто зазнають глибокої психологічної травми, що впливає на їхню здатність до відтворення подій, комунікації та участі у процесуальних діях.

З урахуванням цього ефективний допит у таких категоріях проваджень неможливий без застосування травмо-орієнтованого підходу. Йдеться не лише про дотримання процесуальних норм, а й про інтеграцію психологічних знань у практику досудового розслідування. Ігнорування психологічних особливостей травмованих осіб може призвести до ретравматизації, спотворення показань або навіть втрати важливої доказової інформації.

Забезпечення належних умов проведення допиту – зокрема, передбачуваності процедури, можливості перерв, уникнення тиску, використання зрозумілої мови та, за потреби, залучення фахівців (психологів, перекладачів) – сприяє як захисту прав людини, так і підвищенню якості отриманої інформації.

Отже, допит у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів повинен здійснюватися з урахуванням принципів гуманізму, поваги до прав людини та міждисциплінарного підходу. Травмочутливий підхід виступає не додатковим елементом, а необхідною умовою ефективного та справедливого правосуддя, що дозволяє забезпечити баланс між інтересами кримінального переслідування та захистом постраждалих осіб.

З огляду на викладене вбачається за доцільне доповнити статтю 224 КПК України частиною 10 наступного змісту:

«Під час допиту потерпілих і свідків, які зазнали фізичного або психологічного насильства, зокрема внаслідок воєнних злочинів, слідчий, прокурор зобов'язані врахову-

вати їхній психологічний стан, забезпечувати безпечні умови допиту, утримуватися від дій, які можуть спричинити повторне травмування, та залучати психолога.

Повторний допит потерпілого або свідка, який зазнав травматичного впливу, допускається лише у разі обґрунтованої необхідності та з урахуванням його психологічного стану».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Соловйова О. Є. *Допит як процесуальний засіб доказування у кримінальному провадженні*. Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листопада 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 354–357. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/8c08f83c-164d-45f7-ae12-abae76256433?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.04.2026).
2. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. *Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні*. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. № 3 (51). С. 57-62. doi: 10.20535/2308-5053.2021.3(51).246463
3. Чорноус Ю. М., Власенко С. О. Особливості тактики допиту в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом. *Юридична психологія*. 2022. № 1 (30). С. 71-79. doi: <https://doi.org/10.33270/03223001.74>. <https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/1506/1500>
4. Шепітько І. І. *Криміналістика : підручник*. Київ: Юридична думка, 2016. 456 с.
5. *Криміналістична тактика: підруч.* / Г. С. Бідняк, О. Г. Кривопис, І. В. Пиріг та ін. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 252 с.
6. Дульський О. Л. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. Вип. 64. С. 128–133. (Серія «Юриспруденція»). doi: 10.32841/2307-1745.2023.64.24.
7. *Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 03.04.2026).
8. Rules of Procedure and Evidence. <https://www.icc-cpi.int/Publications/Rules-of-Procedure-andEvidence.pdf?fbclid=IwAR1L-weqJor3qraL478HiR7HiTJGalwlvYRa1h0rIBWouyWU5ySvHTb7I> (дата звернення: 203.04.2026).
9. Кравчук О. О., Бондаренко М. О. Досудове розслідування воєнних злочинів. ГО «Вектор прав людини», 9 берез. 2022. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a> (дата звернення: 03.04.2026).
10. Россоха С. В. Допит підозрюваного, потерпілого та свідків під час розслідування воєнних злочинів. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 888-895. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.127>
11. Сіренко Т., Бевзюк І. Психологічні особливості ведення травмотливого допиту потерпілих/свідків травматичних подій війни: пам'ятка. Київ. 2024. 28 с.
12. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 29.03.2026).
13. Жовтюк О. Особливості проведення допиту свідків і потерпілих під час розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 101-109. doi: 10.33270/03243401.101.
14. Белоусов Ю. М., Яворська В. В. *Посібник з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування, затверджений Ж. Лакруа, заступником Генерального секретаря ООН, ДМО ООН*. 2024. 64 с.
15. Мендес Х. *Доповідь Спеціального доповідача ООН з питань катувань/ Представлено на Генеральній Асамблеї ООН, Нью-Йорк, 2016*. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-cpt/reports> (дата звернення: 03.04.2026).
16. *Процесуальне інтерв'ю у кримінальних справах: навчальні матеріали СТІ*. 2017 (1). URL: [file:///C:/Users/UserM/Documents/CTI-Training_Tool_1_UKR%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/UserM/Documents/CTI-Training_Tool_1_UKR%20(1).pdf) (дата звернення: 03.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Лекарь А. С.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0009-7645-2752**ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ**

Анотація. У статті здійснено комплексне кримінологічне дослідження детермінант, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ, зокрема кредитних спілок, з урахуванням сучасних соціально-економічних і правових трансформацій в Україні. Обґрунтовано, що встановлення причинно-умовних зв'язків між особливостями функціонування фінансового сектору, поведінкою його суб'єктів та проявами протиправної діяльності є необхідною передумовою формування ефективної кримінологічної політики та переходу від описового аналізу злочинності до розуміння її внутрішніх механізмів. Доведено, що детермінація кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ має складний, багаторівневий і системний характер, що зумовлюється сукупністю взаємопов'язаних факторів. Виокремлено та проаналізовано основні групи детермінант, серед яких: воєнно-політичні, фінансово-економічні, організаційно-правові та морально-психологічні. Встановлено, що в умовах воєнного стану їх вплив істотно посилюється, що проявляється у зниженні фінансової стійкості установ, зростанні соціальної вразливості населення, ускладненні механізмів державного контролю та трансформації криміногенних процесів.

Особливу увагу приділено фінансово-економічним чинникам, серед яких визначено макроекономічну нестабільність, інфляційні процеси, зниження платоспроможності населення, дисбаланс кредитних портфелів і обмеженість капіталізації кредитних спілок. Обґрунтовано, що зазначені фактори формують підґрунтя для зловживань, маніпуляцій фінансовими ресурсами та поширення корисливо мотивованих правопорушень. Розкрито вплив організаційно-правових детермінант, пов'язаних із недосконалістю нормативного регулювання, слабкістю систем внутрішнього контролю, фрагментарністю інформаційного забезпечення та недостатнім рівнем взаємодії між суб'єктами фінансового нагляду.

Окремо акцентовано увагу на морально-психологічних чинниках, які проявляються у низькому рівні правової культури, деформації ціннісних орієнтацій та схильності до раціоналізації протиправної поведінки. Визначено також зростаючу роль технологічних детермінант, зокрема кіберризиків і цифровізації фінансових процесів, які створюють нові форми і способи вчинення правопорушень. Зроблено висновок, що ефективне запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ потребує системного підходу, спрямованого на усунення криміногенних факторів, удосконалення державного регулювання, посилення фінансового моніторингу, розвитку внутрішнього контролю та підвищення рівня правової і фінансової культури учасників ринку.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, детермінанти злочинності, кредитні спілки, небанківські фінансові установи, фінансова безпека, криміногенний фактор, воєнний стан, корислива злочинність.

Lekar A. S. Determinants that influence the commission of criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions

Abstract. The statistics have a comprehensive criminological investigation of the determinants that contribute to the commission of criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions, credit balances, and settlements. current socio-economic and legal transformations in Ukraine. It is concluded that the establishment of causal links between the peculiarities of the functioning of the financial sector, the behavior of its subjects and manifestations of illegal activities and the necessary rethinking effective

criminological policy and the transition from a descriptive analysis of malignancy to an understanding of internal mechanisms. It has been proven that the determination of criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions is complex, rich and systemic in nature, which implies a combination of mutually related factors. The main groups of determinants have been strengthened and analyzed, including: military-political, financial-economic, organizational-legal and moral-psychological. It has been established that in the minds of the military, their influx is intense, which is manifested in the reduced financial stability of institutions, the growing social disparity of the population, the complicated mechanisms of the sovereign control and transformation of criminogenic processes.

Particular respect is given to financial and economic officials, among whom are macroeconomic instability, inflationary processes, reduced paying capacity of the population, imbalance of credit portfolios and regionalization capitalization of credit shares. It is established that the designated factors form the basis for fraud, manipulation of financial resources and the expansion of maliciously motivated crimes. There is an obvious influx of organizational and legal determinants related to the inadequacy of regulatory regulation, the weakness of internal control systems, the fragmentation of information security and insufficient level of mutual cooperation. between subjects of financial visibility.

There is a strong emphasis on moral and psychological officials, which manifest themselves in low-level legal culture, deformation of value orientations and the tendency to rationalize unlawful behavior. The growing role of technological determinants, the eradication of cyber crises and the digitalization of financial processes, which create new forms and methods of committing crime, has also been identified. It has been established that effectively eliminating criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions will require a systematic approach aimed at eliminating crime-related factors, strengthening government regulation, strengthening financial monitoring, developing internal control and improving the level of legal and financial culture of market participants.

Key words: *criminal offenses, determinants of malignancy, credit relations, non-banking financial institutions, financial security, crime factor, military camp, significant malignancy.*

Постановка проблеми. Функціонування небанківських фінансових установ, є важливим елементом економічної системи України, який забезпечує доступ населення та малого бізнесу до фінансових послуг. Водночас, нестабільність економічного середовища, воєнні дії та соціально-політичні трансформації створюють сприятливий ґрунт для виникнення та поширення кримінальних правопорушень у цій сфері [1, с. 117]. Незважаючи на значний соціально-економічний вплив таких правопорушень, сучасні дослідження, як правило, концентруються на банківському секторі, залишаючи поза увагою специфіку небанківських фінансових установ та особливості криміногенних процесів у їх діяльності.

Актуальність проблеми зумовлена низкою чинників. По-перше, небанківські фінансові установи за своєю структурою та принципами діяльності покликані забезпечувати взаємодопомогу учасників, що передбачає високий рівень довіри та обмежену прозорість операцій [2, с. 172-173]. Це створює потенційні можливості для зловживань, фінансових махінацій та іншого кримінального впливу на діяльність установ. По-друге, недостатня розробленість кримінологічних та превентивних підходів до запобігання правопорушен-

ням у небанківських фінансових установах ускладнює ефективний контроль і прогнозування ризиків. Особливої уваги потребує комплексний аналіз детермінант злочинності в цій сфері. Ідеться про взаємодію економічних, організаційно-правових, соціально-психологічних та технологічних факторів, що формують криміногенне середовище. В умовах воєнного стану ці детермінанти посилюються, що проявляється у зростанні соціальної вразливості населення, зниженні фінансової стійкості та ускладненні механізмів державного контролю [3, с. 132].

Таким чином, сучасна кримінологія стикається з необхідністю створення нових теоретико-прикладних засад дослідження та протидії злочинності в небанківських фінансових установах. Виявлення ключових криміногенних факторів, розробка системи превентивних заходів та адаптація правового регулювання до реалій воєнного та поствоєнного періоду стають критично важливими для забезпечення фінансової безпеки, стабільності економічних відносин і захисту прав учасників фінансового ринку.

Метою статті є визначення та систематизація детермінант, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяль-

ності небанківських фінансових установ, а також обґрунтування їх ролі у формуванні криміногенного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінологічній науці дослідження детермінант злочинності займає центральне місце. Науковці розглядають детермінанти як систему взаємопов'язаних причин і умов, що формують злочинну поведінку. Причини визначаються як явища, які безпосередньо породжують злочинність, тоді як умови лише сприяють її реалізації. У науковій літературі також підкреслюється багатофакторний характер злочинності, яка формується під впливом соціально-економічних, психологічних, політичних та організаційних чинників. Особливої уваги потребує дослідження фінансової злочинності, де протиправні дії часто маскуються під легальні господарські операції.

Питаннями детермінантів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ займалися такі вчені, як: В. О. Басай, О. П. Білько, Г. С. Буга, В. М. Важинський, А. Винник, П. С. Єпринцев, В. М. Купрієнко, М. Лапішко, Ю. А. Мороз, І. С. Панасюк, Р. М. Поліщук, Т. О. Рекуненко, Е. П. Соловйов, В. І. Тимошенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічне дослідження злочинності у сфері функціонування небанківських фінансових установ в Україні передбачає системний аналіз як об'єктивних, так і суб'єктивних детермінант, що обумовлюють виникнення, динаміку та трансформацію протиправних практик. Специфіка цієї сфери визначається поєднанням кооперативних засад діяльності, високого рівня внутрішньої довіри між учасниками, обмеженими можливостями контролю та складною багаторівневою системою фінансових взаємозв'язків [4, с. 142-143]. Така структура охоплює відносини між членами установ, органами управління, суб'єктами господарювання, державними інституціями та фізичними особами, що формує значну кількість потенційно криміногенних зон.

Сучасний розвиток ринку кредитної кооперації відбувається під впливом комплексу взаємопов'язаних факторів економічного,

соціально-психологічного, організаційно-правового та технологічного характеру. Визначальними серед економічних чинників є макроекономічна нестабільність, інфляційні процеси, девальвація національної валюти, скорочення доходів населення та зниження рівня його платоспроможності [5, с. 17]. Зазначені процеси зумовлюють зростання проблемної заборгованості, порушення структури кредитних портфелів, підвищення ризику дефолтів та загальне ослаблення фінансової стійкості установ. У таких умовах формуються передумови для поширення корисливо мотивованих кримінальних правопорушень.

Особливості кооперативної моделі, зокрема обмеженість джерел капіталізації та залежність від внесків членів, значно ускладнюють процеси ефективного управління ризиками та формування фінансових резервів [6, с. 231-232]. Це, у свою чергу, підвищує чутливість таких установ до зовнішніх економічних шоків та внутрішніх зловживань. Суттєвий вплив на криміногенну ситуацію справляє воєнно-політичний фактор, зумовлений триваючою збройною агресією рф. В умовах воєнного стану відбувається скорочення фінансових ресурсів, зниження економічної активності та погіршення платоспроможності населення, що призводить до збільшення частки проблемних активів [7, с. 117]. Водночас підвищення соціальної ролі кредитних спілок як інститутів взаємодопомоги сприяє зростанню довіри з боку їх членів, що поряд із позитивними ефектами створює додаткові можливості для зловживання цією довірою [8, с. 196].

Значних змін зазнає і правове середовище функціонування небанківських фінансових установ. Посилення регуляторних вимог щодо прозорості діяльності, корпоративного управління, структури власності, а також впровадження фінансових нормативів спрямоване на зміцнення стабільності сектору. Проте у практичній площині це нерідко призводить до зростання регуляторного навантаження, особливо для малих і середніх установ, що в умовах обмежених ресурсів може стимулювати використання формально допустимих, але ризикованих

або протиправних механізмів забезпечення фінансової спроможності [9, с. 172].

Кримінологічний аналіз свідчить, що більшість правопорушень у досліджуваній сфері мають корисливу спрямованість і реалізуються через механізми зловживання довірою, маніпулювання фінансовими потоками, викривлення фінансової звітності, а також використання прогалин нормативного регулювання [10, с. 153]. Детермінація таких правопорушень має комплексний характер і включає як об'єктивні чинники (економічна нестабільність, інституційна вразливість, недосконалість контролю), так і суб'єктивні (мотивація до незаконного збагачення, низький рівень правової та фінансової культури, психологічні особливості суб'єктів). До умов, що сприяють поширенню злочинності, належать недостатній рівень капіталізації, слабкість внутрішніх контрольних процедур, високий рівень конкуренції, активна цифровізація фінансових процесів та соціальна вразливість населення. Останній фактор у поєднанні з розвитком цифрових технологій створює нові форми шахрайства та розширює можливості для реалізації злочинних схем [11, с. 13].

Аналіз сучасних тенденцій розвитку кредитної кооперації дозволяє виокремити низку негативних явищ, серед яких: поширення мікрокредитування за спрощеними процедурами, зниження вимог до забезпечення зобов'язань, концентрація високоризикових активів, обмеження інвестиційного потенціалу та фрагментарність систем управління ризиками [12, с. 79]. Сукупність зазначених факторів формує складну систему криміногенних детермінант, у якій економічні, правові, організаційні та психологічні складові взаємодіють та взаємно підсилюють одна одну. В умовах воєнного стану адаптація діяльності небанківських фінансових установ супроводжується впровадженням новітніх цифрових і організаційних інструментів. Незважаючи на підвищення ефективності функціонування, ці процеси водночас генерують додаткові ризики криміналізації, що потребує комплексного наукового осмислення та розробки системних превентивних заходів [13, с. 183].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що злочинність у сфері діяльності небанківських фінансових установ має багатофакторну природу та формується під впливом взаємопов'язаних економічних, соціально-психологічних, організаційно-правових і технологічних детермінант. Їх сукупна дія створює складне криміногенне середовище, у межах якого відбувається формування та реалізація протиправної поведінки. Встановлено, що ключовими чинниками криміналізації цієї сфери є макроекономічна нестабільність, зниження платоспроможності населення та недосконалість інституційних механізмів регулювання і контролю. Особливості кооперативної моделі діяльності, зокрема обмеженість фінансових ресурсів і високий рівень довіри між учасниками, підвищують ризики зловживань і ускладнюють ефективне управління фінансовими ризиками.

Доведено, що воєнно-політична нестабільність виступає потужним каталізатором криміногенних процесів, посилюючи економічні дисбаланси та соціальну вразливість населення. Водночас зростання довіри до кредитних спілок у період кризи створює додаткові можливості для реалізації шахрайських схем. Окрему увагу слід приділити трансформації правового середовища, яка, незважаючи на позитивну спрямованість, супроводжується підвищенням регуляторного навантаження та стимулює пошук альтернативних, інколи протиправних, способів підтримки фінансової стабільності. Це свідчить про необхідність оптимізації регуляторної політики з урахуванням реальних можливостей небанківських фінансових установ.

Визначено, що переважна більшість кримінальних правопорушень у цій сфері має корисливу мотивацію та пов'язана із зловживанням довірою, маніпуляціями фінансовими ресурсами та використанням недоліків нормативного регулювання. Водночас розвиток цифрових технологій, поряд із позитивними ефектами, створює нові виклики у вигляді кіберзлочинності та фінансового шахрайства. Сучасні тенденції розвитку ринку кредитної кооперації, зокрема зростання мікрокредитування, підвищення ризиковості кредитних

операцій та недосконалість систем управління ризиками, підсилюють криміногенний потенціал галузі. Це обумовлює необхідність впровадження комплексних превентивних заходів.

Отже, забезпечення належного рівня кримінологічної безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ можливе лише за умови реалізації системного підходу, що передбачає вдосконалення нормативно-

правового регулювання, посилення державного нагляду, розвиток ефективних внутрішніх механізмів контролю, підвищення фінансової та правової культури населення, а також активне впровадження сучасних інструментів управління ризиками та кібербезпеки. Такий підхід сприятиме зниженню рівня криміналізації фінансового сектору, підвищенню довіри до небанківських фінансових інститутів та забезпеченню їх стійкого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рекуненко Т. О. Особливості забезпечення державно-правового регулювання у галузі фінансів. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 116–123. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v1_2025/1_2025.pdf
2. Важинський В. М. Адміністративно-правова охорона суспільних інтересів у діяльності інституційних інвесторів: теорія та практика : монографія. К.: Алерта, 2024. 218 с.
3. Соловійов Е. П. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ як основа формування методики їх розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1-2. С. 130–139.
4. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 560 с.
5. Купрієнко В. М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. 20 с.
6. Буга Г. С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.
7. Поліщук Р. М. Фінансово-правове регулювання відновлення платоспроможності страховиків або визнання їх банкрутами: дис...докт. філософ. : 081 «Право». К., 2021. 234 с.
8. Басай В. О. Запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг кредитними спілками в Україні: дис...докт. філос.: 081 – Право. К., 2021. 295 с.
9. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: аналіз процесів трансформації. 2024 рік: монографія / авт. кол.: О. Г. Кулик, І. В. Наумова, Л. В. Лісниченко, А. А. Бова, І. Г. Лубенець, І. П. Багаденко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Кулика. К. : 7БЦ, 2025. 296 с.
10. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць / уклад.: Тимошенко В. І. Київ: ФОП Маслаков, 2021. 300 с. С. 273.
11. Білько О. П. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у кредитно-фінансовій сфері України: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2021. 20 с.
12. Панасюк І. С. Детермінанти скоєння кримінальних правопорушень у сфері діяльності кредитних спілок. *Правова позиція*. 2025. № 1 (46). С. 77–81.
13. Лапішко М., Винник А. Проблеми ринку кредитування України в умовах воєнного стану. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 3 (31). С. 180–189.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Олішевський І. В.,

ад'юнк

Національної академії Державної прикордонної служби України

імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0009-0009-1419-695X

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕМІЩЕННЮ ЗБРОЇ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено трансформацію понятійно-категоріального апарату у сфері запобігання незаконному переміщенню зброї через державний кордон України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що повномасштабна збройна агресія проти України істотно змінила предмет відповідних правопорушень, просторові умови їх вчинення та коло суб'єктів превентивної діяльності. Встановлено, що поряд із класичними видами озброєння підвищеного безпекового значення набули трофейна зброя, окремі різновиди безпілотних систем, засоби радіоелектронної боротьби, спеціальні комплектувальні елементи та інші товари військового або подвійного призначення, що використовуються у сучасних бойових діях. Доведено, що в умовах війни незаконне переміщення зброї не може розглядатися виключно крізь призму її переміщення через митний кордон, оскільки значна частина ризиків формується в районах ведення бойових дій, на тимчасово окупованих територіях, у прифронтових зонах та на внутрішніх рубежах безпекового контролю. Визначено, що у вузькому кримінально-правовому значенні незаконне переміщення зброї пов'язується з ознаками складу правопорушення, закріпленими у законі, тоді як у ширшому безпеково-оперативному значенні воно охоплює також переміщення зброї через прифронтові райони, тимчасово окуповані території, лінію бойового зіткнення та внутрішні рубежі контролю, де формуються сучасні ризики її незаконного обігу. Аргументовано, що трансформація понятійно-категоріального апарату відбувається на трьох взаємопов'язаних рівнях: об'єктному, просторовому та інституційному. Окрему увагу приділено розширенню кола суб'єктів запобігання, посиленню ролі міжвідомчої взаємодії та необхідності адаптації моделі інтегрованого управління кордонами до умов воєнного стану. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення нормативно-правової бази, а також алгоритмів міжвідомчої взаємодії суб'єктів охорони державного кордону та сил оборони України.

Ключові слова: *понятійно-категоріальний апарат, незаконне переміщення зброї, воєнний стан, трофейна зброя, державний кордон, інтегроване управління кордонами, Державна прикордонна служба України.*

Olishevskyi I. V. Transformation of the conceptual and categorical framework in the context of preventing the illegal movement of weapons across the state border of Ukraine under martial law

Abstract. The article examines the transformation of the conceptual and categorical framework in the field of preventing the illegal movement of weapons across the state border of Ukraine under martial law. It is substantiated that the full-scale armed aggression against Ukraine has significantly changed the subject matter of the relevant offenses, the spatial conditions of their commission, and the range of subjects of preventive activity. It has been established that, along with classical types of armaments, trophy weapons, certain types of unmanned systems, electronic warfare equipment, special component parts, and other military or dual-use goods used in modern hostilities have acquired increased security significance. It is proved that in wartime conditions the illegal movement of weapons cannot be considered solely through the prism of their movement across the customs border, since a substantial part of the relevant risks is formed in combat areas, temporarily occupied territories, frontline zones, and at internal security control lines. It is determined that, in the narrow criminal-law sense, the illegal movement of weapons is associated with the statutory elements of an offense

defined by law, whereas in the broader security-operational sense this category also includes the movement of weapons through frontline areas, temporarily occupied territories, the line of combat engagement, and internal control lines where contemporary risks of illicit arms circulation are formed. It is argued that the transformation of the conceptual and categorical framework takes place at three interrelated levels: object-related, spatial, and institutional. Special attention is paid to the expansion of the range of subjects involved in prevention, the strengthening of interagency cooperation, and the need to adapt the integrated border management model to the conditions of martial law. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their application to improve the regulatory framework, as well as the mechanisms of interagency coordination between state border protection entities and the defense forces of Ukraine.

Key words: *conceptual and categorical framework, illegal movement of weapons, martial law, trophy weapons, state border, integrated border management, State Border Guard Service of Ukraine.*

Вступ. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України суттєво змінила безпекове середовище держави та актуалізувала нові ризики у сфері незаконного обігу й переміщення зброї. Насичення суспільства озброєнням [35], поширення практики використання трофейної зброї, значні обсяги військово-технічної допомоги, а також активне застосування новітніх технологій у бойових діях зумовили ускладнення механізмів державного контролю за обігом зброї та пов'язаних із нею засобів військового призначення.

За цих умов особливого значення набуває ефективність запобігання незаконному переміщенню зброї з районів ведення бойових дій, її потрапляння до кримінального середовища та подальшому незаконному переміщенню як територією України, так і через державний кордон України. Практика діяльності правоохоронних органів і Державної прикордонної служби України зокрема свідчить про те, що розуміння окремих дефініцій в контексті досліджуваних питань мають правове розуміння, сформоване переважно в умовах мирного часу та не повною мірою відповідає сучасним реаліям, що підтверджується даними профільних міжнародних інституцій [33; 37]. Здебільшого категорії, пов'язані з незаконним обігом зброї, контрабандою, прикордонним і митним контролем з урахуванням появи нових предметів підвищеного безпекового ризику, зміни просторових умов їх незаконного переміщення та розширення кола суб'єктів превентивної діяльності потребують уточнення.

У зв'язку з цим є потреба в науковому переосмисленні понятійно-категоріального апарату у сфері запобігання незаконному обігу зброї, що є необхідною передумовою

вдосконалення як правового регулювання, так і практики діяльності органів, уповноважених на таку діяльність.

Постановка проблеми. Класичний підхід до розуміння правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом зброї та її переміщенням через державний кордон, формувався в умовах стабільного функціонування пунктів пропуску, відносної цілісності контролюваного державного кордону [31] та домінування традиційних предметів контрабанди, насамперед, вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин. В умовах воєнного стану ці передумови істотно змінилися. Поява тимчасово окупованих територій, лінії бойового зіткнення, прифронтових районів, блокпостів та інших внутрішніх рубежів безпекового контролю істотно розширили просторове середовище незаконного переміщення зброї. Крім того сучасна війна зумовила появу нових предметів підвищеного безпекового ризику, серед яких особливе місце посідають трофейна зброя, окремі види безпілотних систем, засоби радіоелектронної боротьби, електронні комплектувальні елементи та інші товари військового або подвійного призначення [18]. За таких умов виникає наукова і практична проблема невідповідності між традиційним нормативним і доктринальним розумінням незаконного переміщення зброї та сучасними формами його прояву в умовах війни. Це зумовлює потребу в уточненні понятійно-категоріального апарату, який використовується у сфері запобігання незаконному обігу зброї та її переміщення через державний кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протидії незаконному обігу зброї та її незаконному переміщенню через кордон посідає важливе місце у вітчизняній

юридичній науці. Окремі кримінально-правові, кримінологічні та адміністративно-правові аспекти цієї проблеми досліджували О.М. Бандурка [1; 2], О.О. Дудоров [5; 6], Т.Б. Ніколаєнко [15; 16], М.І. Хавронюк [24], О.О. Кравченко [9], О.І. Хараберюш [25], В.В. Сокурєнко [21], О.В. Копан [7], О.Д. Маркєєва [12] та інші науковці. Питання забезпечення прикордонної безпеки, у тому числі в кризових умовах, розглядалися у працях представників наукової школи Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (зокрема, С.Ю. Цімоха та В.В. Ченцова) [26; 27].

Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році науковий дискурс істотно оновився. У центрі уваги опинилися питання обігу зброї в умовах воєнного стану, правового режиму її декларування, статусу трофейної зброї, ролі суб'єктів сектору безпеки й оборони у запобіганні її незаконному переміщенню, а також адаптації механізмів прикордонної безпеки до умов війни. Ці виклики постали предметом досліджень таких вчених, як А.В. Мовчан [13], В.С. Сердинський [20], О.О. Бондаренко [3], О.Ю. Дрозд [4], О.В. Ткаченко [23], К.О. Коритчук [8], Ю.С. Назар [14] та ін. Однак, попри наявність низки актуальних публікацій, у сучасній науці бракує комплексного дослідження трансформації понятійно-категоріального апарату саме у сфері запобігання незаконному переміщенню зброї через державний кордон України в умовах воєнного стану. Недостатньо дослідженими залишаються питання зміни предмета відповідних правопорушень, трансформації просторових характеристик їх вчинення та розширення кола суб'єктів превентивної діяльності.

Метою статті є дослідження трансформації понятійно-категоріального апарату у сфері запобігання незаконному переміщенню зброї через державний кордон України в умовах воєнного стану, а також уточнення об'єктних, просторових та інституційних характеристик цього явища.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі запобігання традиційно розглядається як складова ширшої категорії протидії правопорушенням [11, с. 14–18; 36, р. 5–9]. У сфері охорони державного кордону запо-

бігання охоплює діяльність, спрямовану на своєчасне виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, а також на вжиття організаційних, правових, оперативних і профілактичних заходів для їх недопущення. В умовах воєнного стану зміст цієї категорії у сфері незаконного переміщення зброї істотно розширюється, оскільки йдеться не лише про виявлення окремих спроб незаконного транзиту, а й про блокування каналів витоку зброї з районів бойових дій, її нелегального накопичення, прихованого переміщення до тилкових регіонів держави та подальшого виведення за її межі.

Понятійно-категоріальний апарат, який застосовувався у сфері незаконного переміщення зброї до початку повномасштабної війни, ґрунтувався переважно на класичному розумінні предмета відповідних правопорушень. Відповідно до ст.201 Кримінального кодексу України [10] та Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» від 21.08.1998 № 622 [19], предмет становили вогнепальна зброя, боєприпаси, вибухові речовини та окремі види холодної зброї. Таке розуміння відповідало умовам мирного часу, коли основні ризики асоціювалися з переміщенням зброї через пункти пропуску або поза ними, а контрольні функції держави були зосереджені насамперед на ділянках державного та митного кордону.

Однак характер сучасної війни суттєво змінив як номенклатуру засобів збройної боротьби, так і рівень суспільної небезпеки їх неконтрольованого переміщення. Сьогодні підвищеного безпекового значення набувають не лише традиційні види озброєння, а й трофейна зброя, окремі різновиди безпілотних систем, засоби радіоелектронної боротьби, засоби технічної розвідки, електронні модулі, оптичні системи, елементи систем

наведення та інші товари військового або подвійного призначення, які фактично інтегровані у сучасні засоби збройної боротьби [28; 29]. У зв'язку з цим предмет запобігання незаконному переміщенню зброї в умовах воєнного стану доцільно розуміти ширше, ніж це традиційно було прийнято у мирний час.

Водночас слід наголосити, що таке розширене розуміння не означає автоматичного ототожнення всіх зазначених предметів із зброєю у вузькому юридичному значенні. Для цілей кримінально-правової кваліфікації вирішальне значення мають ознаки предмета правопорушення, які прямо передбачені законом. Натомість у межах безпекового та оперативно-службового аналізу до предмета запобігання мають бути віднесені також інші засоби військового або подвійного призначення, незаконне переміщення яких створює істотні ризики для національної безпеки. Саме таке розмежування дає змогу уникнути змішання кримінально-правових і безпеково-управлінських категорій.

Окремого правового уточнення потребує категорія трофейної зброї [23, с. 55–58]. У межах цього дослідження під трофейною зброєю доцільно розуміти зброю, боєприпаси чи інші засоби воєнного призначення, що були вилучені, знайдені або здобуті в районі ведення бойових дій та набули фактичного володіння особою поза загальним порядком централізованого державного обліку. Правовий режим такої зброї є складним, оскільки поєднує елементи військового, адміністративного та кримінального регулювання. Саме невизначеність порядку її обліку, декларування, зберігання, передачі та переміщення створює підвищені ризики її незаконного обігу.

З огляду на це важливого значення набуває розмежування понять «цивільна вогнепальна зброя» (обіг якої на європейському рівні регулюється, зокрема, Директивою ЄС 2021/555 [32]), «задекларована зброя», «трофейна зброя» та «військове майно». Відсутність чіткої термінологічної визначеності щодо цих категорій ускладнює правозастосування, зокрема при вирішенні питання про правомірність володіння відповідними предметами, їх транспортування, декларування та можливість переміщення через державний

кордон України. Це свідчить про необхідність подальшого нормативного та доктринального уточнення статусу трофейної зброї як окремої категорії предметів підвищеного безпекового ризику.

Не менш істотною є трансформація самого розуміння незаконного переміщення зброї. У традиційному підході воно пов'язувалося переважно з переміщенням відповідних предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від такого контролю. Такий підхід зберігає значення для кримінально-правової кваліфікації, однак в умовах воєнного стану він уже не охоплює всього спектра сучасних загроз. Суттєва частина ризиків нині формується не лише безпосередньо на ділянках державного кордону, а й на тимчасово окупованих територіях, у прифронтових районах, на лінії бойового зіткнення, під час проходження блокпостів та інших внутрішніх рубежів безпекового контролю.

У зв'язку з цим доцільно розмежовувати кримінально-правове та безпеково-оперативне розуміння незаконного переміщення зброї. У кримінально-правовому значенні йдеться насамперед про ознаки складу конкретного правопорушення, закріпленого у законі. Натомість у безпеково-оперативному значенні ця категорія охоплює ширше коло ризикових практик, пов'язаних із несанкціонованим транзитом зброї з районів бойових дій, її переміщенням через внутрішні контрольні рубежі та подальшим виведенням до тилкових регіонів або за межі держави.

Таким чином, у межах цього дослідження поняття незаконного переміщення зброї через державний кордон України використовується у ширшому, безпеково-оперативному значенні, ніж його суто кримінально-правове розуміння. Якщо кримінально-правова кваліфікація пов'язана з ознаками складу правопорушення, визначеними законом, то безпеково-оперативний підхід охоплює також переміщення зброї через прифронтові райони, тимчасово окуповані території, лінію бойового зіткнення та внутрішні рубежі контролю, оскільки саме в цих просторах формуються сучасні ризики її незаконного обігу. При цьому державний кордон і лінія бойового

зіткнення не є тотожними правовими категоріями, однак в умовах війни вони можуть функціонально поєднуватися у межах єдиного безпекового середовища, що потребує комплексного підходу до організації контролю.

Трансформація понятійно-категоріального апарату неможлива без переосмислення категорії безпеки кордону. У сучасних умовах вона не може зводитися лише до класичного прикордонного чи митного контролю. Безпека кордону охоплює також виявлення каналів нелегального переміщення зброї, аналіз логістичних маршрутів, міжвідомчий обмін інформацією, співпрацю з військовими формуваннями, використання аналітичних і технічних засобів моніторингу, а також координацію із суміжними державами та міжнародними партнерами. Саме тому для сучасного етапу характерним є поступовий перехід від вузького охоронно-периметрового розуміння кордону до більш складної багаторівневої моделі безпекового управління.

У цьому контексті особливої актуальності набуває адаптація моделі інтегрованого управління кордонами до викликів воєнного стану [22]. За сучасних умов така модель має охоплювати не лише координацію дій між прикордонними, митними та правоохоронними органами, а й інтеграцію військової, логістичної, інформаційно-аналітичної та регіональної складових безпеки. Це дає підстави розглядати інтегроване управління кордонами не лише як інструмент прикордонної політики, а і як елемент загальнодержавної системи запобігання незаконному переміщенню зброї в умовах війни.

Воєнний стан зумовив також істотну зміну інституційної архітектури запобігання незаконному переміщенню зброї. Якщо у мирний час основне навантаження у цій сфері покладалося на Державну прикордонну службу України, митні органи, Національну поліцію України та Службу безпеки України, то в умовах війни до реалізації відповідних превентивних функцій фактично долучилися й інші суб'єкти сектору безпеки й оборони, зокрема військові адміністрації та підрозділи Сил територіальної оборони Збройних Сил України. Така трансформація свідчить про відхід від вузького відомчого підходу до багаторів-

невої моделі безпекового реагування, що відображає концепт злиття воєнної та правоохоронної функцій [30, р. 31–34].

За таких умов ефективність запобігання незаконному переміщенню зброї безпосередньо залежить від якості міжвідомчої взаємодії, оперативного обміну інформацією, уніфікації процедур контролю та належного нормативного розмежування компетенції кожного із суб'єктів. Розширення кола учасників превентивної діяльності не повинно призводити до дублювання функцій або невизначеності у питаннях відповідальності. Навпаки, воно має забезпечувати послідовну багаторівневу систему виявлення, локалізації та припинення каналів незаконного переміщення зброї.

Особливе місце в оновленій системі запобігання посідає Державна прикордонна служба України. Зміни безпекового середовища та законодавства (зокрема Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [17]) обумовили розширення практичних можливостей цього органу щодо реагування на збройні загрози, здійснення перевірок заходів у прикордонній смузі та участі в локалізації каналів незаконного переміщення зброї. У сучасних умовах Державна прикордонна служба України виконує не лише класичну функцію охорони державного кордону, а й дедалі більшою мірою виступає суб'єктом комплексного безпекового реагування на загрози, що виникають у прикордонному та прифронтовому просторі.

Водночас розширення повноважень Державної прикордонної служби України має супроводжуватися чітким нормативним визначенням меж їх реалізації, процесуальних гарантій та механізмів міжвідомчої координації. Це необхідно для того, щоб підвищення оперативної спроможності органу не спричиняло правозастосовних колізій і не виходило за межі конституційних та законодавчих засад діяльності органів публічної влади [34]. Саме узгодженість між оновленим понятійним апаратом, законодавчим регулюванням та практикою правозастосування є однією з ключових умов ефективного запобігання незаконному переміщенню зброї в умовах воєнного стану.

Отже, трансформація понятійно-категоріального апарату у досліджуваній сфері відбувається щонайменше на трьох взаємопов'язаних рівнях. На об'єктному рівні змінюється уявлення про предмет незаконного переміщення зброї та її запобігання, який уже не обмежується класичними видами зброї. На просторовому рівні відбувається перехід від вузького розуміння кордону як лінії митного контролю до ширшого бачення безпекового простору, де ризики формуються також у районах бойових дій і на внутрішніх рубежах контролю. На інституційному рівні відбувається розширення кола суб'єктів превентивної діяльності та посилення значення міжвідомчої координації. У сукупності це свідчить про глибоку зміну як змісту окремих термінів, так і самої логіки державної політики у сфері запобігання незаконному переміщенню зброї.

Висновки. Воєнний стан в Україні зумовив істотну трансформацію понятійно-категоріального апарату у сфері запобігання незаконному переміщенню зброї через державний кордон України.

По-перше, змінився об'єктний вимір відповідних правопорушень. Поряд із класичними видами озброєння підвищеного безпекового значення набули трофейна зброя, окремі види безпілотних систем, засоби радіоелектронної боротьби та інші товари військового або подвійного призначення, що використовую-

ються у сучасних бойових діях. Це зумовлює потребу в уточненні нормативних підходів до визначення предмета незаконного переміщення та його відмежування від суміжних категорій.

По-друге, трансформувався просторовий вимір незаконного переміщення зброї. В умовах війни відповідні ризики формуються не лише на ділянках державного чи митного кордону, а й на тимчасово окупованих територіях, у прифронтових районах, на лінії бойового зіткнення, блокпостах та інших внутрішніх рубежах безпекового контролю. У зв'язку з цим доцільно розмежовувати кримінально-правове та безпеково-оперативне розуміння незаконного переміщення зброї.

По-третє, істотно змінився інституційний вимір запобігання. Поряд із традиційними правоохоронними органами зросла роль інших суб'єктів сектору безпеки й оборони, що вимагає чіткого нормативного розмежування їх повноважень, удосконалення міжвідомчої взаємодії та адаптації моделі інтегрованого управління кордонами до умов воєнного стану.

Отже, оновлення понятійно-категоріального апарату в досліджуваній сфері є не лише теоретичним завданням, а й необхідною передумовою вдосконалення правового регулювання та практики діяльності органів, уповноважених на запобігання незаконному переміщенню зброї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бандурка О. М. Адміністративна діяльність Національної поліції : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 580 с.
2. Бандурка О. М. та ін. Адміністративно-правове забезпечення публічної безпеки в умовах воєнного стану. Харків, 2022. 340 с.
3. Бондаренко О. О. Регулювання обігу зброї: нові виклики. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 112–118.
4. Дрозд О. Ю. Декларування вогнепальної зброї в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 199–204.
5. Дудоров О. О. Контрабанда зброї: проблеми кваліфікації. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3. С. 45–54.
6. Дудоров О. О. Кримінальне право України : підручник / за ред. О. О. Дудорова. Київ : Ваїте, 2020. 836 с.
7. Копан О. В. Запобігання незаконному переміщенню зброї. *Честь і закон*. 2021. № 3. С. 22–29.
8. Коритчук К. О. Механізм контролю за переміщенням зброї. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 1. С. 88–95.
9. Кравченко О. О. Контрабанда : навч. посіб. Київ, 2010. 156 с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua
11. Кушнір Я. П. Діяльність прикордонного загону в умовах воєнного стану. Хмельницький : НАДПСУ, 2024.

12. Маркеєва О. Д. Протидія тероризму : навч. посіб. / за ред. О. Д. Маркеєвої. Київ, 2013. 210 с.
13. Мовчан А. В. Запобігання контрабанді в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 460 с.
14. Назар Ю. С. Діяльність ДПСУ: аналіз статистики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. Т. 35. № 2. С. 145–150.
15. Ніколаєнко Т. Б. Криміналізація контрабанди товарів: сучасні виклики. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. № 1. С. 96–105.
16. Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Кваліфікація кримінальних правопорушень : підручник. Хмельницький : НАДПСУ, 2022. 504 с.
17. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: zakon.rada.gov.ua
18. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20.02.2003 № 549-IV. URL: zakon.rada.gov.ua
19. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. URL: zakon.rada.gov.ua
20. Сердинський В. С. Запобігання незаконному поводженню зі зброєю : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 245 с.
21. Сокурєнко В. В. Протидія незаконному обігу зброї. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 15–21.
22. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р. URL: zakon.rada.gov.ua
23. Ткаченко О. В. Кваліфікація трофейної зброї. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 55–60.
24. Хавронюк М. І. Злочини проти безпеки в умовах воєнного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 120–129.
25. Хараберюш О. І. Протидія контрабанді в Україні. Київ, 2015. 380 с.
26. Цімох С. Ю. Адміністративно-правові засади діяльності Державної прикордонної служби України. Львів, 2020. 210 с.
27. Ченцов В. В. та ін. Запобігання транскордонній злочинності : навч. посіб. Хмельницький : НАДПСУ, 2021. 198 с.
28. Abbott K. W., Snidal D. Hard and soft law in international governance. *International Organization*. 2000. Vol. 54. No. 3. P. 421–456.
29. Adler E. The emergence of cooperation: national epistemic communities and the international evolution of the idea of nuclear arms control. *International Organization*. 1992. Vol. 46. No. 1. P. 101–145.
30. Andreas P., Price R. From war fighting to crime fighting: transforming the American national security state. *International Studies Review*. 2001. Vol. 3. No. 3. P. 31–52.
31. Benton L. A Search for Sovereignty: Law and Geography in European Empires, 1400–1900. Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
32. Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on control of the acquisition and possession of weapons. URL: eur-lex.europa.eu
33. Europol. EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (EU-SOCTA) 2025. URL: europol.europa.eu
34. Posner R. A. Not a Suicide Pact: The Constitution in a Time of National Emergency. Oxford : Oxford University Press, 2006.
35. Small Arms Survey. Weapons Compass. 2025. URL: smallarmssurvey.org
36. Sparrow M. K. The Regulatory Craft: Controlling Risks, Solving Problems, and Managing Compliance. Washington, D.C. : Brookings Institution Press, 2000.
37. UNODC. Organized Crime Dynamics in the Context of the War in Ukraine. 2024. URL: unodc.org

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Резніченко Г. С.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6386-4154**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ОСОБАМИ,
ЗВІЛЬНЕНИМИ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз кримінально-виконавчих засад адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Досліджено правову природу адміністративного нагляду як міжгалузевого інституту, що поєднує елементи кримінально-виконавчого та адміністративного права, а також визначено його місце у системі заходів постпенітенціарного впливу. Розкрито особливості правового статусу осіб, щодо яких встановлюється адміністративний нагляд, та охарактеризовано підстави, порядок і умови його застосування.

Особливу увагу приділено ролі кримінально-виконавчих установ у формуванні підстав для встановлення адміністративного нагляду, зокрема через оцінку поведінки засуджених, ступеня їх виправлення та наявності ознак стійкої криміногенної налаштованості. Проаналізовано проблемні питання розмежування понять «злісне порушення порядку відбування покарання» та «вперто не бажає стати на шлях виправлення». З'ясоване місце поняття «вперто не бажає стати на шлях виправлення», як критерію, що впливає на прийняття рішення щодо доцільності застосування адміністративного нагляду.

Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення критеріїв визначення ступеня виправлення засудженої особи, зокрема «вперто не бажає стати на шлях виправлення». Такий підхід має стимулювати сумлінну поведінку засудженої особи, оскільки з перших днів перебування у місцях позбавлення волі вона матиме взірць тої поведінки, яка є необхідною для кожного окремого випадку змін в умовах відбування позбавлення волі. Відсутність таких критеріїв, усуває можливість адміністрації кримінально-виконавчої установи визначити ступінь виправлення засудженого. Фактично, підставою для встановлення адміністративного нагляду за пунктом «б» ст.3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», виступає лише засудження особи до покарання у виді позбавлення волі за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину або засудження два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини.

Ключові слова: адміністративний нагляд, кримінально-виконавче право, ресоціалізація, поведінка засуджених, позбавлення волі.

Reznichenko H. S. Criminal-executive principles of administrative supervision over persons released from places of deprivation of liberty

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the criminal-executive principles of administrative supervision over persons released from places of deprivation of liberty. The legal nature of administrative supervision as an interdisciplinary institution combining elements of criminal-executive and administrative law is investigated, and its place in the system of post-penitentiary impact measures is also determined. The features of the legal status of persons subject to administrative supervision are disclosed, and the grounds, procedure, and conditions for its application are described.

Particular attention is paid to the role of penal institutions in forming the grounds for establishing administrative supervision, in particular through assessing the behavior of convicts, the degree of their correction, and the presence of signs of persistent criminogenic disposition. The problematic issues of distinguishing the concepts of “malicious violation of the order of serving a sentence” and “stubbornly unwilling to embark on the path of correction” are analyzed. The place of the concept of “stubbornly unwilling to embark on the path of correction” as a criterion influencing the decision-making on the appropriateness of applying administrative supervision is clarified.

The need for legislative consolidation of criteria for determining the degree of correction of a convicted person, in particular «stubbornly unwilling to embark on the path of correction,» is substantiated. This approach should stimulate conscientious behavior of the convicted person, since from the first days of his stay in places of deprivation of liberty he will have a model of the behavior that is necessary for each individual case of changes in the conditions of serving imprisonment. The absence of such criteria eliminates the possibility of the administration of the penal institution to determine the degree of correction of the convicted person. In fact, the basis for establishing administrative supervision under paragraph «b» of Article 3 of the Law of Ukraine «On Administrative Supervision of Persons Released from Places of Deprivation of Liberty» is only the conviction of a person to imprisonment for committing a serious or especially serious crime or being sentenced to imprisonment two or more times for intentional crimes.

Key words: administrative supervision, criminal enforcement law, resocialization, behavior of convicts, imprisonment.

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем сучасної кримінально-виконавчої політики є забезпечення ефективної ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та запобігання рецидивній злочинності. У цьому контексті особливого значення набуває адміністративний нагляд як форма державного контролю за поведінкою таких осіб після їх звільнення. Попри значну роль цього інституту, його правова природа та місце у системі кримінально-виконавчих правовідносин залишаються дискусійними.

Проблематика адміністративного нагляду та постпенітенціарного впливу досліджувалася у працях Конопельського В.Я., Богатирьова І.Г., Шкути О.О., Меркулової В.О., Грищенко О.А., Левченко Ю.О. які звертають увагу на його превентивну спрямованість, а також на необхідність забезпечення балансу між інтересами суспільства та правами людини. Водночас у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення співвідношення адміністративного нагляду та кримінально-виконавчого права, що обумовлює актуальність подальших досліджень.

Метою статті є комплексний аналіз кримінально-виконавчих аспектів адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, а також визначення напрямів удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-виконавчі аспекти адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, становлять важливий елемент системи постпенітенціарного впливу держави на поведінку таких осіб. У сучасних умовах розвитку кримінально-виконавчої політики адміністративний нагляд розгляда-

ється не лише як засіб превенції рецидивної злочинності, але й як інструмент забезпечення поступової ресоціалізації осіб, які відбули покарання.

З позицій кримінально-виконавчого права адміністративний нагляд є своєрідним продовженням реалізації функцій держави у сфері виконання кримінальних покарань. Його зміст полягає у встановленні певних обмежень та обов'язків для піднаглядної особи, а також у здійсненні контролю за дотриманням таких обмежень.

Пункт «б» статті 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01.12.1994 № 264/94-ВР [1] передбачає встановлення адміністративного нагляду за особами, яких засуджені два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства. Проте ні у Законі України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», ні у Кримінально-виконавчому кодексі України, як нормативно-правовому акті, який встановлює правила поведінки із засудженими [2], не надається тлумачення терміну «вперто не бажають стати на шлях виправлення». Проте це поняття є ключовим для встановлення адміністративного нагляду за такою категорією засуджених.

Аналіз кримінально-виконавчого законодавства, дає можливість стверджувати, що законодавець використовує і надає тлумачення лише поняттю «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання», розуміючи під цим: «вживання спиртних

напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів; виготовлення, зберігання, придбання, розповсюдження інших заборонених предметів, участь у настільних азартних та інших іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вчинення дрібного хуліганства; систематичне ухилення від лікування захворювань, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб» [2].

Проте виникає питання: чи можна ототожнювати поняття «вперто не бажають стати на шлях виправлення» та «злісне порушення порядку відбування покарання», чи можна вважати наявність декількох стягнень проявом відсутності бажання стати на шлях виправлення. Для того, щоб визначитися із цими питаннями, спочатку з'ясуємо зміст поняття «виправлення».

У статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України закріплено поняття «виправлення». Законодавець вважає, що це «процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки» [2]. Як справедливо зазначає М. В. Романов, такі елементи виправлення, як позитивні зміни, що повинні відбутися в особистості засудженого, а також готовність до самокерованої правослухняної поведінки не можуть бути регламентовані нормативними актами. Ці елементи перевіряються і мають цінність саме в соціальній та психологічній площині. Позитивні зміни в особистості засудженого – це психологічна категорія, а готовність до правослухняної самокерованої поведінки має сенс у соціальному аспекті [3, с. 190-198]. Вдалою є теза висловлена І. С. Яковець стосовно того, що поведінка є практично єдиним критерієм, за яким оцінюється ступінь відповідності дій людини вимогам, що пред'являються до неї з боку суспільства, і рівень готовності особи вести із цим суспільством конструктивний діалог [4, с. 133]

Незважаючи на те, що «виправлення» є міжгалузевим поняттям, яке використовується у кримінальному та кримінально-виконавчому праві, чітких критеріїв визначення оцінки «виправлення засудженого» не вироблено. Над цією проблемою протягом бага-

тьох років працювали вітчизняні науковці, але досі жоден підхід не визнаний дієвим і універсальним. Незважаючи на численні дослідження. До теперішнього часу показниками виправлення засудженого є сумлінна поведінка, ставлення до праці та навчання.

Закон не визначає ні якісних, ні кількісних показників сумлінного ставлення засудженої особи до праці, сумлінної поведінки. Уважається правильною позиція професора В. О. Меркулової, яка багато років досліджує жіночу злочинність, стосовно того, що до засуджених жінок, які «сумлінно ставляться до праці», «сумлінно поведуться» можна відносити навіть тих, які протягом року мали два і більше стягнення за порушення вимог щодо організації праці, режиму відбування призначеного покарання, за умови, що це незначні правопорушення, які не визначені законом як злісні [5, с. 197]. Це твердження може бути застосоване і до засуджених чоловіків.

Тож тільки законодавче визначення якісних та кількісних характеристик усіх визначених у кримінальних, кримінально-виконавчих нормах понять (сумлінна поведінка, порушник режиму, злісний порушник режиму) надасть можливість чітко визначати в правозастосуванні ті юридичні наслідки, які пов'язані з певним ступенем виправлення, в тому числі і для встановлення підстав для адміністративного нагляду. Вони мають відрізнятися не лише строком відбутого покарання, але й конкретними показниками життєдіяльності засудженої особи під час відбування позбавлення волі. Такий підхід має стимулювати сумлінну поведінку засудженої особи, оскільки з перших днів перебування у місцях позбавлення волі вона матиме взірць тої поведінки, яка є необхідною для кожного окремого випадку змін в умовах відбування позбавлення волі. Засуджений має для себе вирішити доцільність та можливість досягнення такої перспективи, яка за законами педагогіки має бути найближчою, середньою та далекою, проте реальною, як такою, що надає суттєве покращання правового стану особи, залежно від відбутого покарання та поведінки.

У зв'язку із зазначеним особливою актуальності набувають критерії визначення ступеня виправлення. Зазвичай серед різних оцінок

діяльності виправних установ розглядається стан досягнення визначеної кримінальним законом мети покарання – виправлення засудженого, що передбачає такий результат дії кримінального покарання, заходів виховного впливу під час його відбування, коли особа повертається в суспільство і веде правислукняне життя. Складність досягнення цієї мети у місцях позбавлення волі, прогнозів стосовно того, чи дійсно звільняється з установи виправлена особа, стан відсутності ефективної системи критеріїв визначення ступеня досягнення цієї мети становить правову прогалину.

Аналізуючи зміст ст.133 Кримінально-виконавчого кодексу України, можна зробити висновок про те, що злісне порушення порядку відбування покарання слід розглядати як юридично визначену форму протиправної поведінки засудженого, що характеризується систематичністю або грубістю порушень встановленого режиму, наявністю вини у формі умислу та, як правило, фіксується через конкретні дисциплінарні проступки, перелік яких прямо визначений кримінально-виконавчим законодавством. Важливою ознакою такого порушення є його формалізований характер: воно встановлюється адміністрацією установи виконання покарань на підставі конкретних фактів поведінки, що підлягають документуванню та правовій оцінці.

Натомість «вперте небажання стати на шлях виправлення» має більш оціночний і комплексний характер. Це поняття відображає не лише окремі акти поведінки, а загальну спрямованість особистості засудженого, його ставлення до вимог режиму, праці, навчання, участі у виховних заходах та соціально корисної праці. Воно не обмежується наявністю конкретних дисциплінарних проступків, а охоплює стійку негативну установку особи, що проявляється у тривалому ігноруванні можливостей для виправлення, відмові від виконання обов'язків та демонстративному небажанні змінювати свою поведінку.

Ключова відмінність між цими поняттями полягає у їх правовій природі та функціональному призначенні. Злісне порушення є конкретною підставою для застосування заходів дисциплінарного впливу або зміни виду виправної установи, тоді як вперте небажання стати на

шлях виправлення виступає характеристикою особи засудженого, яка враховується при вирішенні питань щодо можливості пом'якшення умов відбування покарання, застосування умовно-дострокового звільнення або встановленні адміністративного нагляду.

Отже, якщо злісне порушення порядку відбування покарання фіксує окремі, хоча й суттєві, прояви протиправної поведінки, то уперте небажання стати на шлях виправлення відображає системну антисоціальну орієнтацію особи, що має більш глибокий зміст і значення для оцінки перспектив її ресоціалізації. Саме тому ототожнення цих понять є методологічно помилковим і може призвести до неправомірного застосування норм кримінально-виконавчого законодавства. Приймаючи до уваги різний зміст цих понять, стає очевидним наскільки необхідне чітке законодавче закріплення критеріїв визначення ступеня виправлення засудженої особи і, в тому числі, критеріїв визначення «вперто не бажає стати на шлях виправлення».

Відсутність таких критеріїв у кримінально-виконавчому законодавстві, призводить до неповного дотримання підстав для встановлення адміністративного нагляду. Оскільки адміністрація кримінально виконавчої установи не має чітких критеріїв для доведення факту «вперто не бажають стати на шлях виправлення», то фактично підставою для встановлення адміністративного нагляду за пунктом «б» ст.3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» буде виступати лише кримінально-правова підстава у виді засудження особи до покарання у виді позбавлення волі за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину або засудження два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини.

Висновки. Отже тільки законодавче закріплення чітких критеріїв поведінки особи, яке буде доводити, що засуджений «не встав на шлях виправлення» та закріплення цих критеріїв на законодавчому рівні дасть можливість у подальшому визначати об'єктивні підстави для встановлення адміністративного нагляду, відповідно до пункту «б» Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
3. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. *Проблеми злочинності*: республік. міжвід. наук. зб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 9. С. 190–198.
4. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
5. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія / Валентина Олександрівна Меркулова. Вид. 2-е. Одеса, НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. 281 с.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13:343.98:355.4

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.29>**Аленін Ю. П.,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-3094-7257

Дабіжа О. А.,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0006-2101-8121

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті досліджено особливості визначення підслідності у кримінальних провадженнях щодо військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану та трансформації системи кримінальної юстиції України. Обґрунтовано, що правильне визначення підслідності є ключовою передумовою забезпечення ефективності досудового розслідування, його своєчасності, повноти та неупередженості, а також важливим елементом гарантування прав учасників кримінального провадження.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння підслідності як правової категорії та умови досудового розслідування. Встановлено, що у вітчизняній доктрині підслідність традиційно розглядається як сукупність встановлених законом ознак кримінального провадження, які визначають компетентний орган досудового розслідування. Підтримано підхід, відповідно до якого підслідність доцільно тлумачити як систему правил визначення уповноваженого органу, що дозволяє узгодити різні наукові позиції.

Досліджено нормативне регулювання підслідності військових кримінальних правопорушень, передбачене ст. 216 КПК України. Встановлено, що формальна визначеність підслідності таких правопорушень за Державним бюро розслідувань є неповною через наявність винятків та колізій із положеннями, що визначають компетенцію Служби безпеки України. Особливу увагу приділено проблемі розмежування підслідності щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 та ст. 435-1 КК України.

Проаналізовано судову практику щодо визначення підслідності, а також її вплив на допустимість доказів у кримінальному провадженні. Встановлено, що порушення правил підслідності може поставити під сумнів допустимість доказів, однак не завжди автоматично тягне за собою їх визнання недопустимими. Виявлено неоднорідність правозастосовної практики щодо визначення органу досудового розслідування у провадженнях за ст. 435-1 КК України та наявність фактичної конкуренції між різними органами.

Зроблено висновок про необхідність усунення законодавчих колізій та уточнення правил підслідності військових кримінальних правопорушень. Запропоновано внести зміни до ст. 216 КПК України з метою чіткого визначення компетенції органів досудового розслідування, зокрема шляхом виключення з підслідності Державного бюро розслідувань кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 та ст. 435-1 КК України. Обґрунтовано, що такі зміни сприятимуть підвищенню правової визначеності та ефективності кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, підслідність, ДБР, СБУ, військові кримінальні правопорушення.

Alenin Yu. P., Dabizha O. A. Peculiarities of determining the subjectivity of military criminal offenses

Abstract. The article examines the features of determining the subject of investigation in criminal proceedings regarding military criminal offenses under martial law and the transformation of the criminal justice system of Ukraine. It is substantiated that the correct determination of the subject of investigation is a key prerequisite for ensuring the effectiveness of the pre-trial investigation, its timeliness, completeness and impartiality, as well as an important element of guaranteeing the rights of participants in criminal proceedings.

The scientific approaches to understanding the subject of investigation as a legal category and the conditions of the pre-trial investigation are analyzed. It is established that in the domestic doctrine, subject of investigation is traditionally considered as a set of legally established features of criminal proceedings that determine the competent body of the pre-trial investigation. The approach is supported, according to which subject of investigation should be interpreted as a system of rules for determining the authorized body, which allows to reconcile different scientific positions.

The normative regulation of the subject of investigation of military criminal offenses, provided for in Article 216 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, is investigated. It was established that the formal certainty of the subjectivity of such offenses under the State Bureau of Investigation is incomplete due to the presence of exceptions and conflicts with the provisions defining the competence of the Security Service of Ukraine. Particular attention is paid to the problem of delimiting subjectivity for criminal offenses provided for in Art. 422 and Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The judicial practice on determining subjectivity, as well as its impact on the admissibility of evidence in criminal proceedings, was analyzed. It was established that violation of the rules of subjectivity may cast doubt on the admissibility of evidence, but does not always automatically entail their recognition as inadmissible. The heterogeneity of law enforcement practice on determining the pre-trial investigation body in proceedings under Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine and the presence of actual competition between different bodies were revealed.

The conclusion was made on the need to eliminate legislative conflicts and clarify the rules of subjectivity of military criminal offenses. It was proposed to amend Art. 216 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to clearly define the competence of pre-trial investigation bodies, in particular by excluding from the jurisdiction of the State Bureau of Investigation of Criminal Offenses, provided for in Art. 422 and Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine. It is substantiated that such changes will contribute to increasing legal certainty and efficiency of criminal proceedings.

Key words: *criminal process, criminal proceedings, jurisdiction, State Bureau of Investigation, Security Service of Ukraine, military criminal offenses.*

Сучасні умови функціонування системи кримінальної юстиції України, зумовлені збройною агресією та запровадженням правового режиму воєнного стану, актуалізують питання ефективної організації досудового розслідування, зокрема у кримінальних провадженнях щодо військових кримінальних правопорушень. Одним із ключових елементів такої організації є правильне визначення підслідності, від якого залежить своєчасність, повнота та неупередженість розслідування. Водночас специфіка військових правопорушень, особливий суб'єктний склад, а також розмежування компетенції між різними органами досудового розслідування зумовлюють наявність як нормативних прогалин, так і практичних труднощів у застосуванні відповідних положень кримінального процесуального законодавства. У зв'язку з цим дослідження особливостей визначення підслідності у вказаній категорії кримінальних проваджень

набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і у прикладному аспектах.

Відповідно до наукових джерел [1, с. 540], підслідність розглядається як одна з необхідних умов провадження досудового розслідування. За визначенням Л.Д. Удалової, загальні положення досудового розслідування становлять сукупність правових норм, закріплених у законі на основі базових засад кримінального процесу, які відображають його сутнісні характеристики та особливості як самостійної стадії. Зазначені положення встановлюють правила, що покликані забезпечити органам дізнання та досудового слідства можливість здійснювати швидко, результативно, всебічне й неупереджене з'ясування всіх обставин кримінального провадження, виконувати завдання цієї стадії, а також гарантувати захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [2, с. 36]. Як обґрунтовано зазначає Ю.І. Кицан, належне

визначення підслідності сприяє повному, всебічному, об'єктивному та своєчасному розслідуванню кримінальних правопорушень, а також унеможлиблює затягування процесу, зумовлене багаторазовою передачею кримінальних проваджень між різними органами досудового розслідування. Інститут підслідності виступає важливим засобом забезпечення законності у сфері кримінального судочинства. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року передбачає неухильне та безумовне дотримання вимог закону всіма установами, підприємствами, організаціями та посадовими особами, зокрема органами досудового розслідування, під час вирішення питань підслідності. Правильне застосування відповідних норм забезпечує реалізацію загальних засад розслідування кримінальних проваджень уповноваженими органами досудового слідства та дізнання [3, с. 18].

А.А. Омаров дійшов висновку, що загалом у науці сформувалося відносно усталене базове тлумачення підслідності, відповідно до якого вона розуміється як сукупність характеристик, за допомогою яких визначається орган досудового розслідування, уповноважений здійснювати розслідування конкретних кримінальних правопорушень [4, с. 14], хоча в доктрині наявні й інші визначення, які дещо відрізняються за своїм текстуальним формулюванням. У зв'язку з цим вчений наголошує, що, попри відсутність чітко закріпленої законодавчої дефініції цього поняття, воно є достатньо усталеним у навчальній та науковій кримінальній процесуальній літературі, а межі його тлумачення серед науковців здебільшого залишаються відносно стабільними. Про це, зокрема, свідчить те, що протягом понад п'ятдесяти років у підходах до визначення підслідності не відбулося істотних змін. Водночас використання у різних дефініціях таких термінів, як «ознака справи», «сукупність ознак справи», «властивість справи» тощо, привертає увагу дослідників [4, с. 14]. При цьому, на думку автора, слід зважати і на те, що в більш спеціалізованих наукових працях, присвячених особливостям кримінального провадження, відсутній чітко виражений акцент на правовій категорії «ознаки кримінального провадження». Так, Л.М. Лобойко

визначає ознаки кримінального провадження як «сукупність установлених законом ознак кримінальної справи, згідно з якими вона віднесена до провадження відповідного органу досудового слідства» [5, с. 175], а М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко – як «сукупність установлених законом ознак справи, відповідно до яких вона належить до відання того чи іншого органу розслідування» [6, с. 210]. В. Вапнярчук тлумачить підслідність як сукупність визначених кримінальним процесуальним законом ознак кримінального провадження, на підставі яких воно відноситься до компетенції конкретного органу досудового розслідування [7, с. 276], тоді як М.А. Погорецький та В.О. Гринюк розглядають її як сукупність установлених законом ознак кримінального провадження, залежно від яких законодавець зараховує його до повноважень відповідного органу досудового розслідування [8, с. 62] тощо.

Проаналізувавши підходи різних вчених О.Л. Пришедко дійшов висновку, що підслідність доцільно розглядати як «сукупність правил, за допомогою яких визначається орган, що буде здійснювати досудове розслідування. Сама по собі підслідність виступає в якості однієї з умов досудового розслідування, водночас її не можна ототожнювати з ознаками кримінального провадження. Ознаки, які передбачені окремими нормами КПК України, напряду впливають на визначення підслідності, проте саме підслідність визначає перелік цих ознак, які мають бути врахованими уповноваженими учасниками кримінального процесу» [9, с. 57]. Власне така позиція виглядає найбільш виваженою, адже вона органічно поєднує всі попередньо висловлені підходи, при цьому слід погодитись, що сама по собі підслідність не виступає як ознака кримінального провадження, адже не підслідність визначає кримінальне провадження (та, відповідно, його особливості), а кримінальне провадження встановлює, хто саме буде проводити його розслідування.

Хоча ст. 216 КПК України відносно чітко визначила підслідність кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, проте така чіткість є оманливою і більш детальний аналіз відпо-

відних положень кримінального процесуального законодавства вказує на низку проблем, які повинні бути вирішені законодавцем. Так, відповідно до п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України, всі кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) підслідні Державному бюро розслідувань, крім кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 КК України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості». В цілому на цьому можна було зупинити аналіз підслідності військових кримінальних правопорушень, адже п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України має бути достатньо для відповіді на питання, хто розслідує кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Проте в ч. 2 ст. 216 КПК України зазначено, що СБУ, крім інших, здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 КК України, а також ст. 435-1 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю». Дана стаття була додана в КК України у 2022 році, тоді ж відповідні зміни були внесені і в ч. 2 ст. 216 КПК України, тобто в положення, які регулюють підслідність СБУ. Проте законодавець з невідомих нам причин не вніс відповідні зміни до п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України. Дійсно, в даному випадку можна вести мову, що має місце звичайна помилка, адже сама норма з'явилась відносно недавно. В той же час ця помилка створює пряму колізію між положеннями ст. 216 КПК України та може бути підставою для скарг зі сторони підозрюваного чи обвинуваченого. Верховний Суд зазначає, що «у кримінальному процесуальному праві загальновизнаними є такі критерії допустимості доказів: належне джерело; належний суб'єкт; належна процесуальна форма; належна фіксація; належна процедура; належний вид способу формування доказової основи. В аспекті належного суб'єкта, у тому числі, слід розглядати і орган досудового розслідування. Згідно з ч. 1 ст. 86 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Докази мають

бути отримані тільки уповноваженими на це особами (органами); способами і засобами, які призначені для одержання певних доказів; у процесі отримання доказів мають бути дотримані вимоги закону, що визначають порядок проведення конкретних дій, їхню послідовність, склад учасників; докази мають бути закріплені належним чином» [10]. Таким чином отримання доказів неуповноваженим суб'єктом (в тому числі і через порушення правил підслідності) може тягнути за собою визнання отриманих доказів недопустимими. В даному випадку використовується слово «може», а не «буде», адже, наприклад АП ВАКС в іншому судовому рішенні зазначала, що неправильно визначена підслідність необов'язково буде тягнути за собою визнання всі отриманих доказів недопустимими: «порушення правил підслідності, навіть якщо воно мало місце, автоматично не може вважатися порушенням права на захист, оскільки ані Конституція України, ані положення національного законодавства, ані положення будь-яких міжнародних договорів, що визначають стандарти справедливого розгляду в кримінальних справах, не передбачають права особи вимагати проведення розслідування певним органом. Право на захист передбачає, що процесуальні можливості, необхідні для захисту від обвинувачення, має бути забезпечено будь-яким органом, який проводить розслідування, однак, хоч би якими широкими були його межі, воно не сягає так далеко, щоб надати стороні захисту можливість контролювати, який орган буде проводити розслідування. Внесення права на розслідування органом, визначеним статтею 216 КПК України, до складу фундаментальних прав особи є невиправданим. Висновок про недопустимість доказів, отриманих із порушенням правил підслідності (якщо це мало місце), не може ґрунтуватися на положенні, передбаченому пунктом 2 частини 3 статті 87 КПК України» [11].

На момент написання даної наукової роботи судова практика в частині визначення підслідності кримінального правопорушення, передбаченого ст. 435-1 КК України є неоднорідною. Так, наявно багато прикладів, коли відповідне кримінальне правопорушення

розслідують уповноважені особи СБУ. Проте також є судові рішення, в яких органом досудового розслідування за ст. 435-1 КК України виступає ДБР. Таким чином наразі на практиці існує досить серйозна плутанина з визначенням органу, якому підслідне відповідне кримінальне правопорушення. Хоча навіть в цій плутанині можна помітити певні закономірності. Так, ДБР, як правило, фігурує в рішеннях, пов'язаних із невнесенням відомостей до ЄРДР за ст. 435-1 КК України. Тобто мова йде не стільки про підслідність, визначену прокурором, скільки про підслідність на початковому етапі досудового розслідування, яка фактично визначається особою, яка подає заяву або повідомлення про кримінальне правопорушення (проте твердження, що ДБР фігурує тільки в таких провадженнях теж неправильне, адже є велика кількість і інших прикладів, які не стосуються відмови у внесенні відомостей до ЄРДР). В той же час є приклади судових рішень, відповідно до

яких кримінальне правопорушення, яке розслідувалось ДРБ, було передано уповноваженим посадовим особами СБУ за постановою прокурора про зміну підслідності [12; 13; 14]. Таким чином прокуратура намагається виправити наявну на даний момент в практиці плутанину та передає такі кримінальні провадження саме до СБУ, а не ДБР. В пояснювальній записці до законопроекту не пояснюється, чому цим кримінальним правопорушенням повинна займатись Служба безпеки України, проте з аналізу судової практики стає очевидно, що прокурори визнають підслідність ст. 435-1 КК України саме за цим органом досудового розслідування.

Тому пропонуємо внести зміни до ст. 216 КПК України та викласти п. 3 ч. 4 в наступній редакції: «3) проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтями 422 та 435-1 Кримінального кодексу України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процес України : підручник / за ред. С.В. Ківалова та М.С. Цуцкірідзе. Одеса : видавництво «Юридика», 2023. 1104 с.
2. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Особлива Частина: Підручник. К.: Кондор, 2005. 280 с.
3. Кицан Ю.І. Підслідність кримінальних справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 192 с.
4. Омаров А.А. Інститут підслідності в кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 200 с.
5. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Істина, 2005. 456 с.
6. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: [Підручник] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. К.: Либідь, 1999. 536 с.
7. Кримінальний процес : підручник / за ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило, В.М. Трофименко. Харків : Право, 2018. 584 с.
8. Погорецький М.А., Гринюк В.О. Визначення прокурором підслідності кримінального провадження. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 60–68.
9. Пришедко О.Л. Нереабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження при розслідуванні податкових кримінальних правопорушень: дис. ... докт. філос.: 081. Одеса, 2025. 214 с.
10. Постанова ККС ВС від 24.05.2021, справа № 640/5023/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>
11. Ухвала Вищого антикорупційного суду України від 19.07.2021, справа № 517/639/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98499651>
12. Ухвала слідчого судді Корольовського районного суду міста Житомира від 16.10.2025, справа № 296/11541/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131132746>
13. Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 26.07.2023, справа № 759/13554/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112421559>
14. Ухвала слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 04.12.2025, справа № 591/13730/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132340994>

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Бондар В. С.,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-1552-4555

Лук'яненко С. М.,

аспірант
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0009-0000-2904-9754

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОКАЗУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. Дана наукова стаття присвячена особливостями використання методу ідентифікації як інструменту доказування воєнних злочинів. Зазначено, що стаття 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначає коло об'єктів (обставин), які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення тощо). Саме вони встановлюють обставини за їх відображеннями (слідами), тобто, по суті проводять ідентифікацію в тих межах, у яких вони є необхідними для здійснення правосуддя та розв'язання задач оперативно-розшукової/контррозвідальної діяльності. Крім того, в багатьох випадках необхідно встановлювати тотожність й інших різних об'єктів (людини за ознаками голосу, зовнішності, слідами рук, ніг, предметів за їх частинами, вилученими з місця події, ознак місцевості за певними ознаками/орієнтирами тощо).

Висвітлено місце та роль у здійсненні ідентифікаційного пошуку матеріалів з перспективною використання у доказуванні воєнних злочинів автоматизованих інформаційних систем та програмних продуктів, які:

- дозволяють здійснювати перевірку осіб з метою встановлення наявності сторінок у соціальних мережах, мережі Telegram (у тому числі телеграм-груп), телефонів, установчих даних, родичів та друзів, наявності інформації щодо розміщених оголошень, уподобань, а також пошуку за фото;
 - надають можливість перевірки фото особи на наявність інформації у мережі Інтернет (як соціальні мережі, так і відкриті Інтернет-сторінки, відео-хостинги тощо);
 - надають можливість здійснення пошуку просторових та часових причинно-наслідкових зв'язків між подіями (загибель/нанесення ракетного удару – обстановка), що мають значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками злочинів, передбачених ст. 438 КК України;
 - дозволяють ідентифікувати військовослужбовців зс рф, що перебували у місцях, з яких здійснювалися пуски засобів ураження по території України у порушення норм міжнародного гуманітарного права.
- Сформульовані пропозиції щодо подальших наукових розвідок у даному напрямі.

Ключові слова: воєнні злочини, докази, доказування, ідентифікація, кримінальне провадження, судово експертиза.

Bondar V. S., Lukyanenko S. M. Identification as a tool for proving war crimes

Abstract. This scientific article is devoted to the peculiarities of using the identification method as a tool for proving war crimes. It is noted that Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine) defines the range of objects (circumstances) that are subject to proof in criminal proceedings (time, place, method and other circumstances of committing a criminal offense, the

guilt of the accused in committing a criminal offense, the form of guilt, the motive and purpose of committing a criminal offense, etc.). It is they who establish the circumstances by their reflections (traces), that is, in essence, they carry out identification within the limits in which they are necessary for the administration of justice and the solution of the tasks of operational-search/counterintelligence activities. In addition, in many cases it is necessary to establish the identity of other various objects (people by voice, appearance, traces of hands, feet, objects by their parts removed from the scene of the incident, signs of the area by certain signs/landmarks, etc.).

The place and role in the implementation of identification search of materials with the prospective use in proving war crimes of automated information systems and software products is highlighted, which:

- allow checking individuals in order to establish the presence of pages in social networks, the Telegram network (including Telegram groups), phones, identification data, relatives and friends, the presence of information on placed ads, preferences, as well as search by photo;
- provide the ability to check a person's photo for the presence of information on the Internet (both social networks and open Internet pages, video hosting, etc.);
- provide the opportunity to search for spatial and temporal causal relationships between events (death/missile strike – situation), which are important for establishing circumstances that are subject to proof in criminal proceedings opened on the grounds of crimes provided for in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine;
- allow identifying servicemen of the Armed Forces of the Russian Federation who were in places from which weapons of destruction were launched on the territory of Ukraine in violation of the norms of international humanitarian law.

Proposals are formulated for further scientific research in this area.

Key words: war crimes, evidence, proof, identification, criminal proceedings, forensic examination.

Постановка проблеми. Чотири роки повномасштабної війни та дванадцять років агресії російської федерації проти України зафіксували безпрецедентну мужність та єдність українського суспільства у боротьбі з рашизмом. Розслідування воєнних злочинів на сьогодні залишається одним із пріоритетних завдань нашої країни в умовах все більшої цифровізації сучасного світу, а також розширення географії цифрових слідів, які можливо фіксувати за допомогою сучасних підходів, методів та технологій штучного інтелекту, розпізнавання образів тощо. Зазначене реалізовано у тому числі через OSINT, GEOINT (розвідка з відкритих джерел, розвідка за допомогою роботи з картами, зображеннями та геопросторовими даними), а також спеціалізовані програмні продукти.

Однією з головних задач системи заходів, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» [15], «Про контррозвідувальну діяльність» [14], а також порядком проведення відповідно до КПК України негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) є своєчасне виявлення та встановлення (ідентифікації) суб'єктів вчинення відповідних кримінальних правопорушень з числа громадян інших держав, а також використаних ними засобів, речей і документів. У вирішенні даної задачі важлива роль

належить комплексному використанню оперативних сил та засобів, сучасних технологій, інформаційно-аналітичних систем, баз та банків даних, а також автоматизованих засобів отримання та обробки інформації.

Терміном «ідентифікація» широко користуються вчені різних галузей знань. Фізики говорять про ідентифікацію елементарних часток, хіміки – про ототожнення хімічних елементів, медики – про ідентифікацію клітин тощо.

Стаття 91 КПК України визначає коло об'єктів (обставин), які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення тощо).

Уповноваженими особами, які мають здійснювати функцію кримінального переслідування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії є прокурор, слідчий, оперативний співробітник за його дорученням (або в рамках оперативно-розшукової/контррозвідувальної справи), прокурор. Саме вони встановлюють обставини за їх відображеннями (слідами), тобто, по суті проводять ідентифікацію в тих межах, у яких вони є необхідними для здійснення правосуддя та розв'язання задач

оперативно-розшукової/контррозвідальної діяльності. Крім того, в багатьох випадках необхідно встановлювати тотожність й інших різних об'єктів (людини за ознаками голосу, зовнішності, слідами рук, ніг, предметів за їх частинами, вилученими з місця події, ознак місцевості за певними ознаками/орієнтирами тощо).

Крім того, обставини, які підлягають з'ясуванню, – це не тільки результат синтезу кримінально-процесуальних приписів щодо визначення предмета доказування в кримінальному провадженні, передбачених ч. 1 ст. 91 КПК України, а також кримінально-правових і криміналістичних характеристик кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України, зокрема, з-поміж інших встановленню підлягають:

- анкетні дані, займана посада за постійним місцем служби підозрюваного з числа командування зс рф, яким прийнято рішення щодо здійснення ракетного удару по цивільному об'єкту, а також доведено вказане рішення безпосередньо до підлеглих командирів, військовослужбовців (прізвище, ім'я та по батькові, дата і місце народження, громадянство, освіта, сімейний стан, місце реєстрації і проживання, паспортні дані, контактні номери телефонів, місце служби, функціональні обов'язки);

- вид військового об'єднання, ким здійснюється управління підрозділом (наприклад, очолюваний суб'єктом кримінального правопорушення Південний військовий округ зс рф є міжвидовим стратегічним територіальним об'єднанням зс рф, управління яким здійснює Генеральний штаб відповідно до рішень Міністерства оборони рф на підставі стратегічного задуму застосування зс рф, затвердженого верховним головнокомандувачем);

- військові підрозділи, які були підконтрольні суб'єкту вчинення кримінального правопорушення у зв'язку із займаною ним посадою на момент нанесення ракетного удару;

- місце знаходження зс рф, якими був здійснений запуск ракети по визначеній інфраструктурі;

- озброєння (вид, вражаюча здатність, маса вибухової частини тощо), яке мали від-

повідні об'єднання, з'єднання, частини і підрозділи, місця їх постійної дислокації, а також місця дислокації станом на момент нанесення ракетного удару;

- повні назви видів озброєння, якими нанесений удар по цивільному об'єкту (марка, бортовий номер, найменування військової частини, на обліку якої перебувають), ідентифікація за класифікацією (за конструктивними ознаками та за траєкторією польоту; за її стартовою платформою тощо);

- назва і кількість боєприпасів, які були використані зс рф під час здійснення удару;

- належність зруйнованих (пошкоджених) будівель до реєстру нерухомих пам'яток України за встановленими категоріями, наявність відповідних охоронних номерів, загальна площа, адреса, власник будівлі, чи розміщувалися в будівлі на правах власності чи оренди установи, підприємства, організації;

- функції, які здійснювалися певними установами, підприємствами та організаціями;

- кількість осіб, які загинули, отримали поранення різного ступеню тяжкості в результаті вибуху ракети та руйнування конструктивних елементів споруди, загальна кількість осіб, як перебували в адміністративній будівлі станом на час влучання ракети;

- правові підстави та військову необхідність нанесення підрозділами зс рф у певний час ракетного обстрілу по цивільному об'єкту, який захищено нормами міжнародного гуманітарного права;

- факт усвідомлення співучасниками нападу, що використаний ними засіб ураження, враховуючи його тактико-технічні характеристики, а також місце розташування об'єкта нападу та його функціональне призначення, потягне за собою втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та шкоду цивільним об'єктам, які будуть надмірними щодо конкретної і безпосередньої воєнної переваги, якої передбачалося таким чином досягти;

- чи вживалися суб'єктом командної відповідальності та підпорядкованими йому військовослужбовцями зі складу відповідного підрозділу при плануванні нападу із застосуванням ракетно-артилерійського озброєння

запобіжні заходи для захисту цивільного населення, передбачені ст. 57 Додаткового протоколу I;

– чи впливало виведення зі строю українських військовослужбовців на перебіг бойових дій, чи потягло воно за собою конкретну та безпосередню воєнну перевагу РФ, зокрема до зупинення виконання військових функцій підрозділами ЗСУ, загибелі чи поранення командирів, до дезорганізації роботи військових підрозділів ЗСУ, прориву фронту російськими військами, захоплення ними територій тощо [5, с. 102-110].

З метою встановлення зазначених обставин, з-поміж іншого актуальним є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, використання технічних можливостей ЗСУ (ГУР МОУ) та спецслужб України, зокрема інформації, що міститься в інформаційних системах «Промінь», «Промінь+», «Стрибо», «Палантір» та ін.

Як приклад слід зазначити, що у даних кримінальних провадженнях аудіоперехоплення ворога використовувалися та використовуються як джерела доказів на загальних підставах, як і результати проведення оперативно-розшукових/контррозвідувальних (ст. 99 КПК України) та інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 256 КПК України).

Авторами здійснено вибіркового контент-аналіз рішень судів першої інстанції за статтею 438 КК України «Воєнні злочини», ухвалених за 2024-2025 роки, а також відповідних наукових розвідок, здійснених авторами монографії «Цифрова криміналістика та її роль у формуванні доказової інформації в умовах воєнних дій» [17]. Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що під час судових розглядів кримінальних проваджень за обвинуваченням осіб у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 «Воєнні злочини» КК України, судами першої інстанції України були досліджені такі докази:

1) показання: свідчення, надані у кримінальних провадженнях військовополоненими, звільненими з російського полону українськими військовими та цивільними особами, а також іншими учасниками кримінального провадження (потерпілими, представниками

потерпілих, свідками, підозрюваними);

2) речові докази:

– мобільні телефони;
– вогнепальна зброя та боєприпаси до неї;
– інформативні залишки авіаційних бомб, уніфікованих модулів планерування та корекції, компоненти БПЛА (перетворювачі потоку, сигнальні реле, мікроконтролери, аудіо/відеокодери, частотні пристрої, вентильні матриці, камери з оптичним зумом, модулі передавального оптичного енодера тощо). Наприклад, у березні 2024 року підрозділами ЗСУ на території Сумської області був виявлений, ймовірно, російський ПТРК, який був доставлений для проведення дослідження. Зокрема польова дослідницька команда САР задокументувала його та його компоненти.

08 липня 2024 року Nexperia надала відповідь на офіційний запит САР щодо відслідковування від 03 липня 2024 року. Ця відповідь підтверджує, що:

– Nexperia протягом 16-го тижня 2023 року виготовила гексбуфери 74HC4050 з кодом партії «C2Z497», що є предметом запиту САР щодо відслідковування;

– Nexperia продала цю партію пристроїв трьом дистриб'юторам:

a. 7 500 одиниць компанії Avnet (Німеччина);

b. 31 168 одиниць компанії Future Electronics (Німеччина);

c. 2 500 одиниць компанії Mouser (США);

– Mouser повідомила Nexperia, що 24 серпня 2023 року вона продала гексбуфери 74HC4050 з кодом партії «C2Z497» компанії IcGoo Group Limited (Гонконг) та Megasan Elektronik Ticaret Ve Sanayi A.Ş. (Туреччина) до того, як одержувачі були внесені до Списку спеціально визначених громадян та заблокованих осіб OFAC;

3) документи:

протоколи слідчих (розшукових) дій:

– оглядів:

a) інтернет-ресурсів:

– відкритих інформаційних джерел (сторінок російських інформаційних ресурсів мережі Інтернет) за міжнародним стандартом «Берклі», за результатами яких встановлено та підтверджено біографічні дані про осіб, у тому числі відомості про освіту та військову

кар'єру; їх фотографії; учбову установу та її випускників; посади, які вони обіймали на період вчинення злочину; окупацію населених пунктів військовослужбовцями зс рф; відомості про підрозділи збройних сил російської федерації;

– публікацій медіа, соціальних мереж, телеграм каналів (російських і українських), у яких зафіксовано маршрути проходження бойової техніки, види наявного озброєння та інше;

– загальнодоступних сервісів мережі Інтернет, відповідно до яких, оглянуто веб-сайти з інформацією щодо фактів переправлення військової техніки зс рф в напрямку кордонів України та окупованих територій;

– інтернет-сервісу SecureWatch, який надає доступ до супутникових знімків компанії «MAXAR», на електронній мапі зокрема було знайдено місце розташування об'єкту;

– відеоматеріалу, розміщеного на російському онлайн-сервісі Rutube;

б) предметів:

– відеозаписів й додатків до протоколів, на яких зафіксовані факти та обставини вчинення конкретними військовослужбовцями рф воєнних злочинів. Так, на відеозаписах зафіксовані обставини вбивства цивільних осіб військовослужбовцями збройних сил рс рф. Відеозаписи були вилучені з камер відеоспостереження, відеореєстраторів, квадрокоптера;

– мобільних телефонів, при дослідженні інформаційного середовища яких було виявлено: у додатку «Google фото» на особистому акаунті були наявні відеозаписи, здійснені на військових позиціях, фотографії наслідків перебування військовослужбовців рф на території України; інформацію з інтернет додатків (месенджера) «Телеграм» та ін.;

– трофейної командно-штабної документації та майна зс рф та інших військових формувань;

в) речей і документів:

– компакт-диску CD-R, на якому містився звіт організації Truth Hounds щодо розслідування удару Миколаївській ОДА 29 березня 2022 року; відеозапис виступів командування зс рф;

г) місця події – обстрілів;

г) трупа;

– **пред'явлення особи для впізнання за фотознімками;**

– **протоколи НСРД:** зняття інформації з електронних інформаційних систем, а саме отримання інформації з електронної поштової скриньки щодо вчинення воєнного злочину (розмов у період часу щодо планування, корегування та обговорення наслідків ракетного удару по певних цивільних об'єктах); в ході проведення яких були зафіксовані телефонні розмови під час яких обвинувачені особи ідентифікували себе та називали всі свої анкетні дані, а також повідомили, що вони є дійсно військовослужбовцями зс рф;

– **протоколи, складені в результаті збирання доказів при проведенні інших процесуальних дій (ч. 2 ст. 93 КПК України), зокрема протоколи тимчасового доступу до речей і документів**, а саме до інформації про зв'язок абонентів операторів мобільного зв'язку, які перебували в зоні дії базових станцій на місці вчинення злочину, та якими встановлено, що мобільні телефони обвинувачених осіб знаходились на місці вчинення злочину, в тому числі у попередні дні;

– **документи, отримані від оперативних підрозділів на виконання доручень слідчого у кримінальному провадженні (ст.ст. 40, 41 КПК України):**

– довідка про результати радіотехнічного обстеження, відповідно до якої було встановлено, що ділянка місцевості «...» перебуває у зоні обслуговування операторів мобільного зв'язку базових станцій; дані радіоперехоплень; інформація від розвідувальних органів;

– матеріали оперативно-розшукових заходів щодо проведення радіорозвідки та аналізу інформації операторів мобільного зв'язку щодо визначення базових станцій;

– матеріали роботи оперативного підрозділу, якими встановлено: ймовірних осіб, причетних до вчинення злочину, зокрема їх анкетні дані, фотозображення, посилання на соціальні мережі, їх родинні зв'язки; документи, які підтверджують особу обвинуваченого, згідно інформації, яка міститься в Автоматизованій системі «російський паспорт»; базові станції мобільного зв'язку, які діють на місці вчинення злочину [17, с. 101-103].

4) висновки експертів:

- судово-портретних, судово-фототехнічних, судово-дактилоскопічних експертиз, якими ідентифікувалися особи та ділянки місцевості за відповідними ознаками;

- судово-медичних експертиз, при проведенні яких був встановлений ступінь тілесних ушкоджень, а також механізм їх утворення;

- будівельно-технічних експертиз, якими встановлювалися технічний стан пошкоджених будівель, а також вартість відновлювальних робіт внаслідок пошкоджень, які були спричинені в результаті влучення крилатої ракети в будівлю;

- військової експертизи, якими встановлювався рівень прийняття рішення та віддання наказу щодо застосування крилатої ракети 9М727 «Іскандер-К» задля обстрілу адміністративної будівлі, а також відсутність військової доцільності в обстановці, що склалася на застосування даного засобу ураження.

В розробці науково обґрунтованих методів та засобів виявлення та доведення винуватості осіб, а також речей, які вони використовують під час підготовки та скоєння кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів безпеки (ст. 216 КПК України) певну допомогу надає криміналістика, зокрема, теоретичні положення та практичні рекомендації вчення про криміналістичну ідентифікацію. Дане вчення визначає загальні принципи встановлення тотожності матеріальних об'єктів, явищ і процесів за їх слідами та іншими відображеннями.

Які проблеми практики актуалізують продовження розвідок у цьому напрямі? Дозволимо собі стверджувати, що до них відносяться:

- особливості використання алгоритмів штучного інтелекту та сучасних технологій обробки інформації, яка була отримана в результаті її зняття з електронних комунікаційних мереж, аудіо-, відеоконтролю особи;

- застосування сучасних інструментів для здійснення OSINT, GEOINT з метою аналізу інформації, яку отримано з електронних інформаційних систем (в тому числі з акаунтів соціальних мереж, Інтернет-месенджерів, електронної пошти тощо) на предмет іденти-

фікації осіб, встановлення їх зв'язків, місцезнаходження, інших відомостей, які складають предмет доказування у кримінальному провадженні;

- ідентифікація ланцюгів постачання електронних компонентів (контролерів та навігаційних модулів, які містять алгоритми польоту, координати цілей та точки зльоту (пуску) засобів ураження);

- ідентифікація засобів ураження (неправильна ідентифікація, наприклад, «Кинджал» замість «Іскандер-М», призводить до некоректної кваліфікації злочину в частині місця і дальності пуску та задіяних підрозділів ворога).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчення про судову ідентифікацію пов'язано з іменами представників київської, одеської, львівської та харківської шкіл криміналістики: Т.В. Будко, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, В. Колесника, І.В. Котюка, М.Я. Сегая, Р.Л. Степанюка, В.Ю. Шепітька, Ю.Ю. Ярослава та інших науковців та практиків. В контексті використання Osint-методів суттєвий доробок пов'язується з працями А.О. Антощука, Д.О. Афоніна, І.В. Гловюк [16], І.Г. Каланчі, В.А. Колесника, Т.О. Ковалю [5, с. 102-110], Л.О. Кульчицької [3; 7, с. 97-101], О.П. Метелева [8, с. 177-182], М.А. Погорецького [9, с. 239-255; 10, с. 239-255; 11, с. 215-274], Є.О. Русінова, О.С. Тарасенка, О.О. Торбаса, Д.М. Цехана, К. Шевчишеної, В.М. Шевчука, С.С. Чернявського, Ю.М. Чорноус та ін. Опубліковані ними роботи стали справжнім стимулом розробки вітчизняними криміналістами широкого кола питань методології пізнання, методики дослідження та процесу доказування тотожності у кримінальному судочинстві.

Водночас, актуалізовані тенденції зміни кримінальної політики України, як закономірної реакції на повномасштабну збройну агресію російської федерації проти України, зумовили подальше плідне вдосконалення теорії судової ідентифікації. Саме тому судова ідентифікація, як багатогранний й складний процес пізнання, дослідження та доказування, становить собою одну з найбільш актуальних проблем української криміналістики.

Викладення основного матеріалу. Термін «криміналістична ідентифікація» має декілька значень. Цим терміном позначають:

- завдання дослідження, яке визначається як встановлення тотожності;

- процес встановлення тотожності. Як і будь-який пізнавальний процес, він має певну структуру, котра включає в себе або дві стадії: групову ідентифікацію (встановлення групової належності) та індивідуальну ідентифікацію (встановлення індивідуальної тотожності), або процес закінчується на першій стадії, якщо метою є класифікаційне дослідження чи коли індивідуальне ототожнення за якимись причинами не є можливим;

- окремо-науковий (спеціальний) метод криміналістики як спосіб пізнання (дослідження) або підхід наближення до дійсності, з урахуванням найважливіших відмінних особливостей явищ, що вивчаються та закономірностей їх розвитку. Метод криміналістичної ідентифікації є вельми специфічним, він не виключає, а передбачає використання при пізнанні тотожності інших, як загальнонаукових (спостереження, порівняння тощо), так і деяких спеціальних методів (класифікація, діагностика). Він має прояв у конкретних методиках, рекомендаціях та алгоритмах, які визначаються характером ототожнюваного об'єкта. Так, існують експертні методики ототожнення об'єктів за їх матеріально-фіксованим відображенням; методика процесуальної ідентифікації об'єкта за розумовим образом, яка являє собою такі, що базуються на детально розробленій в КПК процедурі пред'явлення для впізнання тактичній рекомендації з підготовки та проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Як зазначалось вище, суб'єктом судової ідентифікації може бути будь-яка особа, яка здійснює доказування у кримінальному провадженні: слідчий (оперативний співробітник за його дорученням), прокурор, судовий експерт, спеціаліст, слідчий суддя та суд. Процесуальна форма ідентифікації залежить від тієї слідчої (розшукової) дії, в рамках якої вона здійснюється, – огляду, пред'явлення для впізнання, судової експертизи, спостереження за особою, річчю або місцем, контролю за вчиненням злочину та ін. Відповідно,

розрізняють оперативну, слідчу, експертну та судову форми ідентифікації.

Виокремлюючи вказані форми ідентифікації, слід урахувати, що кожен із суб'єктів ідентифікації вирішує питання про тотожність на певному фактичному рівні, а результати мають різне доказове значення.

Експерт (спеціаліст) вирішує питання про тотожність на підставі виявлення, порівняння та оцінки ідентифікаційних ознак та властивостей порівнюваних об'єктів. Слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд вирішують питання про тотожність на підставі всієї зібраної у кримінальному провадженні ідентифікаційної інформації – ідентифікаційної підсистеми доказів. Так, для встановлення особи, яка перебувала на місці кримінального правопорушення, досліджуються сліди його зовнішності та використані засоби (зброя, вибухові пристрої, носії електронних доказів: засоби спостереження (окуляри з прихованими відеокамерами), телефони з відповідними додатками тощо), зафіксовані відеокамерами на місці злочину, сліди взуття на місці злочину, частки ґрунту, які збереглися на підшві та рантах взуття, частки, протоколи обшуків та вилучені під час їх проведення комп'ютерна техніка, накопичувачі інформації, встановлюється можливість відображення координат на навігаційній місцевості автомобіля, їх співпадіння з місцевістю, трафіки мобільних з'єднань підозрюваного, які підтверджують його перебування на певній ділянці місцевості. Критично важливим етапом є апаратна ідентифікація, яка полягає у вилученні електронних пристроїв із обов'язковою процесуальною фіксацією їхніх унікальних ідентифікаторів (IMEI та MAC-адрес). Призначення в подальшому комп'ютерно-технічної експертизи такого пристрою дозволяє підтвердити достовірність отриманих доказів щодо здійснення транзакцій саме з цього гаджета. Паралельно здійснюється аналіз мережних слідів: вивчення IP-адрес дає змогу прив'язати цифрові транзакції до конкретної фізичної геолокації підозрюваного у момент вчинення злочину. Окремо слід зазначити про результати проведення НСРД, якими фіксуються дані факти: аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних кому-

нікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу), спостереження за особою, річчю або місцем.

При цьому висновок експерта про тотожність слідів взуття або особи за ознаками зовнішності є лише елементом ідентифікаційної підсистеми доказів. Використовуючи інші докази, які складають вказану підсистему, слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд перевіряють висновок експерта та доповнюють інформацію, що міститься в ньому. В цій системі для вирішення питання про тотожність можуть бути використані також ймовірнісні висновки експертів та висновки про родову тотожність.

Сучасне уявлення про особу базується на тому, що її структура включає в себе сукупність відносно постійних соціальних, біологічних, психологічних властивостей людини, які знаходяться в єдності. Тому в криміналістичній практиці з метою ототожнення людини використовується така система ідентифікаційних полів: зовнішня будова, її субстанціональні властивості та функціонально-динамічні властивості.

В процесі ідентифікації людини, особливо на початку її здійснення, можливість використання інформації про всі властивості людини існує лише в окремих ситуаціях. Насамперед, можливо оперувати тими даними, які відобразились у конкретній ситуації, що потребує проведення ідентифікації. Подібна інформація або містить дані про ознаки зовнішності людини, або це сліди, нею залишені, або це частини тіла, одягу людини, фрагменти її тканин, інші об'єкти біологічного походження.

Оскільки не завжди вдається досягти кінцевого результату використовуючи якесь одне ідентифікаційне поле, встановлення за ознаками зовнішності доповнюється та перевіряється експертною ідентифікацією ознак обличчя, голосу, слідів рук людини, зубів або будовою її ДНК. Тільки тоді, коли ці процеси доповнюють один іншого та в підсумку суб'єкт ідентифікації виявляє сукупність ознак, що індивідуалізують дану конкретну людину, можна вважати ототожнення завершеним.

Практика встановлення особи потерпілого або підозрюваного в контексті вчинення воєнних злочинів свідчить, що процес ідентифікації стає найбільш результативним при комплексному використанні всіх доступних ідентифікаційних полів людини. Виходячи з такого вектору (стратегії) ідентифікації, необхідно мати знання про інформаційну значущість окремих ідентифікаційних полів, з урахуванням доступності матеріалу, який їх відображує, а також їх місцем у структурі особи.

Вдосконалення методик OSINT, GEOINT-аналізу, криміналістичних (зокрема, фототехнічних, експертизи зброї, портретних та ін.), комп'ютерно-технічних, авторознавчих, семантико-текстуальних, судово-хімічних, судово-біологічних, судово-медичних, ДНК-аналізу, широкого впровадження в практику досудового розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, новітніх методів дослідження цифрових слідів (даних), слугує плідотворним джерелом та одночасно, передумовою подальшого вдосконалення теорії судової ідентифікації.

Зокрема, авторознавча та семантико-текстуальна експертиза останнім часом отримала додатковий стимул розвитку. Це пов'язано зі зростанням практичної потреби органів правопорядку взагалі, та органів безпеки зокрема в дослідженні змісту комунікації, яка здійснюється дистанційно у віртуальному просторі. Електронна комунікація у вигляді обміну в месенджерах та соціальних мережах письмовими та голосовими повідомленнями є максимально доступною, а шляхом листування безпосередньо готуються, вчиняються та онлайн-супроводжуються різні кримінальні правопорушення, зокрема воєнні злочини. Через це актуальним є питання щодо характеристик автора тексту, анонімного або псевдоанонімного, інтерпретації відповідних лексем, які функціонують у рамках інтернет-комунікації. Водночас, докорінно змінився підхід до створення текстів. На процес комунікації впливають функціональні можливості пристроїв та програмно-апаратних засобів, які використовуються співрозмовниками. Зокрема, при аналізі комунікації в месен-

джері необхідно враховувати такі фактори, як: можливість вибору відповіді, швидкість продукування письмового мовлення (можливість швидко написати, а також прочитати повідомлення); наявність кодових слів, фраз – умовностей, пролонгований та неодноразовий (перерваний та відновлюваний) характер текстової взаємодії комунікантів протягом конкретного проміжку часу; можливість обмінюватись зображеннями, графічними файлами, покликаннями, в результаті чого формується складний полікодовий міжособистісний контент.

На відміну від усної розмови, в інтернет-діалозі неможливо «перебити» співрозмовника в процесі мовопородження (як наслідок притаманна відносна змістовна завершеність висловлювань).

Зазначені фактори впливають на розвиток комунікації, на характеристики писемного мовлення автора та мають враховуватися експертом при проведенні авторознавчого дослідження. Таким чином, створення електронного листа в месенджерах має власні особливості, зумовлені, окрім функціональних можливостей програм, діалогічною природою такої комунікації та симбіозом усної та письмової форм мовлення.

Задача ідентифікації автора за матеріалами інтернет-листування відноситься до категорії особливо складних. Складність ідентифікації автора за такими матеріалами зумовлена особливостями інтернет-мовлення, який універсуалізує більшість мовленнєвих та графічних засобів, використовуваних при передаванні мови на письмі.

В якості загальних ознак інтернет-мовлення можна виокремити тенденцію до економії мовленнєвих засобів, використання спеціальних скорочень, сленгу, частотність аграмматизмів, широке використання паралінгвістичних засобів, смайлів, стікерів, які виражають відношення або демонструють дію, що повною мірою має прояв й при продукуванні письмового мовлення в діалогах, що реалізуються з використанням месенджерів.

Перед судовим експертом-авторознавцем постає нелегке завдання пошуку сукупності ознак, які дозволяють ідентифікувати автора. Виокремлення релевантних для криміна-

лістичного дослідження лінгвістичних ознак є можливим лише при розгляді їх у якості функційно навантажених одиниць конкретного контексту (масиву повідомлень при взаємодії з одним і тим самим комунікантом), у якому відображаються індивідуально-особистісні характеристики автора повідомлень, діагностовані на основі його мовленнєвих, графічних та комунікативних уподобань. Важливим є не стільки врахування вживання тих чи інших одиниць у мовленні, а визначення, в яких ситуаціях, при обговоренні яких тем це відбувається; які стратегії виразу волевиявлення, який характер реакції на волевиявлення співрозмовника, що викликає емоції та як вони виражаються, чи є переваги при оформленні висловів у відповідь, що є притаманним для автора при оформленні ініціюючих висловлювань.

Водночас, рівень теоретичних розвідок в цій галузі ще не повною мірою відповідає сучасним вимогам оперативної та слідчої практики. Це пояснюється тим, що основна увага в криміналістиці концентрується на розробці конкретних методів проведення ідентифікаційних експертиз. При цьому не надається належної уваги тому, що різні види досліджень мають єдині методологічні засади, адже в усіх випадках вивчаються взаємопов'язані властивості особи або предмета. Враховуючи викладене, дотепер не визначена система властивостей предметів, зокрема транспортних засобів, ділянок місцевості, які використовуються в процесі ототожнення речі чи ділянки місцевості, не вивчена їх взаємна залежність та не вироблено чіткого поняття даних об'єктів ідентифікації.

Розглядаючи ідентифікацію, головним чином, як метод експертного дослідження, багато криміналістів та експертів випускають з уваги, що встановлення осіб, пов'язаних зі злочинами або розвідувально-підривною діяльністю спецслужб рф, являє собою складову частину оперативного дослідження або процесу доказування у кримінальному провадженні. Внаслідок цього не розробляються практичні рекомендації, які орієнтують оперативного співробітника та слідчого на оптимальні шляхи отримання та документування інформації на етапі внесення її в порядку

ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та використання інформації у процесі доказування.

В умовах збройної агресії українське суспільство стикається з безпрецедентними викликами не лише у воєнній, а й у правовій площині. Масовість, системність та жорстокість вчинюваних воєнних злочинів, зокрема, обстрілів цивільної та критичної інфраструктури, позасудових страт бійців Сил оборони України, вбивств цивільного населення, катувань, депортації українських дітей, викрадення майна тощо – потребують об'єктивного та належного документування з метою подальшого притягнення винних осіб до відповідальності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

За таких обставин правоохоронна система України змушена функціонувати в умовах надзвичайного навантаження. Значна частина воєнних злочинів вчиняється на тимчасово окупованих територіях або в районах активних бойових дій, що унеможлиблює проведення класичних слідчих дій, доступ до місця події, фіксацію обставин та матеріальних слідів злочину тощо.

Реалії сьогодення вимагають від працівників правоохоронних органів та органів досудового розслідування (в першу чергу СБ України) трансформації професійного підходу, формування нової парадигми доказування, ключовим елементом якої у розрізі криміналістичної ідентифікації стає використання цифрових даних та електронних доказів. Вирішального значення для встановлення обставин вчинення воєнних злочинів та ідентифікації осіб, причетних до них, набувають цифрові сліди, зокрема: дані з мобільних пристроїв, супутникові знімки, записи з камер відеоспостереження, матеріали з відкритих джерел (OSINT), інформація з соціальних мереж, різноманітні загальнодоступні та спеціалізовані бази даних, програмні продукти, телекомунікаційні та геолокаційні дані.

Статтею 34 Конституції України, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на власний розсуд. У межах кримінального провадження

здійснення аналізу відкритих джерел інформації регламентовано главою 21 КПК України, зокрема в контексті розкриття порядку проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як зняття інформації з електронних інформаційних систем [4, с. 98-101].

У ч. 3 ст. 214 КПК України закріплено, що проведення досудового розслідування до відкриття кримінального провадження не допускається та тягне за собою відповідну відповідальність (щодо досудового слідства виняток становить лише огляд місця події) [4, с. 98-101].

З іншої сторони, положеннями ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлено загальну заборону на проведення оперативно-розшукових заходів без запровадження оперативно-розшукової справи [15].

Своєю чергою, п. 6 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» закріплено право здійснювати заходи, визначені частиною третьою ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» виключно з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України, отримання інформації в інтересах контррозвідки в рамках заходів по контррозвідувальній справі [14].

Індивідуалізація винуватості та відповідальності не є можливою без встановлення конкретних обставин кримінального правопорушення: осіб, які брали участь у вчиненні кримінально-протиправного діяння, потерпілих, а також конкретних предметів – знарядь та засобів, використаних для вчинення злочинного посягання або тих, що були безпосередніми об'єктами цих посягань. До цього слід додати, що за допомогою ідентифікації визначається різноманітне коло предметів, які безпосередньо не встановлюють обставин, які підлягають доказуванню. Однак за допомогою таких об'єктів прослідковуються зв'язки з іншими фактами, без яких було б неможливим встановити обставини, які складають предмет доказування. Таким чином, ідентифікація об'єктів, пов'язаних із подією кримінального правопорушення, за їх ідеально або матеріально відображеними у циф-

ровому середовищі слідами – є обов'язковою формою судового дослідження та складає одну з окремих задач доказування у кожному кримінальному провадженні.

Важливість теорії криміналістики як для криміналістики, так і для теорії доказування важко переоцінити. Водночас, останніми роками теорія криміналістичної ідентифікації розширила межі свого застосування та успішно використовується й в оперативно-розшуковій діяльності, контррозвідувальній діяльності, а також інших юридичних процесах: цивільному, арбітражному та адміністративному. Зазначимо, що до оперативно-розшукових заходів, у процесі яких здійснюється ототожнення відносяться (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [15]:

1) безпосереднє проведення або ініціювання проведення кримінального аналізу;

2) опитування осіб за їх згодою;

3) здійснення аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних систем згідно з положеннями статей 260, 263-265 КПК України;

4) здійснення спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відео-контроль місця згідно з положеннями статей 269, 270 КПК України;

5) створення та використання автоматизованих інформаційних систем та програмних продуктів (перелік не є вичерпним у зв'язку з наявністю значної кількості інструментів різного роду та функціональності), які:

– дозволяють здійснювати перевірку осіб з метою встановлення наявності сторінок у соціальних мережах, мережі Telegram (у тому числі телеграм-груп), телефонів, установчих даних, родичів та друзів, наявності інформації щодо розміщених оголошень, уподобань, а також пошуку за фото;

– надають можливість перевірки фото особи на наявність інформації у мережі Інтернет (як соціальні мережі, так і відкриті Інтернет-сторінки, відео-хостинги тощо);

– надають можливість отримання установчих даних (у тому числі щодо громадян рф, рб), інформації щодо адрес реєстрації, проживання, паспортних даних, водійських посвідчень, автомобіля, сусідів;

– надають можливість встановлювати місця дислокації командних пунктів, окремих військовослужбовців зс рф, маршрути їх пересування;

– надають можливість здійснення пошуку просторових та часових причинно-наслідкових зв'язків між подіями (загибель/нанесення ракетного удару – обстановка), що мають значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками злочинів, передбачених ст. 438 КК України;

– дозволяють ідентифікувати військовослужбовців зс рф, що перебували у місцях, з яких здійснювалися пуски засобів ураження по території України у порушення норм міжнародного гуманітарного права.

У цьому контексті метод ідентифікації на основі цифрових слідів постає як один із ключових інструментів сучасного доказування, здатний забезпечити належний рівень обґрунтованості обвинувачень, підтвердити причинно-наслідкові зв'язки між діями конкретних осіб та їхніми наслідками, а також сприяти формуванню доказової бази, прийнятної для національних судів і міжнародних судових інституцій.

Частина перша статті 99 КПК України визначає електронні докази як документи – матеріальні об'єкти, спеціально створені для збереження інформації, що містять відомості, зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення або інших форм відображення інформації. До них віднесено, зокрема, матеріали фото-, аудіо- та відеофіксації, а також комп'ютерні дані, зафіксовані технічними засобами.

Електронний документ або електронний доказ визнається відображенням оригіналу та має юридичну силу за умови дотримання технічних і процесуальних вимог щодо його отримання, зберігання та перевірки. У справах про воєнні злочини це положення набуває ключового значення, оскільки цифрові матеріали часто є єдиним доступним джерелом відомостей про подію, особу виконавця, час, місце та спосіб вчинення злочину.

Водночас саме цифрова природа таких доказів зумовлює підвищені вимоги до:

– автентифікації;

- підтвердження цілісності даних;
- забезпечення безперервності зберігання;
- верифікації джерел походження інформації.

Практика документування воєнних злочинів сьогодні неможлива без опори на міжнародні стандарти. Як вже зазначалось, одним із ключових методологічних документів є Протокол Берклі щодо цифрових відкритих джерел, представлений у 2020 році Центром прав людини Університету Берклі спільно з Офісом Верховного комісара ООН з прав людини. Протокол визначає мінімальні стандарти пошуку, збереження, аналізу та перевірки інформації з відкритих джерел у контексті розслідування міжнародних злочинів.

Незважаючи на те, що Протокол Берклі не має статусу нормативно-правового акта в Україні, його застосування у поєднанні з вимогами КПК України та іншими нормативно-правовими актами дозволяє досягти процесуальної допустимості доказів.

В контексті збройного конфлікту ідентифікація на основі цифрових слідів перестає бути допоміжною аналітичною процедурою та набуває статусу самостійного системного інструменту доказування. У зазначеному випадку мова йдеться не про разове встановлення особи за окремою ознакою, а про комплексний процес формування доказової конструкції, що дозволяє пов'язати конкретного суб'єкта з певною роллю, дією та наслідками.

Ідентифікація в контексті цифрових доказів охоплює:

- встановлення тотожності особи або групи осіб;
- підтвердження їхньої функціональної ролі (виконавець, командир);
- доведення зв'язку між особою та конкретною протиправною дією;
- встановлення причинно-наслідкового зв'язку між дією та заподіяною шкодою.

Класична формула ідентифікаційного профілю може бути подана у вигляді логічного ланцюга: особа – роль – дія – наслідок. Важливою складовою в зазначених умовах завжди залишається контекстуальних характер вчинення злочину, а саме його вчинення в умовах збройного конфлікту.

На практиці цей ланцюг не завжди формується на підставі одного джерела. Навпаки, його доказова значущість зростає пропорційно кількості незалежних, але узгоджених між собою цифрових слідів. Саме їх сукупність дозволяє отримати найбільш достовірну інформацію, яка у подальшому трансформується процесуальним шляхом у докази вчинення кримінального правопорушення.

Цікавим є те, що в низці випадків саме цифрові сліди (наприклад, селфі, коментарі в соціальних мережах або відео з особистих акаунтів) виявляються значно інформативнішими для ідентифікації, ніж офіційні документи, які часто відсутні або навмисно приховуються.

Водночас, будь-яка інформація з відкритих джерел набуває доказового значення лише після належної верифікації. У справах про воєнні злочини це має принципове значення, оскільки сторона захисту може потенційно поставити під сумнів достовірність, походження або цілісність цифрових матеріалів. На всіх етапах розслідування зазначена особливість має бути ключовою для розуміння деталей потенційних ризиків у майбутньому.

Основу верифікації OSINT-матеріалів становлять такі методологічні підходи:

- перехресна перевірка – співставлення інформації з кількох незалежних джерел (різні програмні продукти, автори, час публікації);
- часова узгодженість – відповідність заявленого часу події об'єктивним часовим маркерам (погодні умови, тіні, супутникові знімки, активність акаунтів);
- просторова верифікація – встановлення місця події за візуальними орієнтирами, географічними об'єктами, архітектурними деталями;
- аналіз метаданих, якщо вони доступні, або пошук шляхів для відтворення технічних характеристик файлів тощо [8; 9; 10; 11].

На практиці досить показовими є випадки, коли неправдиво атрибутовані відео спростовуються не складними експертизами, а наприклад, аналізом тіней від будівель або характеру рослинності, що не відповідає заявленій порі року.

Метод ідентифікації на основі OSINT і цифрових слідів довів свою ефективність у низці практичних сценаріїв, зокрема:

- встановлення конкретних осіб, причетних до вчинення воєнних злочинів (наприклад, позасудових страт військовослужбовців Сил оборони України, коли вони здаються в полон на полі бою);
- реконструкції командних структур та ієрархії підпорядкування;
- ідентифікації жертв, потерпілих і свідків;
- встановлення контактів із родичами загиблих або зниклих безвісти (безпосередня користь громадянам України);
- підготовки доказової бази для допитів військовополонених збройних сил РФ;
- перевірки показань свідків на узгодженість із цифровими даними.

Особливої цінності цей метод набуває в ситуаціях, коли фізичний доступ до місця злочину відсутній або суттєво обмежений. У таких випадках цифрові сліди стають фактично єдиним інструментом реконструкції події вчинення злочину. Разом із цим зазначені дані нерідко використовуються в подальшому для проведення різних видів експертиз, передусім судових портретних експертиз, що дає змогу більш детально ідентифікувати конкретних суб'єктів, а також з'ясувати окремі обставини вчинення злочину.

Ідентифікаційний профіль формується шляхом поєднання різномірних цифрових слідів, кожен з яких окремо може не мати достатньої доказової сили, але в сукупності створює цілісну картину.

До елементів ідентифікаційного профілю можуть входити як візуальні матеріали (фото, відео), аудіозаписи рідоперемовлень, так і цифрові контакти та соціальні зв'язки, а також хронологія активності в мережі.

Цікавим аспектом є те, що цифрова поведінка людини часто є більш стабільною, ніж її фізична зовнішність. Звички публікації контенту, стиль комунікації, типові реакції та часові інтервали активності дозволяють ідентифікувати особу навіть у разі навмисної зміни імені, зовнішності або акаунту.

Методи ідентифікації джерел інформації використовуючи соціальні мережі та месенджери; відеохостинги та стримінгові платформи; супутникові знімки; публічні реєстри та витоки даних; архіви видаленого контенту, включають:

- аналіз біометричних ознак (обличчя, голос, хода);
- контекстуальні маркери (форма одягу, символіка, зброя, поведінкові патерни);
- використання спеціалізованого програмного забезпечення для аналізу зв'язків та подій;
- фіксацію та документування ланцюга збереження цифрових даних.

Часовий аналіз часто стає вирішальним аргументом для доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями командування та злочинами виконавців.

Ефективність методу ідентифікації безпосередньо залежить від рівня його інтеграції у процесуальну діяльність органів досудового розслідування. Матеріали, отримані з відкритих джерел, не можуть розглядатися ізольовано або поза межами правового поля, оскільки лише їх включення у криміналістичну та процесуальну рамку забезпечує можливість набуття ними доказового значення. Така інтеграція передбачає поєднання OSINT-аналізу з класичними криміналістичними методами, що дозволяє співвідносити цифрові дані з іншими доказами у справі та перевіряти їх на узгодженість і достовірність.

Не менш значущим є забезпечення масштабованості та повторюваності застосовуваних методів, що сприяє уніфікації підходів та підвищенню їх процесуальної надійності.

Водночас застосування методу ідентифікації потребує суворого дотримання етичних і правових обмежень. Йдеться насамперед про захист персональних даних, недопущення повторної віктимізації потерпілих, а також про дотримання принципу пропорційності втручання у приватне життя. Ключовим результатом використання цього методу є перехід від інформації як аналітичного продукту до процесуального доказу, сформованого з урахуванням вимог належності, допустимості та достовірності, що забезпечує його повноцінну оцінку в межах кримінального провадження.

Висновки. Ідентифікація в сучасних умовах трансформувалася з вузької експертної процедури у комплексний процесуальний інструмент, що об'єднує зусилля слідчих, прокурорів та експертів. Вона базується на поєд-

нанні класичних методів (аналіз біометричних ознак, ДНК, слідів рук) із новітніми цифровими технологіями, як апаратна ідентифікація пристроїв (IMEI, MAC-адреси), аналіз мережевих слідів та авторознавча експертиза інтернет-комунікацій. Ключовою особливістю є створення «ідентифікаційної підсистеми доказів», де висновок експерта є лише одним із елементів, який перевіряється та доповнюється іншою збіраною інформацією для встановлення індивідуальної totoжності особи або об'єкта.

Особливого значення цей процес набуває у розслідуванні воєнних злочинів та збройної агресії рф, де обмежений доступ до місць подій змушує правоохоронні органи формувати нову парадигму доказування на основі цифрових даних. Використання методів OSINT, GEOINT та аналізу відкритих джерел згідно з міжнародними стандартами (наприклад, Протоколом Берклі) дозволяє реконструювати події, встановлювати командну ієрархію та ідентифікувати винних навіть за відсутності фізичних доказів. Таким чином, сучасна ідентифікація – це багатогранний синтез криміналістичної техніки та цифрового аналізу, спрямований на забезпечення невідворотності покарання через належну

верифікацію та процесуальну фіксацію електронних слідів.

Ще раз зазначимо, що в якості перспектив подальших наукових розвідок пропонується:

- створення єдиної бази даних профілів техніки з метою уніфікації діагностичного етапу судово-експертного дослідження відповідних зразків;

- здійснення комплексного аналізу засобів ураження у тому числі з метою визначення логів польоту або налаштувань навігації, з метою подальшого встановлення слідчим шляхом фірм-прокладок через які відповідні компоненти потрапили до рф;

- використання методу ідентифікації з метою доведення обходу санкцій та ідентифікації ланцюгів постачання елементів засобів ураження;

- розробка та унормування єдиного міжвідочного протоколу (методики, додатку до протоколу) огляді та дослідження повітряних засобів ураження. Розробка стандартів зняття «цифрових зліпків» (dumps) та дешифрування польотних завдань із пошкоджених енергозалежних модулів пам'яті (Chip-off техніка). Це необхідно для встановлення точних координат точок пуску та підтвердження умислу нанесення ударів по цивільних об'єктах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондар В.С., Парфьонов В.Ю. Про особливості застосування новітніх технологій у документуванні воєнних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 6. С. 118-123.
2. Застосування космічних і геоінформаційних технологій під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень: метод. рек. / [авт. кол.: С.С. Чернявський, В.В. Присяжний, О.М. Стрільців та ін.]; за заг. ред. М.С. Цуцкірідзе. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 31-32.
3. Зоренко Д.С., Кульчицька Л.О., Лех Р.В., Червяков О.І. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації: практичний poradник. 5-те вид., переробл. та доповн. Харків. Видавець: О.А. Мірошніченко, 2024. 80 с.
4. Кисіль З., Кисіль Р.В. Застосування методів OSINT в діяльності підрозділів Національної поліції України. *Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України* : матеріали круглого столу (м. Львів, 7 травня 2025 р.) / укладач І. О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 98-101.
5. Коваль Т. Новітні методи розслідування воєнних злочинів. *Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України* : матеріали круглого столу (м. Львів, 7 травня 2025 р.) / укладач І. О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 102-110.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2026).
7. Кульчицька Л.О. Матеріали OSINT як джерела доказів у кримінальних провадженнях за ознаками злочину агресії та воєнних злочинів. *Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. круглого столу, 19 вересня – Харків, 2024. С. 97-101.
8. Метелев О.П., Коваленко Є.В. До питання використання у кримінальному процесі цифрової інформації, отриманої під час контррозвідальної та оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 80: частина 2. С. 177-182.

9. Погорецький М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Вип. № 05, 2025. Ч. 3. С. 239-255.

10. Погорецький М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Том 3. № 5 (2025). С. 239-255.

11. Погорецький М.А., Меленті Є.О. Документування атак держави-агресора на об'єкти критичної інфраструктури України: методика інтелектуального аналізу мультисенсорних даних та використання його результатів у кримінальному процесуальному доказуванні. *Право і суспільство*. 2025 № 4. Т. 1. С. 215-274.

12. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 06.02.2025 у справі № 645/6247/16-к (провадження № 51-6261км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116862907>.

13. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 16.03.2021 у справі № 364/673/18 (провадження № 51-5840км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95682205>.

14. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002. № 374-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 12, ст. 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>.

15. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 22, ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

16. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: наук.-практ. посіб. до 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / Клименко І.В., Цуцкірідзе М.С., Орлов Ю.В. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України Сокурєнка В.В.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. С. 318.

17. Цифрова криміналістика та її роль у формуванні доказової інформації в умовах воєнних дій: монографія / [В. Ю. Шепітько, М. В. Шепітько, К.В. Латиш, М. В. Капустіна, Є. Є. Демідова]; за ред. В. Ю. Шепітька; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2025. 200 с.

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Висоцький Б. М.,

аспірант кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права

Пенітенціарної академії України

ORCID: 0009-0006-2928-9305

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Анотація. У статті проаналізовано зарубіжний досвід регулювання проведення процесуальних дій у міжнародному співробітництві у кримінальних провадженнях на тлі зростання транснаціональної злочинності та цифровізації кримінального процесу. Визначено, що ефективне міжнародне співробітництво значною мірою залежить від поєднання договірних механізмів, належної інституційної координації та дотримання процесуальних гарантій, зокрема судового контролю.

Проаналізовано досвід Європейського Союзу, Німеччини, Франції, США та Великої Британії, що дозволяє оцінити ефективність організації міжнародної правової допомоги та доступу до цифрових доказів у різних правових системах. Встановлено, що сучасне регулювання міжнародного співробітництва включає поєднання класичних процедур взаємної правової допомоги та новітніх цифрових інструментів обміну доказами. Зокрема, у межах ЄС ключову роль відіграють Європейський ордер на розслідування, Євроюст та Європол, що забезпечують координацію багатосторонніх розслідувань і скорочення строків отримання доказів. Водночас обмеження доступу до цифрових даних, вимоги захисту персональних даних та принцип пропорційності втручання у приватне життя створюють колізії, які потребують адаптації національного законодавства.

Досвід США та Великої Британії демонструє поєднання договірної основи міжнародної правової допомоги з централізованою координацією, обов'язковим судовим контролем та захистом прав людини, водночас виникають виклики щодо доступу до цифрових доказів у транснаціональному вимірі. Узагальнення зарубіжних підходів свідчить про необхідність технологічної модернізації, розвитку інституційної спеціалізації та оптимізації процедур санкціонування процесуальних дій в Україні без зниження рівня судового контролю.

Отримані результати формують наукове та практичне підґрунтя для удосконалення кримінально-процесуального законодавства України, зокрема впровадження цифрових систем обміну доказами, посилення ролі компетентних органів у транснаціональних розслідуваннях та забезпечення належного балансу між ефективністю розслідування та захистом прав людини.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, кримінальне провадження, процесуальні дії, міжнародна правова допомога, доказування, допустимість доказів, електронні докази, кримінальний процес, вивчення зарубіжного досвіду.

Vysotskyi B. M. Foreign experience in regulating procedural actions in criminal proceedings during international cooperation

Abstract. The article analyzes foreign experience in regulating the conduct of procedural actions in international cooperation within criminal proceedings against the backdrop of growing transnational crime and the digitalization of the criminal process. It is established that the effectiveness of international cooperation largely depends on the combination of treaty-based mechanisms, proper institutional coordination, and compliance with procedural guarantees, particularly judicial oversight.

The experiences of the European Union, Germany, France, the United States, and the United Kingdom are analyzed to assess the effectiveness of organizing international legal assistance and access to digital evidence across different legal systems. It is determined that contemporary regulation of international cooperation combines classical mutual legal assistance procedures with modern digital evidence exchange tools. In the EU, key instruments such as the European Investigation Order, Eurojust, and Europol ensure coordination of

multilateral investigations and reduce the time required for evidence collection. At the same time, limitations in accessing digital data, data protection requirements, and the principle of proportionality create conflicts that require adaptation of national legislation.

The approaches of the US and the UK demonstrate a combination of treaty-based international legal assistance, centralized coordination, mandatory judicial control, and human rights protection, while challenges remain regarding access to digital evidence across borders. A synthesis of foreign practices indicates the necessity for technological modernization, development of institutional specialization, and optimization of procedural sanctioning of investigative actions in Ukraine without compromising judicial oversight.

The results provide a scientific and practical basis for improving Ukrainian criminal procedure legislation, including the implementation of digital evidence exchange systems, strengthening the role of competent authorities in transnational investigations, and ensuring a proper balance between investigative efficiency and protection of human rights.

Key words: *international cooperation, criminal proceedings, procedural actions, mutual legal assistance, evidence, admissibility of evidence, electronic evidence, criminal procedure, study of foreign experience.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кримінального процесу характеризується посиленням транснаціонального характеру злочинності, що зумовлює необхідність активного використання механізмів міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Ефективність такого співробітництва значною мірою залежить від належного правового регулювання та практичної реалізації проведення процесуальних дій за участю компетентних органів різних держав.

Водночас національне кримінальне процесуальне законодавство України не завжди забезпечує достатню чіткість та узгодженість процедур здійснення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва. Існують проблеми, пов'язані з різним тлумаченням процесуальних норм, складністю виконання запитів про міжнародну правову допомогу, а також недостатньою гармонізацією із міжнародними стандартами та законодавством інших держав.

Крім того, практика застосування відповідних норм свідчить про наявність прогалин у регулюванні окремих процесуальних аспектів, що ускладнює ефективне збирання доказів, їх допустимість та використання у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим виникає потреба у проведенні аналізу підходів до здійснення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва та визначенні напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітни-

цтва у кримінальному провадженні активно досліджується у вітчизняній юридичній науці. Н. М. Ахтирська комплексно аналізує теоретичні та практичні аспекти міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, приділяючи увагу механізмам виконання процесуальних дій. Ю. Л. Никифоренко досліджує особливості міжнародного співробітництва на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, зокрема організаційні та процесуальні питання його реалізації. О. О. Бекетов розглядає загальні засади міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні та проблеми його правового регулювання. С. Р. Тагієв аналізує проблемні питання використання електронних доказів у кримінальному процесі, а С. В. Івашко та О. В. Шипілов – проблеми допустимості доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги. Загалом у наукових дослідженнях висвітлюються окремі аспекти міжнародного співробітництва та доказування, водночас комплексний порівняльно-правовий аналіз саме проведення процесуальних дій у різних правових системах залишається недостатньо розробленим, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цій сфері.

Методологія дослідження. Вивчення зарубіжного досвіду регулювання проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях ґрунтується на комплексному підході, що передбачає аналіз не лише нормативного регулювання, а й інституційних механізмів та правозастосовчої практики. У сучасній компаративістиці підкреслюється, що ефективне

вивчення та порівняння кримінально-процесуальних систем має здійснюватися через призму функціональної еквівалентності – здатності різних правових механізмів забезпечувати досягнення однакових процесуальних цілей [1].

У науковій літературі обґрунтовано, що дослідження зарубіжного досвіду у сфері кримінальної юстиції виконує роль інструменту вдосконалення національного законодавства, дозволяючи оцінити ефективність іноземних моделей без їх безпосереднього впровадження [2, с. 41]. Відтак вивчення практики зарубіжних держав є необхідною передумовою формування пропозицій щодо модернізації кримінального процесуального законодавства України.

Методологія передбачає поєднання нормативно-правового, інституційного та функціонального аналізу. Нормативний рівень охоплює міжнародні договори, національні процесуальні кодекси та спеціальні закони про міжнародну правову допомогу. Інституційний аналіз спрямований на вивчення ролі компетентних органів та механізмів взаємодії між ними. Функціональний підхід дозволяє оцінити ефективність відповідних процедур у досягненні завдань кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Вибір юрисдикцій зумовлений необхідністю охоплення основних правових систем і різних підходів до регулювання процесуальних дій. Насамперед доцільно проаналізувати досвід Європейського Союзу як інтеграційного утворення, орієнтація на членство в якому зумовлює здійснення Україною заходів щодо гармонізації національного законодавства.

Так, правове регулювання міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях у Європейському Союзі базується на поєднанні механізмів взаємної правової допомоги та принципу взаємного визнання судових рішень. Останній розглядається як ключовий інструмент спрощення процедур виконання процесуальних дій між державами-членами. Класичні механізми взаємної правової допомоги закріплені, зокрема, у Конвенції Ради Європи про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року

та її додаткових протоколах. Вони передбачають направлення запитів між компетентними органами держав із дотриманням визначених процедур та строків.

Подальший розвиток співробітництва в ЄС пов'язаний із впровадженням інструментів взаємного визнання. Зокрема, Рамкові рішення Ради ЄС 2003/577/JHA та 2008/978/JHA передбачили механізми заморожування активів та отримання доказів [3, 4]. Найбільш універсальним інструментом став Європейський ордер на розслідування, запроваджений Директивою 2014/41/ЄС, який охоплює широкий спектр процесуальних дій – від допитів до доступу до електронних доказів [5].

Важливу роль відіграють також інституційні механізми співробітництва, зокрема Євроуст та Європол, які забезпечують координацію багатосторонніх розслідувань і сприяють ефективному виконанню процесуальних дій [6, с. 227]. Сучасний розвиток цієї моделі пов'язаний із цифровізацією кримінального процесу. Регламенти ЄС щодо електронних доказів (E-Evidence) передбачають можливість прямого звернення до провайдерів електронних послуг, що суттєво скорочує строки отримання інформації [7].

Таким чином, правове регулювання міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях у межах Європейського Союзу характеризується високим рівнем уніфікації, скороченням формальних процедур та активним використанням цифрових інструментів. Водночас, попри високий рівень уніфікації, зберігаються відмінності у процесуальних стандартах держав-членів ЄС, зокрема щодо судового контролю та вимог до доказів. Виконання Європейського ордера на розслідування у сфері електронних доказів інколи вступає у колізію з вимогами захисту персональних даних та принципом пропорційності, тоді як доступ до даних поза межами ЄС часто потребує застосування тривалих процедур міжнародної правової допомоги.

Зокрема, доцільно звернутися до підходів окремих держав – членів Європейського Союзу. Так, у Німеччині правову основу становлять Закон про міжнародну взаємну допомогу у кримінальних справах (IRG) [8] та Кри-

мінально-процесуальний кодекс (StPO) [9], які визначають централізовану координацію через Федеральне міністерство юстиції та Федеральне відомство юстиції з подальшим виконанням запитів прокуратурами земель. Відмінною рисою є суворе дотримання національних процесуальних стандартів: іноземні запити виконуються лише за умови відповідності принципам верховенства права, пропорційності та подвійної кримінальності, а більшість слідчих дій підлягає обов'язковому судовому контролю. Важливу роль відіграють інструменти ЄС, зокрема Європейський ордер на розслідування (ЕІО) та спільні слідчі групи (JITs), що забезпечують оперативність і координацію транскордонних розслідувань.

У Франції відповідна модель, сформована на основі Кодексу кримінального судочинства (CSP), вирізняється провідною роллю слідчого судді як незалежного суб'єкта, який координує збір доказів і санкціонує процесуальні дії, у тому числі на виконання міжнародних запитів [10]. Координація MLA-запитів здійснюється через центральний орган при Міністерстві юстиції (DIP) у поєднанні зі спеціалізованими прокуратурами, зокрема фінансовою прокуратурою (PNF), що забезпечує ефективність у складних транснаціональних справах. Франція активно застосовує інструменти ЄС (ЕІО, Eurojust, JITs), а також приділяє значну увагу роботі з цифровими доказами та міжнародній взаємодії у сфері фінансових і корупційних правопорушень [11].

Отож аналіз підходів Німеччини та Франції дозволяє дійти висновку, що проведення процесуальних дій під час міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях відзначається чіткою нормативною регламентацією процедур, інституційною централізацією, високими стандартами захисту прав людини та інтегрованістю у наднаціональні механізми (передусім ЄС). Водночас її характерними викликами є тривалість процедур, складність узгодження різних правових режимів і обмеження у доступі до цифрових доказів у транскордонному вимірі.

Звернення до досвіду США та Великої Британії зумовлене необхідністю дослідження альтернативних підходів до організації міжнародної правової допомоги у кримі-

нальних справах, що сформувалися в межах англосаксонської правової системи. У межах цієї правової системи міжнародна правова допомога у кримінальних справах характеризується поєднанням договірних механізмів (MLATs – Mutual Legal Assistance Treaties) та розвиненого внутрішнього законодавства, а також вагомою роллю судового контролю. У США правову основу становить, зокрема, 18 U.S.C. § 3512 [12], який надає федеральним судам повноваження виконувати запити іноземних держав навіть за відсутності міжнародного договору, тоді як основним каналом взаємодії залишаються договори про взаємну правову допомогу, що реалізуються через Office of International Affairs Міністерства юстиції. Американська система поєднує централізовану координацію з обов'язковим судовим санкціонуванням процесуальних дій (обшуки, вилучення, допити), що забезпечує баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини.

У Великій Британії правове регулювання здійснюється на основі Crime (International Co-operation) Act 2003, який визначає процедури виконання міжнародних запитів та закріплює ключову роль UK Central Authority як координаційного органу [13]. Виконання більшості процесуальних дій потребує судового дозволу, що базується на принципах обґрунтованості, співмірності та відповідності стандартам прав людини, зокрема відповідно до Human Rights Act 1998. Британська модель відзначається високими вимогами до змісту запитів (зокрема дотримання принципу подвійної кримінальності) та активним використанням механізмів у сфері фінансових злочинів і кіберзлочинності [14, 15].

Загалом підходи, сформовані в межах англосаксонської правової системи, вирізняються централізацією міжнародної взаємодії, провідною роллю судового контролю, гнучким поєднанням національного законодавства та міжнародних договорів, а також орієнтацією на забезпечення процесуальних гарантій і захисту прав людини. Водночас їх застосування супроводжується викликами, пов'язаними зі зростанням обсягів цифрових доказів і складністю транскордонного доступу до даних.

Критичний аналіз зарубіжних підходів крізь призму національних правових реалій дозволяє виокремити низку чинників, що обмежують можливості прямої імплементації іноземних інструментів у сфері міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. Зокрема, практика взаємодії в межах Європейського Союзу, а також досвід Німеччини та Франції свідчать про ключову роль дотримання національних процесуальних стандартів, передусім щодо допустимості доказів і судового контролю. Водночас підходи, сформовані у США та Великій Британії, допускають більш гнучкі механізми отримання доказів, що у певних випадках може створювати ризики їх процесуальної несумісності з вимогами континентальних правових систем.

У контексті України це означає, що запозичення окремих інструментів, зокрема у сфері доступу до цифрових даних, потребує ретельної адаптації з урахуванням національних процесуальних гарантій, у яких судовий контроль виступає обов'язковим елементом забезпечення права на приватність. Відсутність належної узгодженості між іноземними механізмами та вимогами національного кримінального процесу може призводити до визнання отриманих доказів недопустимими, що, своєю чергою, нівелює результати міжнародного співробітництва.

Ефективна імплементація передових зарубіжних підходів вимагає формування комплексу передумов, серед яких ключовими є: технологічна готовність (впровадження захищених цифрових систем обміну доказами), інституційна спроможність (розвиток спеціалізованих органів або підрозділів, відповідальних за координацію міжнародної взаємодії) та послідовна гармонізація положень кримінального процесуального законодавства України із європейськими стандартами. Такий підхід забезпечує поетапну адаптацію іноземних інструментів на засадах правової визначеності та процесуальної узгодженості.

Висновки. Проведений аналіз зарубіжного досвіду регулювання процесуальних дій

у кримінальних провадженнях під час міжнародного співробітництва дозволяє констатувати наявність спільних тенденцій розвитку правового регулювання міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. До них належать: посилення ролі судового контролю, інституціоналізація центральних органів координації, поступова уніфікація процедур доступу до електронних доказів, а також орієнтація на баланс між ефективністю розслідування та захистом фундаментальних прав людини. Водночас зберігаються суттєві відмінності у механізмах реалізації міжнародної правової допомоги, зумовлені особливостями національних правових систем, зокрема щодо допустимості доказів, ролі судових та прокурорських органів, а також підходів до транскордонного доступу до цифрових даних.

Узагальнення досвіду зазначених правових систем свідчить, що найбільш ефективними є підходи, які поєднують договірну основу міжнародної співпраці з розвиненим внутрішнім процесуальним регулюванням, сучасними електронними інструментами обміну доказами та спеціалізованими інституційними механізмами координації.

Отримані результати формують належне теоретичне та практичне підґрунтя для вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у сфері міжнародного співробітництва. Зокрема, доцільними є: по-перше, розвиток інституційної спеціалізації шляхом посилення ролі органів, здатних ефективно забезпечувати виконання складних процесуальних дій у транснаціональних розслідуваннях; по-друге, технологічна модернізація, зокрема впровадження цифрових систем обміну доказами за аналогією з європейськими практиками; по-третє, забезпечення процесуальної гнучкості шляхом оптимізації процедур санкціонування слідчих дій за запитами іноземних держав без надмірної бюрократизації, з одночасним збереженням належного рівня судового контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ross J. E., Thaman S. Comparative Criminal Procedure / Edited by Jacqueline E. Ross (Professor of Law, University of Illinois College of Law, USA), Stephen C. Thaman (Professor of Law, Saint Louis University School of Law, USA). Edward Elgar Publishing; 2016. 557 p.
2. Янчук Н. Д. Порівняльне кримінальне право: методологічне значення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Право / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2023. Випуск 40. С. 39-45.*
3. Council Framework Decision of 22 July 2003 on the execution in the European Union of orders freezing property or evidence, 2003/577/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2003/577/oj/eng
4. Council Framework Decision 2008/978/JHA of 18 December 2008 on the European evidence warrant for the purpose of obtaining objects, documents and data for use in proceedings in criminal matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008F0978&qid=1462356535882&from=EN>
5. Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/41/oj/eng>
6. Бабарицький О. В., Ігнат'єва О. В., Тихоненко А. А. Міжнародна правова допомога у кримінальних справах між державами-членами ЄС. *Право і суспільство*. 2025. № 4 Т. 2. С. 224-230.
7. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceedings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1543/oj/eng>
8. Gesetz über die internationale Rechtshilfe in Strafsachen in der Fassung der Bekanntmachung vom 27. Juni 1994 (BGBl. I S. 1537). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/irg/BJNR020710982.html>
9. Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
10. Code de procédure. URL: [pénalehttps://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/](https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/)
11. France. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/states-and-partners/member-states/france>
12. 18 U.S. Code § 3512 – Foreign requests for assistance in criminal investigations and prosecutions. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3512>
13. Crime (International Co-operation) Act 2003. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/32/contents>
14. National Crime Agency Annual Report and Accounts: 2022 to 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/national-crime-agency-annual-report-and-accounts-2022-to-2023>
15. Data Protection Act 2018. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/12/contents>

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Кузнецова Л. В.,

аспірант кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0009-0001-1782-8264

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Анотація. У статті проаналізовано гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення обшуку у кримінальному провадженні. Розкрито правову природу обшуку як слідчої (розшукової) дії, що супроводжується суттєвим втручанням у сферу майнових прав, а також визначено його вплив на здійснення підприємницької діяльності. Обґрунтовано актуальність дослідження у зв'язку з поширеністю випадків обмеження економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Проаналізовано проблеми зловживання процесуальними повноваженнями під час проведення обшуків, зокрема використання цієї слідчої дії як інструменту тиску на бізнес або як елементу протиправних механізмів втручання у діяльність підприємств. Встановлено, що найбільші ризики порушення прав особи виникають у випадках проведення обшуків без ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством.

Досліджено особливості застосування положень, що регулюють проведення невідкладних обшуків, а також практику їх оцінки судами. Визначено, що відсутність чітких критеріїв невідкладності створює передумови для зловживань з боку сторони обвинувачення, а ретроспективний судовий контроль не завжди забезпечує ефективний захист прав особи. Обґрунтовано необхідність розширення процесуальних гарантій шляхом залучення власника майна до розгляду відповідних клопотань.

Окрему увагу приділено аналізу вимог щодо мінімізації шкоди, яка завдається під час проведення обшуку, зокрема у контексті часу його проведення. Встановлено, що на практиці вимога щодо проведення обшуку у спосіб, який найменше порушує звичайні заняття особи, часто ігнорується, що негативно впливає на економічні інтереси суб'єктів господарювання та може спричиняти як фінансові, так і репутаційні втрати.

Запропоновано напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, зокрема шляхом уточнення вимог щодо врахування економічних інтересів під час проведення обшуку, розширення участі заінтересованих осіб у судовому контролі та конкретизації критеріїв оцінки правомірності втручання. Зроблено висновок про необхідність забезпечення реального балансу між інтересами кримінального провадження та правами суб'єктів підприємницької діяльності.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, обшук, слідчі (розшукові) дії, економіка, економічні інтереси.

Kuznetsona L. V. Guarantees for the protection of a person's economic interests during a search

Abstract. The article analyzes the guarantees of protection of economic interests of a person during a search in criminal proceedings. The legal nature of a search as an investigative (search) action, accompanied by significant interference in the sphere of property rights, is revealed, and its impact on the implementation of entrepreneurial activity is determined. The relevance of the study is substantiated in connection with the prevalence of cases of restriction of economic interests of business entities.

The problems of abuse of procedural powers during searches are analyzed, in particular the use of this investigative action as an instrument of pressure on business or as an element of illegal mechanisms of interference in the activities of enterprises. It is established that the greatest risks of violation of individual rights arise in cases of searches without a decision of the investigating judge in the manner prescribed by criminal procedural legislation.

The peculiarities of the application of the provisions regulating the conduct of urgent searches, as well as the practice of their assessment by courts, are investigated. It was determined that the lack of clear criteria of urgency creates the prerequisites for abuses by the prosecution, and retrospective judicial control does not

always provide effective protection of the rights of the individual. The need to expand procedural guarantees by involving the property owner in the consideration of relevant petitions was substantiated.

Special attention was paid to the analysis of the requirements for minimizing the damage caused during the search, in particular in the context of the time of its conduct. It was established that in practice the requirement to conduct a search in a manner that least disrupts the person's usual activities is often ignored, which negatively affects the economic interests of business entities and can cause both financial and reputational losses.

Directions for improving criminal procedural legislation and law enforcement practice are proposed, in particular by clarifying the requirements for taking economic interests into account during a search, expanding the participation of interested parties in judicial control, and specifying the criteria for assessing the legality of interference. The conclusion is made about the need to ensure a real balance between the interests of criminal proceedings and the rights of business entities.

Key words: *criminal process, criminal proceedings, search, investigative (search) actions, economy, economic interests.*

Сучасний кримінальний процес передбачає застосування низки процесуальних заходів, які можуть істотно обмежувати права та інтереси особи, зокрема у сфері її економічної діяльності. Одним із таких заходів є обшук, проведення якого пов'язане з можливістю тимчасового вилучення майна, документів, носіїв інформації та інших об'єктів, що можуть мати значення для кримінального провадження. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання забезпечення належних гарантій захисту економічних інтересів особи, адже втручання під час обшуку може суттєво впливати на здійснення підприємницької діяльності та нормальне функціонування суб'єктів господарювання.

На жаль, для представників бізнесу обшуки дуже часто пов'язані з незаконним обмеженням низки прав (в першу чергу – права власності), які часто застосовують як спосіб тиску або навіть маскуючи таким чином рейдерські захоплення цілих підприємств. «Рейдерська атака реалізується з відкриття штучного кримінального провадження. Причина – порушення господарського, податкового або трудового законодавства. Судова ухвала виноситься зазвичай у судах, що відомі певною категорією залежних рішень. Формально процедуру дотримано. Але ухвала виписується загально, що дозволяє зайти правоохоронцям у будь-яке приміщення компанії... Типовими ознаками незаконних обшуків є порушення процесуальних норм. Про це свідчить проведення обшуку при відсутності ухвали слідчого судді та формальна фабула кримінального правопорушення та інші обставини, що дають підстави вважати про формальний підхід до розслідування. Безпідставні порушення кримінального про-

вадження без конкретних доказів найчастіше відбуваються за статтями «ухилення від сплати податків» та «шахрайство». Сьогодні дуже часто зустрічаються випадки порушення кримінальних проваджень виключно на підставі доповіді оперативного співробітника про кримінальне правопорушення без, як стає відомо в наступному, належних або навіть сфабрикованих доказів» [1].

Найчастіше такі порушення мають місце у випадках проведення обшуків без ухвали слідчого судді, тобто в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України. Відповідно до цього положення, «слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу». В більшості випадків і вчені, і практики зазначають, що саме в такому випадку

особа, в житлі чи іншому володінні якої буде проводитись обшук, зазнає найбільших загроз незаконного обмеження її прав та законних інтересів (в тому числі економічних).

Власне ч. 3 ст. 233 КПК України дозволяє проникнення у житло чи інше володіння особи лише у невідкладних випадках, на що неодноразово звертав увагу і ВС. Так, в одному з рішень зазначено наступне: «у контексті ч. 3 ст. 233 КПК про невідкладність такого випадку свідчать дані про реальну загрозу знищення, втрати майна. У клопотанні про надання дозволу на обшук у порядку ч. 3 ст. 233 КПК, наданих на його обґрунтування матеріалах, в ухвалі слідчого судді, постановленій *ex post factum*, має бути вказано, які саме обставини на момент проникнення свідчили, що зволікання може спричинити знищення речових доказів, що відомості про загрозу їх знищення, втрати давали підстави сприймати її як реальну. В аспекті реалізації правил ч. 3 ст. 233 КПК, недотримання вказаних вище приписів закону, невиконання вимоги про невідкладне звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку, за відсутності об'єктивних перешкод звернутися з відповідним клопотанням якнайшвидше після закінчення проведення слідчої розшукової дії, є підставою до відмови слідчим суддею в легалізації обшуку *ex post factum*» [2].

«Невідкладність проведення обшуку в постанові слідчого була обґрунтована тим, що є необхідність відшукування викрадених речей та одягу, в якому був одягнений злочинець та на якому могли залишитися сліди фарби, вилученої в ході ОМП, які можуть бути використані як докази під час розслідування кримінального провадження, що мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні. Водночас такі підстави проведення обшуку не відносяться до переліку невідкладних. Отже, проведена органами досудового розслідування 30 листопада 2017 року слідча дія не була невідкладною, а тому згідно з приписами ч. 2 ст. 234 КПК такий обшук мав здійснюватися лише на підставі ухвали слідчого судді. Таким чином, навіть з урахуванням того, що обшук 30 листопада 2017 року було легалізовано ухвалою слідчого судді від 01 грудня

2017 року, колегія суддів вважає, що обшук від 30 листопада 2017 року проведено без достатніх правових підстав» [3]. С.М. Тарасюк, аналізуючи це рішення, зазначає, що «ключовою обставиною, на яку Верховний суд звернув увагу стала відсутність невідкладного випадку, пов'язаного із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. передбаченого ч. 3 ст. 233 КПК України. На перший погляд, Верховний суд констатував, що необхідність відшукування та вилучення речових доказів не є підставою для невідкладного проникнення. Зі свого боку, сторона обвинувачення наполягає, що речові докази могли бути знищені у разі зволікання для отримання ухвали слідчого судді. В той же час, подібні судові прецеденти існують і в практиці слідчих суддів» [4, с. 565].

Таким чином далеко не завжди існують реальні підстави для застосування ч. 3 ст. 233 КПК України. З урахуванням того, що відповідне рішення приймає прокурор, на практиці досить популярними є зловживання, особливо по відношенню до суб'єктів підприємницької діяльності. Ч. 3 ст. 233 КПК України вимагає від сторони обвинувачення звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку, тобто в даному випадку все одно має відбуватись ретроспективний судовий контроль, в результаті якого інколи слідчі судді констатують порушення законодавства стороною обвинувачення та відмовляють у задоволенні таких клопотань.

Так, в одному з судових рішень було зазначено, що «з долученого до клопотання слідчого протоколу обшуку від 20.10.2020 року, який проводився з 13-08 години до 13-45 години, видно, що об'єктом обшуку є приміщення розташоване на першому поверсі будинку АДРЕСА_1. Під час обшуку було виявлено та вилучено 6 системних блоків персональних комп'ютерів „Lenovo. При цьому, відповідно до витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань N 12020040340001843, відомості про вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст.203-2КК України було внесено слідчим 22.07.2020 о 18.56 год. (а.с.3). Отже, слідчим було здійснено проникнення до іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді, в порядку

передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК України майже через три місяці з дня внесення відомостей до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення» [5]. За результатами розгляду слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання слідчого, навіть не зважаючи на ту обставину, що кримінальне провадження було розпочате за ст. 203-2 КК України «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей». Слідчий суддя не проводив аналіз законності чи незаконності здійснення підприємницької діяльності (що він і не має робити, проте нагадуємо, що про це зазначає ВС, коли веде мову про можливість накладення арешту на майно підприємств), а вказав лише на недоцільність проведення «невідкладного» обшуку в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, адже кримінальне провадження розпочалося за 3 місяці до проведення такого обшуку за підозрою у вчиненні цього кримінального правопорушення, тому реальної невідкладності в даному випадку не було.

Можна дійти проміжного висновку, що застосована законодавцем практика здійснення ретроспективного судового контролю за проведенням обшуків дозволяє виявляти факти зловживання стороною обвинувачення правом проводити обшуки в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України. Проте і стверджувати, що даний порядок не можна вдосконалити, ми теж не будемо. Дійсно, слідчий суддя має розглянути питання доцільності проведення такого обшуку, проте, так само як і під час винесення «стандартної» ухвали про обшук власник житла чи іншого володіння особи не може реально вплинути на позицію суду. В цілому така логіка з точки зору законодавця є цілком зрозумілою, адже розгляд клопотання про обшук житла чи іншого володіння особи має проводитись у такий спосіб, який не дозволить розголошення відомостей про обшук, що планується провести, адже втрачається одна з його основних особливостей – раптовість, що і буде гарантувати результативність обшуку. Однак така логіка не поширюється на санкціонування обшуку в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, адже саму слідчу (розшукову) дію вже було проведено, а тому немає жодного сенсу проводити розгляд клопотання в режимі таємності. Більше того, доцільно до розгляду такого клопотання

запросити власника житла чи іншого володіння особи та надати йому змогу надати власні аргументи щодо незаконності чи необґрунтованості такого рішення.

Така пропозиція вже була озвучена в наукових колах. Наприклад, Р.І. Тракало зазначав, що «при проведенні слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи без ухвали слідчого судді суттєво може бути обмежено право на повагу до приватного життя або навіть порушено, на нашу думку клопотання про його проведення має бути розглянуто не лише за участю слідчого або прокурора, а й особи, права якої могли бути обмежені чи порушені. Вважаємо, що участь у такому судовому засіданні представників сторони захисту, права якої та інтереси були обмежені в результаті проведення слідчої (розшукової) дії, дозволить не лише перевірити законність та обґрунтованість рішення та дій слідчого чи прокурора, а й зробить більш реальним виконання завдань, визначених слідчому судді при здійсненні судового контролю за такими слідчими (розшуковими) діями» [6, с. 142]. Ми повністю підтримуємо таку позицію та окремо наголошуємо, що такий порядок дозволить компенсувати порушені права особі, відносно якої було проведено обшук в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, адже з самого початку власник житла чи іншого володіння особи опинився у не вигідному для себе становищі через те, що доцільність та законність проведення обшуку не була оцінена слідчим суддею. Особливо такий порядок розгляду клопотання буде корисний представникам підприємств, не території яких проводили невідкладні обшуки та які вважають, що в такий спосіб сторона обвинувачення здійснювала незаконний тиск на бізнес, адже тоді юридичні особи зможуть надати всі свої аргументи слідчому судді, а не будуть намагатися довести незаконність обшуку шляхом застосування інших опосередкованих процедур.

Однак ми не повністю погоджуємося з формулюванням змін, які пропонує науковець, до ст. 233 КПК України. Так, Р.І. Тракало пропонує «доповнити ч. 4 ст. 233 КПК України пропозицією наступного змісту: «У разі розгляду клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії в житлі чи іншому володінні особи після здійснення таких дій, у судовому засіданні

запрошується підозрюваний та його захисник. Неявка зазначених осіб не перешкоджає розгляду клопотання слідчим суддею» [6, с. 142]. Вважаємо, що обмеження кола осіб, які можуть бути присутні під час розгляду такого клопотання, лише підозрюваним та його захисником є некоректним, адже обшук може проводитись і до повідомлення про підозри, і в житлі чи іншому володінні особи, які в подальшому взагалі не отримують статусу підозрюваного, а буде лишатись лише особою, права якої були обмежені під час досудового розслідування. Тому доцільно вести мову не про сторону захисту, а про власника житла чи іншого володіння особи, де і проводився обшук.

Продовжуючи аналіз забезпечення реалізації економічних гарантій учасників кримінального провадження під час проведення обшуку, також маємо звернути увагу на ч. 2 ст. 236 КПК України, відповідно до якої «обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважає, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку». «Ця вказівка закону містить правову доміную захисту прав та свобод людини і громадянина і спрямовує слідчого на знаходження розумного балансу під час обрання моменту обшуку між публічними інтересами держави та можливістю досягнення мети конкретної слідчої дії і в цілому завдань кримінального провадження та приватними інтересами особи» [7, с. 133]. Хоча законодавець і передбачає необхідність дотримання даної норми, практики стверджують, що вказана вимога фактично ігнорується стороною обвинувачення, адже «слідчий та/чи прокурор завжди вважають нормою почати обшук в квартирі особи з самого ранку, або в інший незручний період, незважаючи на режим сну дітей особи, режим проходження амбулаторного лікування (огляд лікарем, процедури), робочий графік особи, тобто ніхто ніколи не цікавиться “звичайними заняттями особи”, її проблемами, прокурор та слідчий вважають, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку» [8]. В цілому ігнорування даної норми

складно назвати поодиноким, адже законодавець чітко не передбачив жодної санкції за порушення такої вимоги. Однак також маємо розуміти, що з точки зору особи, в житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук (який, як правило, є несподіваним), будь-який момент його проведення буде незручним та таким, що заподіює значної шкоди звичайним заняттям особи. Дане положення є вкрай оціночним, тому реальне його виконання є дещо проблематичним. В той же час, аналізуючи ч. 2 ст. 236 КПК України, звертаємо увагу, що мова йде лише про шкоду «звичайним заняттям особи», тобто робиться акцент на обшуках, які проводять в житлі та які будуть заважати особам, які там перебувають. В той же час дана норма має поширюватись і на економічні інтереси учасників кримінального провадження, у яких проводяться обшуки. Тобто якщо обшук проводиться, наприклад, у місці, де відбувається роздрібна торгівля, то з точки зору власника такий обшук найкраще проводити тоді, коли така торгівля фактично не відбувається або коли це завдасть найменшої шкоди економічним інтересам такої особи. Крім фінансових ризиків підприємці, у яких проводяться обшуки, також будуть зазнавати і репутаційних втрат, адже будь-які слідчі дії розцінюються більшістю населення фактично як констатація винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення (всупереч презумпції невинуватості), що негативно вплине на подальшу можливість продовжувати звичайну підприємницьку діяльність навіть за умови, якщо критично важливі речі чи документи не будуть вилучені.

Підприємці звертають увагу суду на необхідність дотримання такої умови. Так, в одному з кримінальних проваджень особа просила скасувати арешт майна, мотивуючи це, крім іншого, порушенням вимог ч. 2 ст. 236 КПК України, адже «обшук проводився спочатку роботи торгової точки, тим паче у час найбільшого напливу покупців, що завдало істотної шкоди її інтересам» [9]. Суд не звернув увагу на такі заперечення скажника та залишив ухвалу слідчого судді без зміни.

Очевидно, що для ефективного виконання завдань, які ставляться перед представниками органів досудового розслідування, в кожному конкретному випадку проводити

обшук в час, який мінімізує шкоду для нормального порядку здійснення підприємницької діяльності, неможливо. Проте це не означає, що сторона обвинувачення повинна повністю ігнорувати інтереси бізнесу під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Більше того, на практиці існують випадки, коли така дія проводиться спеціально в найбільш несприятливий час для підприємства з метою здійснення додаткового тиску на особу, в іншому володінні якої проводиться відповідна процесуальна дія.

В даному випадку має забезпечений хоча б мінімальний баланс між публічними інтересами держави, для забезпечення яких проводиться обшук, та приватними інтересами підприємців, у яких проводиться обшук, доцільно в КПК України уточнити, що обшук має враховувати не лише звичайні заняття особи. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 2 ст. 236 КПК України викласти в наступній редакції: «2. Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, або *найменша шкода підприємниць-*

кій діяльності в місці, де проводиться обшук, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку». Звертаємо увагу, що ми вирішили не обмежуватись лише згадкою про власника іншого володіння особи, де проводиться обшук (на відміну від фізичної особи), а уточнили, що прив'язка має бути не до особи, а до місця. Це пов'язано з тим, що в ході проведення обшуку можуть зазнавати обмежень не лише економічні інтереси особи, у якій проводиться обшук, а і інтереси інших суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність поряд з місцем проведення обшуку. Дуже часто виникають ситуації, коли для проведення обшуку в одному офісному приміщенні зупиняється робота цілого поверху або навіть всієї будівлі, де працюють і інші суб'єкти підприємницької діяльності. Вважаємо, що їх інтереси такою мають враховуватись під час планування проведення обшуку, адже власники таких володінь навіть не отримують жодного кримінального процесуального статусу, а тому і не мають реальних можливостей для захисту своїх інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Обшук як інструмент рейдерства: стара схема в нових реаліях. 19.06.2025. Юридична газета: веб сайт. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/obshuk-yak-instrument-reyderstva-stara-shema-v-novih-realiyah.html>
2. Постанова ККС ВС від 07.10.2024, справа № 466/525/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272945>
3. Постанова ККС ВС від 08.04.2021, справа № 573/2028/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96208231>
4. Тарасюк С.М. Невідкладне проникнення у житло чи інше володіння особи. Вагомість підстав у судовій практиці. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 564-567.
5. Ухвала слідчого судді Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22.10.2020, справа № 182/6023/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92366970>
6. Тракало Р.І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, Академія адвокатури України. 228 с.
7. Перцова-Тодорова Лілія Миколаївна. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення обшуку на стадії досудового розслідування: дис. докт. філос.: 081. Київ, 2022. Національна академія внутрішніх справ. 246 с.
8. Лапутько С. Обшук в помешканні або іншому володінні особи. Від Кодексу до Практики. 2019. Liga.net: веб сайт. URL: <https://blog.liga.net/user/slaputko/article/32459?utm>
9. Ухвала Апеляційного суду Житомирської області від 17.09.2018, справа № 279/311/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76616034>

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Тимошенко В. А.,

доктор юридичних наук, професор,
працівник Збройних Сил України,
професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України
ORCID: 0000-0003-3184-5738

Іванов С. І.,

майор Державної прикордонної служби України,
слухач Національного університету оборони України
ORCID: 0009-0000-8309-8223

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний аналіз нормативно-правових актів України, що регулюють оперативно-розшукову діяльність у період дії воєнного стану. В умовах збройної агресії проти України оперативно-розшукова діяльність набуває особливого значення як інструмент забезпечення національної безпеки, протидії диверсійно-розвідувальним загрозам, терористичним проявам та організованим злочинності. Досліджено положення Конституції України, Закону «Про правовий режим воєнного стану», Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», а також низки підзаконних актів, що визначають правові засади функціонування правоохоронних органів у надзвичайних умовах. Особливу увагу приділено співвідношенню між потребами держави у захисті суверенітету та правами і свободами громадян, які можуть бути обмежені під час воєнного стану. Виявлено ключові проблеми правозастосування, серед яких: прогалини у законодавстві, колізії між окремими нормативними актами, ризики зловживань повноваженнями та порушення прав людини. Наголошено на необхідності вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності шляхом гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини та забезпечення балансу між інтересами держави й особи.

У статті окреслено напрями подальшого розвитку нормативної бази, зокрема розробку додаткових гарантій правового захисту громадян, удосконалення механізмів контролю за діяльністю правоохоронних органів та підвищення ефективності оперативно-розшукових заходів. Результати дослідження мають практичне значення для формування сучасної моделі безпеки, що відповідає викликам воєнного часу та сприяє зміцненню правопорядку в державі.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, воєнний стан, нормативно-правові акти, національна безпека, права і свободи громадян, правове регулювання, правоохоронні органи, конституційні обмеження.*

Tymoshenko V. A., Ivanov S. I. Analysis of normative legal acts regulating operative-search activity under martial law

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the normative legal acts of Ukraine regulating operative-search activity during the period of martial law. In the context of armed aggression against Ukraine, operative-search activity acquires particular importance as an instrument for ensuring national security, countering sabotage and intelligence threats, terrorist manifestations, and organized crime. The study examines the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law “On the Legal Regime of Martial Law,” the Law “On Operative-Search Activity,” as well as a number of subordinate acts that define the legal foundations of law enforcement functioning under extraordinary conditions. Special attention is paid to the correlation between

the state's need to protect sovereignty and the rights and freedoms of citizens, which may be restricted during martial law. Key problems of law enforcement are identified, including gaps in legislation, conflicts between certain normative acts, risks of abuse of authority, and violations of human rights. The necessity of improving the legal regulation of operative-search activity is emphasized through harmonization of national legislation with international human rights standards and ensuring a balance between the interests of the state and the individual.

The article outlines directions for further development of the regulatory framework, in particular the elaboration of additional guarantees of citizens' legal protection, improvement of mechanisms for controlling law enforcement activities, and enhancement of the effectiveness of operative-search measures. The results of the study have practical significance for shaping a modern security model that meets the challenges of wartime and contributes to strengthening law and order in the state.

Key words: *operative-search activity, martial law, normative legal acts, national security, rights and freedoms of citizens, legal regulation, law enforcement agencies, constitutional restrictions.*

У контексті сучасних безпекових викликів варто погодитися з думкою дослідників, які звертають увагу на особливостях здійснення оперативно-розшукової діяльності у воєнний час. Так, у збірнику наукових праць під редакцією О. О. Кота та А. Б. Гриняка [1] розглянуто системні проблеми функціонування правової системи під час воєнного стану. У вітчизняній науці концептуальним питанням правомірності та законності оперативно-розшукової діяльності за різні часи були присвячені розробки таких вчених як С. С. Чернявський, який досліджував правомірні форми ОРД через призму протидії організованих злочинності, наголошуючи на важливості оперативного обліку, та чітко визначених підстав та належного суб'єкта, уповноваженого законом [2]. Шинкаренко І. Р. також приділив багато уваги теорії оперативно-розшукового прогнозування та правомірності цих заходів. Він у свою чергу, зазначив, що межа між правомірною розвідувальною активністю та незаконним втручанням проходить по лінії дотримання процедури фіксації інформації та відсутності ознак провокації злочину [3]. Важливою ознакою правомірності ОРД є забезпечення судового контролю, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, яке на думку вчених М. А. Погорецького [4], Козаченко І. П. [5], Никифорчука Д. В. [6] забезпечить баланс між інтересами розслідування та невтручанням у приватне життя особи, що гарантується. Таким чином, аналіз наукових публікацій підтверджує актуальність теми та необхідність подальших досліджень для формування ефективної моделі правового регулювання ОРД під час воєнного стану в Україні. Тому, проаналізувавши наукові підходи

провідних вітчизняних вчених, можна дійти висновку, що сутність поняття «оперативно-розшукова діяльність» є багатогранною і не обмежується переліком заходів, закріплених у профільному Законі України. Спільним для всіх дослідників є визнання ОРД як специфічної форми державної діяльності, що базується на злагодженому поєднанні відкритих та прихованих методів роботи. Разом з тим, необхідно акцентувати увагу на особливості здійснення ОРД під час воєнного стану: розширення повноважень спецслужб у сфері контррозвідки та боротьби з диверсіями; обмеження окремих прав громадян (таємниця листування, свобода пересування), що дозволяє ефективніше здійснювати оперативні заходи; пріоритет національної безпеки над індивідуальними правами, але з дотриманням принципу пропорційності; посилені взаємодія між військовими формуваннями та правоохоронними органами; використання сучасних технологій для моніторингу комунікацій та кіберпростору.

Воєнний стан в Україні, запроваджений у відповідь на збройну агресію російської федерації, актуалізував питання правового забезпечення діяльності правоохоронних органів. Оперативно-розшукова діяльність (ОРД) у цей період стає ключовим інструментом протидії диверсіям, тероризму та злочинності. Її нормативно-правове регулювання має враховувати баланс між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини. Варто констатувати, що в умовах правового режиму воєнного стану нормативно-правове забезпечення ОРД має велике значення. Так, Конституція України виступає фундаментом правового порядку, закріплюю-

ючи баланс між владними повноваженнями та гарантіями прав людини. Стаття 64 передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав у період воєнного чи надзвичайного стану, проте водночас встановлює чіткий перелік прав, які є невідчужуваними та не можуть бути обмежені за жодних умов. Такий підхід забезпечує принцип правової визначеності, що є ключовим для стабільності правової системи та довіри громадян до держави. Збереження базових прав навіть у кризових умовах свідчить про пріоритетність людської гідності та верховенства права. Це створює правові межі для діяльності держави, у тому числі при застосуванні розширених інструментів оперативно-розшукової діяльності, і гарантує захист від свавільного втручання у приватну сферу. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає правові рамки функціонування органів влади та правоохоронних органів у період воєнного стану. Він легітимізує застосування особливих заходів безпеки, включно з посиленням оперативно-розшукової діяльності, та встановлює механізми контролю за їх реалізацією. Таким чином, він забезпечує правову основу для адаптації ОРД до умов війни. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [7] є базовим актом, що визначає завдання, принципи та суб'єктів ОРД. У статтях 5–8 закріплено: завдання ОРД (виявлення та попередження злочинів, захист державної безпеки); принципи законності, поваги до прав людини; перелік органів, уповноважених здійснювати ОРД. У воєнний час цей закон забезпечує правову визначеність щодо суб'єктів та меж їхніх повноважень, що особливо важливо для уникнення свавілля. Кримінальний процесуальний кодекс України регламентує порядок використання матеріалів ОРД у кримінальному провадженні. Це гарантує, що результати оперативних заходів не залишаються поза правовим полем, а інтегруються у процес доказування відповідно до принципів змагальності та верховенства права. Таким чином, Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) України забезпечує зв'язок між оперативною діяльністю та судовим контролем. Закон України «Про Службу безпеки України» визначає спеціальні повноваження

СБУ у сфері контррозвідальної діяльності, що є критично важливим у воєнний час. Він закріплює правові механізми боротьби з тероризмом, диверсіями та шпигунством. Таким чином, він забезпечує правову легітимність діяльності головного органу державної безпеки. Підзаконні акти МВС, СБУ та інших органів деталізують процедури проведення оперативних заходів, встановлюють внутрішні стандарти та інструкції, що дозволяє забезпечити оперативну гнучкість та водночас дотримання законності у практичній діяльності правоохоронних органів.

На нашу думку, сукупність зазначених нормативно-правових актів формує систему правового регулювання ОРД, яка забезпечує баланс між потребами національної безпеки та правами людини; визначає легітимність та межі повноважень правоохоронних органів; інтегрує результати ОРД у кримінальне судочинство; гарантує дотримання принципу верховенства права навіть у надзвичайних умовах.

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України особливого значення набуває правове регулювання запровадження та функціонування воєнного стану. Його правові засади ґрунтуються на положеннях Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також низки указів Президента України та постанов Верховної Ради України. Сукупність цих нормативно-правових актів визначає порядок введення, продовження та реалізації правового режиму воєнного стану, встановлює межі тимчасового обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також регламентує особливості діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та військових формувань у надзвичайних умовах. Такий комплексний підхід забезпечує правову визначеність та створює основу для ефективного функціонування державного механізму в умовах загрози національній безпеці. Запровадження воєнного стану є винятковим правовим режимом, що застосовується у випадках збройної агресії чи загрози незалежності держави. В Україні цей режим набув особливої актуальності після 2014 року та повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році. Проаналізувавши нормативно-правову базу

воєнного стану, її практичне застосування та відповідність міжнародним стандартам необхідно зазначити наступне. Стаття 106 Конституції України надає Президенту право вводити воєнний стан за погодженням із Верховною Радою. Стаття 64 дозволяє тимчасове обмеження прав і свобод громадян. Стаття 92 визначає, що правовий режим воєнного стану встановлюється виключно законом. Таким чином, Конституція формує базові рамки, але деталізація здійснюється спеціальним законом [8]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [9] визначає порядок введення та продовження воєнного стану; перелік можливих обмежень прав і свобод; механізм створення військових адміністрацій; особливості діяльності органів влади, підприємств та установ. Закон неодноразово змінювався, зокрема у 2022–2023 рр., щоб адаптуватися до умов повномасштабної війни. Разом з тим, Україна є учасником Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Європейської конвенції з прав людини. Відповідно, наша держава зобов'язана повідомляти міжнародні органи про тимчасові обмеження прав. Практика показує, що Україна дотримується цих вимог, надсилаючи ноти до Ради Європи та ООН.

Введення правового режиму воєнного стану (далі – ПРВС) створило особливі правові координати, у яких класичні засади ОРД пройшли шлях від декларативності до екстремальної прагматизації. ПРВС виступає як каталізатор, що змінює пріоритетність принципів та розширює коло завдань оперативних підрозділів. В умовах мирного часу домінуючим є принцип дотримання прав і свобод людини. В умовах воєнного стану спостерігається тимчасова зміна пріоритетів на користь принципу державної безпеки та інших принципів. Таких як:

1. Принцип оперативності та наступальності в умовах воєнного стану набуває особливого значення, адже саме швидкість реагування визначає ефективність протидії загрозам. Уповільнення процесуальних дій у боротьбі з диверсіями чи терористичними актами може спричинити незворотні наслідки для безпеки держави та громадян. Наступальність проявляється у випереджуванні

дій противника шляхом здійснення превентивних оперативних заходів. Це означає, що правоохоронні органи повинні діяти не лише реактивно, а й проактивно, передбачаючи можливі сценарії розвитку подій. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики та знижує ймовірність реалізації ворожих планів. Оперативність забезпечує мобільність та гнучкість правоохоронної системи, що особливо важливо в умовах швидкоплинних загроз. Наступальність, у свою чергу, формує стратегічну перевагу, адже дозволяє діяти на випередження. Поєднання цих принципів створює комплексну модель захисту, яка відповідає сучасним викликам гібридної війни. Водночас їх реалізація має ґрунтуватися на дотриманні правових норм та недопущенні свавільного втручання у права громадян. Таким чином, оперативність і наступальність стають не лише інструментами безпеки, а й показниками зрілості правової системи в умовах надзвичайних обставин.;

2. Принцип конспірації в цифровому середовищі під час воєнного стану набуває якісно нового змісту. Він охоплює не лише традиційне приховування особи оперативника, а й комплексний захист цифрового сліду підрозділу. Сучасні стандарти негласності передбачають використання стеганографії для прихованої передачі інформації у звичайних файлах чи зображеннях. Важливим елементом є застосування багаторівневого шифрування каналів зв'язку, що унеможливорює перехоплення даних противником. Конспірація також включає анонімізацію цифрових профілів та мінімізацію метаданих, які можуть видати структуру чи місцезнаходження. Використання віртуальних приватних мереж та спеціалізованих протоколів безпеки стає обов'язковою умовою. Такий підхід дозволяє зберігати таємність операцій навіть у середовищі тотального цифрового моніторингу. Конспірація в кіберпросторі стає не лише технічним, а й стратегічним інструментом протидії інформаційним атакам. Вона забезпечує стійкість оперативних підрозділів до кібершпигунства та диверсій. У результаті формується новий рівень негласності, який відповідає викликам сучасної війни та гарантує ефективність оперативно-розшукової діяльності.

3. Принцип гнучкості (адаптивності) в умовах воєнного стану фактично став фундаментом оперативно-розшукової діяльності, хоча законодавчо він прямо не закріплений. Оперативні підрозділи змушені миттєво змінювати тактику залежно від умов окупації, деокупації чи активних бойових дій. Гнучкість означає здатність швидко інтегрувати нові методи та технології у практику, не чекаючи формального нормативного закріплення. Вона проявляється у варіативності форм роботи, коли стандартні процедури доповнюються нестандартними рішеннями, що відповідають конкретній ситуації. Адаптивність дозволяє ефективно реагувати на непередбачувані виклики, зокрема на зміну характеру загроз чи тактики противника. Вона також передбачає мобільність ресурсів та можливість їхнього перерозподілу відповідно до оперативних потреб. Гнучкість у діяльності підрозділів формує здатність до інноваційного мислення та швидкого прийняття рішень. Це створює умови для збереження ефективності навіть у нестабільному правовому та безпековому середовищі. Водночас принцип гнучкості має поєднуватися з дотриманням базових правових стандартів, щоб уникнути свавілля. Таким чином, адаптивність стає ключовим чинником виживання та результативності правоохоронної системи в умовах війни.

Правовий режим воєнного стану накладає на оперативні підрозділи завдання, які раніше були притаманні виключно розвідці та контррозвідці. Завданням стало виявлення не лише кримінальних злочинців, а й «агентів впливу», коригувальників вогню та осіб, що здійснюють інформаційно-психологічні операції (далі – ІПСО) в інтересах ворога. Оперативна робота на шляхах сполучення стала формою масового скринінгу для виявлення комбатантів ворога під виглядом цивільних. Одним із завдань стало документування воєнних злочинів для міжнародних трибуналів: Це нове, стратегічне завдання. Оперативні підрозділи здійснюють первинну фіксацію доказів (відео з дронів, перехоплення зв'язку), які згодом лягають в основу справ у Гаазі. Воєнний стан накладає обмеження, які парадоксальним чином стимулюють розвиток ОРД. Обмеження пересування (комендантська година)

спрощує виявлення підозрілих осіб (аномалії в поведінці), але вимагає від оперативників легалізації своєї присутності через спеціальні перепустки та «легенди». Обмеження доступу до територій стимулює перехід до дистанційних методів (БПЛА, кіберрозвідка), що стає обов'язковим елементом виконання будь-якого оперативного завдання. Важливо зауважити, що вплив ПРВС не повинен призводити до повної нівеляції принципу законності. Правовий режим воєнного стану дозволяє обмеження прав, але не дає права на позасудову розправу чи ігнорування процесуальної форми передачі доказів.

В умовах повномасштабної збройної агресії спостерігається докорінна зміна цільового призначення ОРД. Якщо у мирний час діяльність оперативних підрозділів спрямована переважно на реалізацію завдань кримінальної юстиції (виявлення та розкриття злочинів), то в умовах воєнного стану вона інтегрується в загальну систему забезпечення національної безпеки та оборони. Це зумовлює перехід від класичної моделі «боротьби зі злочинністю» до стратегічної моделі «захисту суверенітету та територіальної цілісності».

У контексті сучасних безпекових викликів доцільно звернути увагу на ключові аспекти здійснення ОРД в умовах воєнного стану: функціональна конвергенція: межі між класичною оперативно-розшуковою, контррозвідальною та бойовою діяльністю стають прозорими. Оперативні працівники де-факто виконують завдання, що мають ознаки воєнних операцій (виявлення ДРГ, коригувальників вогню, участь у зачистках деокупованих територій); запровадження категорії «оперативно-бойове завдання»: чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не містить правового інструментарію для дій у зоні активних бойових дій.

Висновки. Узагальнюючи аналіз нормативно-правових актів, що регулюють оперативно-розшукову діяльність в умовах воєнного стану, вбачається за доцільне сформулювати наступні положення:

1. Об'єктивна реальність сьогодення диктує необхідність переосмислення легальних форм ОРД. Встановлено, що в умовах особливого періоду поняття та зміст легальних

форм трансформуються від суто процесуальних дій до комплексних оперативно-технічних заходів. Правомірність форми тепер визначається не лише відповідністю Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а й здатністю забезпечувати баланс між національною безпекою та правомірним обмеженням конституційних прав у межах, визначених ст. 64 Конституції України. Виокремлено тенденцію до превалювання дистанційних та цифрових форм над традиційними фізичними методами контакту.

2. Аналіз генези нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності в Україні засвідчив, що перехід від мирного часу до воєнного стану супроводжувався процесом «адаптивної легальності». Концепція адаптивної легальності в сфері ОРД передбачає здатність нормативно-правової бази оперативно змінюватись відповідно до динамічних загроз особливого стану, не порушуючи при цьому принципи верховенства права та забезпечуючи баланс між державною безпекою та правами людини. Варто констатувати, що ключовим етапом цієї еволюції

стала імплементація ст. 615 КПК України, яка децентралізувала систему санкціонування заходів, передавши частину повноважень прокурору. Це дозволило зберегти функціональність розвідувальної системи в умовах тимчасової неможливості судового контролю, проте вимагає подальшої кодифікації цих норм у спеціальному законодавстві для уникнення правової невизначеності у поствоєнний період.

3. Підсумовуючи зазначене, ми приходимо до твердження, що завдання оперативних підрозділів на сучасному етапі інтегровані в загальну систему оборони держави. Це зумовлює виникнення нових функцій, таких як контрдиверсійне забезпечення, виявлення агентів впливу та документування воєнних злочинів. Отже, квінтесенцією роботи є положення про те, що ОРД в особливий період набуває ознак гібридної діяльності, яка поєднує в собі елементи правоохоронної роботи, контррозвідки та воєнної тактики, що потребує негайного закріплення поняття «оперативно-бойового завдання» у профільному законодавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Правова система України в умовах воєнного стану : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.
2. Чернявський С. С. Наукове забезпечення оперативно-розшукової діяльності: сучасний стан та перспективи. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 1. С. 5–12.
3. Шинкаренко І. Р. Правові та організаційні основи здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми) підрозділами кримінальної поліції: навчальний посібник / І. Р. Шинкаренко, І. О. Шинкаренко, О. В. Кириченко / за ред. професора І. Р. Шинкаренка. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 224 с.
4. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві : монографія. Харків : Арсіс, ЛТД, 2007. С. 45.
5. Козаченко І. П. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. С. 14.
6. Никифорчук Д. В. Теоретичні та прикладні засади оперативно-розшукової діяльності : підручник. Київ : НАВС, 2011. С. 28.
7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 13.02.2026).
8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення 15.02.2026).
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 14.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.4:343.541:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.34>**Заставна О. П.,**

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри міжнародного та європейського права

Західноукраїнського національного університету

ORCID: 0009-0009-5680-5485

**ЗАХИСТ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) В УМОВАХ
ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: СИНЕРГІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА
ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Анотація. Стаття присвячена аналізу механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в контексті збройного конфлікту в Україні. У дослідженні аналізується, як норми міжнародного гуманітарного права (МГП), зокрема IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, взаємодіють з чинним національним законодавством щодо статусу та прав ВПО. Особлива увага приділяється Керівним принципам ООН з питань внутрішнього переміщення (1998 р.), які, незважаючи на свій рекомендаційний статус, стали загальноновизнаними стандартами у сфері захисту прав переміщених осіб. Розглянуто проблему паралельного впровадження на території України закріплених принципів у національне законодавство та практику їх застосування компетентними державними органами.

У цій статті свавільне переміщення визнається порушенням норм МГП та міжнародного права прав людини, а також як посягання на встановлені правові гарантії, покликані забезпечити захист внутрішньо переміщених осіб від примусового виселення та надання їм права на безпечне повернення до місця постійного проживання. Особливу увагу приділено аналізу міжнародно-правових стандартів, які регулюють заборону таких дій, а також обов'язків держав щодо їх попередження та усунення наслідків. Досліджується відображення наведеної проблематики у судовій практиці та рішеннях міжнародних органів із захисту прав людини, що стосуються зафіксованих випадків порушень.

Автори розглядають проблеми права осіб, переміщених з їхніх домів, на надання їм альтернативного житла, механізми компенсації за втрату або пошкодження майна, перспективи реінтеграції ВПО в ситуації після завершення бойових дій, а також надають рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Існує потреба оцінити ступінь гармонізації норм МГП та національного законодавства та розробити подальші ініціативи щодо гармонізації, які передбачають не лише формальне включення міжнародних стандартів до законодавства, але й створення ефективних інституційних механізмів для їх впровадження. Підкреслюється необхідність міжвідомчої координації та, власне, участі громадянського суспільства в процесах реінтеграції переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), міжнародний захист прав людини, довільне переміщення, IV Женевська конвенція, реінтеграція, Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, право на житло.

Zastavna O. P. Protection of the rights of internally displaced persons (IDPs) in the context of armed conflict: synergy between international humanitarian law and national legislation

Abstract. This article analyses mechanisms for protecting the rights of internally displaced persons (IDPs) in the context of the armed conflict in Ukraine. The study analyses how the norms of international humanitarian law (IHL), in particular the Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 1949, interact with the current national legislation on the status and rights of IDPs. Particular attention is

paid to the UN Guiding Principles on Internal Displacement (1998), which, despite their recommendatory status, have become universally recognised standards in the field of protecting the rights of displaced persons. The problem of the parallel implementation of the established principles in national legislation and their application by competent state bodies in Ukraine is considered.

This article recognises arbitrary displacement as a violation of IHL and international human rights law, as well as an infringement of established legal guarantees aimed at protecting internally displaced persons from forced eviction and ensuring their right to safe return to their place of permanent residence. Particular attention is paid to the analysis of international legal standards governing the prohibition of such acts, as well as to the obligations of states to prevent them and address their consequences. The article also examines how this issue is reflected in judicial practice and in the decisions of international human rights bodies concerning documented violations.

The authors examine the problems of the right of persons displaced from their homes to be provided with alternative housing, mechanisms for compensation for loss or damage to property, prospects for the reintegration of IDPs in the post-conflict situation, and provide recommendations for improving the current legislation in this area.

There is a need to assess the degree of harmonisation between IHL and national legislation and to develop further harmonisation initiatives that provide not only for the formal incorporation of international standards into legislation, but also for the creation of effective institutional mechanisms for their implementation. The need for inter-agency coordination and, indeed, the participation of civil society in the reintegration processes of displaced persons is emphasised.

Key words: *internally displaced persons (IDPs), International human rights protection, arbitrary displacement, IV Geneva Convention, reintegration, UN Guiding Principles on Internal Displacement, right to housing.*

Постановка проблеми. Питання внутрішнього переміщення стало критично важливим для України з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року. Як повідомляло Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, на піку переміщення понад п'ять мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами в Україні, що перетворило її на один з найбільших центрів внутрішньо переміщених груп населення у світі. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, що поєднує аналіз міжнародно-правових стандартів із дослідженням практики їх імплементації у національне законодавство.

На відміну від біженців, які перетнули міжнародний кордон і користуються захистом, передбаченим Конвенцією 1951 року, внутрішньо переміщені особи залишаються на території власної держави, і захист, на який вони мають право, повністю залежить від національної правової системи. Якщо ж ця система функціонує в умовах збройного конфлікту, держава об'єктивно обмежена у здійсненні своїх повноважень. Зараз настав час для норм МГП, покликаних забезпечити мінімальний ступінь захисту, що відповідає вимогам закону і може бути наданий цивільному населенню навіть під час війни [1; 3].

Особливу актуальність для питання взаємодії МГП та внутрішнього законодавства

має дослідження тих суперечностей, які можуть виникати на практиці. Законодавча база щодо ВПО в Україні формувалася поступово з 2014 року та значною мірою відповідала викликам на даний момент, не завжди гарантуючи системне регулювання. Законодавчі прогалини, колізія повноважень та відсутність чіткого механізму координації між органами влади призводять до того, що міжнародні стандарти захисту ВПО частково не впроваджуються [4; 7].

Ступінь актуальності визначається тим фактом, що питання реінтеграції ВПО стало не просто частиною порядку денного гуманітарних організацій, а радше однією з центральних проблем післявоєнної відбудови країни. Невдача в розробці правових механізмів сьогодні не матиме впливу ні на війну, ні на наддовгострокову післявоєнну соціальну стабільність України [9, 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовому статусу та захисту внутрішньо переміщених осіб присвячено значну кількість наукових праць. На міжнародному рівні праці Ф. Денга, який у 90-х роках минулого століття розробив концептуальні основи захисту переміщених осіб у рамках ООН, насамперед, та монографічні дослідження Roberta Cohen та W. Kälin показують роль міжнародних організацій у вирішенні проблеми кризи внутріш-

ньо переміщених осіб. Завдяки цим працям вдалося дійти до прийняття Керівних принципів 1998 року, які досі є основним доктринальним документом із зазначеного питання. У вітчизняній науці над питанням ВПО працюють юристи та соціологи, зокрема, в контексті подій 2014–2022 років. Праці Н. Ментух [11] присвячені проблемам гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС, яке опосередковано торкається соціального захисту. Т. Кузь [12] розглядає питання правового забезпечення процедури надання адміністративних послуг, переважно вразливим категоріям населення, головним чином ВПО. Усі ці дослідження є теоретичною основою для нашого дослідження стану чинного законодавства.

Питання взаємозв'язку між МГП та національним правом щодо захисту цивільного населення у збройному конфлікті глибоко розроблені в працях МКЧХ [3], а також у доктринальних коментарях до IV Женевської конвенції. Аспекти права на повернення та компенсацію за втрати майна розглядаються в дослідженнях постконфліктної відбудови на прикладі держав Балканського регіону та Близького Сходу [5; 6].

Незважаючи на відносно велику кількість публікацій, систематичне дослідження феноменів взаємодії норм МГП та національного законодавства України в контексті захисту ВПО ще недостатньо розроблене. Більшість досліджень стосуються лише окремих аспектів проблеми – соціального захисту, майнових прав чи процесуальних [6 – 8] – або описують чинне законодавство, не висуваючи припущень щодо його глибших порівняльно-правових питань [3]. Це визначає наукову новизну та практичну значущість нашого дослідження.

Метою статті є ґрунтовне дослідження механізмів правового захисту внутрішньо переміщених осіб крізь призму взаємодії норм міжнародного гуманітарного права та чинного законодавства України, виявлення прогалин та суперечностей у відповідному регулюванні в контексті реалізації, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів реінтеграції ВПО у постконфліктний період.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне гуманітарне право не має цілого дого-

вору, присвяченого наданню спеціального захисту ВПО. Проте, ретельний аналіз норм Четвертої Женевської конвенції 1949 року [1], Додаткових протоколів 1977 року та звичайного МГП показує, що переміщені особи захищені загальним режимом захисту цивільного населення. Зокрема, стаття 49 IV Женевської конвенції також забороняє індивідуальне або масове примусове переміщення цивільних осіб з окупованої території та з території окупуючої держави на окуповану територію.

В інших випадках ключовим недоговірним документом залишаються Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року [2]. Сформульований у формі 30 принципів, документ охоплює весь цикл переміщення: від захисту від свавільного переміщення до забезпечення умов для сталого повернення та реінтеграції. Принцип 6 закріплює право не бути свавільно переміщеним. Принципи 18–23 встановлюють мінімальні стандарти гуманітарної допомоги та захисту під час переміщення.

Правова основа статусу ВПО в Україні формувалася поступово. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» 2014 року [3] став першим «спеціальним» нормативним актом у цій сфері. Цей закон закріпив поняття ВПО та встановив порядок реєстрації та документування, а також перелік прав, гарантованих переміщеним особам. Водночас, закон мав багато серйозних прогалин у плані захисту майнових прав та надання компенсації, на що неодноразово зазначала наукова спільнота [8; 10].

Ідея «довільного переміщення» має ключове значення для злочинів, пов'язаних із насильницьким переміщенням цивільних осіб. Згідно з доктриною МГП, будь-яке переміщення, не виправдане настійною військовою необхідністю або потребами безпеки чи здоров'я цивільного населення, є довільним [5]. Переміщення, здійснене з метою зменшення населення певної території, видалення небажаної етнічної чи конфесійної частини населення або руйнування культурних зв'язків, є серйозним порушенням МГП і може кваліфікуватися як воєнний злочин.

Однією з найбільш проблемних сфер регулювання є захист права переміщених осіб на

житло. Згідно з міжнародними стандартами, викладеними в Принципах Пінгейруш щодо житла та майна біженців та переміщених осіб [6], держави повинні забезпечити право ВПО на повернення до своїх домів або на отримання еквівалентного альтернативного житла та компенсації. Ця нормативна вимога не повною мірою реалізується в чинному українському законодавстві через незавершений механізм компенсації за зруйноване та пошкоджене майно.

Питання про те, як належним чином відшкодувати збитки, стало особливо актуальним у світлі Закону України «Про відшкодування за пошкодження та знищення певних категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів та диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [7], який адаптується до міжнародних зобов'язань.

Одним із найважливіших аспектів цієї синергії МГП та національного законодавства є питання кримінальної відповідальності за злочини, скоєні проти ВПО. Римський статут Міжнародного кримінального суду [9] криміналізує депортацію або насильницьке переміщення населення як злочин проти людяності (стаття 7(1)(d)) та водночас кваліфікує незаконне переміщення цивільного населення окупованої території як воєнний злочин (стаття 8(2)(b)(viii)). Ратифікація Римського статуту Верховною Радою України у серпні 2024 року зобов'язує державу привести кримінальне законодавство у відповідність з елементами злочинів, передбачених Статутом, у тому числі щодо незаконного переміщення цивільних осіб.

Реінтеграція ВПО – це правовий, соціально-економічний та психологічний процес. З юридичного боку, комплексна реінтеграція вимагає відновлення документів, що посвідчують особу та право власності, усунення дискримінаційних практик у сфері працевлаштування та освіти, а також можливості доступу до правосуддя. [10] Для України проблеми реєстрації власності виникають через прогалини під час бойових дій, що призводять до знищення документів, що підтверджують реєстрацію.

Вивчення практики Європейського суду з прав людини щодо внутрішнього перемі-

щення показує, що порушення прав ВПО здебільшого розглядаються відповідно до статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та статті 1 Протоколу № 1 (захист власності) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [4]. Рішення у справах проти Росії щодо Чечні та окупованих територій Грузії забезпечують корисні прецеденти, які можна застосовувати в Україні.

Роль Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН) у захисті ВПО в Україні – це окреме питання. Хоча традиційно вирішення питань, пов'язаних з біженцями, покладалося на УВКБ ООН, резолюціями Генеральної Асамблеї ООН (зокрема, резолюцією 60/169 від 2005 року) підтверджено й розширено роль УВКБ ООН у захисті та допомозі ВПО [5].

В Україні це Управління стежить за становищем ВПО, надає технічну підтримку владі, а також бере участь в обговореннях щодо законодавчих рекомендацій.

Принцип недискримінації, що захищається МГП та законодавством про права людини загалом, є центральним у забезпеченні «рівного» захисту ВПО; наразі переміщені особи часто зазнають дискримінації при здійсненні виборчих прав, повсюдно при отриманні соціальних послуг та доступі до ринку праці [7]; [9]. Закріплення заборони дискримінації за ознакою статусу ВПО в законодавстві та запровадження ефективних механізмів правового захисту від неї є необхідною умовою для дотримання міжнародних зобов'язань та конституційних гарантій рівності.

Майбутні плани законодавчого регулювання цієї сфери мають бути пов'язані, по-перше з кодифікацією різномірних норм в єдиному законодавчому акті, який би відображав усі ключові міжнародні стандарти, по-друге з розробкою механізму компенсації за втрату майна, і, по-третє – з побудовою інституційної архітектури реінтеграції, яка б забезпечувала взаємодію центральних та місцевих органів виконавчої влади з міжнародними організаціями та організаціями громадянського суспільства [10]. Без системних законодавчих змін локальні здобутки у сфері захисту прав ВПО не матимуть сталого характеру та не призведуть до системних зрушень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження показали, що в умовах збройного конфлікту в Україні відбувається спроба сформувати гібридну систему правового регулювання щодо захисту ВПО, що поєднує норми МГП, міжнародного права прав людини та національного законодавства, яка містить як позитивні аспекти – наявність спеціального закону, сформовану адміністративну практику, залучення міжнародних організацій, – так і серйозні недоліки: фрагментарне регулювання, недостатню ефективність механізмів компенсації та прогалини у захисті майнових прав переміщених осіб на тимчасово окупованих та деокупованих територіях. Синергія МГП та національного законодавства є не лише правовою вимогою, а й практичною необхідністю. Держава, яка дотримується своїх міжнародних зобов'язань, не лише отримує подальше

міжнародне визнання, але й забезпечує собі потужніший засіб притягнення до відповідальності за правопорушення проти ВПО та захисту прав жертв у судах за кордоном. Наслідки цього для України в процесі відбудови після закінчення війни неможливо недооцінити.

Перспективними напрямками подальших досліджень є порівняльне вивчення досвіду постконфліктної реінтеграції ВПО в інших країнах та його адаптація до українських реалій, дослідження процедури захисту прав ВПО в міжнародних судових та квазісудових органах, а також дослідження ролі місцевого самоврядування у формуванні ефективної системи підтримки переміщених осіб. Комплексне дослідження цих питань сприятиме розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення правової бази захисту ВПО в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткові протоколи до неї. Женева : Міжнародний комітет Червоного Хреста, 2010. 248 с.
2. Deng F. M. Guiding Principles on Internal Displacement. UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2. New York : United Nations, 1998. 22 p.
3. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
5. Cohen R., Deng F. M. Masses in Flight: The Global Crisis of Internal Displacement. Washington : Brookings Institution Press, 1998. 414 p.
6. Pinheiro Principles: Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2005/17. – Geneva : United Nations, 2005. 32 p.
7. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 р. № 2923-IX *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 18. Ст. 46.
8. Буткевич О. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб в умовах збройного конфлікту: міжнародно-правовий вимір. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 236–244.
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. / Ратифікований Верховною Радою України 20.08.2024 р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 78. Ст. 482.
10. Стаховська Н. М. Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб у постконфліктний період: правові та організаційні аспекти. *Держава і право*. 2023. № 2 (100). С. 88–97.
11. Шевчук О. Р., Ментух Н. Ф. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 8. С. 98–105.
12. Шевчук О., Кузь Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки процесу надання електронних адміністративних послуг. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 1 (25). URL: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.059>

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Каптан М. В.,

підполковник юстиції, магістр права, енциклопедист,
помічник начальника Центру протимінної діяльності з правової роботи
Державної спеціальної служби транспорту Міністерства оборони України
ORCID: 0009-0008-3610-4633

23 ВІДСОТКИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ЗАГРОЗОЮ ЯК ІНДИКАТОР КРИЗИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У науковій статті здійснено комплексний адміністративно-правовий аналіз системи регулювання протимінної діяльності в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації та значного мінного забруднення території держави. Обґрунтовано, що понад 23% території України перебуває під загрозою вибухонебезпечних предметів, що зумовлює необхідність удосконалення правової та інституційної моделі управління протимінною діяльністю. На основі аналізу законодавства, підзаконних нормативно-правових актів, Національної стратегії протимінної діяльності до 2033 року, міжнародних стандартів IMAS, а також наукових і аналітичних джерел визначено структуру нормативно-правового забезпечення у досліджуваній сфері, охарактеризовано повноваження ключових суб'єктів державного управління та проаналізовано практичні проблеми їх взаємодії.

Встановлено, що чинна система регулювання має ознаки інституційної фрагментації, дублювання функцій між органами виконавчої влади, нормативних колізій, недостатньої уніфікації процедур сертифікації операторів протимінної діяльності та обмеженості механізмів фінансового забезпечення гуманітарного розмінування.

Окрему увагу приділено проблемам правового статусу постраждалих осіб, відсутності єдиного реєстру забруднених територій, неузгодженості земельного законодавства з нормами протимінної діяльності та недостатній гармонізації національних стандартів із міжнародними вимогами. На підставі проведеного дослідження визначено сім системних проблем правового регулювання та запропоновано напрями їх вирішення, зокрема створення єдиного центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, консолідацію сертифікаційних функцій, удосконалення компенсаційних механізмів, запровадження єдиної інформаційної системи обліку забруднених територій та посилення координації міжнародної допомоги.

Зроблено висновок, що ефективна правова модернізація системи протимінної діяльності є необхідною передумовою відновлення економічного потенціалу України, забезпечення безпеки населення та повернення забруднених територій до продуктивного використання.

Ключові слова: протимінна діяльність, гуманітарне розмінування, правове регулювання, вибухонебезпечні предмети, сертифікація операторів, інституційна реформа, Національна стратегія ПМД, міжнародні стандарти IMAS, постраждалі особи.

Kapitan M. V. 23 percent of Ukraine's territory under threat as an indicator of the crisis of legal regulation of mine action activities

Abstract. The scientific article provides a comprehensive administrative and legal analysis of the mine action regulation system in Ukraine in the context of full-scale armed aggression by the Russian Federation and significant mine contamination of the state territory. It is substantiated that more than 23% of the territory of Ukraine is under the threat of explosive objects, which necessitates the improvement of the legal and institutional model of mine action management. Based on the analysis of legislation, subordinate regulations, the National Mine Action Strategy until 2033, international IMAS standards, as well as scientific and analytical sources, the structure of regulatory and legal support in the studied area is determined, the powers of key subjects of state administration are characterized, and practical problems of their interaction are analyzed.

It was found that the current regulatory system has signs of institutional fragmentation, duplication of functions between executive bodies, regulatory conflicts, insufficient unification of certification procedures for mine action operators and limited mechanisms for financial support for humanitarian demining.

Particular attention is paid to the problems of the legal status of affected persons, the lack of a unified register of contaminated territories, inconsistency of land legislation with mine action norms and insufficient harmonization of national standards with international requirements. Based on the research, seven systemic problems of legal regulation were identified and directions for their solution were proposed, in particular, the creation of a single central executive body with a special status, consolidation of certification functions, improvement of compensation mechanisms, introduction of a single information system for accounting for contaminated territories and strengthening the coordination of international assistance.

It is concluded that effective legal modernization of the mine action system is a necessary prerequisite for restoring Ukraine's economic potential, ensuring the safety of the population, and returning contaminated territories to productive use.

Key words: mine action, humanitarian demining, legal regulation, explosive hazards, operator certification, institutional reform, National Mine Action Strategy, IMAS standards, mine action victims.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентний масштаб забруднення вибухонебезпечними предметами (ВНП), який не має аналогів на Європейському континенті.

Станом на березень 2025 року понад 139 000 км² українських земель близько 23% усієї державної території перебувають під загрозою мінного забруднення. За оцінками міжнародних організацій, 5,4 мільйона людей потребують допомоги у сфері протимінної діяльності, 18 районів країни перебувають у стані критичного забруднення, а щорічні економічні втрати держави від мінної загрози сягають 11,2 мільярда доларів США порівняно з показниками довоєнного 2021 року. Від початку широкомасштабного вторгнення зафіксовано 811 інцидентів з цивільним населенням: 1 158 постраждалих, із яких 335 загинули, серед них 18 дітей.

Зазначений контекст зумовлює виняткову актуальність наукового аналізу правового регулювання протимінної діяльності в Україні. Система правового та інституційного регулювання ПМД формувалась поетапно та реактивно від ухвалення базового закону у 2018 році до розробки Національної стратегії ПМД до 2033 року у 2024 році. Попри значний прогрес у нормативно-правовому забезпеченні, ця система має суттєві структурні вади, які прямо впливають на безпеку населення та темпи відновлення держави.

Мета статті полягає у визначенні стану правового регулювання протимінної діяль-

ності в Україні на підставі системного аналізу чинного законодавства, підзаконних нормативно-правових актів та доктринальних джерел, а також у виявленні ключових проблем відповідного регулювання та обґрунтуванні науково підтверджених шляхів їх вирішення.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовувались загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема: системний аналіз і синтез для комплексного дослідження нормативно-правової бази ПМД, формально-догматичний метод для тлумачення змісту нормативних приписів, порівняльно-правовий метод для зіставлення норм українського законодавства з міжнародними стандартами та зарубіжним досвідом, а також структурно-функціональний метод для аналізу повноважень суб'єктів державного управління у сфері ПМД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці О. Ботнаренка, Б. Вировича, А. Гавази, М. Марченка, Д. Плинокоса, С. Потеряйка, В. Теремецького, О. Трегуб та інших вчених, а також аналітичні документи Інституту глобальних змін Тоні Блера, GICHD, UNDP та Служби ООН з питань протимінної діяльності (UNMAS).

Виклад основного матеріалу. Наріжним каменем правової архітектури протимінної діяльності в Україні є Закон України "Про протимінну діяльність в Україні" від 6 грудня 2018 року № 2642-VIII, який, відповідно до власної преамбули, "визначає правові та організаційні засади здійснення протимінної діяльності в Україні та особли-

вості державного регулювання у відповідній сфері” [1]. Закон зазнав суттєвих змін у 2020, 2021 та 2023 роках, що поступово розширювало його регуляторний охоплення відповідно до нових реалій воєнного стану.

Закон закріплює розгалужений понятійно-категоріальний апарат, серед якого центральне місце займають такі визначення: “протимінна діяльність” як комплекс заходів щодо ліквідації загроз від мін і ВНП; “гуманітарне розмінування” розмінування з метою захисту цивільного населення та звільнення земель для господарського використання; “оператори протимінної діяльності” сертифіковані суб’єкти, уповноважені проводити розмінування; “нетехнічне обстеження” (НТО) первинна оцінка забрудненості території без безпосереднього технічного втручання; “технічне обстеження” (ТО) детальна перевірка з використанням технічних засобів. Закон також визначає правовий статус постраждалих осіб, які мають право на одноразову грошову допомогу відповідно до статті 10 в редакції Закону від 17 вересня 2020 року № 911-IX [2].

Закон України “Про протимінну діяльність” є рамковим, і значна частина конкретних механізмів реалізується через підзаконні нормативно-правові акти. Систему цих актів можна структурувати за рівнями правового регулювання.

На рівні Кабінету Міністрів України ключовими є такі документи: Постанова КМУ від 3 листопада 2021 року № 1150 “Про затвердження Порядку ведення обліку операторів протимінної діяльності” [3]; Постанова КМУ від 2 лютого 2024 року № 123 “Про реалізацію експериментального проекту щодо сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності” [4]; Постанова КМУ від 8 березня 2024 року № 271 “Про реалізацію експериментального проекту щодо здійснення обов’язкової сертифікації механізованих засобів розмінування” [5]; Постанова КМУ від 12 березня 2024 року № 284 “Про затвердження Порядку використання коштів для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення” [6]; Розпорядження КМУ від 28 червня 2024 року № 616-р “Про

схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року” [7].

На рівні відомчого регулювання основоположним є Національний стандарт ДСТУ 8820:2023 “Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення”, введений в дію з 1 квітня 2023 року. Наказом Мінекономіки та Мінагрополітики від 28 березня 2025 року № 1965/1545 затверджено Методичні рекомендації щодо визначення пріоритизації забруднених територій, що підлягають гуманітарному розмінуванню [8]. Наказом Мінекономіки від 12 квітня 2024 року № 9180 затверджено Методичні рекомендації щодо обчислення вартості робіт з гуманітарного розмінування [9].

Найбільш комплексним і стратегічно значущим нормативним актом у досліджуваній сфері є Національна стратегія протимінної діяльності на період до 2033 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 року № 616-р [10]. Стратегія є “об’єднавчим документом”, що визначає три стратегічні цілі такі як: забезпечення звільнення територій від ризиків наявності ВНП для їхнього безпечного та продуктивного використання; зниження впливу ВНП на життя та здоров’я населення; розбудова системи управління протимінною діяльністю.

Реалізація Стратегії розпланована на три часові етапи, 2024–2026 роки (первинне нетехнічне обстеження 100% підконтрольних територій, 16 ключових завдань), 2027–2029 роки (поглиблене технічне обстеження та активне розмінування), 2030–2033 роки повернення 80% потенційно забруднених територій до продуктивного використання.

Система суб’єктів державного управління у сфері протимінної діяльності, визначена Розділом III Закону “Про протимінну діяльність”, охоплює кілька рівнів.

Відповідно до статті 19 Закону, Верховна Рада України здійснює законодавче забезпечення у сфері протимінної діяльності та визначає обсяги бюджетних асигнувань на реалізацію відповідних заходів. Згідно зі статтею 20 Закону, Кабінет Міністрів України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері протимінної діяльності, здійснює координацію діяльності орга-

нів виконавчої влади, а також затверджує національні програми і стандарти у зазначеній сфері. Водночас, відповідно до статті 23 Закону, Національний орган з питань протимінної діяльності функціонує як колегіальний консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України, на який покладено завдання з планування, координації та управління протимінною діяльністю на національному рівні, проте він не наділений власними виконавчими повноваженнями.

Центр протимінної діяльності (ЦПМД), визначений у статті 25 Закону України “Про протимінну діяльність в Україні”, є бюджетною установою Міністерства оборони України, що функціонує у структурі Державної спеціальної служби транспорту. Центр було відкрито 9 липня 2021 року в місті Чернігів на виконання законодавчої вимоги щодо створення інституційної основи управління протимінною діяльністю. Його створення спрямоване на забезпечення організаційного, інформаційного та методичного супроводу реалізації державної політики у сфері протимінної діяльності.

До ключових завдань Центру протимінної діяльності належить участь у плануванні заходів протимінної діяльності, а також управління інформацією у зазначеній сфері в межах визначених повноважень, включаючи організацію збору та оброблення даних про забруднення територій вибухонебезпечними предметами і взаємодію з державними інформаційними ресурсами. Важливим напрямом діяльності Центру є забезпечення функціонування системи управління якістю розмінування, сертифікація операторів протимінної діяльності та процесів ПМД, а також інспектування розмінованих територій з метою підтвердження відповідності виконаних робіт установленим стандартам.

Окрім цього, Центр здійснює узагальнення пропозицій щодо національної стандартизації у сфері протимінної діяльності, бере участь у розробленні та впровадженні національних стандартів, забезпечує підготовку і підвищення кваліфікації персоналу, задіяного у розмінуванні, а також реалізує заходи інформаційно-просвітницького характеру щодо ризиків, пов'язаних із вибухонебезпеч-

ними предметами. До функцій Центру також належить збір даних про інциденти з вибухонебезпечними предметами серед цивільного населення, моніторинг маркування небезпечних територій, участь у міжнародному співробітництві та науково-технічному супроводі протимінної діяльності.

Таким чином, Центр протимінної діяльності виконує комплексні організаційно-координаційні, інформаційно-аналітичні, сертифікаційні та стандартизаційні функції, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері протимінної діяльності та підвищення ефективності гуманітарного розмінування в Україні [11].

Відповідно до статті 25-1 Закону України “Про протимінну діяльність в Україні”, **Центр гуманітарного розмінування** є бюджетною установою, утвореною у квітні 2023 року з метою забезпечення реалізації державної політики у сфері гуманітарного розмінування. У межах визначених законом повноважень на зазначений Центр покладено участь у плануванні заходів протимінної діяльності, здійснення управління інформацією у відповідній сфері, а також реалізацію бюджетної програми, спрямованої на компенсацію витрат за розмінування сільськогосподарських земель. Таким чином, діяльність Центру гуманітарного розмінування орієнтована на організаційне та фінансово-економічне забезпечення процесів гуманітарного розмінування, насамперед у частині відновлення безпечного використання земель сільськогосподарського призначення.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади відповідно до статті 21 Закону України “Про протимінну діяльність в Україні” наділені повноваженнями щодо реалізації протимінної діяльності у межах своїх компетенцій. Зокрема, до таких органів належать Міністерство економіки України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Національна поліція України. Обсяг їх повноважень визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Національного органу з питань протимінної діяльності.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, відповідно до

статті 22 зазначеного Закону, забезпечують здійснення протимінної діяльності на відповідних територіях у межах повноважень, визначених законодавством України.

Станом на початок 2026 року, за даними Національної платформи demine.gov.ua [12], загальна площа територій під ризиком забруднення становить 132 076 км², з яких 41 924 км² повернуто до безпечного використання. Безпосередньо очищено 171 км², перевірено 42 196 км доріг і 61 650 км ліній електропередач. Сертифіковано 133 оператори протимінної діяльності (125 українських та 8 міжнародних), залучено 4 657 саперів у приватних операторів та 6 393 у державних структурах. Загальна підтримка міжнародних партнерів понад 49 країн перевищила 1,5 млрд доларів США [13]. Серед найбільших донорів США, Євросоюз, Японія, Канада, Нідерланди, Німеччина та Швейцарія.

Найбільш системною та глибинною проблемою правового регулювання ПМД в Україні є розпорошення управлінських функцій між численними відомствами за відсутності органу з реальними повноваженнями та стимулами для ефективного керівництва сектором. У вересні 2024 року Уряд України доручив Інституту глобальних змін Тоні Блера провести аналіз інституційної архітектури ПМД. Біла книга, підготовлена за його результатами у 2025 році, констатує: *“дублювання обов’язків між Міністерством економіки, Міністерством оборони, Міністерством внутрішніх справ, Державною службою з надзвичайних ситуацій України, Державною службою спеціального транспорту та Національною поліцією призвело до розмивання зон відповідальності та неузгодженості управлінських вертикалей”* [14].

Дослідниця О. Трегуб, аналізуючи цей феномен, вказує, що *“ефективне здійснення владно-управлінських функцій у сфері ПМД блокується їх розщепленням між різними державними органами і установами, відсутністю злагодженої взаємодії між численними суб’єктами управління, нераціональним розподілом і дублюванням повноважень”* [15, с. 395-403]. Інституційна фрагментація обмежує прийняття стратегічних рішень, перешкоджає визначенню національних прі-

оритетів, підриває координацію з міжнародними партнерами та послаблює здатність уряду ефективно мобілізувати донорське фінансування.

Аналіз доктринальних та аналітичних джерел дозволяє виокремити два загальних підходи до реформи:

а) удосконалення наявної системи через уточнення функцій і усунення дублювання при збереженні основної структури;

б) розбудова принципово нової системи на засадах максимальної централізації відповідно до міжнародних стандартів.

Біла книга рекомендує другий шлях: створення єдиного Агентства з протимінної діяльності як окремого центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, наділеного *“повним та виключним мандатом на керівництво формуванням та впровадженням державної політики в усіх аспектах протимінної діяльності”*. Таке агентство не створить нового рівня бюрократії, воно консолідує функції, персонал та ресурси існуючих установ, насамперед ЦПМД та ЦГР [14].

Дослідження О. Трегуб переконливо обґрунтовує, що *“система державного управління у сфері ПМД існує паралельно у двох вимірах: формальному нормативно закріпленій моделі і реальному системі, що склалася і функціонує на практиці”* [15, с. 395-403]. Розрив між цими вимірами є разючим. Закон наділив ЦГР широким колом повноважень від планування до сертифікації та стандартизації. Фактично ж цей Центр, що страждає від хронічного дефіциту фінансового та кадрового забезпечення, *“зводить свою діяльність лише до реалізації бюджетної програми компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення”* [14]. Симптоматично, що ЦГР підпорядкований Господарсько-фінансовому департаменту Секретаріату КМУ, тоді як закон вимагає його підпорядкування Міністерству внутрішніх справ, тобто фактичний стан речей суперечить вимогам закону.

Шлях вирішення полягає у проведенні комплексного системного правового аудиту діяльності органів, задіяних у сфері протимінної діяльності, з метою виявлення прогалин, дублювання повноважень та декларативних

норм, які не забезпечені механізмами реалізації. За результатами такого аудиту необхідно усунути формальні положення та привести нормативно-правову базу у відповідність до фактичних інституційних можливостей суб'єктів протимінної діяльності. Водночас відповідні установи мають бути належним чином забезпечені ресурсним, кадровим та організаційним потенціалом, а також чітко визначеними повноваженнями, достатніми для практичного виконання покладених на них функцій. Лише за умов реального інституційного спроможення нормативні приписи можуть забезпечити ефективний захист як персоналу, що здійснює розмінування, так і цивільного населення та суб'єктів господарювання, які працюють на територіях, забруднених вибухонебезпечними предметами.

Вимога сертифікації є обов'язковою умовою допуску суб'єктів до ПМД відповідно до статті 7 Закону. Однак в Україні функціонують чотири паралельні сертифікаційні центри, підпорядковані трьома різними відомствами: Збройним Силам, ДСНС та ДССТ. Акредитація чотирьох паралельних сертифікаційних центрів у трьох виконавчих структурах уряду України призвела до різних підходів до сертифікації операторів, констатує Біла книга. Незважаючи на зусилля щодо уніфікації процедур, на місцях залишаються суттєві відмінності [16, с. 10-17].

Практичним наслідком зазначеної ситуації є істотні затримки у процедурі надання дозволів новим операторам протимінної діяльності, що безпосередньо впливає на зниження темпів розмінування та обмежує коло суб'єктів, спроможних виконувати відповідні роботи. Прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 року № 123 було запроваджено експериментальний проєкт щодо уніфікованої процедури сертифікації, однак відповідний механізм має тимчасовий характер і не усуває існування паралельних інституційних структур, що продовжує зумовлювати фрагментарність системи сертифікації у сфері протимінної діяльності.

Необхідне запровадження єдиної рамки сертифікації на основі міжнародних стандартів IMAS. За рекомендацією Інституту Тоні Блера, всі сертифікаційні повноваження слід

передати новоствореному єдиному агентству. Паралельно необхідна законодавча зміна, яка б замінила тимчасовий "пілот" постійною системою. Ця реформа скоротить тривалість сертифікації та дозволить залучити більшу кількість операторів до розмінування.

Незважаючи на значне нормативне напруження, система правового регулювання ПМД містить низку конкретних прогалин та внутрішніх суперечностей. По-перше, стаття 21 Закону "Про протимінну діяльність" обмежує участь ЦОВВ у ПМД лише "реалізацією" державної політики, тоді як Закон "Про центральні органи виконавчої влади" передбачає для них значно ширший функціональний мандат. Така колізія породжує правову невизначеність у відносинах між відомствами [15, с. 403]. По-друге, законодавство слабо регулює права постраждалих осіб: попри визначення цього поняття в статті 1 та закріплення права на одноразову грошову допомогу в статті 10, системних гарантій медичної, психологічної та соціальної реабілітації, які б утворювали єдину правову модель захисту потерпілих, закон не містить. По-третє, земельне законодавство не повністю узгоджено з нормами ПМД щодо порядку поновлення права власності на землі після розмінування та механізмів компенсації збитків [17, с. 74-80]. По-четверте, досі відсутній єдиний реєстр забруднених та очищених земельних ділянок, що унеможливорює ефективне планування та пріоритизацію.

Необхідним є внесення комплексних змін до Закону України "Про протимінну діяльність в Україні" з метою усунення виявлених колізій та прогалин у правовому регулюванні. Доцільним також видається розроблення окремого нормативно-правового акта, спрямованого на визначення правового статусу, гарантій та механізмів захисту осіб, які постраждали від вибухонебезпечних предметів. Такий акт має охоплювати повний спектр їхніх потреб, включаючи медичну допомогу, фізичну реабілітацію, психосоціальну підтримку, а також заходи соціально-економічної реінтеграції. Водночас зміст відповідного регулювання доцільно гармонізувати з міжнародними стандартами протимінної діяльності IMAS та рекомендаціями Програми розвитку ООН

(UNDP), що сприятиме формуванню цілісної та ефективної системи підтримки постраждалих осіб [18].

З урахуванням змін у законодавстві доцільно забезпечити синхронізацію нормативно-правової бази у сфері протимінної діяльності передусім із положеннями земельного законодавства України та суміжних актів, що регулюють використання територій, забруднених вибухонебезпечними предметами. Важливим кроком у цьому напрямі має стати створення єдиного електронного реєстру забруднених ділянок, інтегрованого з Державним земельним кадастром, що дозволить забезпечити системний облік таких територій, підвищити прозорість управління ними та сприятиме оперативному прийняттю рішень щодо їх обстеження, розмінування і подальшого безпечного використання.

Оскільки без відповідного фінансового забезпечення будь-яке правове регулювання залишається декларативним, питання ресурсного наповнення системи ПМД набуває самостійного правового виміру. Чинний механізм компенсації Постанова КМУ № 284/2024, орієнтований переважно на власників сільськогосподарських земель, залишаючи поза своїм охопленням власників лісових угідь, дрібних земельних ділянок, об'єктів критичної інфраструктури та приватних будівель. Процедура отримання компенсації передбачає множинну кроків: подання заявки через Державний аграрний реєстр, первинну і вторинну перевірку, відкриття спеціального рахунку в державному банку, проведення тендеру через систему Prozorro, що є непосильним бар'єром для дрібних бенефіціарів [5].

Шлях вирішення полягає у комплексному вдосконаленні фінансово-економічних та адміністративних механізмів забезпечення протимінної діяльності. Передусім необхідним є спрощення адміністративних процедур, пов'язаних із реалізацією програм гуманітарного розмінування, що сприятиме оперативності прийняття управлінських рішень та зменшенню регуляторного навантаження на суб'єктів протимінної діяльності. Одночасно доцільно розширити коло бенефіціарів компенсаційних механізмів, зокрема за рахунок включення додаткових категорій земле-

користувачів та суб'єктів господарювання, діяльність яких безпосередньо пов'язана з використанням потенційно забруднених територій.

Важливим напрямом удосконалення є укладення довгострокових рамкових угод із міжнародними донорами, що дозволить забезпечити передбачуваність фінансування та стабільність реалізації програм розмінування. Поряд із цим доцільним є залучення приватного капіталу через використання страхових механізмів та надання державних гарантій операторам протимінної діяльності, що сприятиме розширенню фінансової бази галузі та підвищенню її інвестиційної привабливості. Додатково варто розглянути можливість створення відокремленого Державного фонду гуманітарного розмінування із чітко визначеними та прозорими правилами акумуляції, розподілу й використання коштів, що забезпечить цільове фінансування заходів протимінної діяльності та підвищить ефективність контролю за їх реалізацією.

Ухвалення ДСТУ 8820:2023 [19] стало важливим кроком у напрямку уніфікації процесів ПМД. Проте гармонізація з міжнародними стандартами IMAS залишається незавершеною, що безпосередньо впливає на спроможність залучати міжнародних операторів та визнання результатів розмінування на міжнародному рівні. Плинокос та співавтори констатують, що *“комплексне і ефективне вирішення проблеми можливе тільки шляхом створення ефективної організаційно-правової системи гуманітарного розмінування з використанням міжнародного досвіду”* [20, 89-96]. Додаткову складність створює масовий вихід України у 2022 році з угоди про узгоджену стандартизацію з пострадянськими державами, що зумовив необхідність системного оновлення старих міждержавних стандартів.

Необхідним є прискорення імплементації міжнародних стандартів International Mine Action Standards у національну систему стандартизації, що дозволить забезпечити уніфікованість підходів до планування та виконання заходів протимінної діяльності. Важливим елементом цього процесу має стати залучення Geneva International Centre

for Humanitarian Demining до розроблення, експертної оцінки та верифікації відповідних стандартів, що сприятиме їхній відповідності міжнародній практиці. Одночасно доцільно запровадити обов'язкову підготовку операторів протимінної діяльності за уніфікованими навчальними програмами, гармонізованими з міжнародними вимогами, що забезпечить належний рівень професійної підготовки персоналу. Реалізація зазначених заходів відповідатиме Стратегічній цілі № 3 Національна стратегія протимінної діяльності, спрямованій на розбудову ефективної системи управління у сфері протимінної діяльності.

Незважаючи на безпрецедентний обсяг міжнародної фінансової підтримки, що перевищує 1,5 млрд доларів США, відсутність єдиного ефективного та інституційно спроможного координаційного механізму з боку держави зумовлює виникнення системних ризиків нерационального та фрагментарного використання донорських ресурсів. Така ситуація ускладнює узгодженість програм протимінної діяльності, знижує ефективність розподілу фінансування та може призводити до дублювання заходів або нерівномірного покриття пріоритетних потреб. Відтак формування централізованої системи координації міжнародної допомоги є ключовою передумовою підвищення результативності використання наданих ресурсів та досягнення стратегічних цілей у сфері протимінної діяльності.

Різні донори фінансують проекти на різних умовах, за різними стандартами звітності, без системного узгодження з державними пріоритетами. Секторальна робоча група (СРГ) при Мінекономіки, створена у вересні 2023 року, лише частково заповнює цей вакуум, маючи виключно консультативно-дорадчий статус. Крім того, *“голос України на міжнародних платформах у сфері протимінної діяльності є вкрай важливим, але послаблюється через відсутність єдиного, авторитетного представника”* [14].

Надання новоствореному координаційному органу Агентству повноважень єдиного контактного пункту для міжнародних партнерів, розроблення інтегрованої платформи моніторингу донорського фінансування, сумісної з системою IMSMA Core, а також

забезпечення системної та регулярної звітності перед партнерами у форматах, узгоджених із міжнародними стандартами ООН та ЄС, формує комплексний механізм управління міжнародною допомогою. Такий підхід сприяє підвищенню прозорості та підзвітності програми протимінної діяльності, що, у свою чергу, *“матиме вирішальне значення для зміцнення довіри міжнародних партнерів до ефективності програми протимінної діяльності України, забезпечуючи довгострокову стійкість наданої підтримки”* [14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило встановити, що сучасна система адміністративно-правового регулювання протимінної діяльності в Україні сформована на основі рамкового законодавства та значного масиву підзаконних нормативно-правових актів, однак її функціонування характеризується системними інституційними та правовими недоліками. Виявлено, що понад 23 відсотки території держави перебуває під загрозою забруднення вибухонебезпечними предметами, що трансформує протимінну діяльність із вузькоспеціалізованого напрямку державної політики у ключовий елемент національної безпеки, економічного відновлення та гуманітарного захисту населення. При цьому чинна модель державного управління у досліджуваній сфері має ознаки фрагментації, дублювання повноважень між суб'єктами виконавчої влади, відсутності єдиного центру прийняття рішень та недостатньої координації міжнародної допомоги, що негативно впливає на ефективність гуманітарного розмінування та темпи повернення територій до безпечного використання.

Доведено, що нормативно-правова база протимінної діяльності містить низку колізій та прогалин, які стосуються визначення компетенції центральних органів виконавчої влади, правового статусу постраждалих осіб, порядку сертифікації операторів протимінної діяльності, фінансового забезпечення гуманітарного розмінування, а також узгодження земельного законодавства з вимогами безпечного використання очищених територій. Особливої актуальності набуває проблема відсутності єдиного електронного реєстру

забруднених земель, що ускладнює стратегічне планування та пріоритизацію робіт. Встановлено, що паралельне функціонування кількох сертифікаційних центрів призводить до різних підходів до оцінки операторів протимінної діяльності, що створює адміністративні бар'єри для розширення їх кількості та знижує ефективність сектору гуманітарного розмінування.

Обґрунтовано, що подальша модернізація системи правового регулювання протимінної діяльності має здійснюватися шляхом інституційної консолідації функцій державного управління, створення єдиного центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, запровадження уніфікованої системи сертифікації операторів відповідно до міжнародних стандартів, удосконалення механізмів фінансового забезпечення та розширення компенсаційних програм. Важливим напрямом реформування визначено гармонізацію національних стандартів із міжнародними вимогами, створення інтегрованої інформаційної системи обліку забруднених територій та посилення координації міжнародної технічної допомоги. Реалізація зазначених заходів дозволить забезпечити підвищення ефективності державної політики у сфері протимінної діяльності, прискорити темпи гуманітарного розмінування та створити належні умови для

відновлення економічного потенціалу держави.

Перспективи подальших наукових досліджень доцільно пов'язувати з поглибленим аналізом моделей інституційної централізації управління протимінною діяльністю та їх адаптацією до українських умов, дослідженням адміністративно-правових механізмів координації міжнародної допомоги, а також розробленням комплексної правової моделі захисту осіб, які постраждали від вибухонебезпечних предметів. Подальшого наукового опрацювання потребують питання цифровізації системи управління протимінною діяльністю, створення інтегрованих державних реєстрів забруднених територій, формування спеціалізованих фінансових інструментів підтримки гуманітарного розмінування та правові аспекти залучення приватного сектору до виконання відповідних робіт. Окрему увагу слід приділити дослідженню взаємодії протимінної діяльності із земельним, екологічним та безпековим законодавством, а також виробленню науково обґрунтованих пропозицій щодо імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему. Реалізація зазначених напрямів досліджень сприятиме формуванню цілісної та ефективної моделі правового забезпечення протимінної діяльності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06.12.2018 р. № 2642-VIII. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 01.03.2026).
2. Про внесення змін до Закону України Про протимінну діяльність щодо прав постраждалих осіб : Закон України від 17.09.2020 р. № 911-IX. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-20#Text> (дата звернення: 01.03.2026).
3. Про затвердження Порядку ведення обліку операторів протимінної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 р. № 1150. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2026).
4. Про реалізацію експериментального проекту щодо сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 р. № 123. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2026).
5. Про реалізацію експериментального проекту щодо здійснення обов'язкової сертифікації механізованих засобів розмінування : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.03.2024 р. № 271. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2026).
6. Про затвердження Порядку використання коштів для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 р. № 284. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

7. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 р. № 616-р. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

8. Методичні рекомендації щодо визначення пріоритизації забруднених територій, що підлягають гуманітарному розмінуванню : Наказ Мінекономіки, Мінагрополітики від 28.03.2025 р. № 1965/1545. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 20.03.2026).

9. Методичні рекомендації щодо обчислення вартості робіт з гуманітарного розмінування. Наказ Мінекономіки від 12.04.2024 р. № 9180. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://me.gov.ua/Search/Result?lang=uk-UA&query=%25d1%2580%25d0%25be%25d0%25b7%25d0%25bc%25d1%2596%25d0%25bd%25d1%2583%25d0%25b2%25d0%25b0%25d0%25bd%25d0%25bd%25d1%25f> (дата звернення: 20.03.2026).

10. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 р. № 616-р. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

11. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 р. № 2642-VIII. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

12. Національна платформа протимінної діяльності України: статистика станом на 2026 рік. URL:<https://demine.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2026).

13. Сертифікація операторів ПМД. URL: <https://ua-nmac.org/uk/about/activities/certification/> (дата звернення: 25.03.2026).

14. Нова архітектура системи протимінної діяльності: Інститут Тоні Блера презентував Білу книгу. URL: <https://demine.gov.ua/news/nova-arkhitektura-systemy-protyminnoi-diialnosti-institut-toni-blera-prezentuvav-bilu-knyhu> (дата звернення: 25.03.2026).

15. Трегуб О. А. Проблеми та перспективи розбудови державного управління у сфері проти-мінної діяльності в Україні: огляд літератури // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Ужгород, 2025. Том 3 № 90. С. 395-403. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/342173/330060> (дата звернення: 25.03.2026).

16. Біла книга оновлення інституційної архітектури протимінної діяльності в Україні // Інститут глобальних змін Тоні Блера, 2025. С. 10–17. URL: <https://me.gov.ua/download/dc763a4c-0421-4db9-8f0b-c2594513795e/file.pdf> (дата звернення: 25.03.2026).

17. Лаппо І. М., Бірюков Є. М., Журахов О. В., Добришкін Ю. М. Центр протимінної діяльності : основні аспекти діяльності та перспективи розвитку. Збірник наукових праць ДНДІ ВС ОБТ. 2023. Вип. 1 (15). С. 74–80. <https://doi.org/10.37701/dndivsovt> (дата звернення: 25.03.2026).

18. ПРООН запускає Міжсекторальну робочу групу для розробки Національного плану дій України з надання допомоги тим, хто постраждав від вибухонебезпечних предметів // UNDP Україна. 2024. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/proon-zapuskaye-mizhsektoralnu-robochu-hrupu-dlya-rozrobky-natsionalnoho-planu-diy-ukrayiny-z-nadannya-dopomohy-tym-khto#:~:text=%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2%2C%2030%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BD%D1%8F%202024%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%E2%80%94%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0,%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BA%D0%B8%20%D1%83%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%96%D0%B2%20%D0%A8%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%96%D1%97%20%D1%82%D0%B0%20%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%86%D1%96%D1%8E%D1%94%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BA%D1%83> (дата звернення: 25.03.2026).

19. Про прийняття національних стандартів: Наказ ДП “УкрНДНЦ” від 13.03.2023 р. № 27. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027774-23#Text> (дата звернення: 25.03.2026).

20. Плинокос Д. Д., Давиденко Л. М., Шабанов Д. М., Кукурян О. І. Правове регулювання проти-мінної діяльності: міжнародний досвід. Збірник наукових праць ДНДІ ВС ОБТ. 2023. Вип. 4 (18). С. 89–96. <https://doi.org/10.37701/dndivsovt> (дата звернення: 25.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Лісний І. А.,

старший викладач кафедри правознавства та фінансів
Полтавського інституту економіки і права
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-3157-6323

Коваленко В. Ф.,

старший викладач кафедри правознавства та фінансів
Полтавського інституту економіки і права
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-1848-1354

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародного кримінального права в контексті притягнення до відповідальності за злочини проти людяності як однієї з найтяжчих категорій міжнародних злочинів. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює відповідну сферу, зокрема положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, практику міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* (для колишньої Югославії та Руанди), а також новітню судову практику міжнародних і національних судів. Особливу увагу приділено еволюції підходів до визначення поняття «злочини проти людяності» як у міжнародно-правовій доктрині, так і в позитивному праві, що дозволило виявити наявні суперечності та прогалини правового регулювання.

У роботі детально досліджено елементи складу злочинів проти людяності, включаючи контекстуальні ознаки, об'єктивну та суб'єктивну сторони, а також питання кваліфікації окремих діянь у світлі сучасних міжнародних стандартів. Розглянуто механізми реалізації принципу невідворотності покарання, зокрема через діяльність Міжнародного кримінального суду, універсальну юрисдикцію національних судів та розвиток міждержавного співробітництва у кримінально-правовій сфері.

Окремий акцент зроблено на проблематиці притягнення до відповідальності держав та їхніх посадових осіб, включаючи питання імунітету, співвідношення міжнародного та національного права, а також політико-правові виклики, що виникають у процесі здійснення правосуддя. Проаналізовано перспективи кодифікації відповідних норм у рамках окремої конвенції ООН про злочини проти людяності.

Обґрунтовано висновок, що сучасний розвиток міжнародного кримінального права характеризується інституційним зміцненням механізмів відповідальності, розширенням юрисдикції міжнародних судових органів, підвищенням ролі національних правових систем у забезпеченні міжнародної кримінальної юстиції та посиленням глобальної координації у протидії найтяжчим злочинам проти людства.

Ключові слова: злочини проти людяності, міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, міжнародна кримінальна відповідальність, трибунали *ad hoc*, геноцид, військові злочини.

Lisnyi I. A., Kovalenko V. F. Responsibility for crimes against humanity: modern trends in the development of international criminal law

Abstract. The article provides a comprehensive study of current trends in the development of international criminal law in the context of accountability for crimes against humanity as one of the gravest categories of international crimes. It analyzes the regulatory and legal framework governing this area, in particular the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court, the practice of *ad hoc* international criminal tribunals (for the former Yugoslavia and Rwanda), as well as recent case law of both international and national

courts. Special attention is paid to the evolution of approaches to defining the concept of “crimes against humanity” in both international legal doctrine and positive law, which makes it possible to identify existing inconsistencies and gaps in legal regulation.

The paper examines in detail the elements of crimes against humanity, including contextual elements, *actus reus* and *mens rea*, as well as issues of classification of specific acts in light of contemporary international standards. It also considers mechanisms for implementing the principle of inevitability of punishment, in particular through the activities of the International Criminal Court, the exercise of universal jurisdiction by national courts, and the development of interstate cooperation in the field of criminal law.

Particular emphasis is placed on the issue of holding states and their officials accountable, including questions of immunity, the relationship between international and national law, and the political and legal challenges that arise in the administration of justice. The prospects for the codification of relevant norms within a separate UN Convention on Crimes against Humanity are also analyzed.

It is substantiated that the modern development of international criminal law is characterized by the institutional strengthening of accountability mechanisms, the expansion of the jurisdiction of international judicial bodies, the increasing role of national legal systems in ensuring international criminal justice, and the enhancement of global coordination in combating the most serious crimes against humanity.

Key words: *crimes against humanity, international criminal law, International Criminal Court, Rome Statute, international criminal responsibility, ad hoc tribunals, genocide, war crimes.*

Постановка проблеми. Злочини проти людяності належать до найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права та норм у сфері захисту прав людини. Ці діяння, що включають масові вбивства, тортури, сексуальне насильство, переслідування та насильницькі зникнення, становлять загрозу не лише окремим особам, але й усій міжнародній спільноті. Саме тому розвиток ефективних механізмів притягнення до відповідальності за такі злочини є одним із пріоритетних завдань сучасного міжнародного права.

Незважаючи на значний прогрес, досягнутий після Другої світової війни з утворенням Нюрнберзького і Токійського трибуналів, система міжнародного кримінального правосуддя донедавна залишалась фрагментарною та позбавленою постійного інституційного підґрунтя. Лише зі створенням у 1993–1994 роках *ad hoc* трибуналів для колишньої Югославії та Руанди, а згодом і Міжнародного кримінального суду (МКС) на підставі Римського статуту 1998 року, ця система набула більш системного характеру [1; 2].

Водночас практика притягнення до відповідальності за злочини проти людяності свідчить про наявність численних прогалин та суперечностей. Серед них – відсутність єдиного кодифікованого визначення злочинів проти людяності у формі окремого міжнародного договору, проблеми здійснення юрисдикції стосовно діючих глав держав та інших посадових осіб, обмежена ефективність вико-

нання рішень міжнародних судових органів, а також складнощі у забезпеченні принципу невідворотності покарання.

Особливої актуальності ці питання набувають у контексті сучасних збройних конфліктів, зокрема агресії Російської Федерації проти України, що супроводжується масовими атаками на цивільне населення, депортацією мирних мешканців та іншими діями, які можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності.

Метою статті є комплексне дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародного кримінального права у сфері відповідальності за злочини проти людяності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «злочини проти людяності» вперше з’явилося у міжнародно-правовому обігу в контексті Першої світової війни, коли уряди Франції, Великобританії та Росії у спільній декларації 1915 року засудили масові вбивства вірмен як «злочини проти людяності та цивілізації» [3, с. 45].

Однак юридично це поняття закріпилося лише у Статуті Нюрнберзького трибуналу 1945 року, стаття 6(с) якого визначила злочини проти людяності як «вбивство, знищення, поневолення, депортацію та інші нелюдські акти, вчинені стосовно будь-якого цивільного населення до або під час війни».

Суттєвим кроком у розвитку цієї концепції стало прийняття Римського статуту МКС у 1998 році, стаття 7 якого містить розгорнуте і найбільш деталізоване нормативне визна-

чення злочинів проти людяності. Відповідно до цієї статті, такими злочинами визнаються зазначені діяння, «коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо» [4].

Доктрина міжнародного кримінального права виокремлює такі ключові елементи злочинів проти людяності: по-перше, об'єктивний елемент – вчинення конкретного фізичного діяння із закритого переліку (вбивство, катування, зґвалтування, апартеїд тощо); по-друге, контекстуальний елемент – зв'язок з широкомасштабним або систематичним нападом на цивільне населення; по-третє, суб'єктивний елемент – наявність умислу та обізнаність щодо контексту нападу [5, с. 123-126].

Важливою відмінністю від воєнних злочинів є те, що злочини проти людяності можуть вчинятися і в мирний час, поза межами збройного конфлікту. Це суттєво розширює сферу застосування відповідних правових норм та підкреслює їх значення для захисту людської гідності незалежно від контексту.

Система міжнародного кримінального правосуддя пройшла тривалий шлях від ситуативних трибуналів до постійного судового органу. Нюрнберзький та Токійський трибунали, попри свою безперечну значимість у формуванні прецедентного права, були засновані переможцями над переможеними і не мали постійного характеру. Проте вироблені ними принципи – відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини, неможливість посилання на виконання наказу, незастосовність строків давності – стали наріжними каменями подальшого розвитку галузі [6, с. 78-82].

Новий імпульс розвитку міжнародного кримінального правосуддя надало заснування трибуналів *ad hoc*: Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ) у 1993 році та Міжнародного трибуналу для Руанди (МТР) у 1994 році. Ці органи були засновані рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Глави VII Статуту ООН як реакція на систематичні і масові порушення міжнародного гуманітарного права. Діяльність МТКЮ та МТР мала доленосне значення

для кодифікації злочинів проти людяності: зокрема, саме у рішеннях цих трибуналів остаточно сформувалась концепція «систематичного нападу», що не вимагає зв'язку зі збройним конфліктом [7, с. 215-219].

Визначним досягненням міжнародного співтовариства стало прийняття на Римській дипломатичній конференції 1998 року Статуту Міжнародного кримінального суду, який набув чинності 1 липня 2002 року після ратифікації 60 державами. МКС є першим постійним міжнародним органом кримінальної юстиції, що здійснює юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії. Станом на початок 2025 року Римський статут ратифікували 124 держави, що засвідчує широке міжнародне визнання цього інституту [8].

Паралельно з МКС функціонують «гібридні» трибунали, що поєднують елементи міжнародного та національного права. Серед них – Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати судів Камбоджі, Спеціальний трибунал для Лівану та Спеціальний кримінальний суд Центрально-африканської Республіки. Гібридна модель дозволяє поєднати переваги міжнародної легітимності та незалежності з урахуванням місцевого контексту та залученням національних правових систем [9, с. 301-305].

Одним із найбільш дискусійних питань у сфері відповідальності за злочини проти людяності залишається проблема імунітету глав держав та інших вищих посадових осіб. Традиційне міжнародне право надає главам держав, главам урядів та міністрам закордонних справ абсолютний імунітет *ratione personae* від кримінальної юрисдикції іноземних держав. Однак чи поширюється цей імунітет на злочини проти людяності?

Ключовим у цьому контексті є рішення Міжнародного суду ООН у справі «Арешт-ордер» (Демократична Республіка Конго проти Бельгії) 2002 року, в якому суд підтвердив дію імунітету дійсних посадових осіб навіть у справах, пов'язаних із тяжкими злочинами. Водночас суд зазначив, що такий імунітет не виключає кримінального переслідування міжнародними кримінальними судами, якщо відповідна держава визнала їхню юрисдикцію [10].

Більш рішучу позицію в питанні неприпустимості посилання на посадовий імунітет займає Римський статут МКС. Стаття 27 прямо передбачає, що статут «застосовується рівною мірою до всіх осіб без будь-яких відмінностей на основі посадового становища». Однак практика свідчить про суттєві труднощі в реалізації цього принципу: видача ордеру на арешт президента Судану Омара аль-Башира у 2009 та 2010 роках так і не призвела до його реального затримання і передачі до МКС [11, с. 56-61].

Зворотнім боком проблеми є питання про відповідальність держав за злочини проти людяності. Хоча МКС має юрисдикцію виключно стосовно фізичних осіб, Міжнародний суд ООН може розглядати справи щодо відповідальності держав за порушення Конвенції про геноцид. Важливим прецедентом у цьому сенсі є рішення у справі «Боснія проти Сербії» 2007 року, де Міжнародний суд вперше встановив відповідальність держави за геноцид [12].

На відміну від геноциду та воєнних злочинів, злочини проти людяності досі не кодифіковані в окремому багатосторонньому договорі, що є суттєвою прогалиною в системі міжнародного гуманітарного права. Конвенція про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року та Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу 1950 року, лише частково заповнюють цю прогалину [13].

Значним кроком у напрямі кодифікації стало схвалення у 2019 році Комісією ООН з міжнародного права проекту статей про злочини проти людяності. Документ, розроблений на основі визначення Римського статуту, передбачає зобов'язання держав запобігати злочинам проти людяності та притягати винних до відповідальності. Проект статей рекомендовано Генеральній Асамблеї ООН із метою їх перетворення на основу конвенції – рішення, що досі залишається предметом дискусій [14, с. 3-12].

Не менш важливою тенденцією є розширення принципу універсальної юрисдикції. Відповідно до нього, будь-яка держава може переслідувати осіб, підозрюваних у злочинах

проти людяності, незалежно від місця вчинення злочину, громадянства виконавця або жертви чи інших традиційних підстав юрисдикції. Цей принцип знайшов законодавче закріплення в ряді держав, зокрема у кримінальному законодавстві Бельгії, Іспанії, Нідерландів та Швеції [15, с. 89-96].

Суттєвою тенденцією є також зростання ролі національних судів у притягненні до відповідальності за злочини проти людяності. Принцип комплементарності МКС, закріплений у статтях 17–20 Римського статуту, спонукає держави до самостійного переслідування таких злочинів. На практиці це стимулює прийняття відповідних національних законів та реформування судових систем. Показовими є приклади Аргентини, де було засуджено колишніх членів хунти за злочини проти людяності, та Сенегалу, де відбувся судовий процес проти колишнього президента Чаду Хіссена Хабре [16, с. 156-161].

Новітньою тенденцією є використання технологічних інструментів у збиранні доказів злочинів проти людяності. Матеріали з відкритих джерел (OSINT), аналіз супутникових знімків, дані мобільних пристроїв та соціальних мереж дедалі активніше використовуються в міжнародних кримінальних розслідуваннях. МКС та національні органи правосуддя опрацьовують методологічні підходи до автентифікації та оцінки такого роду доказів [17, с. 204-210].

Попри значний прогрес, сучасна система відповідальності за злочини проти людяності стикається з низкою серйозних викликів. Передусім це – проблема виконання рішень та ордерів МКС. Без власних поліцейських сил суд залежить від добровільного співробітництва держав, яке на практиці часто виявляється недостатнім. Відмова низки держав видавати підозрюваних, що перебувають на їхній території, та небажання виконувати ордери на арешт свідчать про структурні обмеження існуючої системи [18, с. 44-49].

Серйозним викликом є також вибірковість правосуддя. Критики вказують на непропорційну кількість справ МКС, спрямованих проти африканських держав, що зумовило у 2017 році хвилю заяв про вихід ряду африканських країн із Римського статуту (хоча

більшість із них свої заяви надалі відкликали). Ця критика ставить питання про легітимність міжнародних кримінальних інституцій та необхідність забезпечення їхньої політичної нейтральності [19, с. 77-84].

Особливо гостро постає проблема великих держав, що не є учасниками Римського статуту: США, Росії, Китаю, Індії та Ізраїлю. Це не тільки обмежує юрисдикцію МКС, але й підриває загальний авторитет міжнародного кримінального правосуддя. Виходом із Римського статуту зазначених держав стало в тому числі і реакцією на конкретні розслідування МКС [20].

У контексті збройної агресії Росії проти України починаючи з 2014 року та повномасштабного вторгнення у 2022 році питання відповідальності за злочини проти людяності набуло нової актуальності. МКС видав ордер на арешт Президента РФ Путіна та уповноваженого з прав дитини Львової-Бєлової у зв'язку з незаконною депортацією українських дітей, що є безпрецедентним кроком у відносинах між МКС та Радою Безпеки ООН [21].

Паралельно з діяльністю МКС активно розглядається питання створення спеціального міжнародного трибуналу для розслідування злочину агресії Росії проти України. Оскільки Росія не є учасницею Римського статуту, МКС не має юрисдикції стосовно злочину агресії, що обумовлює потребу в альтернативних механізмах відповідальності. Обговорення цього питання є показником динамізму сучасного міжнародного кримінального права та його здатності реагувати на нові виклики [22, с. 711-713].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. Сучасне міжнародне кримінальне право у сфері відповідальності за злочини проти людяності пере-

буває в стані динамічного розвитку, характеризується поглибленням інституційної основи та вдосконаленням нормативно-правової бази. Від ситуативних трибуналів до постійного МКС – цей шлях відображає прагнення міжнародної спільноти до формування сталої системи кримінальної відповідальності.

Ключовою нормативно-правовою основою залишається Римський статут МКС 1998 року, у статті 7 якого закріплено найбільш деталізоване визначення злочинів проти людяності та їхні структурні елементи. Водночас відсутність окремої міжнародної конвенції з цього питання залишається суттєвою прогалиною, яку покликаний усунути проект статей КМП ООН 2019 року. Системні виклики у сфері відповідальності за злочини проти людяності – вибірковість правосуддя, проблема імунітету посадових осіб, обмежена виконуваність рішень МКС та відсутність участі великих держав у Римському статуті – потребують системних рішень: як реформування існуючих інституцій, так і прийняття нових міжнародно-правових механізмів.

Перспективними тенденціями є: розширення застосування принципу універсальної юрисдикції; активізація національних правових систем у притягненні до відповідальності за злочини проти людяності; запровадження технологічних засобів збирання та верифікації доказів; а також розгляд питання про заснування спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Притягнення до відповідальності за злочини проти людяності є не лише юридичним, а й морально-правовим та цивілізаційним завданням. Ефективне функціонування системи міжнародного кримінального правосуддя є необхідною умовою для запобігання повторенню масових злочинів та відновлення справедливості для жертв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Cassese A. *International Criminal Law*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2013. 436 p.
2. Schabas W. *An Introduction to the International Criminal Court*. 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 467 p.
3. Lippman M. Crimes Against Humanity. *Boston College Third World Law Journal*. 1997. Vol. 17, No. 1. P. 171–273.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду: прийнятий 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

5. Leanza U., Pronto A. The International Law of the Sea. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2020. 524 p.
6. Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 842 p.
7. Prosecutor v. Duško Tadić: рішення МТКЮ від 15 липня 1999 р. у справі № IT-94-1-A. URL: <https://www.icty.org/case/tadic/4>.
8. Міжнародний кримінальний суд: офіційний вебсайт. URL: <https://www.icc-cpi.int>.
9. Cryer R. et al. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 596 p.
10. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium): рішення МС ООН від 14 лютого 2002 р. ICJ Reports 2002. P. 3.
11. Жорж Д. Імунітет та відповідальність глав держав у міжнародному кримінальному праві. *Право України*. 2021. № 9. С. 50–65.
12. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro): рішення МС ООН від 26 лютого 2007 р. ICJ Reports 2007. P. 43.
13. Конвенція про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності: прийнята 26 листопада 1968 р. Збірник міжнародних договорів ООН. Т. 754. С. 73–79.
14. Кабінет ООН з правових питань. Текст проекту статей про злочини проти людяності 2019 р. Нью-Йорк: ООН, 2019. 108 с.
15. Reydam L. Universal Jurisdiction: International and Municipal Legal Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2004. 312 p.
16. Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? American Journal of International Law. 2001. Vol. 95, No. 1. P. 7–31.
17. Brown B. S. Research Handbook on International Criminal Law. Cheltenham: Edward Elgar, 2011. 464 p.
18. Danner A. M. Enhancing the Legitimacy and Accountability of Prosecutorial Discretion at the International Criminal Court. American Journal of International Law. 2003. Vol. 97, No. 3. P. 510–552.
19. Murithi T. The African Union and the International Criminal Court: An Embattled Relationship? Institute for Justice and Reconciliation Policy Brief. 2013. No. 8. P. 1–8.
20. Ciampi A. The International Criminal Court and States Not Party. Florence: European University Institute, 2010. 312 p.
21. МКС: ордер на арешт Путіна. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.
22. Лісний І.А., Коваленко В.Ф., Особливості кримінальної відповідальності: питання міжнародно-правового регулювання через призму практики міжнародного кримінального суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 711–713. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/172>

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

Цвіркун Ю. І.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-5351-9653

АНАЛІЗ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ПРОТИ УКРАЇНИ ЩОДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Анотація. У статті здійснено аналіз рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах проти України, які стосуються незалежності судової влади.

Акцентовано увагу на тому, що в Рішення ЄСПЛ вже тривалий період часу, зокрема, зі вступом України в 1995 році до Ради Європи, сприяють гармонізації національної правової системи із правовою системою Європейського Союзу (далі – ЄС). ЄСПЛ відведено особливу роль інституційного гаранта верховенства права, який, окрім іншого, формує національну правозастосовну практику.

Ураховуючи низку наукових досліджень, відмічено, що міжнародні правові стандарти поділяються на: 1) міжнародні стандарти, які містяться у загальносвітових документах; 2) регіональні, наприклад, європейські стандарти, які закріплені в європейських міжнародних правових актах. Крім цього, у сфері правосуддя міжнародні стандарти в науковій літературі класифікуються на: 1) базові – універсальні міжнародні стандарти, закріплені в основоположних документах, що визначають стандарти правової держави; 2) спеціальні – галузеві міжнародні стандарти у сфері правосуддя; 3) міжнародні стандарти, втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів. При цьому зроблено висновок, що європейські стандарти справедливого суду закріплені у низці європейських міжнародних документів – міжнародних договорах, які, в залежності від їх юридичної сили, є обов'язковими для України або мають рекомендаційний характер. Що ж до рішень ЄСПЛ, то вони теж містять відповідні міжнародні стандарти, але відносяться не до базових чи спеціальних, а до тих, які втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів.

Розкрито зміст рішень ЄСПЛ у таких справах «Совтрансавто-Холдинг проти України», «Агрокомплекс проти України», «Волков проти України», «Денісов проти України», «Куликов та інші проти України», «Гуменюк та інші проти України», «Овчаренко та Колос проти України», «Головчук проти України» тощо. Звернено увагу на порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ), які допущено Україною у цих справах. Разом з тим, підкреслено, що аналіз указаних вище Рішень ЄСПЛ говорить про те, що гарантії незалежності судді, які закріплені, зокрема, в статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» часто не забезпечуються на практиці, а також про наявність в Україні системних порушень щодо незалежності судової влади. Також відмічено, що вітчизняні суди при ухваленні рішень вже частіше застосовують норми Конвенції та протоколів до неї, а також правові позиції ЄСПЛ, що викладені в проаналізованих Рішеннях та які гарантують право на справедливий суд (стаття 6), право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13), право на захист власності (стаття 1 Першого протоколу до ЄКПЛ).

За результатами викладеного дослідження зроблено висновки, що критерії, які визначають незалежність суду, що викладені в рішеннях ЄСПЛ, мають бути взятими до уваги і сприйматися буквально посадовими особами та органами, які причетні до сфери судоустрою та формування суддівського корпусу в Україні. Також зауважено, що забезпечення верховенства права, справедливого суду та дотримання базових прав людини є невід'ємними складовими політичних вимог для вступу України до ЄС. Україна має синхронізувати своє законодавство з правом Євросоюзу (*Acquis communautaire*) і для цього, за різними аналізами, необхідно ухвалити близько тисячі законопроектів. Однак, щоб це забезпечити Україна повинна продовжувати реформи в царині правосуддя з урахуванням положень ЄКПЛ та зі звірянням до практики ЄСПЛ.

Ключові слова: ЄСПЛ, ЄКСП, ЄС, суд, правосуддя, судова влада, незалежність судді, рішення, імплементація.

Tsvirkun Yu. I. Analysis of the decisions of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine regarding the independence of the judiciary

Abstract. The article analyzes the decisions of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) in cases against Ukraine related to the independence of the judiciary.

Attention is focused on the fact that the ECtHR Decision has been promoting the harmonization of the national legal system with the legal system of the European Union (hereinafter – EU) for a long period of time, in particular, with the accession of Ukraine to the Council of Europe in 1995. The ECtHR has a special role as an institutional guarantor of the rule of law, which, among other things, shapes national law enforcement practice.

Taking into account a number of scientific studies, it is noted that international legal standards are divided into: (1) international standards, which are contained in global documents; (2) regional, for example, European standards, which are enshrined in European international legal acts. In addition, in the field of justice, international standards in the scientific literature are classified into: 1) basic – universal international standards enshrined in the fundamental documents defining the standards of the rule of law; 2) special – industry international standards in the field of justice; 3) international standards embodied in the practice of international jurisdictional bodies. It was concluded that European fair trial standards are enshrined in a number of European international documents – international treaties, which, depending on their legal force, are binding for Ukraine or have a recommendatory nature. As for the decisions of the ECtHR, they also contain relevant international standards, but do not refer to basic or special ones, but to those embodied in the practice of international jurisdictional bodies.

The content of the decisions of the ECtHR in such cases «Sovtransavto-Holding v. Ukraine», «Agrocomplex v. Ukraine», «Volkov v. Ukraine», «Denisov v. Ukraine», «Kulikov and others v. Ukraine», «Humenyuk and others v. Ukraine», «Ovcharenko and Kolos v. Ukraine», «Golovchuk v. Ukraine», etc. Attention was drawn to the violation of the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – Convention, ECHR), which were committed by Ukraine in these cases. At the same time, it is emphasized that the analysis of the above-mentioned Decisions of the ECtHR indicates that the guarantees of the independence of the judge, which are enshrined, in particular, in Article 48 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», are often not ensured in practice, as well as the presence of systemic violations in Ukraine regarding the independence of the judiciary. At the same time, it was noted that domestic courts, when making decisions, more often apply the norms of the Convention and its protocols, as well as the legal positions of the ECtHR, which are set out in the analyzed Decisions and which guarantee the right to a fair trial (Article 6), the right to an effective means of legal protection (Article 13), the right to property protection (Article 1 of the First Protocol to the ECHR).

Based on the results of the presented study, it was concluded that the criteria that determine the independence of the court, which are set out in the decisions of the ECtHR, should be taken into account and taken literally by officials and bodies involved in the sphere of the judicial system and the formation of the judicial corps in Ukraine. It is also noted that ensuring the rule of law, a fair trial and compliance with basic human rights are integral components of political requirements for Ukraine's accession to the EU. Ukraine must synchronize its legislation with the law of the European Union (*Acquis communautaire*) and for this, according to various analyzes, it is necessary to adopt about a thousand draft laws. However, in order to ensure this, Ukraine must continue reforms in the field of justice, taking into account the provisions of the ECHR and comparing it to the practice of the ECHR.

Key words: ECtHR, ECHR, EU, court, justice, judiciary, independence of judge, decision, implementation.

Постановка проблеми. В Україні в кінці 2025 року проведено низку заходів, на яких обговорювався 75-річний європейський і 30-річний національний досвід імплементації ЄКПЛ. Зокрема, у Верховному Суді в грудні минулого року проведено Міжнародну конференцію «75 років імплементації Європейської конвенції з прав людини в Європі та 30 років – імплементації в Україні: досягнення на шляху утвердження верховенства права».

Таким чином, вже 30 років Україна як держава є членом Ради Європи. Після ратифі-

кації Верховною Радою України (далі – ВРУ) в 1997 році ЄКПЛ, починаючи з моменту набрання нею чинності для України, вона стала складовою національного законодавства відповідно до статті 9 Конституції України. Разом з тим, ЄСПЛ відведено особливу роль інституційного гаранта верховенства права, який, окрім іншого, формує національну правозастосовну практику.

Відповідно до статті 126 Конституції України незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами Укра-

їни. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Крім того, у статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» містяться розширені положення, якими забезпечується незалежність судді в Україні. Проте гарантії, які закріплені в законодавстві щодо незалежного та неупередженого суду, є хиткими та не завжди виконують функцію впорядкування відповідних відносин, а тому потребують подальшого удосконалення. Разом з тим, євроінтеграційні прагнення України можуть увінчатись успіхом тільки за умови проведення активної пошукової та нормотворчої роботи з імплементації національного законодавства до законодавства ЄС.

Актуальність досліджуваної теми полягає у тому, що в Україні триває судова реформа, яка покликана привести судочинство у відповідність до європейських стандартів та забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів громадян шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права. Переїняття принципів, закріплених в положеннях ЄКПЛ, та орієнтація на практику ЄСПЛ, сприятиме до втілення законодавчих змін, спрямованих на функціонування в Україні незалежного і безстороннього суду.

Аналіз наукових досліджень і публікацій вказує на те, що фахівцями у галузі права приділяється значна увага аналізу та застосуванню притики ЄСПЛ в Україні. Відповідній проблематиці присвятили праці такі вітчизняні дослідники як М. Баймуратов, В. Бевзенко, Н. Блажівська, В. Бринцев, А. Бучик, С. Войнолович, І. Войтович, Д. Гнап, С. Головатий, В. Городовенко, М. Гудима, М. Гудима-Підвербецька, Н. Задирака, Л. Єресько, В. Круковес, І. Коліушко, Р. Куйбіда, О. Кузьменко, Л. Луць, В. Маляренко, А. Монаєнко, І. Назаров, В. Онопенко, О. Нечитайло, Д. Луспеник, О. Пасенюк, Я. Романюк, П. Рудик, О. Саленко, К. Смирнова, М. Смокович, А. Француз, М. Цуркан, Ю. Шемшученко, В. Шишкін та чимало інших. Водночас дана проблема залишається актуальною і потребує подальших досліджень з огляду на продовження реформування судової системи України, зміни норм матеріального та проце-

суального права, розвиток відносин в правовій сфері між Україною та ЄС.

Метою статті є здійснення аналізу рішень ЄСПЛ у справах проти України, які стосуються незалежності судової влади.

Виклад основного матеріалу. Рішення ЄСПЛ вже тривалий період часу, зокрема, зі вступом України в 1995 році до Ради Європи, сприяють гармонізації національної правової системи із правовою системою ЄС. Слід зауважити, що однією із основних умов такого вступу було визнання Україною принципу верховенства права та взяття зобов'язань щодо забезпечення прав та основних свобод людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, а також отримання статусу кандидата на членство в Європейському Союзі наближають Україну до європейського політичного, економічного та правового простору та передбачають насамперед наближення законодавства України до права ЄС [1].

Так, після ухвалення 23.06.2022 Європейською радою рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС, на Україну покладено особливі зобов'язання щодо інтеграції вітчизняного законодавства до правової системи ЄС та здійснення докорінних реформ у царині захисту прав людини.

З огляду на це Верховна Рада України (далі – ВРУ) прийняла Постанову «Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції» від 29.07.2022 № 2483-IX, у якій Парламент IX-го скликання накреслив кроки щодо успішного виконання міжнародно-правових зобов'язань у питаннях європейської інтеграції.

Разом з тим, у серпні 2025 року в парламенті зареєстрували два законопроекти щодо удосконалення процедур адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) – проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС)» (№ 13653) й альтернативний до нього – проект Закону

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо процедури підготовки, ініціювання, розгляду і прийняття євроінтеграційних законопроектів» (№ 13653-1). Автори обох законопроектів у пояснювальних записках зазначають, що сьогоденної нормативної бази недостатньо для ефективної роботи з євроінтеграційними законопроектами, оскільки наразі вона ґрунтується на одній лише Постанові ВРУ від 29.07.2022 № 2483-ІХ, що названа вище.

Ураховуючи низку наукових досліджень, можна зробити висновок, що міжнародні правові стандарти поділяються на: 1) міжнародні стандарти, які містяться у загальносвітових документах; 2) регіональні, наприклад, європейські стандарти, які закріплені в європейських міжнародних правових актах. Крім цього, у сфері правосуддя міжнародні стандарти в науковій літературі класифікуються на: 1) базові – універсальні міжнародні стандарти, закріплені в основоположних документах, що визначають стандарти правової держави; 2) спеціальні – галузеві міжнародні стандарти у сфері правосуддя; 3) міжнародні стандарти, втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів [2, с. 54; 3, с. 352; 4, с. 266-267].

Європейські стандарти справедливого суду закріплені у низці європейських міжнародних документів – міжнародних договорів, які, в залежності від їх юридичної сили, є обов'язковими для України або мають рекомендаційний характер. Що ж до рішень ЄСПЛ, то вони теж містять відповідні міжнародні стандарти, але відносяться не до базових чи спеціальних, а до тих, які втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів.

Що стосується практики ЄСПЛ щодо порушень судової незалежності в Україні, то слід відмітити зокрема Рішення у справах «Совтрансавто-Холдинг проти України», «Агрокомплекс проти України», «Волков проти України», «Денісов проти України», «Куликов та інші проти України», «Гуменюк та інші проти України», «Овчаренко та Колос проти України», «Головчук проти України» тощо.

Рішенням у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» від 25.07.2002 (заява № 48553/99) ЄСПЛ визнав, що є порушення

першого параграфу статті 6 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1. Крім того, Суд присудив стягнути із України на користь заявника чималу суму компенсації, а саме: – 500 000 € відшкодування за матеріальну шкоду; – 75 000 € відшкодування за моральну шкоду; – 50 000 € відшкодування судових витрат. Вказане Рішення мало велике значення для переосмислення незалежності суду в Україні, оскільки ЄСПЛ встановив неприпустимість втручання будь-кого у процесуальну діяльність національного суду, а також зауважив, що існування в Україні можливості скасування остаточних судових рішень в порядку нагляду порушує принцип правової визначеності як складової принципу верховенства права [5].

Рішенням у справі «Агрокомплекс проти України» від 06.10.2011 (заява № 23465/03) ЄСПЛ встановив порушення статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу, зокрема, що національні суди, які розглядали справу, не можна вважати незалежними або безсторонніми з огляду на кричуще втручання вищих органів державної влади у хід провадження. Суд постановив, що принцип юридичної визначеності, закріплений у статті 6 Конвенції, було порушено скасуванням остаточної судової ухвали. При цьому тривалість провадження у справі, про яку йдеться, була визнана надмірною [6].

Згідно із Рішенням у справі «Олександр Волков проти України» від 09.01.2013 (заява № 21722/11) ЄСПЛ постановив, що було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо принципів незалежності та безсторонності суду, принципу юридичної визначеності та відсутності строку давності для провадження стосовно заявника, принципу юридичної визначеності та звільнення заявника на пленарному засіданні парламенту, принципу забезпечення особі «суду, встановленого законом»; було порушення статті 8 Конвенції; Україна має забезпечити якнайшвидше поновлення заявника на посаді судді Верховного Суду України. Крім того, Суд постановив, що Україна має сплатити заявнику відшкодування моральної шкоди та матеріальної шкоди, а також компенсації судових витрат [7]. Це Рішення змусило Україну поновити О. Волкова на посаді та виплатити компенса-

цію, а в подальшому підштовхнуло до проведення судової реформи.

На офіційному сайті Департаменту з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини Ради Європи 09.12.2025 оприлюднено повідомлення про те, що Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рішення припинити нагляд за виконанням рішень у групі справ Олександр Волков проти України. Зокрема, в публікації зазначається, що на своєму засіданні з прав людини 2-4 грудня Комітет міністрів розглянув прогрес, досягнутий Україною у виконанні рішень Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» щодо структурних питань, пов'язаних із незалежністю судової влади та системою суддівської дисципліни та кар'єри (порушення права на справедливий суд і права на повагу до приватного життя) [8].

Відповідне рішення ЄСПЛ стало поштовхом до системних законодавчих змін в Україні у сфері судоустрою, статусу суддів та процесуального права. Зокрема, воно було одним із орієнтирів для законодавця під час судової реформи 2016 року. При цьому Комітет міністрів Ради Європи здійснював нагляд за виконанням цього рішення ЄСПЛ з 2013 року відповідно до положень пункту 2 статті 46 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Зауважимо, що Комітет міністрів Ради Європи позитивно відзначив функціонування реформованої системи, що регулює систему суддівської кар'єри та дисциплінарних стягнень, що стало можливим завдяки низці багатогранних законодавчих та інституційних реформ, проведених з 2016 року за значної експертної допомоги Ради Європи. З огляду на досягнутий істотний прогрес, Комітет припинив нагляд за справою «Олександр Волков проти України» як провідною справою в цій групі справ [8].

Ураховуючи такий висновок Комітету міністрів Ради Європи, можемо констатувати позитивні зміни в реформуванні законодавства України, яке регулює відносини у сфері судоустрою і статусу суддів.

Разом з тим, цей Комітет продовжуватиме нагляд за виконанням невиконаних заходів,

зокрема щодо узгодженого функціонування нової системи дисциплінарної відповідальності суддів та узагальнення дисциплінарної практики, застосування Єдиних показників оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді), а також подальшого вдосконалення правової та інституційної бази в рамках справ Європейського суду з прав людини «Денісов проти України» та «Головчук проти України», приділяючи увагу незалежності судової влади, неупередженості та принципу незмінюваності суддів [8].

У Рішенні в справі «Куликов та інші проти України» від 19.01.2017 (заяви № 5114/09 та 17 інших) зазначається, що після звільнення ВРУ 18 суддів з посад, які вони обіймали в різних судах України, національні суди визнали правомірність їх звільнення. Однак ЄСПЛ встановив порушення Україною права на справедливий суд (статті 6) та права на повагу до приватного і сімейного життя (статті 8) Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Згідно із цим Рішенням Україна має виплатити компенсацію за матеріальні збитки, моральну шкоду та судові витрати суддям [9].

19.09.2018 ЄСПЛ виніс Рішення у справі «Денісов проти України» (заява № 76639/11), яким встановлено порушення статті 6 §1 (право на справедливий судовий розгляд) ЄКПЛ. При цьому Суд визнав неприйнятною скаргу відповідно до статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя). ЄСПЛ зазначив, що органи та конституційні механізми, залучені у цій справі, були такими ж, як і в справі за заявою *О. Волкова*, в якій він виявив порушення Конвенції після того, як *О. Волков* був звільнений з посади судді [10].

Рішенням у справі «Гуменюк та інші проти України» від 22.07.2021 (заява № 11423/19) ЄСПЛ встановив, що у результаті «остаточних та перехідних положень» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ухваленого ВРУ в 2016 році, заявникам – суддям Верховного Суду України – було фактично заборонено виконувати свої судові функції, хоча Конституційний Суд України підтвердив їхні повноваження. Тому Суд констатував порушення статті 6 Конвенції щодо права на спра-

ведливий суд, а також статті 8 щодо права на повагу до приватного і сімейного життя в частині незаконного втручання у виконання відповідними суддями своїх обов'язків, а також зобов'язав компенсувати суддям, які подали скаргу, по 5000 € компенсації моральної шкоди [11].

У Рішенні по справі «Овчаренко та Колос проти України» від 11.01.2023 (Заяви № 27276/15 і № 33692/15) ЄСПЛ вказав, що при звільненні ВРУ в 2014 році заявників, які обіймали посади суддів Конституційного Суду України, відбулося порушення статті 8 («право на повагу до приватного і сімейного життя»), а також порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо права на незалежний і безсторонний суд та права на вмотивоване судові рішення, а також, що встановлення порушення є достатньою справедливою сатисфакцією за будь-яку моральну шкоду, якої зазнали заявники, а тому ЄСПЛ відхилив вимогу заявників про справедливую сатисфакцію [12]. Аналогічними є Рішення у справах «Маркуш проти України» від 23.10.2025 (заява № 37358/21) та «Головін проти України» від 13.07.2023 (Заява № 47052/18).

Щодо згаданого вище Рішення «Головчук проти України», то слід відзначити, що воно було ухвалене 27.03.2025 і набуло статусу остаточного 15.09.2025. ЄСПЛ встановив, що ліквідація Вищого адміністративного суду України фактично позбавила суддю можливості здійснювати правосуддя протягом шести років. Таке усунення без офіційного звільнення Суд визнав порушенням права на повагу до приватного життя (стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції)). Також ЄСПЛ дійшов висновку, що скарга заявниці підлягає розгляду за пунктом 1 статті 6 Конвенції як скарга про неможливість доступу до суду. Зокрема, як зазначає Суд, заявниця не мала доступу до суду для оскарження факту перешкоджання їй у виконанні суддівських функцій, що є порушенням права на доступ до суду (стаття 6 Конвенції) [13].

Рішення у справі «Головчук проти України», яке варте уваги, оскільки вказує на проблеми, на яких ЄСПЛ акцентує увагу вже тривалий час, підкреслює, що українське законодав-

ство поки що не створює належних умов для доступу громадян до незалежного і безстороннього суду, встановленого законом, і що нашою державою не гарантується принцип незмінюваності суддів та не забезпечуються ефективні механізми щодо кар'єри суддів.

Таким чином, здійснено аналіз рішень ЄСПЛ у справах проти України, що стосуються незалежності судової влади. При цьому практика ЄСПЛ щодо інших країн у цій сфері, на нашу думку, також є актуальною для аналізу, а відповідні дослідження можуть бути корисними для правозастосування та правотворчої діяльності в Україні.

Роль ЄСПЛ полягає лише в тому, щоб максимально сприяти, допомагати державі дотримуватися Конвенції завдяки тому, що Суд формує відповідну практику, визначає, яким чином ця первинна відповідальність держави за дотримання прав людини на практиці може бути реалізована. І тут ключове поняття – це ефективні засоби правового захисту. Тобто в держави мають бути необхідні механізми для того, щоб відреагувати належним чином на будь-який випадок порушення прав людей, гарантованих Конвенцією [14].

Можемо говорити, що вітчизняні суди при ухваленні рішень вже частіше застосовують норми Конвенції та протоколів до неї, а також правові позиції ЄСПЛ, що викладені в проаналізованих Рішеннях та які гарантують право на справедливий суд (стаття 6), право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13), право на захист власності (стаття 1 Першого протоколу до ЄКПЛ).

Статтею 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що незалежність судді забезпечується, зокрема: – особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; – недоторканістю та імунітетом судді; – незмінюваністю судді; – порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; – заборонаю втручання у здійснення правосуддя; – відповідальністю за неповагу до суду чи судді; – окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установле-

ним законом; – належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; – функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; – визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; – правом судді на відставку [15]. Проте аналіз указаних вище Рішень ЄСПЛ говорить про те, що ці положення часто не забезпечуються на практиці, а також про наявність в Україні системних порушень щодо незалежності судової влади. Принаймні, Рішення у справах «Гуменюк та інші проти України» та «Головчук проти України» вказують на наявність таких порушень після реформування в 2016-2017 рр. норм матеріального та процесуального права, якими змінено систему правосуддя.

Висновки. Для перевірки незалежності суду у своїй практиці ЄСПЛ розробив чотиристоронній тест. Так, у справі «Лука проти Румунії» від 21.07.2009 (заява № 34197/02) Суд постановив, що для встановлення того,

чи можна вважати трибунал «незалежним», необхідно враховувати, серед іншого: (i) спосіб призначення його членів; (ii) термін їхніх повноважень; (iii) наявність гарантій від зовнішнього тиску, та (iv) питання про те, чи орган виглядає незалежним [16]. Ці чотири критерії, закріплені ЄСПЛ, мають бути взятими до уваги і сприйматися буквально посадовими особами та органами, які причетні до сфери судоустрою та формування суддівського корпусу в Україні. Забезпечення верховенства права, справедливого суду та дотримання базових прав людини є невід'ємними складовими політичних вимог для вступу України до ЄС. Україна має синхронізувати своє законодавство з правом Євросоюзу (*Acquis communautaire*) і для цього, за різними аналізами, необхідно ухвалити близько тисячі законопроектів. Однак, щоб це забезпечити Україна повинна продовжувати реформи в царині правосуддя з урахуванням положень ЄКПЛ та із звірянням до практики ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Монаєнко Антон, Атаманчук Наталія, Куц Мар'яна. Наближення законодавства України до права ЄС щодо ПДВ: практика Суду ЄС. 21 квітня 2025 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/nablizhennya-zakonodavstva-ukrayini-do-prava-es-shchodo-pdv-praktika-sudu-es.html>.
2. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
3. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І. В. Назаров. – Х.: ФІНН, 2011. – 432 с.
4. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. Національний юридический журнал: теорія і практика : научно-практичне правове видання. 2014. № 3. С. 263–269.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» від 25 липня 2002 р. (заява № 48553/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-125110%22%5D%7D>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Агрокомплекс проти України» від 06 жовтня 2011 р. (Заява № 23465/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c25#Text.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Волков проти України» 09 січня 2013 р. (Заява № 21722/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-191260%22%5D%7D>.
8. Департамент з питань виконання рішень ЄСПЛ. Україна: Важлива віха у виконанні рішень щодо незалежності та неупередженості судової влади URL: <https://www.coe.int/en/web/execution/-/ukraine-important-milestone-in-implementing-judgments-concerning-the-independence-and-impartiality-of-the-judiciary?redirect=%2Fen%2Fweb%2Fexecution%2F>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Куликов та інші проти України» 19 січня 2017 (заяви № 5114/09 та 17 інших). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b94#Text.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Денісов проти України» від 19 вересня 2018 р. (заява № 76639/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96/card2.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гуменюк та інші проти України» від 22 липня 2021 р. (Заява № 11423/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h09#Text.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Овчаренко та Колос проти України» від 12 січня 2023 р. (Заяви № 27276/15 і № 33692/15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i56#Text.

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Головчук проти України» від 27 березня 2025 р. (заяви № 16111/19 та № 4737/21). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-242440%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-242440%22]).

14. Микола Гнатовський. У ВС обговорили 30-річний досвід імплементації Європейської конвенції з прав людини в національний правопорядок, а також шляхи вдосконалення ефективного діалогу між судовою владою України. 25 грудня 2025 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1942418/>.

15. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>.

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лука проти Румунії» від 21 липня 2009 р. (заява № 34197/02). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:\[%22003-2808013-3074078%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:[%22003-2808013-3074078%22]).

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026

НОТАТКИ

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

Випуск 2

Художник обкладинки *А. Юдашкіна*
Верстка *Ю. Семенченко*

Дата розміщення онлайн – 21.05.2026 р.

Дата друку – 25.05.2026 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 31,85. Обл.-вид. арк. 26,48

Замовлення № 0526/490. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.